KMETOVATI IN DOBRO ŽIVETI: DELO, ODNOSI IN POLJA MOČI

KMETOVATI IN DOBRO ŽIVETI: DELO, ODNOSI IN POLJA MOČI

FARMING AND LIVING WELL: WORK, RELATIONSHIPS, AND FIELDS OF STRENGTH

Uredila: Nataša Dernovšček Hafner in Dino Manzoni

Založba ZRC

KMETOVATI IN DOBRO ŽIVETI: DELO, ODNOSI IN POLJA MOČI

Uredila: Nataša Dernovšček Hafner in Dino Manzoni
Recenzenta monografije: Mojca Zvezdana Dernovšek in Dan Podjed
Recenzentki in recenzenta prispevkov: Mojca Zvezdana Dernovšek, Dan Podjed, Nataša Dernovšček Hafner, Dino Manzoni
Jezikovni pregled: Ana Glavina
Izdajatelja: ZRC SAZU, Družbenomedicinski inštitut
Zanju: Lilijana Šprah
Založila: Založba ZRC, ZRC SAZU
Zanjo: Oto Luthar
Glavni urednik založbe: Aleš Pogačnik
Avtor naslovnice: Danilo Lah
Avtorji fotografij: Nataša Dernovšček Hafner, Danilo Lah, Blaž Lenček, Boštjan Podlogar
Oblikovanje in prelom: Sara Munda
Tisk: Present, d. o. o.
Naklada: 300
Ljubljana, oktober 2026
Prva izdaja, prvi natis / Prva e-izdaja

Publikacija je v PDF-različici dostopna tudi na spletni strani:
https://www.omra.si/poljamoci

Delo je zaščiteno z mednarodno licenco Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (priznanje avtorstva, deljenje pod istimi pogoji):
https://doi.org/10.3986/9789610511793

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga
COBISS.SI-ID 293022467
ISBN 978-961-05-1178-6

E-knjiga
COBISS.SI-ID 292896259
ISBN 978-961-05-1179-3 (PDF)

Publikacija je izdelek Projekta PoljaMoči, ki ga je sofinanciralo Ministrstvo za zdravje Republike Slovenije.

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA ZDRAVJE

KNJIGI NA POT

DOBRO POČUTJE LJUDI, KI KMETUJEJO: DELO, ODNOSI IN MOŽNOSTI DELOVANJA

Dino Manzoni in Nataša Dernovšček Hafner

Kmetovanje povezuje področja življenja, ki so v številnih drugih delovnih okoljih jasneje razmejena. Kmetija je prostor dela in bivanja, družinskih odnosov in gospodarskih odločitev, skrbi za ljudi, živali in zemljo. Je tudi pomemben vir identitete in vrednot. Ritem dela določajo letni časi, vreme, potrebe živali in rastlin ter razmere, na katere posameznik pogosto nima neposrednega vpliva. Z delom se prepletata družinsko življenje in odločanje o prihodnosti kmetije. Sprememba na enem področju zato hitro vpliva tudi na druga: zmanjšana zmožnost za delo se lahko odrazi v gospodarskem položaju, delitvi družinskih obveznosti in posameznikovem doživljanju samega sebe.

Pričujoča monografija, nastala v okviru projekta *PoljaMoči*, izhaja iz te prepletenosti. Trinajst prispevkov iz različnih disciplinarnih in metodoloških izhodišč raziskuje pogoje, v katerih se oblikuje počutje ljudi, ki kmetujejo. Dobro počutje je pri tem razumljeno v povezavi z materialnimi, odnosnimi, kulturnimi in institucionalnimi pogoji, v katerih ljudje živijo in delajo, ter z možnostmi ljudi, da se na te pogoje odzivajo in uresničujejo načine življenja in dela, ki so zanje pomembni. Tematski razpon sega od psihosocialnih obremenitev, skupnostnega in družinskega življenja ter izgorelosti do tehnologije, podnebnih sprememb, migracij, prepoznavanja stisk in iskanja pomoči. Povezuje jih razumevanje, da se počutje oblikuje v prepletu medosebnih odnosov, zahtev vsakdanjega življenja in kulturnih praks, skozi katere ljudje doživljajo sebe in svet okoli sebe.

Stiske se v tej perspektivi oblikujejo v razmerju med zahtevami življenjskega in delovnega okolja in možnostmi odzivanja nanje. Njihov nastanek, trajanje in možnosti razbremenitve so povezani z načini, kako so delo, odgovornost, tveganja in viri podpore porazdeljeni med posameznike, družine, skupnosti, trge in institucije. Razumevanje dobrega počutja zato vključuje tudi vprašanje, koliko lahko ljudje vplivajo na okoliščine, v katerih obremenitve nastajajo, in

kakšne možnosti imajo za počitek, razbremenitev, podporo in sodelovanje pri odločitvah, ki vplivajo na njihovo življenje.

Izraz *ljudje, ki kmetujejo* označuje raznolikost položajev, ki jih formalni status nosilca kmetije zajame le deloma. V kmetijstvo so s svojim delom in vsakdanjim življenjem vpeti ljudje različnih spolov in generacij, z različnimi družinskimi vlogami, ekonomskimi in pravnimi položaji in z različnim dostopom do virov pomoči. Te okoliščine sooblikujejo izpostavljenost obremenitvam in možnosti odzivanja nanje. Vplivajo tudi na to, čigavo delo in katere izkušnje postanejo družbeno vidni, katere potrebe so prepoznane in kako dostopne in uporabne so posameznikom pravice, podpora in drugi viri.

V tem okviru se vprašanje dobrega počutja povezuje tudi z vprašanjem moči. Kaže se v porazdelitvi odgovornosti, dostopa do podpore in časa za razbremenitev ter v možnostih vplivanja in sodelovanja pri odločitvah. Pomen razpoložljivih virov je odvisen od konkretnega življenjskega položaja, organizacije dela, odnosov in časa, ki ga ima posameznik na voljo. Vprašanje virov je tako povezano z možnostmi delovanja, ki jih ti viri ljudem v njihovem vsakdanjem življenju dejansko odpirajo.

Monografija sledi temu loku: začne se pri okoliščinah, v katerih nastajajo in se kopičijo vsakdanje delovne in druge obremenitve, nato se posveti njihovemu prepoznavanju in razlogom, zaradi katerih nekatere stiske ostajajo neizrečene ali spregledane. V zadnjem delu se težišče premakne k podpori, sodelovanju, institucionalnim ureditvam in pogojem, ki širijo ali omejujejo možnosti odzivanja na zahteve okolja.

Začetna poglavja razkrivajo, kako tesno so psihosocialne obremenitve vpete v vsakdanjo organizacijo dela in življenja na kmetiji. Ocena z orodjem OPSA med izrazitejšimi področji izpostavlja delovni čas, obseg, tempo dela in odgovornost, povezana z vodenjem kmetije. Pomembne so tudi fizične zahteve in značilnosti delovnega okolja. Občutek odgovornosti za uspeh kmetije je lahko vir smisla, poklicne identitete in zadovoljstva, ob dolgotrajnih obremenitvah pa se možnosti za počitek in okrevanje zmanjšujejo. Čas je pri tem pomemben in omejen vir. Njegovo razpoložljivost določajo potrebe živali in rastlin, sezonske obremenitve, vreme in nujnost opravil, ki jih je težko odložiti.

Analiza družinskega kmetovanja razkrije še organizacijsko razsežnost teh obremenitev. Delo na kmetiji in skrb za gospodinjstvo potekata v istem življenjskem kontekstu, zato se prostorske in časovne meje med delom, domom in prostim časom nenehno prekrivajo. Bolezen, poškodba ali druge okoliščine, ki zmanjšajo zmožnost za delo, lahko vplivajo na delovanje celotne kmetije in gospodinjstva. Nujna opravila je treba prerazporediti, izpad delovne

sile nadomestiti ter hkrati obvladovati gospodarske posledice in družinske obveznosti. Družinske in druge neformalne mreže so pri tem dragocene, njihova zmožnost razbremenitve pa je odvisna od tega, ali je na voljo kdo, ki lahko prevzame dodatne obveznosti. V že obremenjenem gospodinjstvu pomoč pogosto pomeni prerazporeditev dela med njegove člane. Pri tem se pokažejo tudi razlike med spoloma. Skrbstvene, gospodinjske in kmetijske obveznosti niso nujno enakomerno razporejene; podobno velja za dostop do prostega časa in socialne varnosti ter za možnosti sodelovanja pri odločitvah o delu in prihodnosti kmetije.

Kvalitativna študija izgorelosti pri slovenskih kmeticah in kmetih kaže, kako se dolgotrajno nesorazmerje med zahtevami dela in življenjskega okolja ter možnostmi okrevanja izraža v telesnem in psihičnem počutju. Izčrpanost, težave s spanjem in zmanjšana delovna zmožnost lahko postopoma vplivajo tudi na doživljanje samega sebe in občutek lastne vrednosti. Kmetovanje je pogosto povezano z družinsko tradicijo, življenjem na podeželju in kulturnimi predstavami o tem, kaj pomeni biti »dober kmet«. Z njimi so povezane vrednote vztrajnosti, delavnosti in samostojnosti, ki jih izpostavlja več prispevkov v monografiji. V kmečkem okolju so lahko pomemben vir ponosa in občutka kompetentnosti, njihov pomen pa se spreminja glede na okoliščine. Vztrajnost lahko pomaga pri soočanju z zahtevnim in nepredvidljivim delom, ob dolgotrajni preobremenjenosti pa lahko krepi pričakovanje, da je treba nadaljevati kljub slabšemu telesnemu in psihičnemu počutju. Tako se lahko izčrpanost še poglablja, razbremenitev oziroma iskanje pomoči pa se vse bolj odlagata. Ideal »dobrega kmeta« tako povezuje kolektivne vrednote, pričakovanja okolice in posameznikovo doživljanje lastne vloge in sooblikuje predstave o sprejemljivih oblikah skrbi zase in podpore.

Razmerje med zahtevami, odgovornostjo in možnostmi vplivanja dobi novo razsežnost pri tehnološkem posodabljanju in digitalizaciji kmetijstva. Digitalne tehnologije lahko olajšajo delo in podprejo odločanje, obenem pa uporabnika tesneje vežejo na podatkovne, programske in servisne sisteme. Zahteve po stalnem spremljanju in interpretiranju informacij lahko povečujejo kognitivno in psihično obremenitev posameznika. Posebno težo dobijo, kadar uporabnik nosi odgovornost za posledice svojih odločitev, njegov vpliv na pogoje delovanja sistemov pa ostaja omejen. Pojem strukturnega tehnostresa zato povezuje psihosocialne obremenitve z vprašanji avtonomije in razmerjem med odgovornostjo in dejanskimi možnostmi odločanja ter vplivanja v digitalno posredovanem delovnem okolju.

Mednarodno in metodološko perspektivo monografije razširja prispevek Lie Bryant, ki izkušnje avstralskih kmetic v času suše obravnava z vidika njihove telesne, čustvene in materialne vpetosti v okolje. Suša v njihovih pripovedih posega v celotno življenje kmetije: v skrb za živali in zemljo, družinske odnose in predstave o prihodnosti. Stiska se oblikuje v odnosih z ljudmi, živalmi, zemljo in vremenskimi razmerami, skozi ta razmerja pa posameznica doživlja tudi samo sebe in svoj položaj v svetu. Takšna relacijska perspektiva poudarja tesno povezanost človekovega počutja z materialnim in družbenim okoljem, v katerem živi in dela. Zemlja in kraj sta del odnosov, identitete in vsakdanjih praks, skozi katere ljudje doživljajo sebe in oblikujejo predstave o prihodnosti in dobrem življenju. Participativni raziskovalni pristop, občutljiv tudi za senzorične razsežnosti izkušnje, obenem opozarja, da način raziskovanja sooblikuje, katere izkušnje postanejo vidne in katere ostajajo manj prepoznane. Pri ženskah na kmetijah tako stopijo v ospredje telesne in skrbstvene razsežnosti dela in načini, kako se okoljske spremembe prepletajo z njihovim vsakdanjim doživljanjem.

Vprašanje vidnosti in družbene izključenosti se odpre tudi pri migrantskih in sezonskih delavcih v kmetijstvu. Njihovo počutje oblikujejo zahteve kmetijskega dela in njihov položaj v zaposlitvenih, pravnih in širših družbenih ureditvah. Negotov pravni status, bivanjske razmere, odvisnost od delodajalca, jezikovne ovire in ločenost od družine vplivajo na občutek varnosti in omejujejo možnosti uveljavljanja pravic in iskanja pomoči. Posamezne oblike odvisnosti se lahko medsebojno krepijo, saj položaj v delovnem razmerju posega tudi v bivanje, mobilnost, dostop do informacij in storitev. Prispevek tako usmerja pozornost k skupini delavcev, ki je za delovanje sodobnega kmetijstva vse pomembnejša, v raziskavah o kmetovanju in počutju pa ostaja razmeroma malo vidna.

Začetni sklop monografije tako pokaže, da se obremenitve oblikujejo na presečišču organizacije dela, družinskih in kulturnih pričakovanj, tehnoloških in okoljskih sprememb ter družbenega položaja posameznika. Razlike med ljudmi, ki kmetujejo, se izražajo tudi v razpoložljivem času, materialnih možnostih, dostopu do podpore in vplivu na pogoje dela. Vprašanje nastajanja obremenitev se s tem poveže z njihovim prepoznavanjem in odzivanjem nanje.

Naslednji prispevki odpirajo vprašanje družbenega prepoznavanja stisk in pravočasnega in ustreznega odzivanja nanje. Raziskava pismenosti o duševnem zdravju med odraslimi prebivalci Slovenije kaže povezave s spolom, socialno-ekonomskim položajem in statusom kmetovanja. Ugotovitev, da kraj bivanja ob upoštevanju drugih spremenljivk ni statistično pomemben napovednik, kaže, da sam kraj bivanja razlik v pismenosti o duševnem zdravju ne pojasni zadovoljivo. Pozornost se s tem usmeri k prepletu socialnih položajev, življenjskih izkušenj in kulturnih norm, povezanih z odnosom do duševnega zdravja.

S prepoznavanjem stisk je tesno povezano tudi vprašanje osamljenosti. Delo na samem ima za različne ljudi različne pomene. Samota lahko omogoča odmik, zbranost in prostor zase, osamljenost pa je povezana predvsem s kakovostjo odnosov in občutkom, da človek svojih izkušenj nima s kom deliti. Tudi lokalna povezanost ima različne učinke. Krepi lahko medsebojno pomoč in pripadnost, tesna socialna bližina pa hkrati povečuje vidnost posameznika in s tem skrb za ugled in strah pred stigmatizacijo. Presejalno orodje za oceno osamljenosti, predstavljeno v prispevku, je zato predvsem izhodišče za pogovor, občutljiv za širše življenjske okoliščine posameznika.

Prepoznanje stiske je del širšega procesa iskanja pomoči. Na odločitev za iskanje pomoči vplivajo predstave o duševnem zdravju, pričakovani odzivi okolice in način organizacije podpornih storitev. Njihova uporabnost je povezana s časovno in prostorsko dostopnostjo, zaupanjem in načinom umeščenosti v konkretno življenjsko okolje. Posebno vlogo ima občutek, da strokovni delavec pozna posebnosti življenja in dela na kmetiji in razume okoliščine, v katerih se stiska pojavlja. Podobno velja za neformalne vire podpore: odnosi z družino, prijatelji in drugimi člani skupnosti so posebej dragoceni, kadar poleg čustvene opore omogočajo tudi konkretno pomoč ali razbremenitev v vsakdanjem življenju.

Skozi monografijo se jasno izriše razlika med razpoložljivostjo vira in možnostjo njegove uporabe. Formalno zagotovljena socialna pravica je lahko v praksi težko dostopna, socialne mreže se razlikujejo po zmožnosti razbremenitve pri delu, strokovne storitve pa po prilagojenosti ritmu kmečkega vsakdana. Tudi digitalni sistem z obilico podatkov uporabniku pomaga pri odločanju le toliko, kolikor so informacije razumljive, uporabne in povezane z možnostjo vplivanja. Za dostopnost vseh teh virov je ključen tudi čas. Pravica, storitev ali oblika podpore nima praktične vrednosti, kadar je ni mogoče pravočasno uveljaviti oziroma uporabiti ter uskladiti z ritmom dela, možnostmi nadomeščanja in skrbstvenimi obveznostmi. Razpoložljivi viri se tako v dejanske možnosti delovanja pretvarjajo prek konkretnih pogojev njihove uporabe.

V zadnjih prispevkih monografije se težišče premakne k skupnostnim in institucionalnim praksam in k različnim oblikam sodelovanja in vplivanja. Prispevek o občanski znanosti obravnava sodelovanje ljudi, ki kmetujejo, pri nastajanju vednosti o njihovem življenju in delu. Participacija lahko krepi zaupanje in občutek, da so njihovo znanje in izkušnje upoštevani, hkrati pa omogoča vključevanje lokalne in izkustvene vednosti v raziskovalni proces. S tem prispeva k raziskovanju vprašanj, ki so za ljudi, ki kmetujejo, neposredno pomembna, in k iskanju rešitev, prilagojenih njihovim dejanskim potrebam in okoliščinam. Obseg vpliva je pri tem povezan z načinom sodelovanja

v posameznih fazah raziskovalnega procesa, od oblikovanja vprašanj do interpretacije ugotovitev in njihove uporabe. Sodelovanje pri nastajanju vednosti vpliva tudi na to, kateri problemi postanejo vidni, kako so opredeljeni in kakšne rešitve se lahko oblikujejo.

Razmerje med odgovornostjo in možnostmi vplivanja je v ospredju tudi v analizi tržnega povezovanja med pridelovalci sadja. Odločitve o sodelovanju se oblikujejo skozi izkušnje na trgu, odnose zaupanja in presoje pravičnosti. Ko se pogajalski položaj kmetov slabša, odgovornost za izboljšanje razmer pa ostaja predvsem na njih, se spreminjata tudi pogled na prihodnost kmečkega poklica in presoja smiselnosti sodelovanja. Tržni odnosi se tako kažejo kot prostor moralnih presoj o pravičnosti in odgovornosti ter kot okvir, v katerem se oblikujejo možnosti posameznega pridelovalca za odločanje, pogajanje in skupno delovanje.

Na področju dolgotrajne oskrbe na podeželju postane pomen sistemskih ureditev in podpornih služb še izrazitejši. Prispevek o demenci poudarja, da je kakovost podpore odvisna od dostopnosti in medsebojne povezanosti potrebnih storitev, informacij, prevoznih možnosti in usklajenosti delovanja različnih izvajalcev. Kadar morajo družinski člani na kmetiji poleg kmetovanja sami načrtovati in usklajevati različne oblike skrbi za bližnjega, prevzemajo tudi koordinacijsko vlogo, za katero bi moral poskrbeti organiziran sistem dolgotrajne oskrbe. Njihova obremenjenost zato kaže širše značilnosti socialne in skrbstvene infrastrukture: njeno dostopnost, povezanost in sposobnost, da posameznikom in družinam omogoči dejansko razbremenitev.

Monografijo sklene razprava o etnografsko obveščenih javnozdravstvenih evidencah, s katero vprašanje vidnosti preide na raven institucij in politik. Evidence, omejene na osebe s formalnim statusom kmeta, zajamejo le del ljudi, ki na kmetiji dejansko delajo, evidentirani zdravstveni dogodki pa le del njihovih širših posledic za delovanje kmetije in gospodinjstva. Neformalno delo, delo kljub bolezni, skrbstvene obremenitve in duševne stiske so v obstoječih podatkovnih sistemih zato pomanjkljivo zajeti. Etnografsko obveščen pristop omogoča povezovanje kvantitativnih podatkov z dejanskimi delovnimi procesi, življenjskimi okoliščinami in širšim kontekstom dogodkov, ki vplivajo na zdravje ljudi, ki kmetujejo. Ob tem se odpira tudi vprašanje namena zbiranja podatkov. Njihova javnozdravstvena vrednost je v ustreznejšem prepoznavanju potreb različnih skupin ljudi, ki kmetujejo, usmerjanju preventivnih dejavnosti in podpori konkretnim sistemskim izboljšavam – od razbremenitve pri delu do svetovanja in psihosocialne podpore.

Način, kako evidence določajo, kdo je v njih prepoznan kot kmet in katere izkušnje postanejo zdravstveno relevantne, sooblikuje institucionalno vidnost različnih oblik dela, obremenitev in potreb. Ta vidnost vpliva tudi na to, katere potrebe lahko postanejo predmet javnih ukrepov. Vprašanje vidnosti se tako skozi monografijo pojavlja na različnih ravneh: v medosebnih odnosih in lokalnih skupnostih, v raziskovanju in podpornih sistemih, nazadnje pa v institucionalnih kategorijah in evidencah, skozi katere družba prepoznava probleme in nanje odgovarja.

Monografija je namenjena raziskovalkam in raziskovalcem, strokovnjakinjam in strokovnjakom na področjih zdravstva, socialnega varstva in kmetijskega svetovanja, stanovskim organizacijam, lokalnim skupnostim in oblikovalkam in oblikovalcem politik. Njena interdisciplinarnost odraža značaj obravnavanega področja: počutje na kmetiji se oblikuje v prepletu delovnih procesov, zdravja, družinskega življenja, ekonomskih razmer, okolja, kulture in javnih politik. K povezovanju teh ravni prispeva tudi metodološka raznolikost monografije. Kvantitativni pristopi se dopolnjujejo s kvalitativnimi, etnografskimi in participativnimi, empirične študije pa s pregledi literature in konceptualnimi analizami. Nekateri prispevki izhajajo iz slovenskega prostora, drugi prinašajo mednarodne perspektive. Monografija tako omogoča povezovanje različnih oblik znanja in prepoznavanje povezav, ki bi znotraj posameznih disciplin lažje ostale spregledane.

Skupno branje prispevkov pokaže, da se posameznikovo spoprijemanje z obremenitvami vedno odvija v širših kontekstih, v katerih te obremenitve nastajajo, se kopičijo in porazdeljujejo. Možnosti ohranjanja dobrega počutja se oblikujejo skozi dostop do počitka in razbremenitve, socialno varnost, podporo, kakovost odnosov in sodelovanje pri odločitvah, ki vplivajo na delo in življenje. Podpora dobremu počutju je zato povezana tudi s spreminjanjem pogojev, v katerih ljudje živijo in delajo.

V tej perspektivi je dobro počutje ljudi, ki kmetujejo, tesno povezano z dolgoročno socialno in ekonomsko vzdržnostjo kmetovanja. Prihodnost kmetij je povezana s pogoji, v katerih lahko ljudje dolgoročno živijo in svoje delo opravljajo varno in na način, ki omogoča ohranjanje zdravja in dobrega počutja. Ti pogoji vključujejo čas za počitek in okrevanje, dostop do socialne varnosti in podpore ter sodelovanje pri odločitvah, ki vplivajo na njihovo delo in življenje. Oblikujejo jih organizacija dela, kakovost odnosov, materialni viri, delovanje podpornih sistemov in pravičnost ekonomskih, tehnoloških in institucionalnih ureditev.

Dobro počutje se tako oblikuje v razmerju med zahtevami, odgovornostjo, razpoložljivimi viri in dejanskimi možnostmi delovanja. Te možnosti so med ljudmi različno porazdeljene glede na organizacijo dela, materialne in časovne pogoje, odnose, družbeni in pravni položaj, dostop do podpore ter sodelovanje pri odločitvah. V teh razmerjih se oblikuje tudi moč: posamezne ureditve in odnosi lahko ljudem možnosti delovanja odpirajo, širijo ali omejujejo. Prav način, kako so te možnosti porazdeljene, oblikuje *polja moči*.

PREDGOVOR

MOČ NI V TEM, DA VSE NOSIMO SAMI: od projekta neMOČ podeželja do PoljMoči

Andreja Grobiša in Doris Letina,
Zveza slovenske podeželske mladine

Na kmetiji se odgovornosti ne naučiš. Vanjo se rodiš. Ta odgovornost ne pride ob prevzemu kmetije, ob tvoji polnoletnosti ali koncu šolanja. Tam je že (veliko) prej. V zgodnjih jutrih, v (neizrečenih) prošnjah: »Samo še to naredi, preden greš.« in v občutku, da se delo (nikoli) ne konča, samo prestavi na jutri. Zgodi se v pogledu starejših, ki jim ni treba veliko povedati, da razumeš, kaj pomeni vztrajati.

In potem rasteš. Rasteš ob delu, zemlji, živalih, družini, nasadih in pričakovanjih. Rasteš v nekoga, ki zna prijeti, prevzeti, potrpeti. Ki zna stisniti zobe, ko je treba. In pogosto je treba. Ampak nekje vmes se zgodi nekaj, česar dolgo sploh ne opaziš. Začneš verjeti, da moraš vse nositi sam/-a. Da moraš. Vedno in vedno znova. Ker so zmogli (tudi) drugi. Ker je bilo vedno tako. Ker je treba. Ker kdo drug pa bo?

In ravno tukaj se je pred leti odprla ena pomembnejših zgodb Zveze slovenske podeželske mladine. Projekt **neMOČ podeželja**. To je projekt, s katerim smo začeli razbijati trdno zakoreninjene stigme duševnega zdravja, spodbudili in omogočili oblikovanje zaposlitve na področju psihosocialne pomoči kmetom skupaj s tistimi, ki so govorili iz svojih izkušenj, znanj ali opažanj. To je tudi projekt, ki ni govoril zgolj o šibkosti. Ravno nasprotno, govoril je o pogumu. O pogumu odpreti teme, ki jih je podeželje dolgo nosilo »v sebi«. O pritiskih, duševnem zdravju, osamljenosti, odnosih, (so)razmerjih, pričakovanjih, zgaranosti. O tem, kaj se zgodi, ko človek predolgo drži vse skupaj in ne najde prostora, da se komu o tem zaupa (preden je prepozno). Bil je eden tistih projektov, ki niso ostali samo projekt. Ostal je med ljudmi. Ker smo v njem prvič zares slišali nekaj, kar je bilo ves čas prisotno, samo izrečeno ne. Da mladi na podeželju niso samo prevzemniki kmetij in navidezno upanje za vse generacije pred seboj. Niso samo »nosilci tradicije«, prihodnosti in razvoja. So ljudje. S svojimi dvomi, vprašanji in mejami. In tudi s svojo močjo. Zato se zgodba ni mogla končati tam.

Skoraj naravno se je pot nadaljevala v projekt **PoljaMoči**. Po vprašanju: »Kaj nas lomi?« namreč slej ko prej pridejo vprašanja: »Kako prepoznamo, da ne zmoremo več? Kdaj utrujenost ni več samo utrujenost? Kdaj človek ne potrebuje nasveta, ampak poslušalca? In ali sploh znamo prositi za pomoč? Kje?«

Na nujnost iskanja odgovorov nas opozarjajo tudi podatki, izkušnje s terena in strokovna opažanja, ki kažejo, da se kmečko prebivalstvo pogosto sooča s stiskami, ki jih je zaradi narave in posebnosti kmečkega dela treba naslavljati prilagojeno in celovito.

PoljaMoči niso iskala idealnega podeželja. Iskala so tisto, kar se za idilično zgodbo skriva – resnično podeželje. Takšno, kjer je mlad človek lahko hkrati prevzemnik in nekdo, ki še išče svojo pot. Kmet in partner. Vodja in tisti, ki je utrujen. Ambiciozen in negotov. Močan in ranljiv. Takšno podeželje, kjer ni treba biti popoln, da si preprosto dovolj.

In mogoče je ravno to največja vrednost te naše zgodbe. Da moč ni bila razumljena kot nekaj velikega ali junaškega. Moč je bila že v poslušanju. V tem, da si ostal/-a na delavnici še deset minut dlje. Da si prvič nekaj povedal/-a naglas. Moč je bila v pogovoru. V tistem stavku: »Jaz sem mislil/-a, da sem edini/-a.« V pogledu nekoga, ki ni razlagal, ampak je samo prikimal. Tudi v tem, da si mogoče začel/-a razmišljati drugače. Da si nehal/-a verjeti, da moraš vse nositi sam/-a. Predvsem pa, da si spoznal/-a, kako si lahko sam/-a pomagaš, kako lahko pomagaš nekomu, ki ti je blizu, in kje poiskati strokovno pomoč.

Težko je bilo spoznati in si priznati, da si (se) v slišanem »našel/-la«. Sebe, svojega bližnjega. Toda ta teža je postala veliko lažja z vsemi novimi (spo)znanji.

S projektom nam je uspelo združiti mlade in tiste bolj izkušene. Kmete, tiste, ki na kmetiji zgolj občasno pomagajo, družinske člane, svetovalce, zagovornike kmetov, uradnike, odločevalce, raziskovalce. Uspelo nam jih je ozavestiti. Z vsebinami in informacijami, ki bi morale priti na prav vsako kmetijsko gospodarstvo. K vsakomur, ki je kakor koli povezan s kmetijstvom. In za to si bomo prizadevali še naprej.

Ta zbornik je zato več kot navadna zbirka vsebin. Je sled predavanj, pogovorov, srečanj, vprašanj in ljudi, ki so si upali odpirati teme, ki jih pogosto prestavljamo na »bomo enkrat drugič«. Prispevki v zborniku zato izkušnje s terena dopolnjujejo z raziskovalnimi, strokovnimi in praktičnimi uvidi in ponujajo pomembno podlago za nadaljnje razumevanje in naslavljanje duševnega zdravja v kmečkem okolju.

Duševno zdravje namreč ni samo ena izmed »in« besednih zvez. Ni nekaj, kar pride za razvojem, digitalizacijo in (novimi) naložbami, temveč predvsem z ljudmi. Ker če človek ne zmore več – tudi razvoja ne bo, niti živega podeželja, še manj gorečega upanja za naše naslednike. Če želimo močno podeželje, moramo najprej videti ljudi, ki ga oblikujejo. In tudi oni (včasih) potrebujejo oporo.

Foto: Boštjan Podlogar

KAZALO

KNJIGI NA POT
DOBRO POČUTJE LJUDI, KI KMETUJEJO: DELO, ODNOSI IN MOŽNOSTI DELOVANJA
Dino Manzoni in Nataša Dernovšček Hafner 3

PREDGOVOR
MOČ NI V TEM, DA VSE NOSIMO SAMI: od projekta neMOČ podeželja do PoljMoči
Andreja Grobiša in Doris Letina 11

NEVIDNO BREME KMETOVANJA: OCENA PSIHOSOCIALNIH TVEGANJ IN NJIHOVEGA VPLIVA NA DOŽIVLJANJE PREKOMERNEGA STRESA S POMOČJO ORODJA OPSA / The invisible burden of farming: an OPSA-based assessment of psychosocial risks and their impact on excessive stress
Lilijana Šprah 17

POČUTJE V PRIMEŽU DELA IN DRUŽINE: VPOGLED V OKOLIŠČINE SLABEGA POČUTJA NA DRUŽINSKIH KMETIJAH V SLOVENIJI / Well-being caught between work and family: insight into the circumstances of ill-being on family farms in Slovenia
Majda Černič Istenič in Duška Knežević Hočevar 49

DUŠEVNO ZDRAVJE SLOVENSKIH KMETOV SKOZI PRIZMO IZGORELOSTI: KVALITATIVNA ANALIZA DEJAVNIKOV STISK IN VIROV POMOČI / The mental health of Slovenian farmers through the lens of burnout: a qualitative analysis of stressors and sources of support
Nataša Dernovšček Hafner 71

PROTISLOVJA DIGITALIZACIJE KMETIJSTVA: PLATFORMIZACIJA, STRUKTURNI TEHNOSTRES IN VPRAŠANJE AVTONOMIJE / Contradictions of agricultural digitalisation: platformisation, structural technostress, and the question of autonomy
Dino Manzoni 99

FARMING WOMEN AND THE RELATIONALITY OF DROUGHT AND DISTRESS
Lia Bryant 121

KMETICE IN POVEZANOST MED SUŠO IN STISKO
slovenski prevod / Slovenian translation
Lia Bryant 141

KMETIJSTVO, MIGRACIJE IN DUŠEVNO ZDRAVJE / Agriculture, migration, and mental health
Tisa Kučan Lah in Sanja Cukut Krilić 161

PISMENOST O DUŠEVNEM ZDRAVJU V SLOVENIJI: VLOGA SOCIODEMOGRAFSKIH ZNAČILNOSTI / Mental health literacy in Slovenia: the role of sociodemographic factors
Adela Černigoj in Lilijana Šprah 183

ZGODNJE PREPOZNAVANJE OSAMLJENOSTI PRI LJUDEH, KI KMETUJEJO / Early recognition of loneliness among people who farm
Barbara Vogrinec Švigelj in Dino Manzoni 199

DUŠEVNO ZDRAVJE LJUDI, KI KMETUJEJO: OVIRE PRI ISKANJU POMOČI IN VAROVALNI DEJAVNIKI / Mental health of people engaged in farming: barriers to help-seeking and protective factors
Sanja Cukut Krilić in Tisa Kučan Lah 213

VLOGA OBČANSKE ZNANOSTI PRI VAROVANJU DUŠEVNEGA ZDRAVJA KMEČKE POPULACIJE / The role of citizen science in protecting the mental health of the farming population
Nuša Kovačević Tojnko, Maruša Gorišek, Tatjana Rožič 235

ZAKAJ SODELOVANJE IZGUBI SMISEL? MORALNA EKONOMIJA TRŽNEGA POVEZOVANJA MED PRIDELOVALCI SADJA / Why does cooperation lose its meaning? The moral economy of market cooperation among fruit growers
Mateja Slovenc Grasselli 257

SINTEZA POTREB IN KONCEPTUALNI OKVIR ZA NAČRTOVANJE SOCIALNE INFRASTRUKTURE ZA OSEBE Z DEMENCO NA PODEŽELJU / A synthesis of needs and a conceptual framework for planning social infrastructure for people with dementia in rural areas
Nuša Kovačević Tojnko, David Bogataj, Tatjana Rožič 277

PRIPOROČILA ZA ETNOGRAFSKO OBVEŠČENE JAVNOZDRAVSTVENE EVIDENCE LJUDI, KI KMETUJEJO / Recommendations for ethnographically informed public health records of people who farm
Duška Knežević Hočevar, Majda Černič Istenič, Lilijana Šprah 301

NEVIDNO BREME KMETOVANJA: OCENA PSIHOSOCIALNIH TVEGANJ IN NJIHOVEGA VPLIVA NA DOŽIVLJANJE PREKOMERNEGA STRESA S POMOČJO ORODJA OPSA

The invisible burden of farming: an OPSA-based assessment of psychosocial risks and their impact on excessive stress

Lilijana Šprah

POVZETEK

Kmetovanje v sodobnem času prinaša številna psihosocialna tveganja, ki vplivajo na zdravje, blaginjo in dolgoročno vzdržnost kmetijskih gospodarstev. Namen raziskave je bil na vzorcu slovenskih kmetov in kmetic proučiti izvore psihosocialnih obremenitev, zdravstveno stanje in negativne pojave, povezane s stresom.

Raziskava je temeljila na vzorcu oseb, ki so aktivno kmetovale v letu 2021 (N = 251). Za oceno izvorov psihosocialnih tveganj smo uporabili prilagojeno samoocenjevalno orodje OPSA. Analizirali smo izpostavljenost psihosocialnim obremenitvam in tveganja za doživljanje prekomernega stresa, zdravstvenega absentizma, prezentizma in izpostavljenosti nasilju v delovnem okolju in namero o opustitvi kmetovanja.

Izsledki kažejo, da se večina proučevanih področij psihosocialnih obremenitev nahaja v območju povečanega tveganja za slabše duševno, telesno in socialno zdravje. Najbolj obremenjujoči dejavniki so bili urnik dela, vloga in odgovornost

Avtorica: Lilijana Šprah
Znanstveni in strokovni naziv: univerzitetno diplomirana psihologinja, doktorica medicinskih ved, znanstvena svetnica
Inštitucija/zaposlitev, naslov: Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana
E-naslov: lilijana.sprah@zrc-sazu.si
ORCID iD: 0000-0002-5363-3309
https://doi.org/10.3986/9789610511793_01, CC BY-SA

na kmetiji, delovna obremenitev, hitrost poteka dela, delovno okolje in telesni napori. Ti se odražajo v pogostih mišično-skeletnih težavah, utrujenosti in zmanjšani zmožnosti dela. Kmetice so pogosteje poročale o obremenitvah, povezanih s psihofizičnim zdravjem in omejenimi možnostmi za skrb zase.

Rezultati potrjujejo, da psihofizično zdravje v kmetijstvu predstavlja pomemben javnozdravstveni in strukturni problem, ki zahteva celostne preventivne programe in dostopne podporne storitve, prilagojene posebnostim družinskega kmetovanja in podeželskega okolja.

Ključne besede: *kmetovanje, psihosocialna tveganja, stres, zdravje, OPSA*

ABSTRACT

Modern farming involves numerous psychosocial risks that affect the health, well-being, and long-term sustainability of agricultural holdings. This study aimed to examine the sources of psychosocial strain, health status, and stress-related negative phenomena among Slovenian farmers. The research was based on a sample of individuals actively engaged in farming in 2021 (N = 251). To assess the sources of psychosocial risks, a tailored OPSA self-assessment tool was used. We analysed exposure to psychosocial stressors and the risks of excessive stress, sickness absence, presenteeism, workplace violence, and intentions to leave farming.

The findings indicate that most of the examined domains fall within the increased risk zone for poorer mental, physical, and social health. The most burdensome factors were work schedules, roles and responsibilities on the farm, overall workload, work pace, the work environment, and physical demands. These manifest as frequent musculoskeletal disorders, fatigue, and reduced work capacity. Female farmers more often reported strains related to psychophysical health and limited opportunities for self-care.

The results confirm that psychophysical health in agriculture is a significant public health and structural issue. Addressing this requires comprehensive preventive programmes and accessible support services tailored to the specific characteristics of family farming and the rural environment.

Key words: *farming, psychosocial risks, stress, health, OPSA*

Kratka predstavitev avtorice

Lilijana Šprah je psihologinja, doktorica medicinskih ved in raziskovalka na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU. Pri raziskovalnem delu se osredotoča na duševno zdravje, razvoj in evalvacijo programov pismenosti o duševnem zdravju, proučevanje poklicnega stresa in njegovih vplivov na posameznika in na kakovost življenja. Aktivno sodeluje pri domačih in mednarodnih raziskovalnih projektih.

1 UVOD

Psihosocialne obremenitve pri kmečkem delu, kot so dolgi delavniki, finančna negotovost, vremenske ujme, odgovornost za živali in kmetijo in stalna skrb za preživetje, lahko pomembno vplivajo na telesno in duševno zdravje kmečkega prebivalstva in njihovih družin. V nedavnem poročilu EU-OSHA (2024) so psihosocialna tveganja, duševno zdravje in stres prepoznani kot pomembni izzivi, s katerimi se sooča kmetijski sektor. Skoraj polovica kmetov in kmetijskih delavcev (45 %) dela po 10 ur na dan, kar presega 48-urni delovni teden in je izrazito nad povprečjem drugih poklicnih skupin v EU-27, ki znaša 25 %. Težave v duševnem zdravju so v populaciji kmetov zelo razširjene. Na Finskem je na primer raziskava med kmetijami pokazala, da je 55 % anketiranih pri kmetijskem delu doživljalo stres. V Angliji in Walesu je 31 % anketiranih kmetov in kmetijskih delavcev poročalo o težavah z anksioznostjo oziroma depresijo, na Irskem se je z izgorelostjo soočal vsak četrti kmet. Raziskava, ki jo je opravila Jones-Bitton s sodelavci (2020), je pokazala, da kanadski kmetje poročajo o visoki ravni stresa, anksioznosti in depresivnosti in nižji psihološki odpornosti, pri čemer so bile težave izrazitejše pri ženskah. Prekomerni stres se pri kmetih pogosto kaže skozi utrujenost, glavobole, bolečine v telesu, prebavne težave, slabši spanec in večjo dovzetnost za bolezni. Poleg telesnih težav se lahko pojavijo tudi spremembe v vedenju in počutju. Človek lahko postane razdražljiv, brezvoljen, manj potrpežljiv ali se začne umikati od drugih ljudi. Pogosto se zmanjšata motivacija in veselje do dela, poveča pa se občutek nemoči in izčrpanosti. Zaradi preobremenjenosti lahko pride pri delu do več napak, poslabša se koncentracija in poveča se število nezgod pri delu s stroji ali živalmi (Lundqvist, 2023).

Dolgotrajne psihosocialne obremenitve lahko vodijo tudi v izgorelost, anksioznost ali depresijo. Posebej na kmetijah je težava, ker se delo in družinsko življenje pogosto prepletata, zato stres ne vpliva le na posameznika, ampak tudi na odnose v družini in kakovost življenja vseh članov gospodinjstva. Raziskave kažejo, da so kmetje zaradi izoliranosti, ekonomskih pritiskov in občutka odgovornosti dovzetnejši za težave v duševnem zdravju (Hay in sod., 2026; Fraser in sod., 2005) in so v primerjavi s splošno populacijo tudi do 3,5-krat bolj ogroženi zaradi samomorilnega vedenja (Purc-Stephenson in sod., 2023).

Posledice stresa pa se kažejo tudi na ravni kmetije. Zaradi slabšega počutja in utrujenosti se lahko zmanjša delovna učinkovitost, poveča tveganje za poškodbe, težje je sprejemati pomembne odločitve, slabša pa se lahko tudi dolgoročna uspešnost kmetovanja. Pomembno je torej, da kmetje pravočasno prepoznajo znake preobremenjenosti in težav v duševnem zdravju, si poiščejo

podporo in poskrbijo za ravnovesje med delom, počitkom in družinskim življenjem (Purc-Stephenson in sod., 2024).

1.1 Psihosocialna tveganja

Na evropski ravni lahko rečemo, da se je področju psihosocialnih tveganj večja in sistematična pozornost začela posvečati od leta 1989, ko je evropska okvirna direktiva o varnosti in zdravju pri delu določila obveznost delodajalcev, da varujejo zdravje delavcev pri vseh vidikih dela (EU-OSHA, 2012). Na tej podlagi so se kasneje razvili različni pristopi ocenjevanja in obvladovanja psihosocialnih tveganj v delovnem okolju. V Sloveniji je pomemben formalni mejnik leto 2011 s sprejetjem Zakona o varnosti in zdravju pri delu (ZVZD-1, 2011). ZVZD-1 zlasti v 24. členu določa, da mora delodajalec sprejeti ukrepe za preprečevanje, odpravljanje in obvladovanje nasilja, trpinčenja, nadlegovanja in drugih oblik psihosocialnih tveganj na delovnem mestu, ki lahko ogrozijo zdravje delavcev. S tem je ZVZD-1 psihosocialna tveganja formalno umestil med področja varnosti in zdravja pri delu in delodajalcem naložil odgovornost za njihovo sistematično obravnavo.

Psihosocialna tveganja pri delu se nanašajo na tiste psihološke, socialne in organizacijske vidike dela, delovnega okolja in načinov organiziranja in upravljanja dela, ki negativno vplivajo na zdravje, dobro počutje in delovno učinkovitost zaposlenih. V literaturi so opredeljena kot tisti psihološki in socialni dejavniki dela, delovnih mest, delovnega in širšega okolja, ki pri delavcih povečujejo verjetnost za zdravstvene zaplete, doživljanje prekomernega stresa, preobremenjenosti, izgorevanja, odsotnost z dela, vplivajo na zmanjšano učinkovitost in storilnost na delovnem mestu in povzročajo težave pri usklajevanju dela z družinskimi obveznostmi. Med najpogosteje izpostavljenimi dejavniki so prekomerne delovne zahteve, nizka stopnja nadzora nad delom, nejasnost vlog, negotovost zaposlitve, neustrezna organizacijska kultura, pomanjkanje socialne podpore, nasilje, nadlegovanje, diskriminacija in težave pri usklajevanju dela in zasebnega življenja (Leka in Jain, 2010; slika 1).

Slika 1: Povezava med psihosocialnimi obremenitvami, zdravjem in negativnimi posledicami stresa

Širše socialne in organizacijske okoliščine dela in ožje dejavnike, povezane z značilnostmi dela in njegovim upravljanjem, je mogoče razumeti kot pomembne vire obremenitev, ki lahko vplivajo na duševno, telesno in socialno zdravje zaposlenih. Pri tem se psihosocialne obremenitve ne pojavljajo ločeno od drugih vrst tveganj v delovnem okolju. Fizične, kemične in biološke obremenitve imajo lahko poleg neposrednih učinkov na zdravje tudi pomemben psihološki učinek, saj lahko pri zaposlenih sprožajo občutke ogroženosti, negotovosti, strahu, nelagodja in preobremenjenosti (slika 1). V tem smislu lahko tudi nevarni ali neustrezni fizični delovni pogoji prispevajo k psihosocialnim obremenitvam, kar potrjuje tudi opredelitev Svetovne zdravstvene organizacije, ki med tveganja za duševno zdravje pri delu vključuje tudi slabe oziroma nevarne fizične delovne pogoje (WHO, 2024).

Konceptualno je zato mogoče razlikovati med direktnimi in indirektnimi tveganji za zdravje zaposlenih. Fizične, kemične in biološke obremenitve praviloma predstavljajo direktna tveganja, saj lahko neposredno povzročijo poškodbe, zastrupitve ali druge zdravstvene zaplete. Psihosocialne obremenitve pa pogosteje delujejo indirektno, saj z doživljanjem in vzdrževanjem stresa posredno vplivajo na zdravje, dobro počutje in delovno zmožnost zaposlenih. Kadar zaposleni in organizacije nimajo ustreznih virov, znanj in mehanizmov za obvladovanje stresa, se lahko razvije dolgotrajni oziroma prekomerni stres, ki se odraža tako v poslabšanem zdravju zaposlenih kot tudi v slabšem delovanju

delovne organizacije (slika 1). Prepoznavanje, ocenjevanje in preprečevanje psihosocialnih tveganj zato predstavljajo pomemben sestavni del sodobnega upravljanja varnosti in zdravja pri delu (WHO, 2024; Eurofound in EU-OSHA, 2014).

Psihosocialna tveganja so pomembna tako z vidika zdravja posameznika kot tudi z vidika delovanja delovne organizacije. Povečujejo verjetnost za doživljanje prekomernega delovnega stresa, čustvene izčrpanosti, slabšega duševnega blagostanja, izgorevanja in drugih neugodnih zdravstvenih izidov (Darr in Johns, 2008; Schult in Edington, 2007; Maslach in sod., 2001). Hkrati se lahko posledice psihosocialnih obremenitev izražajo tudi na ravni organizacije, in sicer v obliki večje odsotnosti z dela, prezentizma, večje fluktuacije zaposlenih in večjega finančnega bremena, povezanega z zdravstvenimi in socialnimi posledicami slabega zdravja (Eurofound, 2023).

1.2 Kmetovanje in psihosocialna tveganja

Psihosocialna tveganja pri kmetovanju izhajajo iz značilnosti dela, organizacije kmetijske dejavnosti in širših razmer, v katerih kmetije delujejo. Med najpomembnejše dejavnike, ki vplivajo na duševno, telesno in socialno zdravje kmetov, sodijo dolgi in neenakomerni delovni urniki, sezonska intenzivnost dela, finančna negotovost, odvisnost od vremenskih razmer, nihanje cen kmetijskih pridelkov, administrativne obremenitve, negotovost glede prihodnosti kmetije in težave pri usklajevanju dela in družinskega življenja (Lundqvist in sod., 2023; Daghagh Yazd in sod., 2019; Fraser in sod., 2005).

Posebnost kmetovanja predstavlja tesna povezanost med delovnim mestom, domom in družinskim življenjem. Kmetija pogosto ni le vir dohodka, temveč tudi prostor bivanja, družinske identitete in medgeneracijskega prenosa, zato lahko poslovne težave ali ogroženost obstoja kmetije posameznik doživlja kot osebno in družinsko izgubo. Ta prepletenost lahko povečuje občutek odgovornosti, krivde, socialne izoliranosti in psihične obremenjenosti. Raziskave kažejo, da so kmetje zaradi kombinacije visokih delovnih zahtev, nepredvidljivih okoliščin, finančnih pritiskov in omejene dostopnosti podpornih storitev bolj dovzetni za doživljanje stresa, anksioznosti, depresivnosti, izgorelosti in pri njih se pojavlja povečano tveganje za samomorilno vedenje (Bossard in sod., 2016; Klingelschmidt in sod., 2018; Kolstrup in sod., 2013).

Psihosocialna tveganja pri kmetovanju vplivajo tako na posameznika kot na delovanje kmetije in zaradi doživljanja prekomernega stresa tudi na zdravje, zmanjšano sposobnost odločanja, večje tveganje za napake in poškodbe pri delu, slabšo kakovost družinskih in delovnih odnosov. Pri obravnavi varnosti in zdravja v kmetijstvu je zato poleg fizičnih, kemičnih in bioloških nevarnosti nujno sistematično prepoznavati tudi psihosocialne obremenitve in razvijati

dostopne, kulturno ustrezne in lokalno prilagojene oblike podpore za kmečko prebivalstvo (EU-OSHA, 2013).

1.3 Namen raziskave

Namen raziskave je bil proučiti zdravstveno stanje kmetov in kmetic, vključenih v raziskavo, in oceniti izvore psihosocialnih obremenitev v kmečkih gospodarstvih. Raziskava je bila usmerjena tudi v presojo tveganj za doživljanje prekomernega stresa, odsotnost z dela zaradi zdravstvenih težav, zmanjšano storilnost in učinkovitost pri delu, izpostavljenost nasilju na delovnem mestu in namero o opustitvi kmetovanja. Poseben poudarek na področju presoje psihosocialnih tveganj je bil namenjen tudi ugotavljanju razlik med spoloma.

2 METODA

2.1 Orodje za celovito podporo promociji zdravja na delovnem mestu (OPSA)

Za namene raziskave je bilo uporabljeno orodje OPSA (Orodje za celovito podporo promociji zdravja na delovnem mestu; Šprah in Zorjan, 2016). Orodje je bilo razvito že v sklopu predhodnih projektov, ki smo jih izvajali na področju varovanja zdravja v delovnem okolju s ciljem, da po novih smernicah obvladovanja psihosocialnih tveganj na delovnem mestu tudi v Sloveniji pridobimo zanesljivo orodje, ki bi tako delodajalcem kot delojemalcem omogočilo oceniti izvore obremenitev v delovnem okolju, njihove posledice in pripraviti ustrezne ukrepe za njihovo obvladovanje. Orodje OPSA je bilo uporabljeno tudi že v nekaterih drugih delovnih okoljih, kjer je izkazalo odlično zanesljivost (Cronbach α = 0,915; Rus in Peršolja, 2022).

Orodje OPSA je prilagojeno posebnostim slovenskega družbeno-gospodarskega prostora, obenem pa vključuje tudi najnovejša spoznanja o novo nastajajočih psihosocialnih in drugih tveganjih v delovnih okoljih. S pomočjo tega orodja lahko opredelimo vrsto, intenziteto in škodljive posledice psihosocialnih tveganj, ki jih doživljajo ljudje pri delu zaradi izpostavljenosti različnim obremenitvam, povezanih tako z okoliščinami dela kakor zasebnim življenjem. Orodje OPSA na osnovi zdravstvenih in sociodemografskih podatkov in lestvice izvorov psihosocialnih obremenitev po vgrajenih algoritmih izdela oceno na 17 področjih psihosocialnih tveganj (t. i. profil OPSA), ki se povezujejo z okoliščinami dela in zasebnega življenja, in oceni stopnjo tveganja za razvoj težav na področju zdravja. Hkrati pa orodje tudi napoveduje raven tveganj za doživljanje prekomernega stresa, absentizma, prezentizma, fluktuacije in nasilja v delovnem okolju.

Orodje OPSA je samoocenjevalni vprašalnik, sestavljen iz treh delov. Prvi del vključuje vprašanja, ki zajemajo splošne sociodemografske in zdravstvene podatke in vprašanja, povezana z usklajenostjo poklicnega in zasebnega življenja in zadovoljstva s psihofizičnim zdravjem. Drugi del vprašalnika predstavlja 130 trditev, ki se nanašajo na značilnosti dela in delovnega okolja, v katerem udeleženec/-ka dela, na njegove/njene osebnostne značilnosti in posebnosti okolja, v katerem živi. S pomočjo petstopenjske lestvice (od 1 – Sploh se ne strinjam./Sploh ne velja zame. do 5 – Zelo se strinjam./Popolnoma velja zame.) udeleženec/-ka ocenjuje, v kolikšni meri so posamezne trditve in opisi veljali zanj/-o za obdobje zadnjih 12 mesecev. V tretjem delu vprašalnika je bil dodan sklop desetih vprašanj o značilnostih kmetije, vlogi udeležencev/-k raziskave na njej in gospodarskih kazalnikih kmetije, kjer so udeleženci/-ke raziskave kmetovali.

2.2 Postopek pridobivanja podatkov

Med majem in decembrom 2021 smo k izpolnjevanju anonimnega vprašalnika s pomočjo pristopa snežne kepe povabili potencialne udeležence/-ke raziskave. Anketiranje je potekalo tako spletno kakor na terenu. Obvestila smo razposlali tudi predstavnikom/-cam različnih interesnih skupin in jih zaprosili, da pozovejo svoje člane/-ice k sodelovanju v raziskavi. Obrnili smo se na Kmetijsko-gozdarsko zbornico Slovenije, Sindikat kmetov Slovenije, Zvezo kmetic Slovenije, Zvezo slovenske podeželske mladine in Zadružno zvezo Slovenije. Tiskane vprašalnike smo razdeljevali zainteresiranim obiskovalcem/-kam sejma AGRA, ki so nam jih v priloženi kuverti vrnili po pošti. Udeleženci in udeleženke raziskave so bili pred pristopom k raziskavi seznanjeni s potekom raziskave in njenim namenom, imeli so možnost odklonitve sodelovanja, prav tako je bila zagotovljena anonimnost podatkov.

2.3 Postopek analize podatkov

Podatke iz tiskanih in spletnih vprašalnikov smo prenesli v bazo podatkov, ki je vsebovala skupno 251 udeležencev in udeleženk, ki so imeli izpolnjena vsa tri poglavja vprašalnika. Rezultati so bili analizirani na deskriptivni ravni. Zanimali so nas zdravstveni in osnovni sociodemografski podatki, izvori psihosocialnih obremenitev in z njimi povezana tveganja za negativne pojave (prekomerni stres, zdravstveni absentizem, prezentizem, izpostavljenost nasilju na delovnem mestu), značilnosti kmečkih gospodarstev in razlike med spoloma.

3 REZULTATI

3.1 Sociodemografske značilnosti vzorca

V raziskavi je sodelovalo 251 udeležencev in udeleženk (66 % moških in 34 % žensk). Glede na starostni razrez vzorca je prevladovala skupina starih med 51 in 65 let (35 %), sledili sta skupini med 31 in 40 let (24 %) in med 41 in 50 let (22 %). Starih med 18 in 30 let je bilo 15 % in starejših od 65 let 3 %.

Pri izobrazbeni sestavi udeležencev in udeleženk sta prevladovali zaključena srednja šola (28 %) in fakulteta oziroma visoka šola (26 %). Sledili sta višja (18 %) in poklicna šola (17 %). 3 % jih ima končano osnovno šolo ali manj, specializacijo ali magisterij oziroma so zaključili nižje poklicno izobraževanje. 2 % jih ima doktorat znanosti.

3.2 Značilnosti kmečkih gospodarstev

Glede na regijo bivanja je vzorec sestavljalo največ udeležencev/-k iz savinjske (25,9 %), pomurske (13,9 %), jugovzhodne Slovenije (13,5 %) in podravske regije (11,6 %). Sledile so spodnjeposavska (7,7 %), osrednjeslovenska (7,7 %), gorenjska (6,2 %), koroška (5,4 %) in goriška regija (5,4 %). Najmanjši delež vzorca je izhajal iz obalno-kraške (1,5 %), notranjsko-kraške (0,8 %) in zasavske regije (0,4 %). Glede na lokacijo kmetije je prevladovalo hribovsko oziroma gorsko območje (38,8 %), sledili sta vmesno (32,1 %) in ravninsko (29 %).

Dejavnosti, s katerimi so se udeleženci/-ke ukvarjali na kmetijah v zadnjih 12 mesecih, so se nanašale na živinorejo (34,4 %), poljedelstvo (23 %), gozdarstvo (17,8 %), sadjarstvo (9,3 %), vrtnarstvo (8,5 %), vinogradništvo (7,1 %). Poleg tega jih je pod kategorijo drugo pet navedlo čebelarstvo, trije turizem, dva dopolnilne dejavnosti, perutninarstvo, po en pa drevesničarstvo, ekološko kmetovanje, hmeljarstvo, jagodičevje, obnovo dodatnih kmetijskih objektov, urejanje mej, oljkarstvo, ovčerejo, perutninarstvo, piščančjerejo, prašičerejo, predelavo mleka v mlečne izdelke, predelavo sadja in zelenjave, prodajo drv, razrez lesa, sirarstvo, usluge s kmetijsko mehanizacijo, vzgojo iglavcev in zelenjadarstvo.

Na vprašanje, v kakšni vlogi so udeleženci/-ke raziskave v zadnjih 12 mesecih nastopali na kmetiji, jih je največ odgovorilo kot gospodar/-ica oziroma lastnik/-ica kmetije (66,7 %). Sledila sta partner/-ica gospodarja/-ice oziroma lastnika/-ice kmetije (14,7 %) in pomagajoči/-a član/-ica kmetije (18,6 %). V povprečju je na kmetijah v zadnjih 12 mesecih delalo 3,3 ljudi (minimalno 1 oseba; maksimalno 20 oseb).

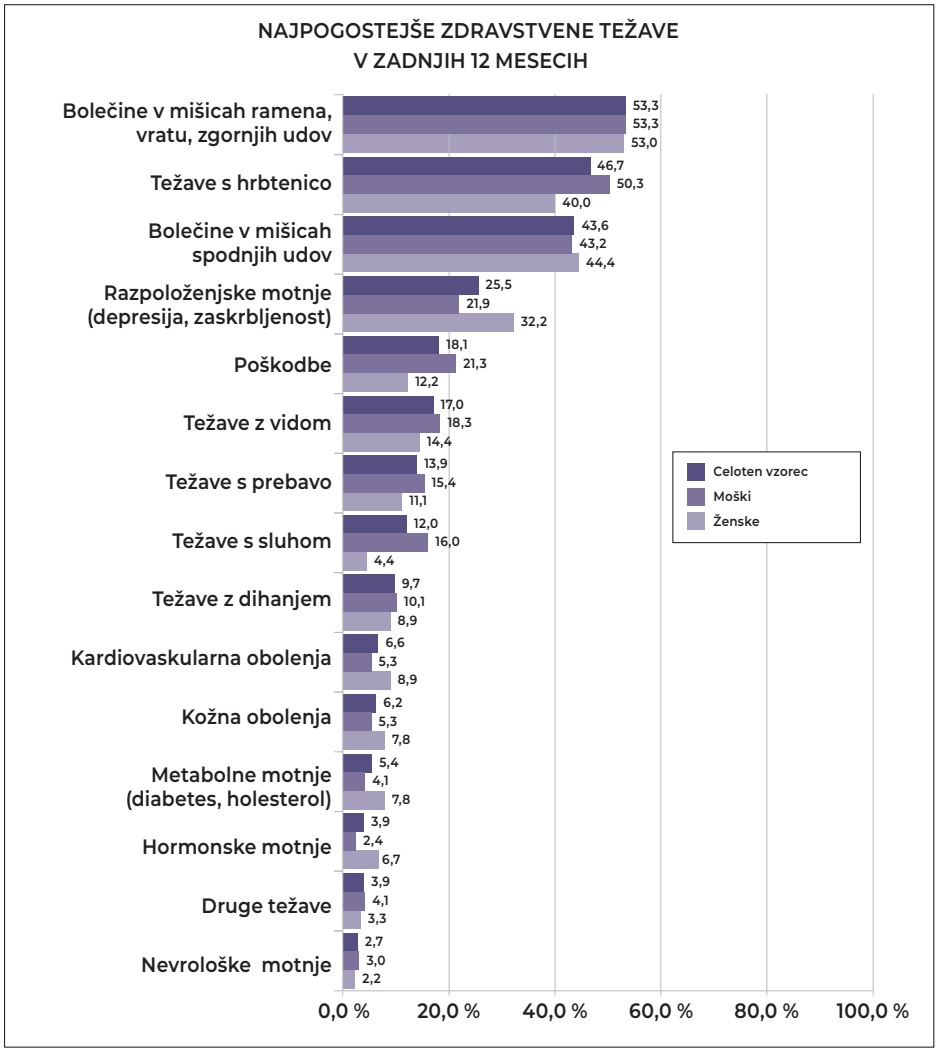
Glede na delovni status so med udeleženci/-kami raziskave prevladovali zaposleni oziroma samozaposleni, ki so delali izključno na kmetiji (45 %), sledili so zaposleni oziroma samozaposleni izven kmetije, ki so delali (pomagali) na kmetiji (31,8 %), upokojeni, ki so pomagali na kmetiji (10,5 %), nezaposleni, ki so delali (pomagali) na kmetiji (6,6 %), in študenti/-ke, ki so pomagali/-e na kmetiji (3,5 %). Pod kategorijo drugo so udeleženci in udeleženke navedli: sem samozaposlen/-a na kmetiji in delam tudi drugo; sem samozaposlen/-a in delam na kmetiji; član/-ica družine; bodoči/-a prevzemnik/-ica; dijak/-inja.

3.3 Zdravstvene težave udeležencev/-k raziskave

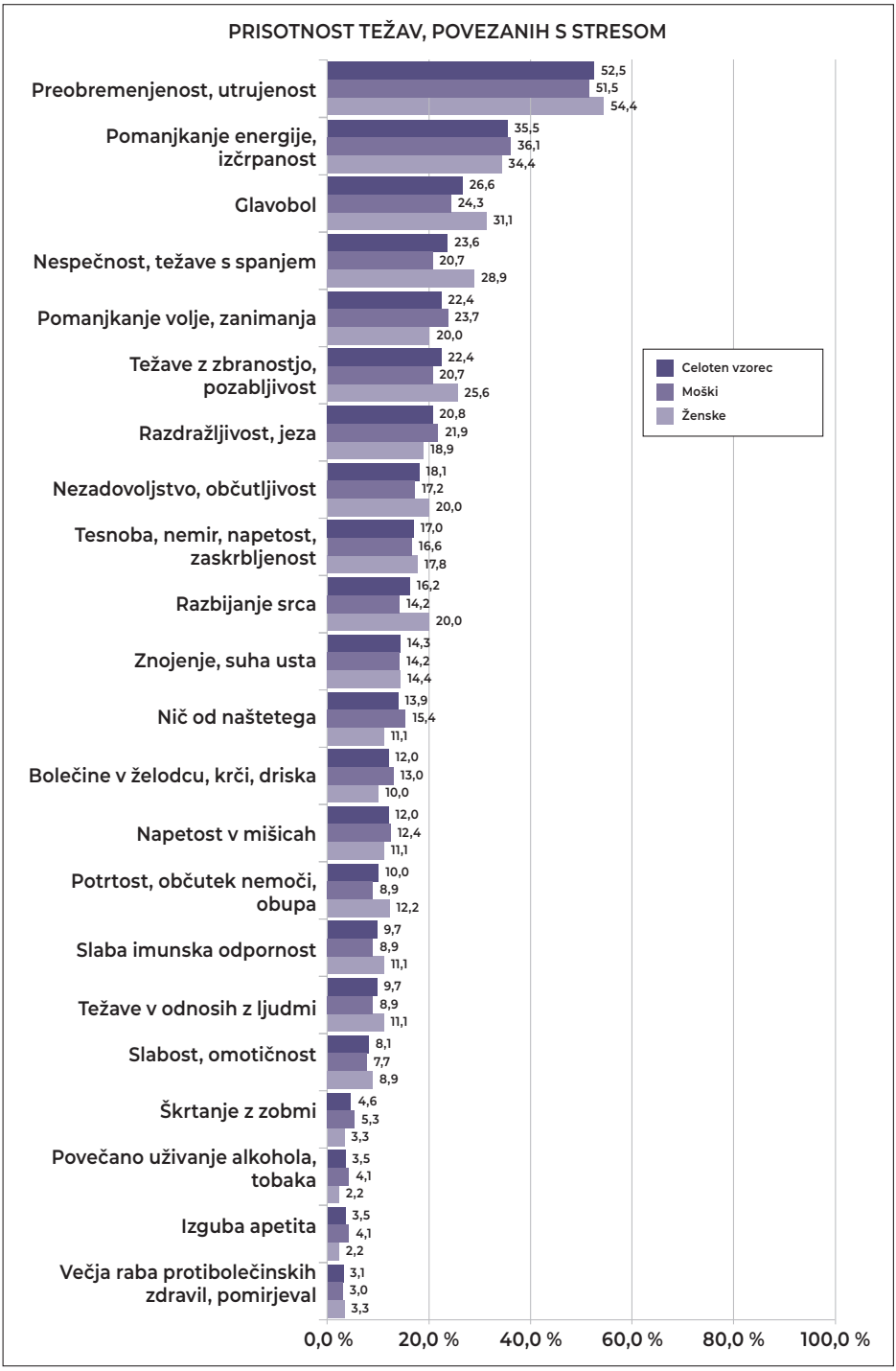
Udeleženci/-ke raziskave so navedli, katere od naštetih zdravstvenih težav so imeli v zadnjih 12 mesecih. Več kot 53 % jih je trpelo zaradi bolečin v mišicah ramena, vratu, zgornjih udov, 46,7 % je imelo težave s hrbtenico, 43,6 % bolečine v mišicah spodnjih udov, 25,5 % razpoloženjske motnje in 18,1 % poškodbe. Primerjava zdravstvenih težav med moškimi in ženskami je pokazala, da udeleženke v primerjavi z moškimi pogosteje poročajo o bolečinah v mišicah ramena, vratu, zgornjih in spodnjih udov in razpoloženjskih motnjah. Moški pa so pogosteje navedli težave s hrbtenico, poškodbe in težave s sluhom (slika 2). 14 % vzorca ni poročalo o nobeni zdravstveni težavi.

16,6 % vzorca je poročalo, da je zaradi zdravstvenih težav odšlo v zadnjem letu na bolniški stalež, in sicer 20 % žensk in 14,8 % moških. Pri tem je pri moških prevladovala odsotnost z dela med 15 do 30 dni in nad 30 dni, pri ženskah pa odsotnost z dela od 1 do 6 dni in nad 30 dni.

Glede na nekatere psihične, fizične in socialne vidike zdravja in simptome posledic izpostavljenosti prekomernemu stresu so v vzorcu prevladovali: preobremenjenost, utrujenost (52,5 %); pomanjkanje energije, izčrpanost (35,5 %); glavobol (26,6 %); nespečnost, težave s spanjem (23,6 %); pomanjkanje volje, zanimanja (22,4 %); težave z zbranostjo, pozabljivost (20,8 %); razdražljivost, jeza (20,8 %). Primerjava težav, povezanih s stresom, med moškimi in ženskami je pokazala, da so ženske v primerjavi z moškimi v večji meri poročale o doživljanju psihičnih, fizičnih in socialnih težav kot posledic prekomernega stresa. Nobenega od naštetih znakov in simptomov pri sebi pa ni zaznalo 13,9 % vzorca oziroma 15,4 % moških in 11,1 % žensk (slika 3).

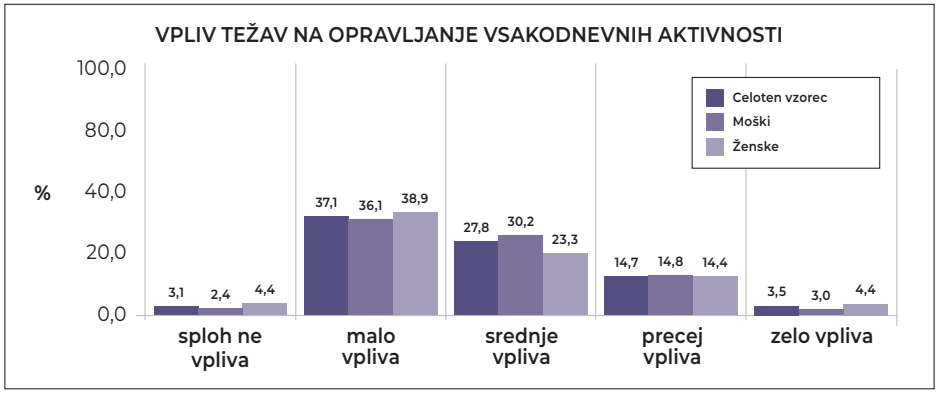
Slika 2: Najpogostejše zdravstvene težave udeležencev/-k raziskave (N = 251)

Slika 3: Težave, povezane z doživljanjem prekomernega stresa (N = 251)

Več kot polovica vzorca raziskave je svoje zadovoljstvo z zdravstvenim stanjem ocenila z zadovoljen/-na (53,7 %) in zelo zadovoljen/-na (3,9 %), le 3,5 % pa z zelo nezadovoljen/-na. Primerjava med udeleženci in udeleženkami je pokazala, da so moški nekoliko manj zadovoljni s svojim zdravstvenim stanjem v primerjavi z ženskami (izkazan je torej bil manjši delež zelo zadovoljnih in večji delež nezadovoljnih oziroma zelo nezadovoljnih s svojim zdravstvenim stanjem).

37,1 % vzorca je menilo, da so zdravstvene težave le malo oziroma srednje (27,8 %) vplivale na opravljanje njihovih vsakodnevnih aktivnosti, in okrog 18 %, da so vplivale precej oziroma zelo. Moški so v primerjavi z ženskami izrazili večjo zdravstveno obremenjenost pri opravljanju vsakodnevnih aktivnosti (slika 4).

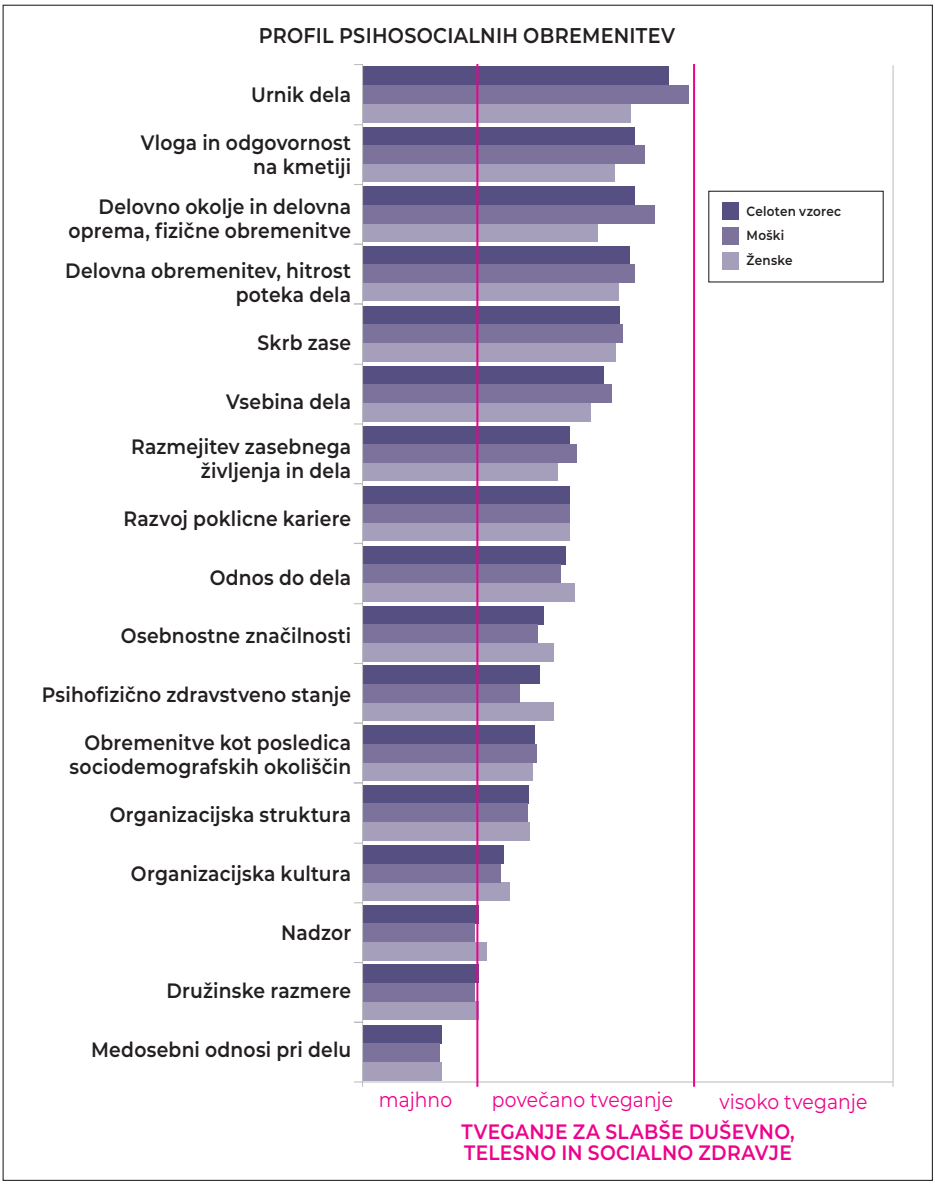
Slika 4: Vpliv zdravstvenih težav na opravljanje vsakodnevnih aktivnosti (N = 251)

Na vprašanje *V kolikšni meri ocenjujete, da je v zadnjih 12 mesecih oviranost pri delu zaradi morebitnega slabega zdravja, poškodb, delovnih nesreč vas in/ali vaših članov/-ic kmetije vplivala na zmožnost dela in posledično na učinkovitost in produktivnost kmetije?* je 34,1 % vzorca ocenilo, da gre za manj kot 5-odstotni upad, 19,8 % je navedlo od 5- do 10-odstotni upad, 13,6 % meni, da se je pojavil od 10- do 20-odstotni upad, 12,4 % je zaznalo od 20- do 30-odstotni upad, medtem ko je 2,7 % vprašanih ocenilo, da je upad znašal od 80 do 90 %.

3.4 Izpostavljenost udeležencev/-k raziskave psihosocialnim tveganjem

Iz profila OPSA je razvidno, da se večina področij psihosocialnih obremenitev vzorca nahaja v polju povečanega tveganja za pojav težav, ki jih povezujemo s slabšim duševnim, telesnim in socialnim zdravjem (polje med rožnatima navpičnima razmejitvenima črtama, ki ponazarjata povečano tveganje; slika 5). Pri tem še posebej izstopajo naslednja področja, ki se približujejo mejnim

vrednostim za visoko tveganje: urnik dela; vloga in odgovornost na kmetiji; delovno okolje in delovna oprema; fizične obremenitve; delovna obremenitev poteka dela; hitrost poteka dela; skrb zase. Doživljanje večjih psihosocialnih obremenitev na teh področjih izkazujejo moški v primerjavi z ženskami. Ženske pa doživljajo večje obremenitve v primerjavi z moškimi na naslednjih področjih: odnos do dela; osebnostne značilnosti; psihofizično zdravstveno stanje (slika 5).

Slika 5: Profil OPSA 17 področij psihosocialnih obremenitev pri udeležencih/-kah raziskave (N = 251)

LEGENDA:

Vsako področje obremenitev v sklopu profila OPSA je sestavljeno iz več dejavnikov obremenitev. Podrobnejši opis posameznih področij psihosocialnih obremenitev:

Delovna obremenitev/hitrost poteka dela: premajhen ali prevelik obseg dela, več nalog hkrati, zelo zahtevno delo, veliko časovnih rokov, odvisnost od dela drugih, nerealna pričakovanja o opravljenem delu, nalaganje dodatnega dela
Delovno okolje in delovna oprema, fizične obremenitve: škodljivi okoljski vplivi, prisiljena telesna drža, zgodovina delovnih nesreč in velika verjetnost za ponovni nastanek nesreče ali poškodbe pri delu, slabo vzdrževana oprema, veliko ljudi v delovnem prostoru, dvigovanje težkih bremen, ponavljajoči se gibi pri delu, delo na terenu, nevarni postopki dela
Družinske razmere zaposlenega: čustvene ali vedenjske težave otrok, težave v partnerskem odnosu, resna bolezen v družini, večje spremembe v družini, nasilje doma
Medosebni odnosi pri delu: malo komunikacije in zaupanja med vodstvom in zaposlenimi, napet in konflikten odnos s sodelavci in nadrejenimi, veliko tekmovalnosti med sodelavci, malo stikov z drugimi ljudmi na delovnem mestu, zloraba moči nadrejenih v delovni organizaciji, nasilje, nadlegovanje na delovnem mestu
Nadzor: pretiran nadzor nadrejenega, majhen vpliv na odločitve, omejene možnosti reševanja problemov, slab nadzor nad vsebino, razporejanjem in hitrostjo izvajanja nalog
Obremenitve kot posledica sociodemografskih okoliščin: prenizek osebni dohodek, slabo premoženjsko stanje, slabe bivalne razmere, slabe prometne povezave, oddaljenost zdravstvene službe, zadolženost, splošna negotovost v družbi, oddaljenost vrtca, obremenjenost regije
Odnos do dela: pomembnost rezultatov, ciljev dela, težnja po dokazovanju pri delu, nasprotovanje med osebnimi vrednotami in naravo dela, delo kot najpomembnejša vrednota v življenju, pesimizem v zvezi z rezultati dela, pomanjkanje jasne karierne usmeritve, pomanjkanje veselja do dela, rušenje idealne predstave o delu
Organizacijska kultura: slabo obveščanje o delu, nizka raven podpore pri reševanju težav in osebnem razvoju, premalo ukrepov glede zdravja zaposlenih in zmanjševanja poklicnega stresa, kršitve pravil vedenja, odsotnost nagrade za dobro opravljeno delo, zloraba moči nadrejenih, neučinkovito reševanje delovnih sporov, neenaka obravnava zaposlenih, pomanjkljivo izvajanje zakonodaje
Organizacijska struktura: pomanjkljiva usposobljenost vodstvenih delavcev za vodenje kmetije, spremembe na kmetiji, zadolženost delovne organizacije, nejasno določene pristojnosti in odgovornosti, nepoštena konkurenca drugih organizacij, začasno odpuščanje in ponovno zaposlovanje, pomanjkanje kadra
Osebnostne značilnosti: izogibanje reševanju problemov, dojemanje problemov kot grožnje, neorganiziranost doma, slaba prilagodljivost spremembam glede delovnih nalog (vsebine, postopkov, obsega dela), precenjevanje sposobnosti, popustljivost, slabe delovne navade, strah pred napako pri delu, perfekcionizem, težave z organizacijo časa na delovnem mestu
Psihofizično zdravstveno stanje: tesnobnost, zaskrbljenost, razdražljivost, kronične bolečine, telesna bolezen, težave z duševnim zdravjem, slaba imunska odpornost
Razmejitev zasebnega življenja in dela: malo možnosti otroškega varstva na delovnem mestu, dodatna dela izven delovnega mesta, majhna podpora družine v zvezi z delom, malo možnosti koriščenja očetovskega dopusta, majhna podpora na delu glede družinskih obveznosti, malo možnosti skrajšanega delovnega časa zaradi starševstva,

dodatno izobraževanje ob delu, pogosto načrtovanje in opravljanje zasebnih zadev med delom
Razvoj poklicne kariere: malo spodbud za napredovanje in hitrejše napredovanje drugje, prenizek osebni dohodek glede na vloženi trud, nejasno ocenjevanje delovne uspešnosti, nepravičen sistem nagrajevanja, napredovanja, ovirano napredovanje, pomanjkanje podpore za osebni razvoj, grožnja z odpustitvijo, nezadostna usposobljenost, pomanjkanje delovnih izkušenj za delovno mesto, lažje delovno mesto drugje
Skrb zase: nekoriščenje rednega dopusta, premalo časa za sebe, za prostočasne dejavnosti in za druženje s prijatelji in sorodniki, neurejen življenjski slog, nekoriščenje bolniškega staleža ob bolezni, koriščenje bolniškega staleža za spoprijemanje s stresom, slabo poznavanje tehnik za spoprijemanje s stresom, čezmerno kajenje in uživanje alkohola
Urnik dela: izmensko delo, nepredvidljiv delovni čas, delovni čas daljši od 8 ur, nočno delo, premalo odmorov med delom, malo dovoljenih izhodov z dela
Vloga in odgovornost: velika odgovornost za ljudi pri delu, čustveno obremenjujoči pogovori s strankami kot del delovnih nalog, hude posledice napak na delovnem mestu, veliko opravka z ljudmi pri delu, pretresljivi, neprijetni prizori v delovnem okolju, občutek osebne odgovornosti za uspeh kmetije, izogibanje prevzemanju odgovornosti pri delu, od rezultatov dela odvisen uspeh kmetije
Vsebina dela: nezahtevno delo, spreminjanje postopkov dela, monotono delo, nepredvideni problemi, hitro menjavanje nalog, pridobivanje finančnih sredstev

V nadaljevanju smo analizirali, kateri psihosocialni dejavniki so najbolj obremenjujoči za udeležence in udeleženke raziskave. To so tisti dejavniki, ki so jih v največji meri označili, da veljajo za njih, za njihove življenjske okoliščine in značilnost dela. Ti dejavniki so opredeljeni v obliki skora ≥ 3,50 (razpon vrednosti skora: minimalna vrednost – 1; maksimalna vrednost – 5).

V tabelah 1 in 2 lahko vidimo, da so nekateri najbolj obremenjujoči psihosocialni dejavniki pri ženskah in moških enaki. To so: velik občutek osebne odgovornosti za uspeh kmetije, dolg delovnik (daljši od 8 ur), nepredvidljiv delovni čas, nizek dohodek glede na vloženi trud, primoranost pridobiti finančna sredstva, velik angažma za doseganje rezultatov dela, opravljanje več nalog hkrati, velik obseg dela, ki je zahtevno in tudi izmensko, pogosto dvigovanje težkih bremen, dolgotrajna prisilna drža telesa in uporaba ponavljajočih se gibov, premalo časa zase in za prostočasne dejavnosti, dojemanje dela kot najpomembnejše vrednote v življenju in nagnjenost k popolnosti pri opravljanju dela (perfekcionizem). Opazimo lahko, da so nekateri dejavniki bolj obremenjujoči za moške v primerjavi z ženskami (z višjim skorom, kar pomeni, da so v večji meri prisotni pri njihovem delu; tabela 2). Poleg tega se med najbolj obremenjujoče dejavnike uvrščajo tudi nekatere okoliščine dela, ki jih ženske niso ocenile kot zelo obremenjujoče. To so: močan pritisk, da je od rezultatov dela odvisen uspeh kmetije, pogosta izpostavljenost nevarnim postopkom dela in škodljivim okoljskim vplivom, velika

verjetnost za nastanek nesreče, poškodbe pri delu, velik pritisk glede napak pri delu, ki imajo lahko hude posledice, velika odgovornost za ljudi pri delu, nekoriščenje bolniškega staleža in dopusta, pogoste ovire pri razvoju kmetije.

Tabela 1: Najbolj obremenjujoči psihosocialni dejavniki (v obliki trditev), ki so jih opredelile ženske, ki so sodelovale v raziskavi (N = 85).

SKOR	TRDITEV
4,19	Moj zaslužek je prenizek glede na vloženi napor pri delu.
4,19	Delo, ki ga opravljam, mi veliko pomeni in počutim se odgovorna za uspeh kmetije.
4,16	Rezultati in cilji dela so mi zelo pomembni.
4,09	Opravljam več različnih delovnih nalog hkrati.
3,94	Moj delovni čas je daljši od 8 ur.
3,87	Zaslužek, ustvarjen iz kmetijske dejavnosti, je prenizek za zadovoljevanje osnovnih potreb.
3,76	Ne vzamem si dovolj časa zase.
3,68	Obseg mojih delovnih nalog je velik.
3,67	Moje delo je zelo zahtevno.
3,66	Delo mi predstavlja najpomembnejšo vrednoto v življenju.
3,62	Imam neenakomerno razporeditev delovnega časa.
3,59	Tudi sama moram sodelovati pri pridobivanju finančnih sredstev, da se ohranita kmetija in naš zaslužek.
3,58	Moje delo vključuje ponavljajoče se gibe.
3,58	Nagnjena sem k temu, da hočem svoje delo opraviti popolno.
3,57	Pri delu dvigujem težka bremena.
3,51	Moj delovni čas je nepredvidljiv.
3,49	Pri delu je drža mojega telesa dalj časa prisiljena (sedenje, stanje).

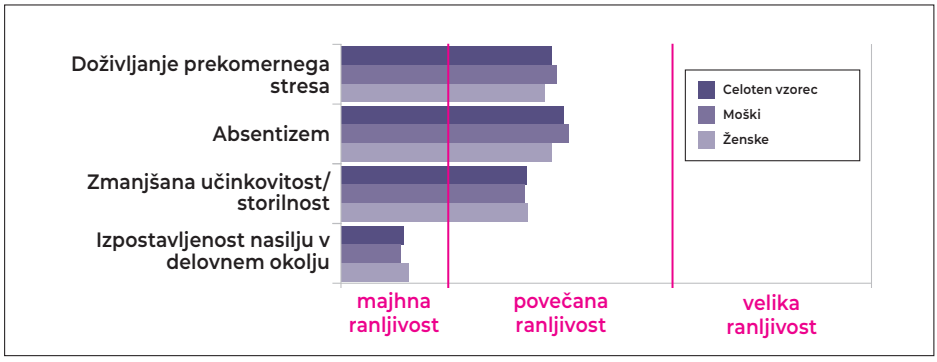
Tabela 2: Najbolj obremenjujoči psihosocialni dejavniki (v obliki trditev), ki so jih opredelili moški, ki so sodelovali v raziskavi (N = 166).

SKOR	TRDITEV
4,47	Delo, ki ga opravljam, mi veliko pomeni in počutim se odgovoren/-na za uspeh kmetije.
4,37	Moj delovni čas je daljši od 8 ur.
4,25	Moj zaslužek je prenizek glede na vloženi napor pri delu.
4,23	Rezultati in cilji dela so mi zelo pomembni.
4,2	Opravljam več različnih delovnih nalog hkrati.
4,16	Pri delu nosim veliko odgovornost, saj je od rezultatov mojega dela v veliki meri odvisen uspeh kmetije ali uspešnost dela drugih članov kmetije.
4,08	Obseg mojih delovnih nalog je velik.
4,05	Moje delo je zelo zahtevno.
4	Zaslužek, ustvarjen iz kmetijske dejavnosti, je prenizek za zadovoljevanje osnovnih potreb.
3,98	Imam neenakomerno razporeditev delovnega časa.
3,92	Pri delu dvigujem težka bremena.
3,89	Moj delovni čas je nepredvidljiv.
3,83	Tudi sam moram sodelovati pri pridobivanju finančnih sredstev, da se ohranita kmetija in naš zaslužek.
3,82	Moje delo poteka tudi na terenu.
3,79	Pri delu je drža mojega telesa dalj časa prisiljena (sedenje, stanje).
3,79	Postopki mojega dela so nevarni (npr. uporaba fitofarmacevtskih sredstev, delo z živalmi, delo s stroji ipd.).
3,78	Izpostavljen sem škodljivim okoljskim vplivom (hrup, vročina, mraz, plini, hlapi, prah, vibracije, bleščanje).
3,75	Moje delo vključuje ponavljajoče se gibe.
3,74	Pri mojem delu je velika verjetnost za nastanek nesreče, poškodbe pri delu (delo na višini, delo s stroji, opravila v gozdu, hlevu, rokovanje s fitofarmacevtskimi sredstvi).
3,73	Ne vzamem si dovolj časa zase.
3,65	Ko zbolim, običajno ne koristim bolniškega staleža.
3,64	Delo mi predstavlja najpomembnejšo vrednoto v življenju.
3,60	Če naredim napako pri delu na kmetiji, ima to lahko hude posledice (materialna ali druga težko popravljiva škoda).
3,58	Za moj poklic oziroma moje delo je značilna velika odgovornost za ljudi (stranke, potrošnike).

3,57	Pri razvoju kmetije se srečujem z ovirami.
3,57	Nagnjen sem k temu, da hočem svoje delo opraviti popolno.
3,52	V zadnjem letu sem imel le nekaj dni dopusta.
3,51	Primanjkuje mi časa za prostočasne dejavnosti.

3.5 Ocena ranljivosti udeležencev/-k raziskave za doživljanje prekomernega stresa, absentizma, prezentizma in nasilja v delovnem okolju

Ocena ranljivosti (dovzetnosti) se izdela v sklopu orodja OPSA s pomočjo algoritma, ki vključuje obseg in intenziteto izbranih psihosocialnih obremenitev udeležencev/-k raziskave in prikaže njihovo potencialno ranljivost za doživljanje prekomernega stresa, absentizma, prezentizma in izpostavljenosti nasilju v delovnem okolju. Rezultati kažejo, da se vzorec nahaja v območju povečane dovzetnosti za doživljanje omenjenih negativnih pojavov. Moški so v primerjavi z ženskami nekoliko bolj dovzetni za doživljanje prekomernega stresa in absentizma, medtem ko za pojav prezentizma izkazujeta oba spola podobno stopnjo ranljivosti (slika 6). Zelo majhna ranljivost se je v vzorcu izkazala za izpostavljenost nasilju v delovnem okolju.

Slika 6: Ranljivost za doživljanje prekomernega stresa, absentizma, prezentizma in nasilja v delovnem okolju pri udeležencih/-kah raziskave (N = 251)

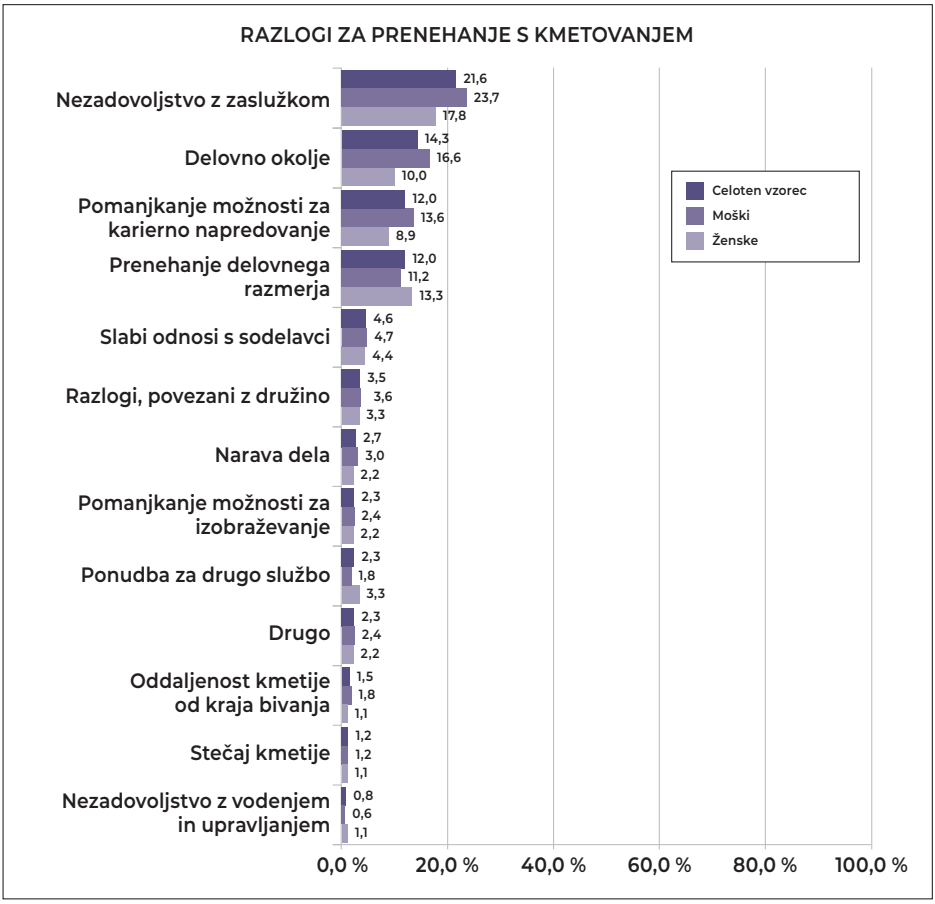
LEGENDA:

Podrobnejši opis posameznih področij ranljivosti:

Ranljivost za doživljanje prekomernega stresa: odraža neravnovesje, ko zahteve delovnega okolja presegajo zmožnosti delavca za njihovo obvladovanje.
Absentizem: odsotnost z dela zaradi slabega zdravja in počutja (bolniški stalež)
Zmanjšana učinkovitost/storilnost (prezentizem): zmanjšana delovna učinkovitost delavcev zaradi zdravstvenih težav

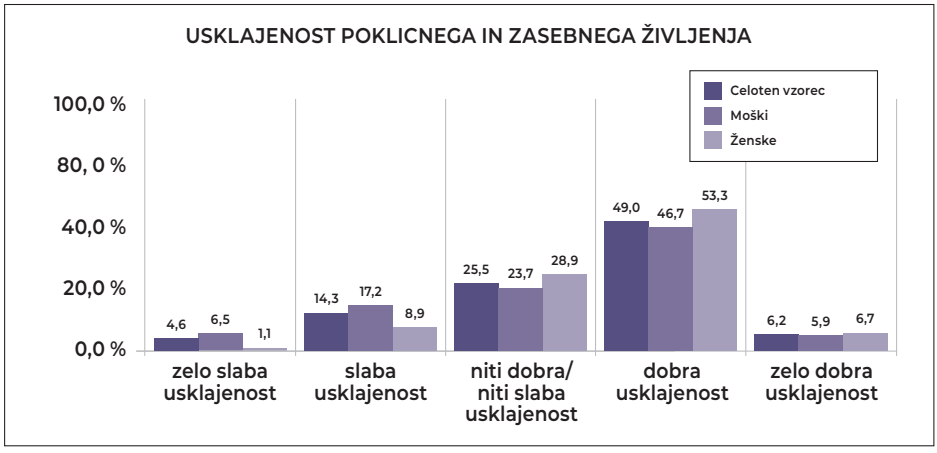
Izpostavljenost nasilju na delovnem mestu: prisotnost nasilja ali nadlegovanja v delovnem okolju, doživljanje konfliktnih odnosov, pojavljanje kršitev pravil vedenja, pojavljanje zlorabe moči nadrejenih, izogibanje reševanju problemov

Fluktuacija je lahko prav tako eden od kazalnikov negativnih pojavov, ki jih povezujemo z doživljanjem prekomernega stresa v delovnem okolju. Rezultati kažejo, da je o opustitvi kmetovanja in iskanju možnosti za zaposlitev v drugi dejavnosti v zadnjem letu razmišljalo 29 % vzorca raziskave (27,8 % moških in 31,1 % žensk). Najpogostejši razlogi so bili: nezadovoljstvo z zaslužkom, delovno okolje, pomanjkanje možnosti za karierno napredovanje in prenehanje delovnega razmerja (slika 7). Pri tem pri moških prednjačijo nezadovoljstvo z zaslužkom in delovnim okoljem in pomanjkanje možnosti za karierno napredovanje, pri ženskah pa prenehanje delovnega razmerja in ponudba za drugo službo.

Slika 7: Razlogi za opustitev kmetovanja pri udeležencih/-kah raziskave (N = 251)

Slaba usklajenost zasebnega in poklicnega življenja velikokrat sovpada z izpostavljenostjo stresnim okoliščinam v delovnem okolju. Največkrat negativno vpliva na duševno zdravje delavcev, na slabšo delovno produktivnost in večjo fluktuacijo. Rezultati pričujoče raziskave so pokazali, da več kot 55 % vzorca ocenjuje svojo usklajenost družinskega in poklicnega življenja kot dobro oziroma zelo dobro (moški: 52,3 %; ženske: 60 %). Le v manjšem deležu udeleženci/-ke raziskave ocenjujejo usklajenost svojega zasebnega in poklicnega življenja kot slabo oziroma zelo slabo (slika 8).

Slika 8: Usklajenost družinskega in poklicnega življenja pri udeležencih/-kah raziskave (N = 251)

4 RAZPRAVA

V predstavljeni raziskavi smo na vzorcu ljudi, ki so med majem in decembrom 2021 kmetovali (N = 251), proučili njihovo izpostavljenost psihosocialnim obremenitvam in zdravstveno stanje. Raziskava je bila usmerjena tudi v presojo tveganj za doživljanje prekomernega stresa, odsotnost z dela zaradi zdravstvenih težav, zmanjšano storilnost in učinkovitost pri delu, izpostavljenost nasilju na delovnem mestu in namero o opustitvi kmetovanja. Poseben poudarek je bil namenjen tudi ugotavljanju razlik med spoloma.

Sociodemografska struktura vzorca kaže, da so v raziskavi prevladovali moški, kar je lahko odraz tradicionalne spolne strukture nosilcev oziroma aktivnih članov kmetijskih gospodarstev. Delež žensk je bil razmeroma visok (34 %), kar omogoča tudi vpogled v razlike med spoloma pri proučevanju zdravstvenih in psihosocialnih kazalnikov. Starostna sestava vzorca kaže na prevlado srednje in starejše aktivne populacije, saj je bila najštevilčnejša skupina starih med 51

in 65 let, medtem ko je bil delež mlajših od 30 let (15 %) in starejših od 65 let bistveno manjši (3 %). Takšna starostna struktura deloma odraža demografske značilnosti slovenskega kmetijstva v času izvajanja raziskave, kjer so bili nosilci in aktivni člani kmetij pogosto starejši (Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, 2020). Podatki iz leta 2020 namreč kažejo, da so bili gospodarji oziroma upravitelji družinskih kmetij v povprečju stari 58 let. 61 % vseh gospodarjev je bilo starejših od 55 let. Mlajših od 35 let je bilo le 5 % (oziroma 16 % mlajših od 45 let). Med vsemi gospodarji kmetij je bilo 23 % žensk, ki so bile v povprečju še nekoliko starejše od moških kolegov.

Izobrazbena sestava udeležencev/-k raziskave kaže na razmeroma heterogen vzorec, pri čemer sta prevladovali srednješolska in višje- oziroma visokošolska izobrazba. Relativno visok delež udeležencev/-k z višjo, visokošolsko ali podiplomsko izobrazbo lahko kaže tudi na večjo pripravljenost izobraženih posameznikov, morda tudi zaradi višje digitalne pismenosti, za sodelovanje v raziskavi, zato je pri posploševanju ugotovitev na celotno kmečko populacijo potrebna določena previdnost (Bethlehem, 2010).

4.1 Zdravstvene težave

Rezultati raziskave kažejo, da so zdravstvene težave med udeleženci/-kami raziskave razmeroma pogoste in raznolike, pri čemer izrazito izstopajo mišično-skeletne težave. Več kot polovica vzorca je poročala o bolečinah v mišicah ramen, vratu in zgornjih udov, skoraj polovica o težavah s hrbtenico, več kot dve petini pa o bolečinah v mišicah spodnjih udov. Takšen vzorec zdravstvenih težav je pričakovan glede na naravo dela na kmetiji, ki pogosto vključuje ponavljajoče se gibe, dvigovanje in prenašanje bremen, prisilno telesne držo, delo s stroji, delo z živalmi in dolgotrajne fizične obremenitve. Rezultati se skladajo s primerljivimi raziskavami, ki kažejo, da so mišično-skeletne težave med najpogostejšimi zdravstvenimi obremenitvami v kmetijstvu, pri čemer so tveganja povezana predvsem s fizično zahtevnim delom, ergonomskimi obremenitvami, ponavljajočimi se opravili in uporabo kmetijske mehanizacije (Akbar in sod., 2023; Kumaraveloo in Kolstrup, 2018).

Delež udeležencev/-k, ki so poročali o razpoloženjskih motnjah, se je nanašal na približno četrtino vzorca, kar kaže, da duševno zdravje predstavlja pomembno, vendar pogosto manj vidno področje zdravja kmečkega prebivalstva. Ta ugotovitev je primerljiva z raziskavami, ki razkrivajo, da so kmetje in kmetice izpostavljeni številnim dejavnikom tveganja za slabše duševno zdravje, med drugim finančni negotovosti, vremenskim in podnebnim tveganjem, delovni preobremenjenosti, socialni izolaciji, negotovosti glede prihodnosti kmetije in

omejeni dostopnosti do podpornih storitev (Rudolphi in sod., 2020; Daghagh Yazd in sod., 2019; Klingelschmidt in sod., 2018). Pri interpretaciji rezultatov pa je pomembno upoštevati tudi, da so psihične težave v kmečkem okolju pogosto podcenjene in podporočane zaradi stigme, normalizacije težav v duševnem zdravju, kulture samozadostnosti in prepričanja, da je stres sestavni del kmečkega dela, ki ga je treba obvladati brez zunanje pomoči (Cole in Bondy, 2020; Hagen in sod., 2022).

Rezultati, povezani s simptomi prekomernega stresa, dodatno potrjujejo velike psihosocialne obremenitve v proučevanem vzorcu. Najpogosteje navedeni simptomi so bili preobremenjenost in utrujenost, pomanjkanje energije oziroma izčrpanost, glavobol, nespečnost, pomanjkanje volje, težave z zbranostjo in razdražljivost. Gre za simptome, ki so skladni z značilnimi odzivi na dolgotrajne delovne in psihosocialne obremenitve. Podobno kažejo tudi druge raziskave, ki izpostavljajo, da so v populaciji kmetov prisotna številna psihosocialna tveganja, kot so dolgi delovniki, nepredvidljivost dohodka, finančni pritiski, osamljenost, omejena dostopnost pomoči in stigma pri iskanju strokovne pomoči, ki vplivajo na slabše zdravje in počutje kmetovalcev (Henning-Smith in sod., 2022; Daghagh Yazd in sod., 2019). To je pomembno tudi pri razlagi spolnih razlik, saj lahko ženske na kmetijah poleg kmetijskih opravil prevzemajo tudi skrb za gospodinjstvo, družinske člane in administrativna opravila, kar povečuje psihosocialne obremenitve in prispeva k pogostejšemu poročanju o slabšem duševnem, telesnem in socialnem zdravju (Wheeler in Lobley, 2023). Kljub razmeroma pogostim zdravstvenim težavam je več kot polovica udeležencev/-k pričujoče raziskave svoje zadovoljstvo z zdravstvenim stanjem ocenila kot zadovoljivo ali zelo zadovoljivo. Takšen rezultat je mogoče razumeti tudi kot izraz prilagoditve na kronične telesne in psihosocialne obremenitve in kot odraz normalizacije bolečin, utrujenosti in stresa kot običajnega dela kmečkega življenja (Mora-Guerrero in sod., 2025).

Odsotnost z dela zaradi zdravstvenih težav v zadnjem letu je navedlo 16,6 % vzorca raziskave, pri čemer je bil delež absentizma nekoliko višji med ženskami (20 %). Ta podatek verjetno odraža poseben kontekst kmetovanja, kjer bolniška odsotnost pogosto ne pomeni popolne prekinitve dela, saj so delovne naloge vezane na sezono, živali, vremenske razmere in vsakodnevno zagotavljanje delovanja kmetije, zato je možno, da formalna ali samoocenjena odsotnost z dela podcenjuje dejansko zdravstveno obremenjenost, medtem ko je prezentizem, torej opravljanje dela kljub zdravstvenim težavam, v kmetijstvu verjetno pomemben, vendar pogosto premalo prepoznan pojav (Siqueira in sod., 2023). Študije o vplivu slabega zdravja na zmožnost dela in produktivnost kmetije potrjujejo, da zdravstvene težave v kmetijstvu niso le problem posameznika,

temveč lahko vplivajo tudi na delovanje kmetijskega gospodarstva in ekonomsko stabilnost kmetije. Raziskovalci poudarjajo, da so duševne in telesne zdravstvene težave v kmetijstvu tesno povezane z delovno zmožnostjo, varnostjo pri delu, odločitvami na kmetiji in zmožnostjo dolgoročnega vzdrževanja kmetijske dejavnosti (Jones in sod., 2024).

4.2 Psihosocialna tveganja

Za namene presoje psihosocialnih tveganj, ki so jim bili v zadnjih 12 mesecih izpostavljeni udeleženci in udeleženke raziskave, smo uporabili samoocenjevalno orodje OPSA (Šprah in Zorjan, 2016), ki smo ga na nekaterih postavkah prilagodili delu in življenju na kmetiji. Orodje OPSA omogoča sistematično prepoznavanje in ocenjevanje različnih izvorov psihosocialnih obremenitev, ki izhajajo iz značilnosti dela, organizacije delovnega procesa, medosebnih odnosov, vodenja, delovnih zahtev in širšega delovnega okolja. Njegova prednost je v celostnem pristopu, saj psihosocialnih tveganj ne obravnava zgolj kot individualnega doživljanja stresa, temveč kot rezultat prepleta organizacijskih, socialnih in delovnih dejavnikov. V okviru raziskave smo nekatere postavke prilagodili posebnostim kmetovanja, kjer se delovno okolje pogosto prepleta z družinskim življenjem, delovni čas ni jasno razmejen, obremenitve pa so povezane tudi s sezonsko pogojenostjo dela, vremensko negotovostjo, skrbjo za živali, finančnimi pritiski in odgovornostjo za dolgoročni obstoj kmetije. Takšna prilagoditev nam je omogočila ustreznejšo presojo psihosocialnih tveganj v specifičnem kontekstu kmečkih gospodarstev.

Rezultati raziskave kažejo, da so udeleženci in udeleženke izpostavljeni velikim psihosocialnim obremenitvam, saj se večina tveganj v profilu OPSA nahaja v območju povečanega tveganja za težave, povezane s slabšim duševnim, telesnim in socialnim zdravjem (slika 5). Kot najbolj kritična področja, ki se nevarno približujejo meji visokega tveganja za slabo duševno, telesno in socialno zdravje, izstopajo urnik dela, vloga in odgovornost na kmetiji, delovno okolje in delovna oprema (fizične obremenitve), delovna obremenitev in hitrost poteka dela. Ugotovitve naše raziskave se ujemajo z raziskavami, ki poudarjajo, da psihosocialne obremenitve v kmetijstvu izhajajo iz prepleta delovne intenzivnosti, finančne negotovosti, odgovornosti za kmetijo, socialne izolacije in težavne dostopnosti pomoči (Lundqvist in sod., 2023; Lunner Kolstrup in sod., 2013). Pri obeh spolih najbolj obremenjujoči izvori psihosocialnih tveganj kažejo, da so tesno povezani z dolgim in nepredvidljivim delovnim časom, velikim obsegom in zahtevnostjo dela, opravljanjem več nalog hkrati, finančno negotovostjo in močnim občutkom osebne odgovornosti za uspeh kmetije (tabeli 1 in 2). Podobno je Daghagh s sodelavci (2019) v sistematičnem pregledu literature povzela, da med ključne dejavnike tveganja za duševno zdravje kmetov

sodijo finančne težave, podnebna in vremenska negotovost, preobremenjenost, časovni pritiski, izolacija, dolgovi in slabo telesno zdravje oziroma pretekle poškodbe. Ugotovitve naše raziskave so primerljive z evropskimi poročili, ki opozarjajo, da so psihosocialna tveganja, stres in duševno zdravje pomembni izzivi v kmetijskem sektorju. EU-OSHA (2024) izpostavlja, da kmetijsko delo pogosto vključuje dolge delovnike, fizično zahtevnost, delo v neugodnih okoljskih pogojih in visoko stopnjo odgovornosti, kar povečuje tveganje za stres in poslabšanje zdravja. Wheeler in Lobley (2022) v raziskavi med kmeti in kmetijskimi delavci v Angliji in Walesu poročata o razširjenih težavah z anksioznostjo in depresivnostjo, kar potrjuje, da psihične stiske v kmetijstvu niso obroben pojav, temveč tudi pomemben javnozdravstveni problem.

Posebej izstopa rezultat raziskave, kjer oba spola velik pomen pripisujeta delu in občutku odgovornosti za uspeh kmetije, kar nakazuje, da kmetovanje za udeležence/-ke ni zgolj poklicna dejavnost, temveč tudi osebna, družinska in preživitvena odgovornost. V tem pogledu so rezultati primerljivi z raziskavami, ki opozarjajo, da se kmetje pogosto močno identificirajo s svojim delom in kmetijo, kar lahko krepi vztrajnost in predanost, hkrati pa povečuje tveganje za prekomerno obremenjenost, zanemarjanje lastnega zdravja in odlašanje z iskanjem pomoči. Vsakodnevni pritiski, povezani z rezultati dela, odgovornostjo, perfekcionizmom in dojemanjem dela kot najpomembnejše vrednote zato kažejo na pomembno psihosocialno tveganje, kjer se delovne obremenitve lahko odražajo v prekomernem stresu (Vayro in sod., 2020; Roy in sod., 2017).

Moški so v naši raziskavi v večji meri poročali o obremenitvah, povezanih z urnikom dela, odgovornostjo za uspeh kmetije, fizičnimi obremenitvami, nevarnimi postopki dela, škodljivimi okoljskimi vplivi, tveganjem za poškodbe in nekoriščenjem bolniškega staleža in dopusta (tabela 2). To lahko kaže na njihovo večjo vključenost v fizično zahtevnejša in varnostno bolj tvegana opravila, kot so delo s stroji in živalmi, delo na terenu, rokovanje s fitofarmacevtskimi sredstvi in opravila, pri katerih lahko imajo napake resne zdravstvene posledice. Pri ženskah pa so bile relativno izrazitejše obremenitve, povezane z odnosom do dela, osebnostnimi značilnostmi in psihofizičnim zdravstvenim stanjem (tabela 1). Rezultat odraža večplastnost vlog žensk na kmetijah, kjer se kmetijsko delo pogosto prepleta z gospodinjskimi, skrbstvenimi, administrativnimi in družinskimi odgovornostmi. Primerljive ugotovitve navajajo tudi Ammann in sodelavci (2025), ki so pri kmeticah ugotovili manj ugodne izide na področju stresa, anksioznosti in depresivnosti v primerjavi z moškimi.

Rezultati pričujoče raziskave dodatno opozarjajo na problem nezadostne skrbi zase. Pri obeh spolih se med pomembnimi obremenitvami pojavljata pomanjkanje časa zase in za prostočasne dejavnosti, pri moških pa tudi

nekoriščenje bolniškega staleža in dopusta. Ta ugotovitev se sklada z raziskavami, ki kažejo, da kmetje pogosto odlašajo z iskanjem strokovne podpore predvsem zaradi kulture samozadostnosti, stigme, pomanjkanja časa, občutka odgovornosti do kmetije in omejene dostopnosti storitev, prilagojenih ruralnemu in kmečkemu okolju (Cole in Bondy, 2020; Hagen in sod., 2022). Vayro in sodelavci (2020) so v kvalitativni raziskavi med avstralskimi kmeti pokazali, da kmetovanje ni razumljeno le kot poklic, temveč kot življenjski slog, kar pomembno vpliva na zaznavanje duševnih stisk in na pripravljenost iskanja pomoči. Pri kmetih raziskovalci izpostavljajo pomen samostojnosti in tradicionalne delovne kulture s prevladujočimi moškimi normami, v kateri se stres pogosto obvladuje z vztrajanjem, delom in zanašanjem na samega sebe, ne pa z iskanjem strokovne pomoči (Roy in sod., 2017). V kontekstu kmetovanja je to še posebej problematično, saj delo pogosto poteka tudi ob bolezni, utrujenosti ali poškodbah, kar lahko povečuje tveganje za dodatne zdravstvene zaplete, napake pri delu in poškodbe (Černič Istenič in sod., 2022; EU-OSHA, 2024).

Z orodjem OPSA je iz presoje izpostavljenosti psihosocialnim tveganjem mogoče izdelati oceno ranljivosti za doživljanje prekomernega stresa, absentizma, prezentizma in nasilja na delovnem mestu (slika 6). Rezultati raziskave kažejo, da se udeleženci/-ke nahajajo v območju povečane dovzetnosti za negativne pojave, povezane z izpostavljenostjo psihosocialnim tveganjem, predvsem za doživljanje prekomernega stresa, absentizma in prezentizma. Na kmetijah je odsotnost z dela pogosto težko izvedljiva, saj so številna opravila časovno vezana na sezonsko pogojene delovne roke, vreme, živali in vsakodnevno delovanje kmetije. Zdravstvene težave lahko zato vodijo tako v zmanjšano učinkovitost pri delu kot v dejansko odsotnost z dela. To je skladno z ugotovitvami raziskav o delovni zmožnosti v kmetijstvu, ki poudarjajo, da se lahko zdravstvene težave kmetov neposredno odražajo v zmanjšani produktivnosti, večjem tveganju za napake in nižji varnosti pri delu (FARMRes, 2023; Siqueira in sod., 2023).

Dovzetnost za izpostavljenost nasilju v delovnem okolju je bila v vzorcu raziskave nizka, kar lahko nakazuje, da nasilje in nadlegovanje nista osrednja vira obremenitev v proučevanem vzorcu ali da se konfliktni odnosi v kmečkih gospodarstvih zaradi prepletanja družinskih in delovnih razmerij ne prepoznajo nujno kot nasilje. To je posebej relevantno za družinske kmetije, kjer se delovne, družinske, lastniške in medgeneracijske vloge pogosto prekrivajo, zato se napetosti lahko razumejo kot »družinski« ali »organizacijski« nesporazumi, ne pa kot oblike nasilja v družini, nadlegovanja ali zlorabe moči (Mora-Guerrero in sod., 2025; Nye in sod., 2025; Holton in sod., 2024). Temu pritrjuje tudi rezultat naše raziskave, ki kaže, da več kot polovica vzorca svojo usklajenost družinskega in poklicnega življenja ocenjuje kot dobro ali zelo dobro (slika 8). Ta rezultat

deloma odstopa od pričakovanj, saj literatura pogosto poudarja zabrisane meje med delom, domom in družino v kmetijstvu (Mora-Guerrero in sod., 2025). Možna razlaga je, da udeleženci/-ke takšno prepletenost doživljajo kot običajen in sprejet del kmečkega načina življenja, ne pa nujno kot motnjo usklajevanja med delom in družino.

Še posebej izstopa podatek, da je skoraj tretjina udeležencev/-k raziskave v zadnjem letu razmišljala o prenehanju kmetovanja oziroma iskanju zaposlitve v drugi dejavnosti, pri čemer so bili najpogostejši razlogi nezadovoljstvo z zaslužkom, delovno okolje in pomanjkanje možnosti za karierno napredovanje (slika 7). Ti rezultati kažejo, da psihosocialna tveganja pri kmetovanju niso povezana zgolj s posameznikovim zdravjem, temveč tudi z dolgoročno vzdržnostjo kmetije kot delovnega in življenjskega sistema (Hansen, 2022). Rezultat pa je treba razumeti tudi v širšem kontekstu sprememb v kmetijstvu. Finančni pritiski, negotovost prihodnosti kmetije, pomanjkanje razvojnih možnosti in zahtevno delovno okolje lahko prispevajo k občutku ujetosti, izčrpanosti in zmanjšani motivaciji za nadaljevanje kmetijske dejavnosti (Peel in sod., 2016).

5 ZAKLJUČEK IN OMEJITVE RAZISKAVE

Predstavljena raziskava ponuja celosten in empirično podprt vpogled v kompleksno prepletenost psihosocialnih obremenitev in zdravstvenega stanja slovenskih kmetovalcev in kmetovalk. Rezultati kažejo, da zdravstvene težave v kmetijskem sektorju niso zgolj obrobni ali izolirani pojavi, temveč predstavljajo sistemski javnozdravstveni in ekonomski izziv. Izrazito izstopajoča mišično-skeletna obolenja, o katerih poroča več kot polovica udeležencev in udeleženk raziskave, neposredno odraža ergonomsko zahtevnost, fizično preobremenjenost in prisilno držo, ki so neločljivo povezane z vsakodnevnim delom na kmetiji. Pomemben prispevek raziskave je osvetlitev manj vidne, a kritične sfere duševnega zdravja. Četrtina vzorca, ki poroča o razpoloženjskih motnjah in kroničnih simptomih prekomernega stresa (izčrpanost, nespečnost, motnje zbranosti), potrjuje, da kmetovanje v sodobnem času prinaša velika psihosocialna tveganja. Tesno povezana so s finančno negotovostjo, podnebnimi spremembami in administrativnimi pritiski. Raziskava je razkrila tudi pomembne razlike med spoloma. Kmetice so poročale o višji stopnji absentizma (20 %) in nekaterih specifičnih psihosocialnih tveganjih, kar je mogoče pripisati njihovi dvojni oziroma trojni vlogi, kjer poleg kmetijskih opravil prevzemajo še breme gospodinjstva, neplačane oskrbe družinskih članov in administrativnega vodenja kmetije. Paradoks, da je kljub visokemu deležu težav več kot polovica

udeležencev/-k raziskave svoje zdravje ocenila kot zadovoljivo, verjetno nakazuje na globoko zakoreninjeno kulturo samozadostnosti in normalizacije bolečine v tej populaciji. V kmečkem okolju se telesne in psihične stiske pogosto dojemajo kot samoumeven del življenjskega sloga, kar vodi v nevarne prakse, kot je opravljanje dela kljub bolezni, poškodbi ali slabemu počutju. Ker je delovanje kmetije neposredno odvisno od vpetosti družinskih članov, vsakršni resnejši zdravstveni zaplet posameznika ne ogroža le njegovega blagostanja, temveč neposredno ruši ekonomsko stabilnost celotnega kmetijskega gospodarstva in povečuje tveganje za namero o opustitvi kmetovanja.

Na podlagi ugotovitev raziskave je mogoče zaključiti, da morajo ukrepi za varovanje zdravja kmečkega prebivalstva presegati klasično obravnavo varnosti pri delu. Poleg preprečevanja poškodb, ergonomskih prilagoditev in zmanjševanja fizičnih obremenitev je treba sistematično razvijati tudi ukrepe za zgodnje prepoznavanje stresa, krepitev duševnega zdravja, spodbujanje počitka in bolniške odsotnosti in izboljšanje dostopnosti podpornih storitev. Ključnega pomena je razvoj programov pomoči in finančne, organizacijske, socialne in psihološke podpore, ki so kulturno in organizacijsko prilagojeni posebnostim družinskega kmetovanja, kmečkega načina življenja in lokalnega okolja. Takšne dostopne oblike pomoči so nujne za premagovanje stigme, nezaupanja in občutka nerazumljenosti zunanjih strokovnjakov.

Pri interpretaciji in posploševanju ugotovitev pričujoče raziskave je treba upoštevati tudi nekaj njenih ključnih metodoloških omejitev. Podatki temeljijo na samooceni udeležencev in udeleženk raziskave, zato so lahko pod vplivom subjektivne zaznave, spomina in pripravljenosti za poročanje o svojih zdravstvenih težavah. Vzorec vsebuje nadpovprečno visok delež višje in visoko izobraženih posameznikov v primerjavi s splošno demografsko sliko slovenskega podeželja. Bolj izobraženi so verjetno zaradi višje digitalne pismenosti izrazili večjo pripravljenost za izpolnjevanje vprašalnika, kar pomeni, da so lahko stališča manj izobraženih ali starejših kmetov v raziskavi nezadostno zastopana. Poleg tega je obdobje zbiranja podatkov sovpadalo s širšimi družbenimi in ekonomskimi pretresi (na primer posledice pandemije COVID-19), kar bi lahko dodatno vplivalo na specifično zaznavo stresa, izolacije in namere o opustitvi kmetovanja v tistem času. Podatki o zdravstvenem stanju, okoliščinah opravljanja dela na kmetiji in prisotnosti nasilja na delovnem mestu temeljijo na subjektivnih ocenah udeležencev/-k. Zaradi močno prisotne družbene stigme in kulture normalizacije težav v ruralnih okoljih obstaja precejšnja verjetnost, da so bili določeni podatki podcenjeni ali zamolčani. Čeprav raziskava ni potekala na reprezentativnem vzorcu, njeni izsledki jasno opozarjajo, da psihosocialna tveganja v kmetijstvu niso obrobno vprašanje, temveč pomemben dejavnik

zdravja, zmožnosti dela in dolgoročne vzdržnosti kmetovanja. Raziskava zato predstavlja pomemben prispevek tudi k razumevanju skritih obremenitev kmečkega dela in potrjuje potrebo po celostni, sistemski in spolno občutljivi obravnavi zdravja kmečkega prebivalstva.

Zahvala

Prispevek je nastal v okviru nacionalnega raziskovalnega programa Raziskave o duševnih stiskah in dobrem počutju (P5-0439), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS (ARIS), in projekta PoljaMoči, ki ga sofinancira Ministrstvo za zdravje RS.

Literatura

Akbar KA, Try P, Viwattanakulvanid P, Kallawicha K. Work-Related Musculoskeletal Disorders Among Farmers in the Southeast Asia Region: A Systematic Review. Saf Health Work. 2023; 14(3): 243–249.

Ammann P, Jeong A, Lovison G, Doetzer J, Fuhrimann S, Imboden M et al. Depression and anxiety symptoms in male and female farmers: association with farm characteristics and mental health protection strategies in the FarmCoSwiss cohort. BMC Public Health. 2025; 26(1): 101.

Bethlehem J. Selection bias in web surveys. Int Stat Rev. 2010; 78(2): 161–188.

Bossard C, Santin G, Guseva Canu I. Suicide among farmers in France: occupational factors and recent trends. J Agromedicine. 2016; 21(4): 310–315.

Cole DC, Bondy MC. Meeting Farmers Where They Are – Rural Clinicians' Views on Farmers' Mental Health. J Agromedicine. 2020; 25(1): 126–134.

Černič Istenič M, Šprah L, Knežević Hočevar D, Cukut Krilić S. Odzivanje kmečkih družin na posledice delovnih nesreč in poklicnih bolezni: Končno poročilo v okviru CRP V5-2028. 2022. Dostopno na: https://dmi.zrc-sazu.si/sites/default/files/Porocilo%20CRP%20%28V5-2028%29%20MCI.pdf (citirano: 8. 6. 2026).

Daghagh Yazd S, Wheeler SA, Zuo A. Key Risk Factors Affecting Farmers' Mental Health: A Systematic Review. Int J Environ Res Public Health. 2019; 16(23): 4849.

Darr W, Johns G. Work strain, health, and absenteeism: A meta-analysis. J of Occup Health Psychol. 2008; 13(4): 293–318.

EU-OSHA. Mental health in agriculture: preventing and managing psychosocial risks for farmers and farm workers. Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union; 2024. Dostopno na: https://osha.europa.eu/sites/default/files/documents/Mental-health-agriculture_EN.pdf (citirano: 8. 6. 2026).

EU-OSHA. Policy, law and guidance for psychosocial issues in the workplace: an EU perspective. 2012. Dostopno na: https://oshwiki.osha.europa.eu/en/themes/policy-law-and-guidance-psychosocial-issues-workplace-eu-perspective (citirano: 8. 6. 2026).

EU-OSHA. Psychosocial issues in the agriculture sector. 2013. Dostopno na: https://oshwiki.osha.europa.eu/en/themes/psychosocial-issues-agriculture-sector (citirano: 8. 6. 2026).

Eurofound, EU-OSHA. Psychosocial risks in Europe: Prevalence and strategies for prevention. Publications Office of the European Union; 2014. Dostopno na: https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/all/psychosocial-risks-europe-prevalence-and-strategies-prevention (citirano: 8. 6. 2026).

Eurofound. Psychosocial risks to workers' well-being: Lessons from the COVID-19 pandemic. Publications Office of the European Union; 2023. Dostopno na: https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/all/psychosocial-risks-workers-well-being-lessons-covid-19-pandemic (citirano: 8. 6. 2026).

FARMRes. FARMRes summary report. 2023. Dostopno na: https://farmres.eu/wp-content/uploads/2023/10/FARMRes_Summary-Report_EN.pdf (citirano: 8. 6. 2026).

Fraser CE, Smith KB, Judd F, Humphreys JS, Fragar LJ, Henderson A. Farming and mental health problems and mental illness. Int J Soc Psychiatry. 2005; 51(4): 340–349.

Hagen BNM, Sawatzky A, Harper SL, O'Sullivan TL, Jones-Bitton A. Farmers Aren't into the Emotions and Things, Right? A Qualitative Exploration of Motivations and Barriers for Mental Health Help-Seeking among Canadian Farmers J Agromedicine. 2022; 27(2): 113–123.

Hansen BG. Stay in dairy? Exploring the relationship between farmer wellbeing and farm exit intentions. J Rural Stud. 2022; 92: 306–315.

Hay A, Knook J, Stanley-Clarke N, Winder L. Young Farmers and Mental Health: A Systematic Scoping Review. J Agromedicine. 2026; 31(2): 358–368.

Henning-Smith C, Alberth A, Bjornestad A, Becot F, Inwood S. Farmer Mental Health in the US Midwest: Key Informant Perspectives. J Agromedicine. 2022; 27(1): 15–24.

Holton M, Lobley M, Wheeler R. Mental health, well-being and resilience in agricultural areas: The intersections of intergenerationality and succession. J Rur Stud. 2024; 107: 103214.

Jones AQ, Sawatzky A, Thompson R, Hagen BNM. Poor mental health negatively impacts farmers personally, interpersonally, cognitively, and professionally. FACETS. 2024; 9(1): 1–16.

Jones-Bitton A, Best C, MacTavish J, Fleming S, Hoy S. Stress, anxiety, depression, and resilience in Canadian farmers. Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol. 2020; 55(2): 229–236.

Klingelschmidt J, Milner A, Khireddine-Medouni I, Witt K, Alexopoulos EC, Toivanen S et al. Suicide among agricultural, forestry, and fishery workers: a systematic literature review and meta-analysis. Scand J Work Environ Health. 2018; 44(1): 3–15.

Kumaraveloo KS, Kolstrup CL. Agriculture and musculoskeletal disorders in low and middle-income countries. Journal of Agromedicine. 2018; 23(3): 227–248.

Leka S, Jain A. Health impact of psychosocial hazards at work: An overview. Geneva: World Health Organization (2010).

Lundqvist P, Håkansson C, Hakelius K. Farmers' psychosocial work environment and mental health. Systematic literature review. Swedish Agency for Work Environment Expertise; 2023. Dostopno na: https://www.av.se/globalassets/filer/publikationer/kunskapssammanstallningar/engelska-kunskapssammanstallningar/farmers-psychosocial-work-environment-and-mental-health-digital-literature-review-2022-8.pdf (citirano: 8. 6. 2026).

Lunner Kolstrup C, Kallioniemi M, Lundqvist P, Kymäläinen HR, Stallones L, Brumby S. International perspectives on psychosocial working conditions, mental health, and stress of dairy farm operators. J Agromedicine. 2013; 18(3): 244–255.

Maslach C, Schaufeli WB, Leiter MP. Job burnout. Ann Rev Psychol. 2001; 52: 397–422.

Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. Strateški načrt skupne kmetijske politike 2021–2027. Splošne značilnosti Slovenije in slovenskega kmetijstva: analiza stanja. 2020. Dostopno na: https://skp.si/wp-content/uploads/2019/09/0_SN_SKP_21-27_Splosne_znacilnosti_Kmetijski_sektorji_Analiza.pdf (citirano: 8. 6. 2026).

Mora-Guerrero G, Herrera-González F, Alveal-Álamos C, Constanzo-Belmar J, Marileo L, Macadoo A et al. How Stressors and Facilitators of Work–Family Dynamics Interrelate and Affect Psychological Outcomes in Farming Women: A Mixed-Methods Approach in Chile. Healthcare. 2025; 13(14): 1760.

Nye C, Wheeler R, Rose D, Becot F, Holton M, Knežević Hočevar D et al. Mental health, well-being and resilience in agricultural areas: A research agenda for the Global North. Journal of Rural Studies. 2025; 114: 103506.

Nye C, Winter M, Lobley M. The role of the livestock auction mart in promoting help-seeking behavior change among farmers in the UK. BMC Public Health. 2022; 22(1): 1581.

Peel D, Berry HL, Schirmer J. Farm exit intention and wellbeing: A study of Australian farmers. J Rur Stud. 2016; 47(A): 41–51.

Purc-Stephenson R, Doctor J, Keehn JE. Understanding the factors contributing to farmer suicide: a meta-synthesis of qualitative research. Rural Remote Health. 2023; 23(3): 8189.

Purc-Stephenson R, Roy N, Chimaobi A, Hood D. An Evidence-Based Guide for Delivering Mental Healthcare Services in Farming Communities: A Qualitative Study of Providers' Perspectives. Int J Environ Res Public Health. 2024; 21(6): 791.

Purc-Stephenson RJ, Dedrick S, Hood D. A multidimensional tool to measure farm stressors: development and initial validation of the farmer stress assessment tool (FSAT). BMC Psychol. 2024; 12(1): 435.

Roy P, Tremblay G, Robertson S, Houle J. Do it All by Myself. A Salutogenic Approach of Masculine Health Practice Among Farming Men Coping With Stress. Am J Mens Health. 2017; 11(5): 1536–1546.

Rudolphi JM, Berg RL, Parsaik A. Depression, anxiety and stress among young farmers and ranchers: A pilot study. Community Mental Health Journal. 2020; 56: 126–134.

Rus T, Peršolja M. Direct psychosocial health risk factors in hospital employees: A descriptive study. Obzornik zdravstvene nege. 2022; 56(4): 264–279.

Schult AB, Edington DW. Employee health and presenteeism: A systematic review. J Occup Rehabil. 2007; 17: 547–579.

Siqueira VB, Rocha ASL, Schwingel PA, Carvalho FM. Prevalence of Presenteeism in Agricultural Workers: Systematic Review. Workplace Health Saf. 2023; 71(7): 318–324.

Šprah L, Zorjan S. Priročnik za obvladovanje psihosocialnih tveganj in absentizma s pomočjo orodja e-OPSA (splošna različica za vse dejavnosti). Ljubljana: Založba ZRC; 2016. Dostopno na: https://dmi.zrc-sazu.si/sites/default/files/eopsa_splosna_razlicica_prirocnik.pdf (citirano: 8. 6. 2026).

Vayro C, Brownlow C, Ireland M, March S. Farming is not just an occupation [but] a whole lifestyle. A qualitative examination of lifestyle and cultural factors affecting mental health help-seeking in Australian farmers. Sociologia Ruralis. 2020; 60(1): 151–173.

Wheeler R, Lobley M. Anxiety and Associated Stressors Among Farm Women in England and Wales. J Agromedicine. 2023; 28(4): 769–783.

Wheeler R, Lobley M. Health-related quality of life within agriculture in England and Wales: results from a EQ-5D-3L self-report questionnaire. BMC Public Health. 2022; 22(1): 1395.

WHO. Mental health at work. World Health Organization. 2024. Dostopno na: https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-at-work (citirano: 8. 6. 2026).

Zakon o varnosti in zdravju pri delu (ZVZD-1). Uradni list RS št. 43/2011.

Foto: Danilo Lah

POČUTJE V PRIMEŽU DELA IN DRUŽINE: VPOGLED V OKOLIŠČINE SLABEGA POČUTJA NA DRUŽINSKIH KMETIJAH V SLOVENIJI

Well-being caught between work and family: insight into the circumstances of ill-being on family farms in Slovenia

Majda Černič Istenič, Duška Knežević Hočevar

POVZETEK

Prispevek obravnava okoliščine slabega počutja na družinskih kmetijah v Sloveniji. Izhodišče je vprašanje, kako součinkovanje dela in družinskih obveznosti vpliva na počutje ljudi, ki živijo in delajo na kmetiji. Sekundarna analiza rezultatov tematske analize polstrukturiranih intervjujev in fokusne skupine, zbranih v raziskavi o odzivanju kmečkih družin na posledice delovnih nesreč in poklicnih bolezni v letih 2020–2022, kaže, da slabega počutja ni mogoče razumeti zgolj kot vprašanje individualne ranljivosti, saj ga soustvarjajo časovna stiska, pomanjkanje delovne sile, slaba vključenost in obveščenost o socialnih pravicah, delo kljub bolezni ali poškodbi in slabljenje neformalne opore na podeželju. Posebej ranljive so kmetice zaradi prepleta plačanega

Avtorica: Majda Černič Istenič
Znanstveni in strokovni naziv: znanstvena svetnica, doktorica sociologije
Inštitucija/zaposlitev, naslov: Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana
E-naslov: majda.cernic-istenic@zrc-sazu.si
ORCID iD: 0000-0001-5264-6370

Avtorica: Duška Knežević Hočevar
Znanstveni in strokovni naziv: znanstvena svetnica, doktorica antropologije
Inštitucija/zaposlitev, naslov: Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana
E-naslov: duska.knezevic@zrc-sazu.si
ORCID iD: 0000-0003-3472-6005
https://doi.org/10.3986/9789610511793_02, CC BY-SA

in neplačanega skrbstvenega dela, omejenega počitka in manj ugodnega socialnega položaja. Krepitev dobrega počutja zato zahteva več kot ozaveščanje: dostopne socialne pravice, kakovostno obveščenost, nadomeščanje pri delu in mreže pomoči.

Ključne besede: *dobro in slabo počutje, družinske kmetije, psihosocialne obremenitve, socialna opora, socialna varnost*

ABSTRACT

This contribution examines the circumstances leading to poor well-being on family farms in Slovenia. The authors begin by asking how the interplay between work and family obligations affects the well-being of those who live and work on farms. A secondary thematic analysis of data from semi-structured interviews and a focus group collected in a study on how farming families responded to workplace accidents and occupational diseases in 2020–2022 shows that poor well-being cannot be understood solely as individual vulnerability. It is shaped by time constraints, labour shortages, precarious social position, working while ill or injured, and the weakening of rural informal support. Female farmers are particularly vulnerable due to the overlap of paid and unpaid care work, limited rest, and a less favourable social position. Improving well-being therefore requires more than raising awareness: accessible social rights, high-quality information, replacement at work, and support networks are essential.

Key words: *well-being and ill-being, family farms, psychosocial stressors, social support, social security*

Kratka predstavitev avtoric

Majda Černič Istenič je univerzitetna diplomirana sociologinja in doktorica znanosti s področja sociologije. Zaposlena je kot raziskovalka na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU. Pri svojem delu se osredotoča na družbene dimenzije podeželja in kmetijstva.

Duška Knežević Hočevar je univerzitetna diplomirana sociologinja in doktorica znanosti s področja zgodovinske antropologije. Zaposlena je kot raziskovalka na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU. Pri svojem delu se med drugim osredotoča na razumevanje osebnega in družbenega trpljenja kmetovalk in kmetovalcev v Sloveniji po letu 1991.

1 UVOD

Družinske kmetije niso zgolj proizvodne enote, temveč specifična življenjska in delovna okolja, v katerih se prepletajo ekonomsko preživetje, družinsko življenje, skrbstveno delo, medgeneracijski odnosi in vsakodnevna organizacija dela. Prav ta prepletenost, ki je pogosto razumljena kot ena od temeljnih značilnosti družinskega kmetovanja, lahko v okoliščinah povečanih delovnih zahtev, pomanjkanja delovne sile, negotovih prihodkov iz kmetijstva in omejene podpore oziroma pomoči postane tudi pomemben vir obremenitev in slabega počutja kmečkega prebivalstva. Vprašanje njegovega počutja zato ni mogoče ustrezno razumeti brez vpogleda v širši družbeni in delovni kontekst, v katerem kmetice in kmetje živijo in delajo.

Projekt PoljaMoči[1] podobno poudarja, da se slabo in dobro počutje kmečkega prebivalstva oblikuje v zanje specifičnih okoliščinah dela in življenja, ki jih med drugim zaznamujejo dolgi urniki dela, živeta negotovost, ki jo prinaša kmetijstvo, njihova pogosta družbena osamitev, stigmatizacija duševnih stisk na podeželju in praviloma omejen dostop do psihosocialne pomoči in storitev. S tem projekt premika razpravo o duševnem zdravju na kmetijah od individualiziranih razlag posamičnih obolenj do presoje delovnih okoliščin, socialne varnosti, skupnostne podpore oziroma dostopnosti podpornih storitev in pomoči. Takšen preklop je pomemben tudi z vidika raziskovanja, ki izhaja iz podmene, da duševnih stisk ni smiselno obravnavati ločeno tako od organizacije vsakdanjega dela in življenja na kmetiji kot tudi širših okoliščin kmetovanja.

Pomemben vpogled v te procese zagotavlja kvalitativno gradivo, zbrano v okviru raziskave o odzivanju kmečkih družin na posledice delovnih nesreč in poklicnih bolezni.[2] Čeprav raziskava ni bila izhodiščno usmerjena v vprašanje o dobrem ali slabem počutju kmečkega prebivalstva, njeni izsledki nakazujejo, da so varnost pri delu, usklajevanje delovnega in družinskega življenja, socialna varnost,

1 PoljaMoči je kratica psihoedukacijskega projekta z naslovom Počutje na kmetiji: krepitev virov in znanj, ki ga financira Ministrstvo za zdravje (2024–2026). Izvajamo ga vodilni partner Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU skupaj z naslednjimi partnerji: Inštitutom Karakter, Zvezo slovenske podeželske mladine in Zavodom za raziskovanje narave in okolja. Več o projektu na spletni strani Družbenomedicinskega inštituta ZRC SAZU: https://dmi.zrc-sazu.si/sl/programi-in-projekti/pocutje-na-kmetiji-krepitev-virov-in-znanj.

2 Ciljni raziskovalni projekt z naslovom Odzivanje kmečkih družin na posledice delovnih nesreč in poklicnih bolezni (V5-2028) sta financirala Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano in Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije med letoma 2020 in 2022. Več o projektu na spletni strani: https://dmi.zrc-sazu.si/sl/programi-in-projekti/odzivanje-kmeckih-druzin-na-posledice-delovnih-nesrec-in-poklicnih-bolezni.

možnost nadomeščanja pri delu in dostop do formalne in neformalne podpore povezani tudi z občutki utrujenosti, preobremenjenosti, izgorelosti, nemoči in stisk kmetic in kmetov. Avtorici prispevka ocenjujeva, da zbrano gradivo v okviru te raziskave zagotavlja, da razumemo počutje kmečkega prebivalstva kot živeto izkušnjo – kot proces, ki se oblikuje v vsakdanjih praksah njihovega dela, skrbi, odločanja in spoprijemanja z omejitvami življenja in dela na kmetiji in v podeželski skupnosti – ne pa kot le diskurzivno sporočen seznam opaženih značilnosti njihovega dobrega ali slabega počutja.

Za namen tega prispevka sva se avtorici lotili sekundarne analize kvalitativnega gradiva, objavljenega v zaključnem poročilu raziskave o odzivanju kmečkih družin na posledice delovnih nesreč in poklicnih bolezni (Černič Istenič in sod., 2022) – že obdelanih izsledkov polstrukturiranih pogovorov s člani kmečkih družin in fokusne skupine s predstavniki organizacij, ki delujejo na področju svetovanja in podpore kmečkemu prebivalstvu.

V pričujočem prispevku naslavljava raziskovalno vprašanje, kako součinkovanje dela in družinskih obveznosti vpliva na počutje ljudi, ki živijo in delajo na kmetiji. Pri tem izhajava iz teze, da je počutje na družinskih kmetijah tesno povezano s tem, da si njeni posameznice in posamezniki vzamejo čas za počitek in dopust, da imajo možnost začasnega nadomeščanja v primeru delovnih nesreč in obolenj, da razumejo in prakticirajo pravice iz naslova socialne varnosti in imajo oporo v družinskem, lokalnem in institucionalnem okolju.

Iz prvotne tematske analize posamičnih pripovedi in razprave fokusne skupine udeležencev in udeleženk raziskave sva izluščili okoliščine, ki oblikujejo dobro ali slabo počutje na družinskih kmetijah, in preučili potrebe po pomoči in zamišljenih rešitvah za krepitev bolj podpornega okolja za kmetice in kmete. Trdiva, da skrb za dobro počutje v kmetijstvu ne zadeva le individualne odpornosti, seznanjenosti s simptomatiko slabega počutja ali pravočasnega iskanja pomoči, temveč tudi vprašanje součinkovanja delovnih pogojev, socialne varnosti, enakosti med spoloma in dostopnosti kmetovalk in kmetovalcev do podpornih storitev za njihovo počutje.

Takšna teza oziroma razmislek zahteva, da v teoretičnem okvirju presojava tri med seboj povezane poudarke: pojmovanje družinske kmetije kot posebnega delovnega in življenjskega prostora, koncept psihosocialnih obremenitev in pomen socialne opore, pri čemer poudariva tudi izsledke presoj o spolno zaznamovani ranljivosti v kmečkem okolju. Trdiva, da takšen teoretični okvir zagotavlja, da počutje kmetovalk in kmetovalcev zagledamo na presečišču součinkovanja organizacije dela, družinskih odnosov in širših družbenih okoliščin, v katere je vpeto življenje na kmetiji.

2 TEORETIČNI OKVIR

2.1 Družinska kmetija kot specifičen delovni in življenjski prostor

Številne raziskave potrjujejo, da je družinsko kmetijo smiselno razumeti kot specifično socialno in ekonomsko enoto, v kateri se produkcija, potrošnja in družinsko življenje ne odvijajo ločeno, temveč v stalni medsebojni prepletenosti in sočinkovanju. Tako danes že klasične (De Haan, 1993; Gasson in Errington, 1993; Loyns in Kraut, 1992) kot tudi novejše raziskave o družinskem kmetovanju (Brandth in Haugen, 2007; Small, 2005) poudarjajo, da delo na tako organizirani kmetiji praviloma zagotavljajo družinski člani, pogosto pa tudi širše sorodstvo, kar pomeni, da je delovna organizacija tesno vpeta v gospodinjstvo in sorodstvena razmerja. Opozorijo tudi na prakso, da takšna ureditev dela in življenja temelji na »implicitni pogodbi« (Netting, 1993), to je na neformalnem deljenju obveznosti, vzajemnosti in skupni delitvi tveganj, kar družinski kmetiji omogoča kontinuiteto, hkrati pa ustvarja tudi močno moralno zavezo do dela in občutek nenadomestljivosti njenega članstva.

Raziskave prav tako potrjujejo, da z zgodovinske perspektive družinska kmetija ni statična oblika kmetovanja. Pokažejo, da procesi industrializacije kmetijstva, urbanizacije prostora, prestrukturiranja podeželskih skupnosti in večanja ekonomije obsega spreminjajo tudi razpoložljivost družinske delovne sile, povečujejo pomen dela zunaj kmetije in v številnih okoljih vedno bolj krepijo odvisnost družinskih kmetij od najete ali pogodbeno organizirane delovne sile (Nye, 2020 in 2018; Schuh in sod., 2019; Calus in Van Huylenbroeck, 2010). Te spremembe so tesno povezane s preoblikovanjem delitve dela po spolu. Osredotočeni na položaj žensk na kmetijah so številni raziskovalci in raziskovalke potrdili, da se delo in dohodek na kmetiji vedno bolj razporejata med kmetijo in zunajkmetijsko zaposlitev družinskega članstva, pri čemer pa odgovornost za reprodukcijo družine in s tem kmetije ostaja praviloma v domeni žensk (Kelly in Shortall, 2002; Oldrup, 1999; Haugen, 1998; O'Hara, 1998; Haugen in Brandth, 1994).

Lahko povzameva, da je družinsko kmetijo nujno razumeti kot dinamično delovno in življenjsko enoto. V njej se namreč avtonomija članic in članov družine v okoliščinah spreminjajoče se tržne odvisnosti in večje ali manjše potrebe po delovni sili nenehno na novo usklajuje oziroma izpogaja.

2.2 Psihosocialne obremenitve, identiteta in duševno zdravje

Nadalje trdiva, da je za razumevanje počutja na družinskih kmetijah uporaben koncept psihosocialnih obremenitev. Uveljavljanje tega koncepta v raziskavah o duševnem zdravju nakazuje premik od zgolj individualiziranih razlag duševne stiske k upoštevanju širših okoliščin za njen nastanek, tj. razmerja med delovnimi zahtevami, razpoložljivimi viri in možnostjo okrevanja. Tako na primer model delovnih zahtev in virov pokaže, da visoke zahteve dela in pomanjkanje virov zanj povečujejo tveganje za izčrpanost, izgorelost in slabše zdravje, medtem ko ustrezni viri podpore in nadzora nad delom delujejo zaščitno (Bakker in Demerouti, 2007).

V kmetijstvu so psihosocialni dejavniki prav tako povezani z varovalnim oziroma tveganim vedenjem za poškodbe. Sistematični pregledi literature tovrstnega raziskovanja med ključne dejavnike duševnega zdravja kmetov uvrščajo ekonomski pritisk, negotovost, dolge urnike dela, osamljenost, vremenske ekstremne pojave in težave pri usklajevanju dela z družinskim življenjem (Daghagh Yazd in sod., 2019; Glasscock in sod., 2006). Duševna obremenitev na kmetiji tako ni le psihološki pojav, s katerim se sooča posameznica ali posameznik, temveč je posledica součinkovanja organizacije dela na kmetiji in spleta širših okoliščin, v katere je umeščena kmetijska dejavnost, vključno s podnebnimi spremembami.

Psihosocialna obremenitev posredno vključuje tudi t. i. kulturno razsežnost kmetovanja. S pomočjo Bourdieujevih pojmov habitusa in kapitala so ruralne študije razvile pristop »dobrega kmeta« (Burton in sod., 2021; Glover in Reay, 2015; Glover, 2015 in 2009; Sutherland in Burton, 2011; Bourdieu, 1990 in 1986). S tem pristopom so pokazale, da se kmetje ne obnašajo (i)racionalno zgolj na podlagi znanja ali preračunavanja ekonomskih koristi in izgub, temveč tudi zavoljo ohranjanja simbolnega kapitala, tj. ugleda in pripadnosti skupnosti. S tega vidika je njihovo vztrajanje pri zanašanju nase, odpor do zunanje pomoči ali normalizaciji tveganega vedenja mogoče razumeti kot družbeno smiselne prakse, povezane z njihovo identiteto in statusom, ne le kot posledico pomanjkanja znanja ali neracionalnega vedenja. Tudi raziskave o zdravju in varnosti v kmetijstvu potrjujejo, da so zaznava tveganja, pripravljenost za iskanje pomoči in sprejemanje zaščitnih praks tesno prepleteni z normami kultur kmetovanja, ki vrednotijo vzdržljivost, neodvisnost in predstave o dobrem kmetu (Hammersley in sod., 2021; Vayro in sod., 2020; Roy in Knežević Hočevar, 2019; Lovelock, 2012).

2.3 Socialna opora, avtonomija in spolno zaznamovana ranljivost

Literatura o družinskem kmetovanju kaže, da so neformalne oblike izmenjave dela, sosedska pomoč in sorodstvena podpora v kmečkih skupnostih dolgo delovale kot pomemben vir delovne sile na kmetiji in kot krizna zavarovalnica ob bolezni, poškodbi ali sezonskih delovnih konicah (Nye, 2018; Netting, 1993; Gasson, 1979). Socialna opora v tem smislu ni pojmovana le kot dodatna pomoč pri delu, temveč del same reprodukcije kmetije. Omogoča namreč, da se začasna izguba delovne zmožnosti na kmetiji avtomatično ne prevede v njen organizacijski zlom ali družbeno osamitev. Tovrstne raziskave opozarjajo, da ob vedno večjem slabenju lokalnih mrež vzajemnosti in stopnjevani individualizaciji dela na kmetijah ostaja vprašanje socialne opore še kako aktualno.

Hkrati raziskave potrjujejo, da se kmečke družine ob bolezni ali poškodbi pogosto močno zanašajo nase, formalno pomoč pa doživljajo kot poseg v družinsko avtonomijo, priznanje neuspeha ali obliko stigmatizirane odvisnosti. Prav študije o oskrbi in podpori na kmetijah opozarjajo, da so sprejemanje pomoči, uporaba socialnih storitev in iskanje strokovne podpore močno zaznamovani s kulturnimi normami avtonomnosti, ponosa in dolžnosti do družine (Friesen in sod., 2010a in 2010b; Kaminski, 2005; Molyneaux-Smith in sod., 2003; Reed in Claunch, 2002; Heenan, 2000a in 2000b). Z vidika krepitve dobrega počutja na družinskih kmetijah razumemo socialno oporo ne le kot možen praktičen vir pomoči, ampak tudi kot vprašanje legitimnosti, zaupanja in kulturne sprejemljivosti različnih oblik podpore v domeni kmečkega prebivalstva. Toda ali se kmetice in kmetje v tem oziru obnašajo podobno?

Feministične ruralne študije opozarjajo, da delo na družinski kmetiji ni spolno nevtralno. Pokažejo, da se plačano delo na kmetiji ali zunaj nje prepleta z neplačanim skrbstvenim in gospodinjskim delom, pri čemer ženske pogosto prevzemajo večkratne in manj priznane oblike dela in odgovornosti (Kelly in Shortall, 2002; Oldrup, 1999; Haugen, 1998; O'Hara, 1998; Haugen in Brandth, 1994). Delitev dela po spolu pomembno sooblikuje dostop do prostega časa, počitka, socialne varnosti in odločanja, zato je za razumevanje dobrega ali slabega počutja na družinskih kmetijah nujno upoštevati tudi njihova razmerja moči. Duševne obremenitve se namreč ne oblikujejo le zaradi količine dela, temveč tudi zaradi neenakomerne porazdelitve odgovornosti, nevidnega ali neplačanega dela in omejenih možnosti za odmik od delovnega procesa.

Na tej podlagi dobro ali slabo počutje na družinskih kmetijah razumeva kot pojav, ki nastaja na presečišču organizacije dela, simbolnih norm kmečke identitete, dostopnosti do socialne varnosti in razpoložljivosti opornih in podpornih

mrež v družini in podeželski skupnosti. Takšen izhodiščni okvir teoretičnih poudarkov omogoča, da sekundarna analiza ne bo usmerjena zgolj v opis sporočenih individualnih stisk, temveč tudi v procese, v katerih se psihosocialne obremenitve v svetu družinskega kmetovanja proizvajajo, normalizirajo in morebiti tudi razbremenjujejo.

3 METODOLOŠKI PRISTOP

Prispevek temelji na sekundarni tematski analizi kvalitativnega gradiva iz zaključnega poročila raziskave o odzivanju kmečkih družin na posledice delovnih nesreč in poklicnih bolezni (Černič Istenič in sod., 2022). Za namen tega članka sva izbrali dva tematsko že analizirana vsebinska sklopa, in sicer prvotno analizirane polstrukturirane pogovore s kmeticami in kmeti in fokusno skupino s kmetijskimi svetovalkami in svetovalci in predstavnicami Zveze slovenske podeželske mladine. Ponovno branje izbranih vsebinskih sklopov omogoča, da iz obstoječih empiričnih podatkov osvetliva razsežnost, ki v prvotni raziskavi ni bila v ospredju – tj. vpogled v vsakdanje delovne in življenjske okoliščine na družinskih kmetijah in v načine, kako se v teh okoliščinah oblikujejo obremenitve, občutki stiske in možnosti opore.

3.1 Gradivo

Prvi del gradiva predstavlja 23 polstrukturiranih pogovorov s članicami in člani kmečkih družin, ki so nagovarjali več področij, med drugim delovne razmere in varnost pri delu, usklajevanje poklicnega in družinskega življenja, socialno varnost, socialno oporo ob bolezni ali poškodbi in izkušnje s formalnimi oblikami pomoči. Takšna zasnova pogovorov je omogočila, da so sogovornice in sogovorniki govorili ne le o posameznih dogodkih ali administrativnih težavah, temveč tudi o širšem kontekstu vsakdanjega življenja na kmetiji, v katerem se delo, skrb za družino in zagotavljanje preživetja pogosto prekrivajo.

Drugi del gradiva predstavlja fokusna skupina, v kateri je sodelovalo šest oseb, in sicer štiri predstavnice oziroma predstavniki kmetijske svetovalne službe in dve predstavnici Zveze slovenske podeželske mladine. V fokusni skupini so z vidika svojega strokovnega in terenskega dela udeleženci in udeleženke raziskave razpravljali o ključnih ugotovitvah polstrukturiranih pogovorov. Razprava je bila organizirana okoli petih vsebinskih sklopih: delovne razmere in varnost na kmetiji, usklajevanje dela in družine, socialna varnost, socialna opora ob nesrečah in boleznih ter socialno-delovna pomoč na kmetiji. Za namen tega prispevka je fokusna skupina pomembna zato, ker omogoča

povezavo med subjektivnimi izkušnjami članic in članov kmečkih družin in širšim institucionalnim razumevanjem problemov, s katerimi se ti soočajo.

3.2 Analitični postopek

Analiza je potekala po načelih tematske analize (Krippendorff, 2004). V prvem koraku sva ponovno pregledali oba izbrana sklopa poročila in iz gradiva izluščili vse odlomke, v katerih se neposredno ali posredno pojavljajo vsebine, povezane s počutjem udeležencev in udeleženk raziskave, psihosocialnimi obremenitvami, okrevanjem po bolezni ali poškodbi in viri podpore. Pri tem se nisva omejili zgolj na njihove dele pripovedi, ki so omenjali stres, izgorelost ali duševno stisko, temveč sva upoštevali tudi pripovedne opise vsakdanjih okoliščin, iz katerih se takšne obremenitve razkrivajo posredno, na primer skozi pomanjkanje počitka, stalno razpoložljivost za delo, občutek nenadomestljivosti, delo med boleznijo ali težave pri usklajevanju različnih vlog doma in na kmetiji.

V drugem koraku sva izbrane odlomke kodirali in kode nato združili v širše teme. Pri oblikovanju končnih tem nisva sledili izvirni strukturi raziskovalnega poročila, temveč sva gradivo reorganizirali glede na raziskovalni cilj prispevka, tj. osvetliti okoliščine, ki na družinskih kmetijah soustvarjajo sporočeno slabo počutje. Tako sva identificirali tri med seboj povezane teme: 1) časovno stisko in normalizacijo preobremenjenosti, 2) socialno varnost in delo med boleznijo ali poškodbo in 3) neformalno in formalno pomoč v trenutkih povečane ranljivosti. Posebno analitično pozornost sva namenili tudi spolni razsežnosti, saj gradivo potrjuje, da so obremenitve kmetic pogosto oblikovane v presečišču plačanega, skrbstvenega in gospodinjskega dela in v primerjavi z moškimi neenake socialne in ekonomske umeščenosti na kmetiji.

V tretjem koraku sva primerjalno brali nastale tematske poudarke tako pogovorov kot fokusne skupine. Na ta način sva individualne pripovedi sogovornic in sogovornikov soočili s strokovno refleksijo akterjev, ki v praksi delujejo na področju podpore kmečkemu prebivalstvu.

3.3 Doseg in omejitve analize

Največja omejitev analize je v tem, da se opira na že izbrano in strukturirano besedilo raziskovalnega poročila, ne pa neposredno na celoten korpus besedil prepisanih pogovorov. Kljub temu ocenjujeva, da poročilo sistematično povzema in analitično ureja ključne poudarke individualnih pogovorov in fokusne skupine, ki so za razumevanje počutja na družinskih kmetijah posebej relevantni. V tem pa je tudi prednost izbranega pristopa: omogoča, da se počutje obravnava kot del širšega življenjskega sveta kmečkih družin in kot vprašanje delovnih

okoliščin, socialne varnosti in dostopnosti do podpore. Izsledki o počutju na kmetiji torej niso utemeljeni v kliničnih ali diagnostičnih kategorijah duševnega zdravja, temveč v sociološki interpretaciji pripovedi o vsakdanjem življenju, delu, obremenitvah in podpori.

3.4 Interpretativno izhodišče

Pri interpretaciji gradiva izhajava iz predpostavke, da so pripovedi sogovornic in sogovornikov ter razprava v fokusni skupini vedno umeščene v konkretna delovna, družinska, generacijska in spolna razmerja, zato jih ni mogoče razumeti zgolj kot izraz individualnih izkušenj. Obenem sva počutje kmetic in kmetov raziskovali v t. i. komunikacijskem delu (Lempert, 2013) z udeleženci in udeleženkami raziskave, ko so ti razmišljali, osmišljali in iskali rešitve med »tem, kar je, in tistim, kar *bi moralo biti*« (Lambek, 2015: 4; poudarki izvirni). Pri iskanju rešitev za slabo počutje so praviloma razmišljali tudi o krivdi in odgovornosti za nastalo situacijo, kar naju je usmerilo k Laidlawu (2010), ki se je v razpravah o vsakdanji etiki osredotočil prav na odgovornost. Po njegovem mnenju človek ni odgovoren, zato ker že v sebi nosi neko merljivo količino tvornosti; kot tvorni subjekt se pojavi znotraj situacij, v katerih mu drugi ali on sam pripišejo odgovornost za ravnanje. Laidlaw (2010) torej ne zanika, da ljudje delujejo, izbirajo in presojajo, pravi pa, da tega ne smemo razumeti kot izolirano notranjo sposobnost posameznika. Potrjuje, da je tvornost relacijska in situacijska: nastaja v odnosih, pravilih, pričakovanjih, institucijah, moralnih presojah in načinih, kako ljudje drug drugega kličejo na odgovornost.

Na podlagi tako zastavljenega metodološkega pristopa sva gradivo brali z vprašanjem, kako se v vsakdanjih pripovedih in interpretacijah sogovornic in sogovornikov izrisujejo okoliščine, ki na družinskih kmetijah soustvarjajo dobro počutje ali stisko. Pri tem naju niso zanimali le neposredni opisi posamičnih obremenitev, temveč širši pomeni, ki so jih pripisovali obremenitvam v svojih pripovedih o delu, odgovornosti, skrbi, pomoči in okrevanju.

4 REZULTATI SEKUNDARNE TEMATSKE ANALIZE

V analizi se je izoblikovalo več med seboj povezanih razsežnosti, s katerimi je mogoče osvetliti okoliščine vsakdanjega življenja na družinskih kmetijah in njihovo povezanost s slabim počutjem udeležencev in udeleženk raziskave. Sekundarna analiza kaže na preplet delovnih obveznosti, skrbstvenih zahtev, negotovosti in omejenih možnosti razbremenitve, ki skupaj pomembno zaznamujejo možnosti za počitek, okrevanje in občutek varnosti udeležencev

in udeleženk raziskave. V nadaljevanju obravnavava tri identificirane teme, ki so rezultat kodiranja ob ponovnem branju prvotne tematske analize. Te nagovarjajo časovno stisko in normalizacijo preobremenjenosti, socialno varnost in delo med boleznijo ali poškodbo, nazadnje pa pomen socialne opore in možnosti razbremenitve.

4.1 Časovna stiska in normalizacija preobremenjenosti

Prva tema nagovarja vprašanje časa kot enega ključnih virov obremenjenosti v vsakdanjem življenju na družinskih kmetijah. Iz gradiva je razvidno, da delo ni omejeno na razločno zamejene delovne intervale, temveč je vpeto v celoten ritem družinskega življenja, zaradi česar se meje med delom, skrbjo za druge in prostim časom pogosto zabrišejo. V takšnih okoliščinah se dolgotrajna obremenjenost, stalna razpoložljivost za delo in odpovedovanje počitku ne pojavljajo kot izjema, ampak kot nekaj običajnega in pričakovanega. Prav ta normalizacija preobremenjenosti se kaže kot pomemben okvir, znotraj katerega je mogoče razumeti tudi širše duševne in socialne posledice kmečkega vsakdana.

Na družinskih kmetijah je čas organiziran drugače kot v večini drugih delovnih okolij. Delo praviloma ni omejeno na jasno določene delovne ure, temveč je odvisno od letnega časa, podnebnih razmer, bioloških ritmov živine, nujnosti posameznih opravil in razpoložljivosti družinskih članov, ki delo opravljajo. Ker so produkcijske, skrbstvene in gospodinjske obveznosti tesno prepletene, se delovni čas nenehno preliva v čas, ki bi sicer lahko bil namenjen počitku, družini ali okrevanju. Takšna časovna organizacija ne pomeni zgolj velike količine dela, temveč tudi stalno pripravljenost na delo, zaradi katere se odmik od delovnih obveznosti pogosto kaže kot težko dosegljiv ali celo nelegitimen. Prav v tem se odraža ena od osrednjih značilnosti vsakdana na družinskih kmetijah: preobremenjenost ni razumljena kot izjemno stanje, ampak kot običajen in normaliziran del življenja.

V takšni organizaciji vsakdanjika postanejo počitek, prosti čas in dopust močno omejeni in pogosto potisnjeni na rob vsakdanjih prioritet. Čas, ki bi lahko bil namenjen obnovi moči, okrevanju po poškodbi ali bolezni, družabnosti ali umiku od delovnih obveznosti, je praviloma podrejen nujnim opravilom na kmetiji, zaradi česar se tudi trenutki, ki so formalno razumljeni kot prosti, pogosto porabijo za delo ali za pripravo na naslednji delovni cikel. Odsotnost jasne ločnice med delovnim in zasebnim časom tako ne pomeni le večje količine opravljenega dela, temveč tudi zmanjšano možnost psihične razbremenitve. Prav zato je mogoče pomanjkanje počitka razumeti kot enega osrednjih mehanizmov,

zaradi katerega kmetice in kmetje dolgotrajno delovno obremenitev doživljajo kot utrujenost, izčrpanost in občutek stalne ujetosti v delovni ritem.

Časovna stiska se dodatno zaostri v primerih, ko članice ali člani kmečkega gospodinjstva poleg dela na kmetiji opravljajo tudi plačano delo zunaj nje. V takšnih okoliščinah se delovne obveznosti ne zmanjšajo, temveč se nalagajo druga na drugo, zato se delovni dan pogosto raztegne čez ves dan in sega v zgodnja jutra, pozne večere in konce tedna. Zunajkmetijska zaposlitev sicer lahko pomeni pomemben vir dohodka in večjo ekonomsko stabilnost gospodinjstva, vendar hkrati zmanjšuje časovne rezerve, ki bi jih bilo mogoče nameniti počitku, družinskemu življenju ali okrevanju. Dvojna obremenitev dela (zunaj kmetije in na kmetiji) tako ne pomeni le večje količine dela, temveč tudi trajnejše stanje razpršenosti med različnimi zahtevami, odgovornostmi in časovnimi režimi, kar povečuje tveganje za izčrpanost in dolgoročno zmanjšuje možnosti za razbremenitev.

Pomembno je, da časovna stiska ni spolno nevtralna. Gradivo kaže, da je usklajevanje dela, družinskega življenja in prostega časa posebej obremenjujoče za kmetice, pri katerih se delo na kmetiji prepleta z materinstvom, skrbjo za majhne otroke in pogosto tudi s skrbjo za starejše ali onemogle družinske člane. Iz izkušenj sogovornic izhaja, da kmetice pogosto delajo do samega poroda, po njem pa se zelo hitro vrnejo h kmetijskemu delu, tudi v času porodniškega ali starševskega dopusta. Prisotnost majhnih otrok ne pomeni le dodatne skrbstvene naloge, ampak pomembno posega v delovni proces, ekonomsko delovanje in socialne odnose na kmetiji, pri čemer pomanjkanje podpornih mrež časovno in psihično obremenitev še dodatno poglablja.

Skupni imenovalec opisanih okoliščin ni zgolj velika količina dela, temveč predvsem način, kako je delo vpisano v vsakdanjo organizacijo življenja na družinski kmetiji. Časovna stiska, o kateri pripoveduje večina udeležencev in udeleženk raziskave, se ne kaže le kot pomanjkanje ur v dnevu, temveč kot trajna omejenost možnosti, da bi začasno izstopili iz delovnega ritma, prerazporedili obveznosti ali si brez občutka krivde vzeli čas za počitek. V takšnem okviru se preobremenjenost postopoma normalizira kot običajen del kmečkega vsakdana, ne pa kot stanje, ki bi terjalo posebno pozornost ali razbremenitev. Prav ta normalizacija je pomembna tudi za razumevanje slabega počutja kmetic in kmetov, saj dolgotrajno zmanjšuje prostor za okrevanje, povečuje občutek stalne odgovornosti in utrjuje predstavo, da je vztrajanje kljub izčrpanosti samoumeven del njihovega življenja in dela na kmetiji. Analiza hkrati pokaže, da je treba to izkušnjo brati diferencirano, saj je pri kmeticah časovna stiska dodatno okrepljena s prepletom produktivnega dela, skrbstvenih obveznosti in omejeno avtonomijo pri odločanju o času.

4.2 Socialna varnost in delo med boleznijo ali poškodbo

Druga tema nagovarja vprašanje, kako se na družinskih kmetijah prepletajo zdravstvena ranljivost, organizacija dela in socialna varnost. Če je v prejšnjem podpoglavju v ospredju časovna stiska kot stalna značilnost vsakdana, se tukaj pokaže, kako se ta logika še zaostri v okoliščinah bolezni, poškodbe ali zmanjšane delovne zmožnosti. V takšnih trenutkih ne gre le za zdravstveni problem v ožjem smislu, temveč tudi za vprašanje, ali je mogoče delo začasno prerazporediti, kdo ga lahko prevzame in kakšne socialne in institucionalne možnosti ima kmetica oziroma kmet sploh na voljo.

Iz gradiva je razvidno, da bolezen ali poškodba na družinski kmetiji praviloma ne pomeni preproste prekinitve dela, temveč prej motnjo v občutljivem ravnovesju med delovnimi obveznostmi, družinskimi razmerji in ekonomskim preživetjem. Ker je delo pogosto organizirano okoli omejenega kroga družinskih članov, odsotnost enega člana ne pomeni le izgube delovne zmožnosti, ampak tudi neposreden pritisk na celotno gospodinjstvo. Takšne okoliščine zmanjšujejo možnost, da bi bolezen ali poškodbo razumeli kot legitimno obdobje okrevanja, in povečujejo verjetnost, da se zdravstvene težave vključijo v običajni delovni ritem, namesto da bi ga dejansko prekinile. Tudi v primerih, ko je bolniški dopust formalno mogoč, se njegovo koriščenje izkaže kot breme tako z organizacijskega kot z vidika preživetja.

Pomemben del tega problema ni povezan le z nepoznavanjem in nerazumevanjem socialnih pravic in z omejeno preglednostjo podpornih sistemov, ki naj bi kmeticam in kmetom omogočali varnejše soočanje z začasno izgubo delovne zmožnosti. Kot kažejo izjave kmetic in kmetov, je problem tudi v tem, da si vsi člani kmečkih družin, ki delajo na kmetiji, ne morejo zagotoviti socialnega zavarovanja z rednim plačevanjem prispevkov zaradi nizkih prihodkov iz kmetijske dejavnosti, visokih stroškov in naložbenih potreb kmetije. Nekateri so sicer vključeni v zdravstveno zavarovanje partnerja, vendar nimajo pravice do bolniškega dopusta ali drugih pravic, povezanih z lastnim zavarovalnim statusom. Še posebej ranljive so ženske, saj pripovedi sogovornic in sogovornikov kažejo, da med družinskimi člani, ki delajo na kmetiji, prav te najpogosteje nimajo dovolj sredstev za plačevanje prispevkov in so pri zagotavljanju socialne in ekonomske varnosti odvisne od drugih družinskih članov, tako v delovni dobi kot pozneje v starosti. V takšnem okviru se socialna varnost ne oblikuje kot individualna pravica, temveč kot družinsko posredovana in neenakomerno porazdeljena možnost. Socialna varnost tako ne deluje kot samoumevna institucionalna podpora, temveč kot negotov in pogosto težko

dosegljiv vir, katerega omejitve se najostreje pokažejo prav v trenutkih povečane zdravstvene ranljivosti.

V teh okoliščinah je mogoče razumeti tudi pojav dela med boleznijo ali poškodbo kot strukturno, ne zgolj individualno odločitev kmetice ali kmeta. Vztrajanje pri delu kljub zmanjšani zmožnosti ni nujno izraz osebne trme ali neodgovornosti do lastnega zdravja, temveč pogosto posledica občutka nenadomestljivosti, odgovornosti do živine, pridelave, družinskih članic in članov in samega preživetja kmetije. Pri kmeticah se temu pogosto pridruži še položaj ekonomske in socialne odvisnosti, zaradi katere je legitimnost njihovega začasnega umika od dela lahko še manj samoumevna. Delo med boleznijo ali poškodbo se tako oblikuje na presečišču moralne obveze, organizacijske nuje in pomanjkanja realnih možnosti za umik iz delovnega procesa. Prav zato je treba takšno ravnanje razumeti tudi kot pomemben pokazatelj širših omejitev, znotraj katerih članice in člani kmečkih gospodinjstev upravljajo svoje zdravje.

Posebej pomenljivo je, da se v takšnih okoliščinah zdravstveno okrevanje pogosto podreja logiki nujnosti pravočasno opravljenega dela. Namesto da bi bolezen ali poškodba pomenili čas začasnega umika in postopnega vračanja v delovni ritem, se okrevanje lahko spremeni v sprotno prilagajanje delovnim zahtevam, pri čemer kmetica ali kmet išče načine, kako kljub omejitvam ostati vsaj delno delovno prisotna oziroma prisoten. S tem se meja med okrevanjem in delom zabriše podobno, kot se v vsakdanjiku družinske kmetije zabrisuje meja med delovnim in prostim časom. Posledica takšnega prepletanja ni le počasnejše ali oteženo okrevanje, temveč tudi dolgotrajnejša psihična obremenitev, povezana z občutkom, da si človek tudi ob bolezni ne more privoščiti resnične odsotnosti.

4.3 Socialna opora, nadomeščanje in možnosti razbremenitve

Tretja tema naslavlja vprašanje podpore in pomoči kot enega ključnih pogojev, ki na družinskih kmetijah omogoča ali onemogoča razbremenitev v obdobjih povečane obremenjenosti, bolezni, poškodbe ali dolgotrajne izčrpanosti. Če so bile v prejšnjih temah v ospredju časovna organizacija dela in omejitve socialne varnosti, se tukaj pokaže, da je možnost umika iz delovnega procesa v veliki meri odvisna tudi od tega, kakšne oblike pomoči so kmečkemu prebivalstvu sploh na voljo. Socialna opora v tem okviru ni le čustvena ali simbolna kategorija, temveč ima zelo konkretno organizacijsko razsežnost: pomeni možnost, da nekdo vsaj začasno prevzame del nalog, omili občutek nenadomestljivosti in omogoči, da stiska ali zmanjšana delovna zmožnost ne ogrozi celotnega ritma kmetije.

Iz gradiva je razvidno, da je prvi in najpomembnejši vir opore praviloma družina. Prav družinski člani najpogosteje prevzamejo dodatno delo, pomagajo ob bolezni ali poškodbi in skušajo zapolniti organizacijske vrzeli, ki nastanejo ob izpadu posameznega člana. Takšna ureditev ima pomembno zaščitno funkcijo, saj omogoča določeno stopnjo prilagodljivosti in notranje solidarnosti. Hkrati pa razkriva tudi svojo omejenost. Kadar je gospodinjstvo že sicer močno obremenjeno, kadar je razpoložljive delovne sile malo ali kadar se tudi druge članice in člani soočajo z delom zunaj kmetije, družinska opora hitro doseže svoje meje. V takšnih okoliščinah se pomoč ne pojavlja kot stabilen vir razbremenitve, temveč kot dodatna prerazporeditev že tako omejenih zmogljivosti družinskih članic in članov.

Pomembno mesto ima tudi širša neformalna opora, predvsem pomoč sorodnikov, prijateljev in sosedov. Prav ta raven podpore je v kmečkih okoljih tradicionalno pomenila pomemben korektiv organizacijske ranljivosti družinske kmetije, saj je omogočala, da se ob delovnih konicah ali kriznih dogodkih aktivirajo širše mreže podporne vzajemnosti, vendar analiza kaže, da takšna opora danes ni več samoumevna, niti ne neomejena. Njena razpoložljivost je odvisna od kakovosti odnosov, bližine, razpoložljivega časa drugih in širših sprememb v lokalnem okolju. Kjer so socialne vezi šibkejše ali kjer tudi drugi živijo pod močnimi časovnimi in delovnimi pritiski, postane neformalna pomoč manj zanesljiva, s tem pa se zmanjšuje tudi občutek, da je v trenutkih stiske mogoče računati na širše podporno okolje.

Prav v tem se kaže pomembna razlika med navzočnostjo socialnih stikov in dejansko dostopnostjo opore. Za razbremenitev namreč ni odločilno le to, ali je posameznik vpet v družinska ali sosedska razmerja, temveč tudi, ali ta razmerja v konkretnih okoliščinah omogočajo dejansko pomoč pri delu, nadomeščanje ali vsaj kratkotrajen umik iz delovnega ritma. Kadar takšne možnosti ni, se tudi socialna bližina ne prevede nujno v občutek varnosti. Nasprotno, kmetica ali kmet lahko ostaja vpet/-a v odnose, ki nudijo moralno podporo, ne morejo pa ji/mu zagotoviti organizacijske razbremenitve. V takšnem položaju se stiska ne nanaša le na zdravstveno ali čustveno izčrpanost, temveč tudi na občutek, da ni realne poti iz preobremenitve.

Gradivo hkrati kaže, da se organizacija dela na kmetiji ne spremeni, ne glede na to, kdo zboli ali se poškoduje. Če zboli ženska, ki poleg dela na kmetiji opravlja tudi gospodinjska opravila, se delo na kmetiji pogosto nadaljuje, drugi člani pa prevzamejo predvsem nujna gospodinjska opravila. Če zboli moški, zlasti nosilec kmetije, ženska in otroci pogosto prevzamejo tudi njegovo delo. Ženske pogosto ne prevzamejo le dodatnega dela na kmetiji, temveč ob tem ohranijo tudi svoje dotedanje zadolžitve, zaposlitev zunaj kmetije in skrb za otroke,

vnuke in ostarele družinske člane. Socialna opora zato ni spolno nevtralna, saj se pogosto vzpostavi na račun dodatne obremenitve žensk, kar povečuje stres, napetost in tveganje za poslabšanje njihovega zdravja.

Na tej točki postane pomembno tudi vprašanje formalnih oblik pomoči in organiziranega nadomeščanja v primeru bolezni ali poškodbe. Analiza kaže, da je prav odsotnost lahko dostopnih, organizacijsko izvedljivih in finančno vzdržnih oblik nadomestne delovne pomoči eden ključnih dejavnikov, ki otežujejo začasni umik od dela. Tudi tam, kjer obstaja načelna pripravljenost za sprejem pomoči, se kot omejitev pokaže vprašanje stroškov, dosegljivosti in praktične izvedljivosti. Možnost razbremenitve tako ni odvisna le od osebne pripravljenosti kmetice ali kmeta poiskati pomoč, temveč tudi od tega, ali podporni mehanizmi sploh obstajajo v takšni obliki, da jih je mogoče vključiti v realne okoliščine dela na kmetiji. Kadar takšne možnosti manjkajo, se odgovornost za soočanje s stisko znova skoraj v celoti prenese na družino samo.

V tem smislu socialna opora ni zgolj dopolnilni element kmečkega vsakdana, ampak eden temeljnih pogojev njegove vzdržnosti. Kjer obstajajo razpoložljive in legitimne možnosti pomoči, je več prostora za okrevanje, prerazporeditev odgovornosti in zmanjševanje občutka stalne ogroženosti. Kjer takšnih možnosti ni, pa se časovna stiska, zdravstvena ranljivost in občutek nenadomestljivosti pri delu medsebojno krepijo. Možnosti razbremenitve so zato tesno povezane z vprašanjem, kako močno je kmetica ali kmet vpet/-a v oporno okolje in ali to okolje deluje le simbolno ali tudi praktično. Prav ta razlika se pokaže kot ena osrednjih ločnic med vsakdanjiki, v katerih je obremenitve mogoče vsaj začasno ublažiti, in tistimi, v katerih se preobremenjenost utrjuje kot trajno stanje.

5 RAZPRAVA

Rezultati analize potrjujejo, da slabega počutja na družinskih kmetijah ni mogoče razumeti kot pretežno individualnega vprašanja, temveč kot pojav, ki se oblikuje na presečišču organizacije dela, socialne varnosti in razpoložljivosti opore. Takšna interpretacija je skladna s širšo mednarodno literaturo, ki slabo počutje oziroma duševno zdravje kmetov na splošno povezuje z več medsebojno prepletenimi dejavniki tveganja, med katerimi izstopajo delovna preobremenjenost, finančni pritiski, negotovost, socialna izolacija in konflikti med delom in družinskim življenjem (Daghagh Yazd in sod., 2019; Hagen in sod., 2019). Najina analiza potrjuje, da je duševne obremenitve v kmetijstvu smiselno razumeti predvsem kot součinkovanje širših delovnih in življenjskih okoliščin, ne pa zgolj kot izolirane individualne stiske.

Prvi pomemben poudarek najine analize je normalizacija preobremenjenosti, ki se ne kaže zgolj kot posledica velike količine dela, temveč tudi kot učinek načina, kako so delo, družinsko življenje in skrb organizirani na kmetiji. Tudi druge raziskave ugotavljajo, da so med najpogostejšimi viri stresa na kmetijah prav delovna obremenitev, vreme in finančna negotovost. Brennan in sodelavci (2022) so v irskem kontekstu pokazali, da so med ključnimi sporočenimi viri stresa vreme, delovna obremenitev in denarne skrbi, kar potrjuje, da časovna stiska in občutek stalne izpostavljenosti nista obrobna, temveč osrednja elementa kmečkega vsakdana. Najini rezultati k temu dodajajo še pomemben poudarek, da preobremenjenost na družinskih kmetijah ni zgolj občasna posledica delovnih konic, ampak se lahko utrdi kot vsakdanja norma, ki zmanjšuje legitimnost počitka in otežuje pravočasno prepoznavanje lastnih meja.

Drugi pomemben poudarek zadeva delo med boleznijo ali poškodbo in omejen prostor za okrevanje. Tudi tukaj se najine ugotovitve ujemajo z raziskavami, ki opozarjajo, da so v kmetijstvu zanašanje nase, trdoživost in nenadomestljivost pogosto kulturno in identitetno visoko vrednoteni. Hammersley in sodelavci (2023) so v raziskavi med irskimi kmeti pokazali, da so identitete, povezane z moškostjo, dolžnostjo in podobo dobrega kmeta, tesno povezane z zdravjem in ravnanjem v primeru stiske. Podobno Hagen in sodelavci (2022) ugotavljajo, da iskanje pomoči med kmeti pogosto ovirajo stigma, kulturna pričakovanja, način izvajanja storitev in vprašanje, ali ponudniki pomoči sploh razumejo specifični kmečki kontekst. V tej luči so tudi najini rezultati posebej pomembni: delo med boleznijo ali poškodbo ni naključna individualna odločitev, temveč odziv na preplet organizacijske nuje, kulturne norme vztrajnosti in omejenih možnosti za dejanski umik od dela.

Tretji sklop rezultatov, ki poudarja pomen socialne opore in možnosti nadomeščanja, je prav tako dobro podprt v obstoječi literaturi. Deegan in Dunne (2022) sta pokazala, da je bila pri kmetih višja zaznana socialna opora povezana z višjo psihološko blaginjo tudi ob upoštevanju stresa, kar kaže na njen zaščitni učinek. Obenem novejše intervencijske raziskave poudarjajo, da je kmečko prebivalstvo pogosto težje dosegljivo za konvencionalne storitve duševnega zdravja, zato mora biti podpora dostopna, prilagodljiva in usklajena z dejanskim ritmom življenja na kmetiji (Lamont in sod., 2024). Najina analiza temu dodaja pomembno razlikovanje med navzočnostjo socialnih vezi in dejansko možnostjo razbremenitve: odločilno ni le, ali ima kmetica ali kmet okoli sebe ljudi, temveč ali ti odnosi omogočajo konkretno nadomeščanje, prerazporeditev bremen in vsaj začasni umik iz delovnega ritma.

Posebej pomembna je tudi spolna razsežnost. Rudolphi in sodelavci (2024) so pokazali, da se vrste stresa v kmetovanju, duševno zdravje in socialna opora med kmeticami in kmeti razlikujejo, kar potrjuje potrebo po spolno občutljivem branju psihosocialnih obremenitev. Zelo blizu najinim ugotovitvam je tudi raziskava Glorie Mora-Guerrero in sodelavcev (2025), ki je pokazala, da se pri kmeticah duševne obremenitve oblikujejo na presečišču plačanega dela, skrbstvenih obveznosti in omejene institucionalne podpore v razmerjih med delom in družino. Tudi najina analiza kaže, da dostop do počitka, okrevanja in socialne zaščite ni spolno nevtralen, zato je treba položaj kmetic razumeti kot osrednji del razprave o dobrem počutju na družinskih kmetijah, ne kot njegovo stransko temo.

Najini izsledki se dobro ujemajo s sistematičnimi pregledi literature, ki opozarjajo, da raziskave dobrega počutja in duševnega zdravja v kmetijstvu že precej zanesljivo identificirajo glavne vire tveganja, manj razvita pa ostaja raven odzivov, storitev in praks podpore, ki bi te obremenitve učinkovito naslavljale (Hagen in sod., 2019).

Prispevek ni pomemben le zato, ker potrjuje že znane povezave med preobremenjenostjo, negotovostjo, oporo in stisko, temveč tudi zato, ker pokaže, kako se ti procesi konkretno zgoščajo v vsakdanjem življenju družinskih kmetij. Prav ta preplet organizacije dela, socialne zaščite, družinskih razmerij in spolno zaznamovane porazdelitve odgovornosti se zdi ključna dodana vrednost pričujoče raziskave.

6 ZAKLJUČEK

Prispevek pokaže, da počutja na družinskih kmetijah ni mogoče ustrezno razumeti brez upoštevanja širšega delovnega in socialnega konteksta. To je skladno z mednarodnimi sistematičnimi pregledi raziskav, ki kot ključne dejavnike duševnih obremenitev v kmetijstvu izpostavljajo delovno preobremenjenost, ekonomsko in vremensko negotovost, socialno izolacijo in omejen dostop do podpore (Daghagh Yazd in sod., 2019; Hagen in sod., 2019). Najini rezultati to širšo sliko dodatno konkretizirajo: pokažejo, kako se preobremenjenost utrjuje kot normaliziran del vsakdana, kako bolezen ali poškodba ne pomeni nujno legitimnega umika od dela in kako je možnost razbremenitve odločilno odvisna od dejansko dostopne opore v družini, skupnosti ali institucionalnem okolju.

Primerjalna literatura hkrati nakazuje, da odzivi na duševne obremenitve v kmetijstvu ne morejo biti omejeni le na individualno svetovanje ali splošne pozive k večji skrbi za lastno dobro počutje. Raziskave o iskanju pomoči, socialni

opori in intervencijah kažejo, da mora biti podpora kulturno verodostojna, organizacijsko dosegljiva in dovolj prilagodljiva, da se lahko vključi v realne pogoje življenja na kmetiji (Lamont in sod., 2024; Deegan in Dunne, 2022; Hagen in sod., 2022). To pomeni, da je za krepitev dobrega počutja v kmetijstvu smiselno razmišljati o večji preglednosti in dostopnosti socialnih pravic, dostopnejših oblikah nadomeščanja pri delu, krepitvi lokalnih opornih mrež in bolj prilagojenih in manj stigmatiziranih poteh do pomoči.

Pomemben sklep izhaja tudi iz spolne razsežnosti rezultatov. Novejše raziskave potrjujejo, da se vrste stresa, socialna opora in izkušnje duševnih obremenitev med kmeticami in kmeti razlikujejo in da je treba razmerje med delom, skrbjo in možnostmi razbremenitve obravnavati bolj diferencirano (Mora-Guerrero in sod., 2025; Rudolphi in sod., 2024). V tej perspektivi je mogoče sklepati, da brez spolno občutljivega pristopa ostaja pomemben del vsakdanjih bremen, zlasti tistih, povezanih z neplačanim skrbstvenim delom, časovno revščino in omejenim dostopom do socialne zaščite, slabše viden. Prihodnje raziskave in podporni ukrepi bi zato morali sistematičneje upoštevati razlike znotraj kmečkega prebivalstva in posebno pozornost nameniti skupinam, pri katerih se delovne, skrbstvene in socialne ranljivosti najbolj prekrivajo.

Zahvala

Prispevek sva pripravili v okviru psihoedukacijskega projekta PoljaMoči (Ministrstvo za zdravje Republike Slovenije) in raziskovalnega programa Raziskave o duševnih stiskah in dobrem počutju (ARIS, P5-0439). Predstavljeno gradivo sva pridobili zlasti v okviru zaključenega ciljnega raziskovalnega projekta Odzivanje kmečkih družin na posledice delovnih nesreč in poklicnih bolezni (Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano in ARIS, V5-2028) in temeljnega projekta Spremembe v kmetijstvu skozi oči in telesa kmetov (ARIS, J6-2577).

Literatura

Bakker AB, Demerouti E. The job demands-resources model: state of the art. J Manage Psychol. 2007; 22(3): 309–328. Doi: 10.1108/02683940710733115.

Bourdieu P. The forms of capital. V: Richardson JG, ur. Handbook of theory and research for the sociology of education. New York: Greenwood Press; 1986: 241–258.

Bourdieu P. The logic of practice. Stanford (CA): Stanford University Press; 1990.

Brandth B, Haugen MS. Gendered work in family farm tourism. J Comp Fam Stud. 2007; 38(3): 379–394. Doi: 10.3138/jcfs.38.3.379.

Brennan M, Hennessy T, Meredith D, Dillon E. Weather, workload and money: determining and evaluating sources of stress for farmers in Ireland. J Agromedicine. 2022; 27(2): 132–142. Doi: 10.1080/1059924X.2021.1988020.

Burton RJF, Forney J, Stock P, Sutherland LA. The good farmer: culture and identity in food and agriculture. Abingdon (UK): Routledge; 2021.

Calus M, Van Huylenbroeck G. The persistence of family farming: a review of explanatory socio-economic and historical factors. J Comp Fam Stud. 2010; 41(5): 639–660. Doi: 10.3138/JCFS.41.5.639.

Černič Istenič M, Šprah L, Knežević Hočevar D, Cukut Krilić S. Odzivanje kmečkih družin na posledice delovnih nesreč in poklicnih bolezni: končno poročilo v okviru CRP V5-2028. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti; 2022.

Daghagh Yazd S, Wheeler SA, Zuo A. Key risk factors affecting farmers' mental health: a systematic review. Int J Environ Res Public Health. 2019; 16(23): 4849. Doi: 10.3390/ijerph16234849.

De Haan HD. Images of family farming in the Netherlands. Sociol Ruralis. 1993; 33(2): 147–166. Doi: 10.1111/j.1467-9523.1993.tb00957.x.

Deegan A, Dunne S. An investigation into the relationship between social support, stress, and psychological well-being in farmers. J Community Psychol. 2022; 50: 3054–3069. Doi: 10.1002/jcop.22814.

Friesen MN, Krassikouva-Enns O, Ringaert L, Isfeld H. Farming with a disability: literature from a Canadian perspective. J Agromedicine. 2010a; 15(1): 47–53. Doi: 10.1080/10599240903389706.

Friesen MN, Krassikouva-Enns O, Ringaert L, Isfeld H. Community support systems for farmers who live with disability. J Agromedicine. 2010b; 15(2): 166–174. Doi: 10.1080/10599241003630569.

Gasson R. Labour sharing in agriculture. Wye (UK): Wye College, University of London; 1979.

Gasson R, Errington A. The farm family business. Wallingford (UK): CAB International; 1993.

Glasscock DJ, Rasmussen K, Carstensen O, Hansen ON. Psychosocial factors and safety behaviour as predictors of accidental work injuries in farming. Work Stress. 2006; 20(2): 173–189. Doi: 10.1080/02678370600879724.

Glover J. Why do dairy farmers continue to farm? Using Bourdieu's theory to determine how farmers can become more powerful in their business operations: enabling them to engage in more efficient economic and non-economic capital exchange [doktorska disertacija]. Birmingham: University of Birmingham; 2009.

Glover JL. The logic of dairy farming: using Bourdieu's social theory of practice to investigate farming families' perspective. Int J Rural Manag. 2015; 11(2): 130–155. Doi: 10.1177/097300521560084.

Glover JL, Reay P. Sustaining the family business with minimal financial rewards: how do family farms continue? Fam Bus Rev. 2015; 28(2): 163–177. Doi: 10.1177/0894486513511814.

Hagen BNM, Albright A, Sargeant J, Winder CB, Harper SL, O'Sullivan TL, et al. Research trends in farmers' mental health: a scoping review of mental health outcomes and interventions among farming populations worldwide. PLoS One. 2019; 14(12): e0225661. Doi: 10.1371/journal.pone.0225661.

Hagen BNM, Sawatzky A, Harper SL, O'Sullivan TL, Jones-Bitton A. Farmers aren't into the emotions and things, right? A qualitative exploration of motivations and barriers for mental health help-seeking among Canadian farmers. J Agromedicine. 2022; 27(2): 113–123. Doi: 10.1080/1059924X.2021.1893884.

Hammersley C, Richardson N, Meredith D, Carroll P, McNamara J. That's me I am the farmer of the land. Exploring identities, masculinities, and health among male farmers in Ireland. Am J Mens Health. 2021; 15(4): 15579883211035241. Doi: 10.1177/15579883211035241.

Hammersley C, Meredith D, Richardson N, Carroll P, McNamara J. Mental health, societal expectations and changes to the governance of farming: reshaping what it means to be a »man« and »good farmer« in rural Ireland. Sociol Ruralis. 2023; 63 Suppl 1: 57–81. Doi: 10.1111/soru.12411.

Haugen MS. The gendering of farming: the case of Norway. Eur J Womens Stud. 1998; 5(2): 133–153.

Haugen MS, Brandth B. Gender differences in modern agriculture: the case of female farmers in Norway. Gend Soc. 1994; 8(2): 206–229.

Heenan D. Expectations and attitudes affecting patterns of informal care in farming families in Northern Ireland. Ageing Soc. 2000a; 20(2): 203–216. Doi: 10.1017/S0144686X99007679.

Heenan D. Informal care in farming families in Northern Ireland: some considerations for social work. Br J Soc Work. 2000b; 30(6): 855–866. Doi: 10.1093/bjsw/30.6.855.

Kaminski RM. Disabling farm injuries: wives' experiences [doktorska disertacija]. Saskatoon (SK): University of Saskatchewan; 2005.

Kelly R, Shortall S. Farmers' wives. Women who are off-farm breadwinners and the implications for on-farm gender relations. Journal of Sociology. 2002; 38(4): 327–343. Doi: 10.1177/144078302128756714.

Krippendorff K. Content analysis: an introduction to its methodology. London: Sage Publications; 2004.

Laidlaw J. Agency and responsibility: perhaps you can have too much of a good thing. V: Lambek M, ur. Ordinary ethics: anthropology, language, and action. New York: Fordham University Press; 2010: 143–164.

Lambek M. The ethical condition: essays on action, person, and value. Chicago, London: The University of Chicago Press; 2015.

Lamont K, van Woerden HC, King E, Wendelboe-Nelson C, Humphry RW, Stark C, et al. Improving the mental health of farmers: what types of remote support are acceptable, feasible, and improve outcomes? A feasibility RCT. Discover Mental Health. 2024; 4(1): 4. Doi: 10.1007/s44192-023-00054-1.

Lempert M. No ordinary ethics. Anthropological Theory. 2013; 13(4): 370–393. Doi: 10.1177/1463499613505571.

Lovelock K. The injured and diseased farmer: occupational health, embodiment and technologies of harm and care. Sociol Health Illn. 2012; 34(4): 576–590. Doi: 10.1111/j.1467-9566.2011.01394.x.

Loyns RMA, Kraut M. The family farm in the next decade: the positive role of part-time farming. Can J Agric Econ. 1992; 40(4): 591–604. Doi: 10.1111/j.1744-7976.1992.tb03721.x.

Molyneaux-Smith L, Townsend E, Guernsey JR. Occupation disrupted: impacts, challenges, and coping strategies for farmers with disabilities. Journal of Occupational Science. 2003; 10(1): 14–20. Doi: 10.1080/14427591.2003.9686506.

Mora-Guerrero G, Herrera-Gonzalez F, Alveal-Alamos C, Constanzo-Belmar J, Marileo L, Macadoo A, et al. How stressors and facilitators of work-family dynamics interrelate and affect psychological outcomes in farming women: a mixed-methods approach in Chile. Healthcare (Basel). 2025; 13(14): 1760. Doi: 10.3390/healthcare13141760.

Netting R. Smallholders, householders: farm families and the ecology of intensive, sustainable agriculture. Stanford (CA): Stanford University Press; 1993.

Nye C. The »blind spot« of agricultural research: labour flexibility, composition and worker availability in the South West of England. Cahiers Agricultures. 2018; 27(3): 35002. Doi: 10.1051/cagri/2018018.

Nye C. Agriculture's »other« contingent labour source: agricultural contractors and relationships of interdependence at the farmer-contractor interface. Journal of Rural Studies. 2020; 78: 223–233. Doi: 10.1016/j.jrurstud.2020.06.031.

O'Hara P. Partners in production? Women, farm, and family in Ireland. Oxford: Berghahn Books; 1998.

Oldrup H. Women working off the farm: reconstructing gender identity in Danish agriculture. Sociol Ruralis. 1999; 39(3): 343–358.

Reed DB, Claunch DT. Behind the scenes: spousal coping following permanently disabling injury of farmers. Issues Ment Health Nurs. 2002; 23(3): 231–248. Doi: 10.1080/016128402753542983.

Roy P, Knežević Hočevar D. Listening to a silent crisis: men's suicide in rural and farming communities in Slovenia. Rev Soc Polit. 2019; 26(2): 241–253. Doi: 10.3935/rsp.v26i2.1593.

Rudolphi JM, Cuthbertson C, Kaur A, Sarol J. A comparison between farm-related stress, mental health, and social support between men and women farmers. Int J Environ Res Public Health. 2024; 21(6): 684. Doi: 10.3390/ijerph21060684.

Schuh B, Maucorps A, Münch A, Brkanovic S, Dwyer A, Vigani M, et al. Research for AGRI Committee – The EU farming employment: current challenges and future prospects. Brussels: European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies; 2019. Dostopno na: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/629209/IPOL_STU(2019)629209_EN.pdf (citirano 15. 10. 2022).

Small LA. The influence of »family« on agrarian structure: revisiting the family farm debate in Bulgaria and Southern Russia. J Comp Fam Stud. 2005; 36(3): 489–503.

Sutherland LA, Burton RJF. Good farmers, good neighbours? The role of cultural capital in social capital development in a Scottish farming community. Sociol Ruralis. 2011; 51(3): 238–255. Doi: 10.1111/j.1467-9523.2011.00536.x.

Vayro C, Brownlow C, Ireland M, March S. Farming is not just an occupation [but] a whole lifestyle. A qualitative examination of lifestyle and cultural factors affecting mental health help-seeking in Australian farmers. Sociol Ruralis. 2020; 60(1): 151–173. Doi: 10.1111/soru.12274.

DUŠEVNO ZDRAVJE SLOVENSKIH KMETOV SKOZI PRIZMO IZGORELOSTI: KVALITATIVNA ANALIZA DEJAVNIKOV STISK IN VIROV POMOČI

The mental health of Slovenian farmers through the lens of burnout: a qualitative analysis of stressors and sources of support

Nataša Dernovšček Hafner

POVZETEK

Kmetje so zaradi prepletanja delovnega in zasebnega življenja, dolgotrajnih obremenitev ter omejenih možnosti za počitek posebej izpostavljeni tveganju za izgorelost. Namen raziskave je bil poglobljeno osvetliti subjektivne izkušnje izgorelosti pri slovenskih kmetih, prepoznati dejavnike tveganja ter raziskati vire pomoči in podpore pri okrevanju. V kvalitativno raziskavo je bilo vključenih sedem oseb, ki živijo in delajo na slovenskih kmetijah, med njimi pet moških in dve ženski. Podatki so bili zbrani s polstrukturiranimi intervjuji med marcem in junijem 2025 ter analizirani po načelih tematske analize. Ugotovitve kažejo, da izgorelost nastaja v prepletu visokih delovnih zahtev, finančnih in administrativnih pritiskov, vremenske negotovosti, družinskih pričakovanj ter omejenih možnosti za počitek in regeneracijo. Sogovorniki so jo opisovali kot telesno in psihološko izčrpanost, ki jo spremljajo motnje spanja, kognitivne težave, zmanjšana delovna zmožnost,

Avtorica: Nataša Dernovšček Hafner
Znanstveni in strokovni naziv: doktorica psiholoških znanosti, docentka za področje psihologije, znanstvena sodelavka, univerzitetno diplomirana psihologinja
Inštitucija/zaposlitev, naslov: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU), Družbenomedicinski inštitut; Novi trg 2, 1000 Ljubljana
E-naslov: natasa.dernovscek-hafner@zrc-sazu.si
ORCID iD: 0009-0000-3665-694X
https://doi.org/10.3986/9789610511793_03, CC BY-SA

občutki manjvrednosti in izguba občutka lastnega jaza. Stisko so dodatno poglabljali nerazumevanje okolice, stigma in kultura stoicizma. Najpomembnejši viri podpore so bili partnerji, strokovna psihološka pomoč, socialna mreža ter različne oblike samopomoči (gibanje, branje, duhovnost). Odnos do strokovne pomoči je bil ambivalenten zaradi omejene dostopnosti, skrbi glede zaupnosti in dvoma, ali strokovnjaki razumejo posebnosti kmečkega življenja. Ugotovitve poudarjajo potrebo po dostopnejših storitvah na področju duševnega zdravja na podeželju, podpori, prilagojeni posebnostim kmečkega prebivalstva, ter tesnejšem povezovanju zdravstvenega, socialnega in kmetijskega sektorja.

Ključne besede: *izgorelost, kmetje, duševno zdravje, kvalitativna raziskava, socialna podpora*

ABSTRACT

Due to the blurring of boundaries between work and personal life, long-term stress, and limited opportunities for rest, farmers are particularly at risk of burnout. The purpose of the study was to provide an in-depth examination of the subjective experiences of burnout among Slovenian farmers, identify risk factors, and explore sources of help and support for recovery. The qualitative study included seven individuals who live and work on Slovenian farms, five men and two women. Data were collected through semi-structured interviews between March and June 2025 and analysed using principles of thematic analysis. The findings indicate that burnout arises from a combination of high work demands, financial and administrative pressures, weather-related uncertainty, family expectations, and limited opportunities for rest and regeneration. The participants described it as physical and psychological exhaustion accompanied by sleep disturbances, cognitive difficulties, reduced work capacity, feelings of inferiority, and a loss of sense of self. Their distress was further exacerbated by a lack of understanding from those around them, stigma, and a culture of stoicism. The main sources of support were partners, professional psychological help, social networks, and various forms of self-help (exercise, reading, spirituality). Attitudes towards professional help were ambivalent due to limited accessibility, concerns about confidentiality, and doubts about whether professionals

Kratka predstavitev avtorice

Nataša Dernovšček Hafner je univerzitetno diplomirana psihologinja in doktorica psiholoških znanosti. Zaposlena je kot raziskovalka na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU. Rdeča nit njenega raziskovalnega dela je področje duševnega zdravja odrasle populacije, psihosocialna tveganja za stres in izgorelost delavcev ter zaščitni dejavniki za krepitev duševnega zdravja.

understood the specificities of rural life. The findings highlight the need for more accessible mental health services in rural areas, support tailored to the specific needs of the farming population, and closer collaboration between the health, social, and agricultural sectors.

Key words: *burnout, farmers, mental health, qualitative research, social support*

1 UVOD

Duševno zdravje predstavlja pomembno komponento splošnega zdravja in kakovosti človekovega življenja. Svetovna zdravstvena organizacija (WHO, 2022) poudarja, da duševno zdravje ni zgolj odsotnost duševnih motenj, temveč stanje dobrega počutja, ki človeku omogoča učinkovito delovanje, uresničevanje lastnih sposobnosti, spoprijemanje z vsakodnevnimi življenjskimi izzivi ter aktivno sodelovanje v skupnosti. Duševno zdravje je tesno povezano s telesnim zdravjem, socialnimi odnosi, ekonomskim položajem in širšim družbenim okoljem, zato ga WHO obravnava kot eno ključnih področij javnega zdravja (WHO, 2022). Kljub vse večji prepoznavnosti pomena duševnega zdravja ostajajo potrebe na tem področju v mnogih okoljih nezadostno obravnavane, kar je med drugim posledica pomanjkljivih ter neenakomerno dostopnih zdravstvenih in socialnih storitev.

Sodobna spoznanja poudarjajo, da na človekovo duševno zdravje vpliva preplet bioloških, psiholoških, socialnih, ekonomskih in okolijskih dejavnikov. Med pomembnejše dejavnike tveganja sodijo socialna izolacija, finančna negotovost, neenakosti, diskriminacija, izpostavljenost stresnim življenjskim dogodkom ter neugodne delovne razmere. Hkrati lahko podporne socialne mreže, občutek pripadnosti skupnosti, varni življenjski pogoji in pravočasen dostop do ustreznih zdravstvenih storitev pomembno prispevajo k ohranjanju dobrega duševnega zdravja. WHO zato naslavlja potrebo po celostnem pristopu, ki presega zgolj zdravljenje duševnih motenj in vključuje tudi promocijo duševnega zdravja, preventivno delovanje ter krepitev dejavnikov odpornosti v različnih življenjskih okoljih (WHO, 2022).

Kljub vse večjemu raziskovalnemu zanimanju za duševno zdravje različnih poklicnih skupin ostaja kmečko prebivalstvo pogosto spregledano. Kmetijstvo je specifična dejavnost, ki ljudi, ki živijo in delajo na kmetiji, izpostavlja številnim stresorjem, med katerimi izstopajo finančna negotovost, administrativna bremena, podnebne spremembe, izpostavljenost pesticidom, nepredvidljivost pridelave, dolgi delovniki, pomanjkanje prostega časa, fizične obremenitve,

poškodbe ter odgovornost za preživetje kmetijskega gospodarstva (Lundqvist in sod., 2023; Daghagh Yazd in sod., 2019; Fraser in sod., 2005). Poleg tega se kmetje pogosto soočajo s socialno izolacijo in zahtevami, ki izhajajo iz prepletanja delovnega in zasebnega življenja (Fraser in sod., 2005). V zadnjih letih raziskave opozarjajo na povečano pojavnost duševnih stisk med kmečkim prebivalstvom, vključno s simptomi anksioznosti, depresije, kroničnega stresa, samomorilnega vedenja (Daghagh Yazd in sod., 2019; Hagen in sod., 2019; Perceval in sod., 2018) in izgorelosti (O'Connor in sod., 2024; Purc-Stephenson in sod., 2024; O'Shaughnessy in sod., 2022). Posebnost kmečkega načina življenja je, da je meja med delom in prostim časom pogosto zabrisana, saj delo na kmetiji poteka vse dni v letu in ga ni mogoče preprosto prekiniti. Kmetovanje tako pogosto ni le poklic, temveč tudi način življenja in poslanstvo.

Pomembno oviro pri pravočasnem prepoznavanju in obravnavi duševnih stisk v podeželskem okolju predstavlja omejena dostopnost zdravstvenih in psiholoških storitev. Ranljivost te populacije dodatno povečujejo socialna izoliranost, manjša pripravljenost za iskanje strokovne pomoči, še vedno prisotna kultura stoicizma oziroma prepričanje, da mora posameznik svoje težave reševati sam, in stigma, povezana z duševnimi težavami (Rose in sod., 2024).

Za učinkovito varovanje duševnega zdravja je nujno prepoznati potrebe ranljivih in pogosto prezrtih skupin prebivalstva in oblikovati intervencije, prilagojene njihovim življenjskim in delovnim okoliščinam (WHO, 2022). Razumevanje dejavnikov, ki vplivajo na duševno zdravje kmečkega prebivalstva, je zato pomembno ne le z vidika posameznikovega blagostanja, temveč tudi z vidika trajnostnega razvoja podeželja, prehranske varnosti in družbene blaginje.

1.1 Opredelitev poklicne izgorelosti

Svetovna zdravstvena organizacija (WHO, 2019) je v 11. reviziji Mednarodne klasifikacije bolezni (ICD-11) izgorelost opredelila kot sindrom, ki je posledica kroničnega stresa na delovnem mestu, s katerim se posameznik ne more uspešno spoprijeti. Zanj so značilne tri dimenzije: občutek izčrpanosti, povečana čustvena distanca ali cinizem v zvezi z lastnim delom in zmanjšana delovna učinkovitost.

Prvotne raziskave izgorelosti v poklicnem kontekstu so preučevale predvsem poklice pomoči ljudem, kot so zdravstvena nega, socialno varstvo, vzgoja in izobraževanje ..., danes pa se vse pogosteje prepoznava tudi v drugih poklicnih skupinah, vključno s kmeti (O'Connor in sod., 2024; O'Shaughnessy in sod., 2022; Truchot in Andela, 2018; Kallioniemi in sod., 2016).

V zadnjem desetletju se je raziskovanje izgorelosti pomembno razširilo, pri čemer raziskovalci poudarjajo, da izgorelost ni zgolj individualni problem, temveč rezultat kompleksne interakcije med delovnimi zahtevami, dolgotrajno izpostavljenostjo stresu na delovnem mestu, organizacijskimi dejavniki, osebnimi viri posameznika in razpoložljivimi viri pomoči (Schaufeli, 2021; Søvold in sod., 2021). Novejši modeli izgorelost, povezano z delom, razumejo kot proces postopnega izčrpavanja psiholoških, čustvenih in telesnih virov, ki vodi v zmanjšano delovno učinkovitost, odtujenost od dela in občutke nemoči, zlasti kadar posameznik nima zadostne socialne podpore, avtonomije in možnosti za okrevanje (Bakker in de Vries, 2021).

Raziskave po obdobju pandemije covida-19 opozarjajo na porast simptomov izgorelosti v različnih poklicnih skupinah, zlasti med posamezniki, ki so izpostavljeni preobremenjenosti, dolgotrajni negotovosti, ekonomskim pritiskom, zabrisanim mejam med delom in zasebnim življenjem in pomanjkanju socialne podpore (Kniffin in sod., 2021).

Med pomembnejšimi dejavniki tveganja za pojav poklicne izgorelosti se izpostavljajo prekomerna delovna obremenitev, pomanjkanje možnosti za okrevanje, nizka stopnja nadzora nad lastnim delom in konflikti med delovnim in zasebnim življenjem (Maslach in Leiter, 2022; Leiter in Maslach, 2017; Maslach in sod., 2001). Maslach in Leiter (2022) poudarjata, da izgorelost ni posledica osebne šibkosti, pomanjkanja odpornosti ali slabega upravljanja časa, ampak gre predvsem za problem delovnega okolja, kjer je treba iskati rešitve za preprečevanje razvoja izgorelosti. Hkrati raziskave poudarjajo zaščitno vlogo psihološke odpornosti, krepitve socialne podpore, delovne avtonomije in občutka smiselnosti dela (Maslach in Leiter, 2022; Bakker in de Vries, 2021).

1.2 Izgorelost med delavci v kmetijstvu

Zaradi specifik kmečkega življenja in dela postaja raziskovanje izgorelosti med kmečkim prebivalstvom vse pomembnejše področje. Sistematični pregled literature je pokazal, da je povprečna razširjenost hude izgorelosti med kmeti v Evropi, Severni Ameriki in Avstraliji znašala približno 13,7 %, višji deleži pa so bili ugotovljeni na Novi Zelandiji (25 %) in v Maroku (približno 19 %) (O'Shaughnessy in sod., 2022). V raziskavi, ki je merila pojavnost izgorelosti med finskimi kmeti na mlečnih kmetijah, je skoraj polovica kmetov (42 %) poročala o povišani ravni stresa, 9 % pa o hudi izgorelosti (Kallioniemi in sod., 2016). Še višji delež izgorelosti med kmeti, skoraj četrtina (23,6 %), je ugotovila irska raziskava (O'Connor in sod., 2024). Kmetje z izgorelostjo so poročali o bistveno slabšem duševnem in telesnem zdravju. Močna povezava je bila ugotovljena med izgorelostjo in slabšo kakovostjo spanja (O'Connor in sod., 2024).

Študije kažejo, da so kmetje zaradi specifičnih delovnih pogojev izpostavljeni številnim dejavnikom tveganja, ki lahko zamajejo njihovo duševno blagostanje, vodijo v kronično preobremenjenost in posledično izgorelost. Med njimi izstopajo finančna negotovost, podnebne spremembe in vremenske ujme, nihanje cen kmetijskih pridelkov, administrativne obremenitve, dolgi delovniki, pomanjkanje prostega časa, osamljenost in socialna izolacija, negotovost glede prihodnosti kmetije, pritiski, povezani z nasledstvom kmetije, težave pri usklajevanju zasebnega in poklicnega življenja in vse večje zahteve po prilagajanju trajnostnim praksam (Rose in sod., 2024; Hagen in sod., 2019; Kallioniemi in sod., 2016). Za mlade kmete predstavljajo finančne skrbi in časovni pritiski najmočnejše stresorje (Rose in sod., 2024; Rudolphi in sod., 2020).

Price in Evans (2009) opozarjata, da duševnih stisk v kmetijstvu ni mogoče razumeti zgolj kot individualnega odziva na delovne in ekonomske obremenitve, saj se te oblikujejo tudi znotraj patriarhalnih družinskih odnosov, spolno zaznamovane delitve dela in pričakovanj glede nasledstva in ohranitve družinske kmetije.

Pri družinskih kmetijah dodatno breme predstavlja preplet delovnih in družinskih vlog, kar lahko vodi v zmanjšane možnosti za počitek in kronično preobremenjenost. Med pomembne stresorje kmetov sodijo tudi vprašanja nasledstva družinske kmetije, ohranjanja družinske tradicije in medgeneracijska pričakovanja, ki so povezana z višjimi ravnmi izgorelosti in psihološke stiske (Truchot in Andela, 2018).

Obsežna raziskava na vzorcu 2142 francoskih kmetov, ki je preučevala povezavo med specifičnimi kmetijskimi stresorji, izgorelostjo in občutki brezupa, je med glavnimi viri stresa za kmete identificirala delovno preobremenjenost, finančne težave, socialno izolacijo, družinske konflikte in vprašanja nasledstva kmetije. Rezultati so pokazali, da so višje ravni teh stresorjev povezane z večjo izgorelostjo in občutki brezupa. Avtorja poudarjata, da izgorelost pri kmetih izhaja iz dolgotrajnega kopičenja delovnih, ekonomskih in družinskih obremenitev in predstavlja pomemben dejavnik tveganja za duševno zdravje (Truchot in Andela, 2018).

Posebnost kmetijskega dela je tudi stalna odgovornost za živali, zemljišča in gospodarsko preživetje kmetije, zaradi česar imajo kmetje omejene možnosti za počitek in psihološko regeneracijo. Nedavne evropske raziskave dodatno opozarjajo, da podnebne spremembe, administrativne obremenitve in negotovost glede prihodnosti kmetijstva povečujejo tveganje za kronični stres in izgorelost (Heming in sod., 2025).

Med najpomembnejšimi zaščitnimi dejavniki za razvoj izgorelosti pri kmetih so socialna podpora družine in lokalne skupnosti, psihološka odpornost, občutek smisla in identitete, povezan z delom na kmetiji, in možnost ustreznega počitka in regeneracije (Rose in sod., 2024; Younker in Radunovich, 2022; Bakker in de Vries, 2021; Jones-Bitton in sod., 2019). Med oblikami socialne podpore kmetje kot najkoristnejše in najbolj cenjene navajajo podporne skupine, pogovore z vrstniki, svetovalne telefonske linije in podporo lokalnih strokovnjakov (Younker in Radunovich, 2022). Pomembno zaščitno vlogo imata tudi finančna varnost in občutek nadzora nad delovnim procesom, saj zmanjšujeta negativne učinke kroničnih delovnih obremenitev (Hagen in sod., 2019; Truchot in Andela, 2018). Raziskovalci poudarjajo, da krepitev teh virov lahko pomembno prispeva k preprečevanju izgorelosti in izboljšanju duševnega zdravja kmečkega prebivalstva.

V zadnjih letih postaja izgorelosti v kmetijstvu vse pomembnejše tema tudi javnega zdravja. Younker in Radunovich (2022) v sistematičnem pregledu ugotavljata, da čeprav obstajajo številni programi za podporo duševnemu zdravju kmetov, je znanstvenih dokazov o njihovi učinkovitosti malo. Kot posebej pomembne se kažejo intervencije, ki vključujejo krepitev socialne podpore, izboljšanje pismenosti o duševnem zdravju in celostno obravnavo ekonomskih in socialnih dejavnikov stresa. Razumevanje dejavnikov tveganja in zaščitnih dejavnikov lahko prispeva k oblikovanju učinkovitih preventivnih programov in strategij za krepitev duševnega zdravja in dobrobiti kmetov.

1.3 Namen raziskave

Namen prispevka je predstaviti subjektivne izkušnje izgorelosti pri slovenskih kmetih, identificirati dejavnike tveganja za pojav izgorelosti in vire pomoči, ki so ljudem v stiski pomagali v procesu okrevanja.

2 METODA

2.1 Raziskovalni pristop

Raziskava temelji na kvalitativnem raziskovalnem pristopu, ki omogoča poglobljeno razumevanje subjektivnih izkušenj posameznikov in pomenov, ki jih pripisujejo svojim življenjskim situacijam (Creswell in Poth, 2018).

2.2 Udeleženci raziskave in vzorčenje

V raziskavo je bilo vključenih sedem sogovornikov iz ruralnega okolja, ki živijo in delajo na slovenskih kmetijah in so lastniki, zakonci ali družinski člani lastnika kmetije. Med njimi je bilo pet moških in dve ženski. Udeleženci so bili preko strokovnih in zasebnih povezav raziskovalnega tima rekrutirani s tehniko snežene kepe.

Podatki so bili zbrani s pomočjo polstrukturiranih intervjujev med marcem in junijem 2025, ki so jih izvajali raziskovalci Družbenomedicinskega inštituta. Intervjuji so potekali v živo, po telefonu ali aplikaciji Zoom, vsi so bili digitalno posneti. Posamezen intervju je trajal od 60 do 90 minut. Čas izvedbe intervjuja smo prilagodili razpoložljivosti kmeta, praviloma smo jih izvajali v poznih večernih urah. Intervjuji so obravnavali:

- izkušnje duševnih stisk,
- doživljanje izgorelosti,
- dejavnike tveganja,
- vire pomoči in okrevanja.

Demografski podatki udeležencev so prikazani v tabeli 1.

Tabela 1: Demografski podatki udeležencev

Oznaka	Spol	Starost	Tip kmetije	Samoporočana izkušnja izgorelosti
1	Ž	30	govedorejska	DA
2	Ž	38	mlečna	DA
3	M	47	govedorejska	NE
4	M	46	mešana	NE
5	M	23	govedorejska	NE
6	M	24	poljedelska	NE
7	M	37	govedorejska	DA

3 ANALIZA PODATKOV

Seznanitev s podatki je potekala s poslušanjem posnetkov intervjujev, podatki so bili dobesedno ročno prepisani in analizirani po načelih tematske analize (Braun in Clarke, 2006). Besedila intervjujev so bila kodirana, nato pa so bile oblikovane širše tematske kategorije. Sledili sta poimenovanje tem in interpretacija.

3.1 Raziskovalni fokus analize

Z analizo smo poskušali odgovoriti na naslednja raziskovalna vprašanja: Kaj so glavni izvori stisk na podeželju? Kako kmetje in kmetice doživljajo izgorelost? Katere dejavnike povezujejo z njenim nastankom? Katere vire pomoči in podpore uporabljajo pri soočanju z njo?

4 ETIČNI VIDIKI RAZISKAVE

Vsi udeleženci so bili pred začetkom intervjuja informirani o namenih raziskave in so lahko postavili kakršnokoli vprašanje v zvezi z morebitnimi nejasnostim. Vsi udeleženci so podpisali informirano soglasje: Izjavo o privolitvi sodelovanja v raziskavi projekta Počutje na kmetiji: krepitev virov in znanj (PoljaMoči). Posnetki in dobesedni prepisi intervjujev so bili anonimizirani, pri predstavitvi rezultatov pa so bili odstranjeni oziroma spremenjeni vsi podatki, na podlagi katerih bi bilo mogoče prepoznati identiteto sogovornikov.

5 REZULTATI

Rezultate prikazujemo v štirih tematskih sklopih: I. Izvori stisk kot posledica življenja na kmetiji, II. Izkušnja izgorelosti, III. Dejavniki tveganja za pojav izgorelosti in IV. Viri pomoči in pot do okrevanja.

I. Izvori stisk kot posledica življenja na kmetiji

V intervjujih smo se osredotočili najprej na izvore stisk, povezanih z življenjem in delom na kmetiji. Vseh sedem sogovornikov je izpostavilo podobne težave: finančne pritiske, vezane na kredite in namensko porabo nepovratnih sredstev; administrativne ovire pri prijavi na razpise in pridobivanje subvencij in delo s papirji; nepredvidljive vremenske razmere; omejen vpliv na cene kmetijskih pridelkov; nezmožnost prelaganja dela; iztrošeno strojno opremo; soočanje z novo tehnologijo, ki naj bi delo olajšala, prinesla pa je dodatne zaplete, stalno dosegljivost in kontrolo na elektronskih napravah; medgeneracijske konflikte in odnose na družinski kmetiji, dedovanje in vprašanja nasledstva; skrhane odnose v lokalni agrarni skupnosti (zavist in pomanjkanje solidarnosti); neprestano delo brez možnosti počitka in težko usklajevanje različnih življenjskih vlog.

Sogovorniki so navajali: »[V skupnosti] imaš kakšnega, na katerega se lahko zaneseš, da ti bi pomagal, ampak večinoma je pa takih, da so ti bolj fouš oziroma da ti privoščijo [op. da ti gre slabo]«.

II. Izkušnja izgorelosti

TEMA 1: Izgorelost kot posledica dolgotrajne preobremenjenosti in nenehne odgovornosti

Opis teme

Sogovorniki izgorelost povezujejo z dolgotrajnim delovanjem pod visokimi zahtevami, občutkom, da nikoli ne naredijo dovolj, in nezmožnostjo umika od dela. Posebno vlogo ima specifičnost kmetijskega dela, kjer počitek pogosto ni mogoč. Delno k pojavu izgorelosti pripomore tudi osebnostna struktura sogovornika kot perfekcionista s stalno potrebo po (samo)dokazovanju.

Podtema 1.1: Občutek, da nikoli ni dovolj

Ilustrativni citati:

»Nikoli ne narediš dovolj.«

»Občutek manjvrednosti, pretiran perfekcionizem, nič ni dovolj dobro.«

»Vedno prelagaš na višje in višje obrate in potem se ti zgodi, da ali je preveč dela na kupu ali je v prekratkem času, na koncu že slabo spiš [...] Ne znaš več izpreči iz tega«.

Podtema 1.2: Nezmožnost odmika od dela

Začarani krog ujetosti v neprekinjeni delovni ritem kmetije. Na eni strani vpetost v nenehno delo na kmetiji, kjer ni časa za počitek, ni možnosti bolniške odsotnosti, po drugi strani nezaupanje do drugih ljudi, izven kmetijskega gospodarstva, da bi delo enako dobro in kompetentno opravili in bi bili v pomoč.

Ilustrativni citati:

»V kmetijstvu je tudi vprašanje: Kdo ti bo dal dopust?«

»Največji problem je, ker je [delo] res 365 dni, 7 dni v tednu, ne sobote, ne nedelje, ne prazniki, ne nič prost.«

»Doma bolniške sploh ni imela, še vedno je pomagala na kmetiji.«

»Ker mislijo, da nihče drug ne more tega dela opraviti, ki ga jaz opravljam, toliko dobro, kot ga jaz, zato enostavno – ti boš to naredila in to je to. Bojijo se, da bi koga zaposlili, bojijo se, da bi nekdo prišel na kmetijo, da bi se ta sistem podrl.«

TEMA 2: Izgorelost kot telesna in psihološka izčrpanost

Opis teme

Izgorelost sogovorniki opisujejo kot stanje popolne izčrpanosti, izgube moči s pridruženimi motnjami spanja, kognitivnimi težavami, čustveno stisko in spremembo identitete.

Podtema 2.1: Telesna izčrpanost in motnje spanja

Ilustrativni citati:

»Nisem mogla vstati iz postelje.«

»Nimaš več moči, si utrujen, zvečer pa ne moreš spati.«

»Začelo se je tako, da nimaš več moči, nisi več tisti ta prav.«

»Pride potem do drugega koraka, ki se mu reče sram pred tem, in veš, da si šel predaleč, da telo ne dela več, da možgani ne delajo več, ker pozabiš stvari in se ne spomniš ...«

Podtema 2.2: Čustvena stiska in izguba sebe

Čustvena stiska je izražena z jokom, strahom pred izgubo delovne učinkovitosti, da ne zmorejo hitrosti in obsega dela kot pred diagnozo, in strah pred napakami, da nekaj ne bo prav narejeno. Prisoten je tudi občutek manjvrednosti.

Ilustrativni citati:

»Jok je edino, kar sem čez dan delala.«

»Nosiš nekakšno masko, igraš to, kar bi moral biti, ne to, kar si v resnici.«

»Nisi več pravi.«

»Najhuje je to, ko misliš, da še nisi zadosti naredil, da bi moral še več, da si nekaj pozabil.«

»Delo ti je enostavno odveč, nisi več isti človek, kot si bil, pa čeprav imaš rad to delo, enostavno ni več tistega žara, vse postane muka.«

III. Dejavniki tveganja za pojav izgorelosti

TEMA 3: Nerazumevanje okolice kot dejavnik poglabljanja stiske

Opis teme

Pomemben del izkušnje izgorelosti predstavlja pomanjkanje razumevanja v družini in širšem socialnem okolju. Namesto podpore sogovorniki pogosto doživljajo kritiko, minimiziranje težav ali pripisovanje krivde za nastalo situacijo. Ni uvida v resnost in dolgotrajnost težav, s katerimi se sogovorniki spopadajo.

Podtema 3.1: Očitanje in individualizacija odgovornosti

Ilustrativni citati:

»Nisi se znala kontrolirati.«

»Ali si lena ali pač si si sama to nakopala.«

»'Zakaj ne narediš nič?' In rečejo: 'Saj sedaj si počivala dva tedna, sedaj pa pojdi kaj naredit.'«

Podtema 3.2: Nerazumevanje v kmečkem gospodinjstvu

Pomanjkanje uvida o resnosti težav sogovornikov, da ne zmorejo enako hitro in učinkovito opravljati delo, kot so ga pred pojavom težav v duševnem zdravju. Ženske so še dodatno obremenjene z gospodinjstvom in skrbjo za vzgojo in šolanje otrok.

Kode:

- delo ima prednost pred zdravjem
- zmanjševanje pomena stiske

Ilustrativni citati:

»Par dni te malo pustijo pri miru, mislijo, da bo en teden, ko si manj vpet, dovolj.«

»Tastu zadnji dve leti ni nikoli dovolj, vedno se mu zdi, da bi lahko delali še več.«

»Še sedaj ne razumejo, da je hudo, ker je enostavno toliko dela, in do sedaj so delali na tak način in si predstavljajo, da pač tako mora biti, delati je treba, se ne jamra«.

Podtema 3.3: Poslabšanje odnosov v družini

Diagnoza izgorelosti vpliva na partnerski odnos in intimno življenje, posledice občutijo tudi otroci, ki pa so še premajhni, da bi razumeli kompleksnost situacije.

Ilustrativna citata:

»Počutiš se krivega, ker ne moreš izpolniti pričakovanj zakonca, enostavno ne gre.«

»Najbolj vidim, da se odraža na otrocih, ker enostavno vidijo, da je nekaj narobe.«

IV. Viri pomoči in pot do okrevanja

TEMA 4: Pomoč je najprej iskana v neformalnih odnosih

Opis teme

Pri kakršni koli stiskah, povezanih z duševnim zdravjem, imajo ključno vlogo bližnji odnosi. Sogovorniki se v primeru stiske najprej obrnejo na prijatelje, partnerja/partnerko, starše oziroma ožji socialni krog. Pomoč zagotavljajo tudi kmetijski svetovalci. Podobno je pri soočanju z izgorelostjo Najpomembnejši vir podpore so partnerji, prijatelji in družinski člani, ki razumejo posameznikovo situacijo.

Podtema 4.1: Partner, starši in prijatelji kot varni prostor

Nekateri sogovorniki so dobili čustveno oporo in občutek razumljenosti in povezanosti v partnerju, drugi v primarni družini in pri prijateljih.

Poudarjeni sta moč pogovora, kako se je treba pogovarjati in dati stisko iz sebe, in kritičnost do zanikanja lastnih čustvenih potreb, kar velikokrat vodi v navidezno samostojnost in neodvisnost od drugih.

Zelo pomembna je čustvena opora, občutek, da v stiski nisi sam, da obstaja nekdo, ki mu lahko popolnoma in brezpogojno zaupaš in pozna družinske razmere. Že občutek, da nas nekdo posluša brez prekinjanja, lahko deluje pomirjujoče.

Naslednji citat lepo povzame pomembnost pristne bližine:

» [N]ekdo je tako samostojna ali samostojen, da ne potrebuje ostalih, pa se hitro izkaže, da to ni tako, da smisla v življenju ne najdeš sam, imaš svoj poklic ali poklicanost za neko stvar, da jo opravljaš, ampak zares polno zaživiš takrat, ko si v skupnosti z ostalimi ljudmi – lahko je to tvoj partner, lahko otroci, potem ko jih imaš, lahko stari starši, kakorkoli, ampak sam, sam ne boš polno zadovoljen kot socialno bitje.«

Drugi ilustrativni citati:

»Recimo jaz na nek način sem tak, odprt, da je treba pač povedati, si pomagati, eni pa pač niso taki.«

»[S]tarejši pravijo: 'Delaj pa tiho bodi!' Jaz mislim, da se dostikrat sliši v kmetijstvu – delaj in bodi tiho – in tako ne bo nič. Ampak če želimo nekaj spremeniti, je treba povedati, ne moreš biti tiho«.

»Pogovor s prijateljico in partnerjem.«

»O stiski se je veliko pogovarjala z najboljšo prijateljico.«

»Edina stvar, za katero vem, da je bila super […], je bil moj odnos s partnerjem. Jaz imam to v partnerju, da ne rabiš razmišljati, kako boš načel debato, in da si toliko povezan, da ti že sam reče: 'Ej, vidim, da ti neki ni …' Mora biti iz obeh strani dovolj dobra komunikacija«.

»Pogovarjala sem se s svojo primarno družino, pomagala mi je mami.«

Mama je sogovornici tudi laično svetovala glede terapije z zdravili, antidepresivi: »[S]amo toliko si pomagajte, da boš nekako splezala iz tega, ampak čim prej nehaj, da ne postaneš odvisna od tablet«.

Podtema 4.2: Pomembnost podobnih izkušenj pri drugih

Ob lastnih težavah najraje zaupajo nekomu, ki je že sam nekaj podobnega doživel in razume nastalo situacijo. Tudi deljenje izkušnje skupini ljudi s podobnimi težavami normalizira težo problema.

Ilustrativni citati:

»Enostavno vidiš, da res nisi sam v tem.«

»[D]a nisi pač v tem sam, ampak da je še nekdo mogoče, da tako misli kot ti ali pa da je v podobni situaciji kot ti.«

»Pomagala ji je mama, ki je prav tako imela podobno izkušnjo izgorelosti.«

»Prijateljica, ki tudi dobro pozna njeno življenjsko situacijo.«

»Čim več je treba o tem govoriti, ker veliko ljudi se o tem noče pogovarjat.«

TEMA 5: Ambivalenten odnos do strokovne pomoči

Opis teme

Sogovorniki strokovno pomoč uporabljajo, vendar pogosto zadržano. Eden od sogovornikov je izjavil, da ne ve, kje bi poiskal psihološko pomoč. Prisotna sta tudi dvom in mnenje, da strokovnjaki ne poznajo kmečkega dela in s tem tudi ne narave stisk kmetov. Potem ko se pridobi zaupanje strokovnjaka, pa se pomoč pokaže kot koristna, prav tako pa postane jasno, kaj vse bi se lahko zgodilo, če bi do pomoči prišli prepozno.

Ilustrativni citati:

»[K]met kar rekel, ja, kaj pa on ve, saj ne ve, kako je z živalmi delati«.

»[K]er to lahko [op. da si ne poiščejo pomoči ali je ta prepozna] vodi k zelo težkim stvarem, lahko tudi do samomora, alkohola, razdora v družini, marsikaj«.

»[N]eki kmečki svetovalci najboljši, da se poistovetijo z nekom, ki podobno misli, ki je v podobni situaciji že kdaj bil, ki je že mogoče tudi iz te stroke, ki te stvari pozna, ne pa nekdo, ki je študiral psihologijo, k ne pozna situacije, se težko ujame s tabo, a ne. Tudi če se kmetje karkoli takega pogovarjamo […], vemo približno, zakaj se gre, k smo v podobni situaciji«.

Sogovornica kot negativno plat iskanja pomoči navaja dva vidika: plačilo psihoterapevtskih storitev in strokovno distanco, da v trenutku, ko je pomoč potrebovala in strokovnjaku poskušala razložiti svoje težave, ni bila sprejeta na način, kot bi si želela.

Posebej izrazit je odpor do antidepresivov, povezan s strahom pred odvisnostjo in občutkom osebnega neuspeha.

Podtema 5.1: Zdravniška pomoč kot prvi stik

Opisane težave sogovornikov je kot izgorelosti prvi opredelil osebni zdravnik. Praviloma je predpisal zdravila. Ena od sogovornic je izpostavila nerealnost nasveta, ki ga je prejela od osebne zdravnice, da mora, če želi okrevati, zamenjati okolje. To je pri delu kmetice nerealno.

Ilustrativni citati:

»V kartonu je pisalo izgorelost.«

»Izgorelost ji je diagnosticirala osebna zdravnica.«

»Govori o diagnozi izgorelosti, ki jo je prvič prejela leta 2023.«

»Pomoč sem poiskala pri osebni zdravnici, ki mi je takoj dala antidepresive – polovično dozo za en mesec, da sem se lahko naspala.«

»'Ja, lahko vam napišem bolniško za šest mesecev, ampak morate iti iz kmetije, morate iti za šest mesecev nekam drugam.'«

Podtema 5.2: Odpor do antidepresivov

Sogovornica poroča o odporu pred jemanjem antidepresivov, doživlja jih kot osebni poraz, prisoten je tudi strah pred odvisnostjo.

Ilustrativni citati:

»Bala se je odvisnosti.«

»Nek ranjen ego, da moram pa sedaj na antidepresive.«

»Sem pa bila pri psihologu pol po tem, ker me je hotela že osebna zdravnica takoj dati na antidepresive, že po drugem obisku.«

Podtema 5.3: Izkušnje s psihoterapijo in svetovanjem

Sogovornica se je odločila za psihoterapijo, ker je iskala varen prostor, kjer se lahko odpre in brez cenzure spregovori o svojih težavah. Kasneje ji obiski pri psihoterapevtki niso več prinašali zadovoljstva, zato je terapijo opustila.

Ilustrativni citati:

»Nekaj časa je obiskovala psihoterapijo.«

»Še psihoterapijo sem potem privat uporabila. Pet mesecev sem hodila.«

»Pomagale so ji delavnice zavoda X.«

Podtema 5.4: Stigma, povezana z iskanjem strokovne pomoči pri težavah v duševnem zdravju

Sogovornica je navedka, da je najhuje v zvezi z diagnozo izgorelosti stigma: o težavah z duševnim zdravjem se ne govori.

Druga sogovornica je izrazila stališče, da se je z neznancem, tudi po telefonu, v smislu klepetalnice za ljudi v duševni stiski, lažje pogovoriti kot s strokovnjakom, ki te sicer pozna.

»Potreba, da z nekom podeliš [op. svoje stiske in težave], brez da bi bil obremenjen, da se bo nekje razvedelo. Po moje Slovenci iščemo ali pa naša generacije išče v tujini neke sorte on-line pomoči prej, kakor da bo v svojem okolju šla iskat [op. pomoč]«.

Ilustrativni citati:

»Najhujša pa je ta stigma, da slučajno ne bo kdo kaj izvedel, da slučajno ne bo kaj videl. To se vse skriva, vendar je to bolezen, kajne? Kot pravijo, bolezni in pa revščina se ne da skriti. To je najhuje.«

»Če bom jaz rekel, da bom pač propadel zaradi finančnih razlogov, bi to ljudje sprejeli, če bi kaj drugega, te duševne stiske, po moje bi to slabše sprejeli, mlajši ne, starejši pa ja«.

»Mlajši se mi zdi, da smo na splošno dosti bolj odprti kot pa starejše generacije.«

»Zdi se mi, da je pri kmetu neka tabu tema, da pač kmet bo zelo težko ali pa zelo redko iskal neko to pomoč, pač profesionalno pomoč. Se mi zdi, da je to zelo omejeno na ta socialni krog prijateljev in sorodnikov.«

»Se ti zdi, da je to zaradi stigme?« – »Ja, se mi zdi, da je to zelo močno, nekako velja za šibkega ali bi ga prezirali.«

Podtema 5.5: Dostopnost do strokovne pomoči

Glavne ovire na poti do strokovne pomoči so finance, na primer plačevanje za psihoterapijo, in slaba dostopnost pomoči na podeželju.

V zvezi s financiranjem psihoterapije je bil izražen tudi pomislek, da napredek ni (hitro) viden in merljiv kot pri drugih oblikah pomoči.

Ilustrativni citat:

»Zdaj te neformalne pomoči, se pravi med prijatelji oziroma med drugimi kmeti, mislim, da je tega več. Formalnih težko bi rekel, da je pri nas kaj oziroma vsaj jaz še nisem seznanjen s tem«.

TEMA 6: Aktivno iskanje načinov okrevanja in psihološke odpornosti

Opis teme

Sogovorniki ne ostajajo pasivni, ampak razvijajo različne strategije za obvladovanje stiske. Te vključujejo duhovnost, branje, šport, različne hobije in zavestno ustvarjanje prostora zase. Tudi z obiskom verskega obreda (maše) ima oseba eno uro časa zase.

Podtema 6.1: Duhovnost kot vir moči

Ilustrativna citata:

»Pomaga ji vera, molitev in glasba.«

»Pomagala ji je tudi maša, obračanje na Boga za pomoč.«

Podtema 6.2: Aktivnosti za samopomoč in obnovitev, ohranjanje ravnovesja

Nekaterim je pomagalo branje, drugim pisanje, da uredijo svoje misli in jih zlijejo na papir, tretjim iskanje informacij po spletu, poslušanje glasbe, gledanje televizije in igranje računalniških igric.

Ilustrativni citati:

»Pomaga ji, da se zamoti: igranje igric.«

»Vrnil nazaj k eni skupini … in sem se potem sprostil.«

»Usesti za knjigo je nekako najboljša terapija, da možgani nekam drugam preklopijo, da ni skozi eno in isto, ampak da se poglobiš v eno drugo zgodbo, nekaj drugega se ti začne dogajati. Včasih televizor, da spremljaš nadaljevanko, se vživiš v tiso zgodbo in za eno uro odklopiš.«

6 RAZPRAVA

Namen raziskave je bil poglobljeno razumeti subjektivne izkušnje izgorelosti pri slovenskih kmetih, prepoznati dejavnike tveganja, ki prispevajo k njenemu nastanku, in raziskati vire pomoči in podpore, ki kmetom in kmeticam pomagajo pri soočanju s stisko in okrevanju. Ugotovitve kažejo, da izgorelosti v kmetijskem okolju ni mogoče razumeti zgolj kot individualne težave posameznika, temveč kot posledico dolgotrajnega prepletanja delovnih, družinskih, ekonomskih, socialnih in okoljskih obremenitev. Takšno razumevanje sovpada s sodobnimi pristopi k duševnemu zdravju, ki poudarjajo vpliv socialnih, ekonomskih in okoljskih dejavnikov na posameznikovo blagostanje in potrebo po celostnem pristopu k varovanju duševnega zdravja (WHO, 2022).

Sogovorniki so izgorelost najpogosteje povezovali z dolgotrajno preobremenjenostjo, nenehno odgovornostjo in občutkom, da dela nikoli ni mogoče v celoti opraviti. Posebej je bila izpostavljena odsotnost možnosti za počitek. Sogovorniki so navajali, da bolniška odsotnost in dopust na kmetiji pogosto nista realno izvedljiva, saj skrb za živali, pridelke in tekoče delo ne more biti preprosto prekinjena. Počitek tako ni odvisen samo od posameznikove odločitve, temveč od organizacije dela, razpoložljivosti nadomestne delovne sile in finančnih zmožnosti kmetije. Prav v tem se izgorelost v kmetijskem okolju razlikuje od nekaterih drugih poklicnih okolij: tudi ko posameznik prepozna svojo izčrpanost (Bakker in de Vries, 2021), pogosto nima realnih možnosti za umik iz obremenjujoče situacije. Pomanjkanje okrevanja (Maslach in Leiter, 2022), zato ni le posledica neustreznega ravnanja posameznika ali osebnostne šibkosti, temveč strukturna značilnost kmetijskega dela. To lahko pojasni, zakaj se izčrpanost postopoma stopnjuje do zmanjšane delovne zmožnosti, motenj spanja in psihološke stiske (WHO, 2019).

Ugotovitve nakazujejo, da se izgorelost pri kmetih razvija v krožnem procesu. Visoke delovne, finančne in družinske zahteve zmanjšujejo možnosti za počitek, dolgotrajna izčrpanost pa zmanjšuje posameznikovo delovno zmožnost. Dejstvo je zaskrbljujoče, saj so bili naši sogovorniki relativno mladi ljudje, ki bi morali biti na vrhuncu delovne učinkovitosti. Ker je sposobnost za delo pomemben del kmečke identitete in pogosto tudi pogoj za obstoj kmetije, zmanjšana delovna

zmožnost sproža občutke krivde, manjvrednosti in strah pred neuspehom. Ti občutki posameznika spodbujajo, da kljub utrujenosti nadaljuje delo, s čimer se izčrpanost še poglablja in lahko, ne pa nujno, vodi v sindrom izgorelosti. Izgorelost zato ni zgolj rezultat velike količine dela, temveč procesa, v katerem se delovne zahteve, identiteta, družinska pričakovanja in omejene možnosti za umik medsebojno krepijo (Bakker in de Vries, 2021; Schaufeli, 2021; Søvold in sod., 2021). Sama narava kmetijskega dela torej ustvarja posebno tveganje za postopno izčrpavanje telesnih, čustvenih in psiholoških virov (O'Connor in sod., 2024; Kallioniemi in sod., 2016).

Sogovorniki so med ključnimi dejavniki tveganja izpostavili finančne pritiske, administrativne obremenitve, vremensko nepredvidljivost, omejen vpliv na cene kmetijskih pridelkov, medgeneracijske konflikte, vprašanja nasledstva, pomanjkanje počitka in težko usklajevanje različnih življenjskih vlog. Te ugotovitve so skladne z izsledki raziskave Daghagh Yazd, Wheeler in Zua (2019), ki med ključnimi dejavniki tveganja za duševno zdravje kmetov navajajo finančno negotovost, delovno preobremenjenost, podnebne in proizvodne negotovosti in socialno izolacijo. Podobno Fraser in sodelavci (2005) opozarjajo, da so kmetje zaradi prepletanja delovnega in zasebnega življenja in specifičnih zahtev kmečkega dela posebej ranljiva skupina za razvoj duševnih stisk.

Pomembna je ugotovitev, da sogovorniki kljub izčrpanosti pogosto niso imeli realnih možnosti za počitek in okrevanje. Poročali so o kronični utrujenosti, motnjah spanja, izgubi energije in zmanjšani delovni zmožnosti. Izgorelost pa se pri sogovornikih ni kazala le kot telesna izčrpanost, temveč tudi kot psihološka in identitetna stiska. Opisovali so občutke manjvrednosti, jok, strah, izgubo pristnega jaza in občutek, da niso več isti človek. Takšne izkušnje so skladne z večdimenzionalnim razumevanjem izgorelosti, ki vključuje izčrpanost, odtujenost oziroma čustveno distanco do dela in zmanjšano učinkovitost (WHO, 2019; Maslach, Schaufeli in Leiter, 2001). V kmetijskem kontekstu ima ta proces še dodatno težo, saj kmetovanje pogosto ni zgolj poklic, temveč način življenja, družinska tradicija, identiteta in občutek poslanstva. Ko posameznik zaradi izgorelosti ne zmore več opravljati dela v obsegu, ki ga od sebe pričakuje ali ga od njega pričakuje okolica, je lahko ogrožen tudi njegov občutek lastne vrednosti.

Pomemben dejavnik poglabljanja stiske je bilo nerazumevanje okolice. Sogovorniki so poročali o minimiziranju težav, očitkih, pripisovanju osebne krivde in pričakovanju, da bodo kljub izčrpanosti nadaljevali delo. Takšni odzivi lahko povečujejo občutke sramu, krivde in osamljenosti in zmanjšujejo verjetnost pravočasnega iskanja pomoči. Ugotovitve se navezujejo na raziskave Hagen in sodelavcev (2022), ki pri kmetih opozarjajo na ovire pri iskanju pomoči, povezane s kulturo samostojnosti, zadržanostjo pri izražanju čustev in prepričanjem, da

je treba težave reševati sam. Podobno Rose in sodelavci (2024) poudarjajo, da stigma, socialna pričakovanja in omejena dostopnost podpore pomembno vplivajo na duševno blagostanje in iskanje pomoči pri mladih kmetih. Jones-Bitton in sodelavci (2019) pa v raziskavi kanadskih kmetov izpostavljajo, da je pomanjkanje podpore partnerja in prijateljev eden ključnih dejavnikov tveganja za razvoj izgorelosti.

Rezultati kažejo tudi na pomen medgeneracijskih odnosov in družinskih pričakovanj. Med intervjuvanci je močno prisoten ideal samozadostnega kmeta, ki si (samo)omejuje počitek, izražanje stiske in iskanje pomoči (Roy in sod., 2017) ter kultura stoicizma v smislu »treba je potrpeti, težave moraš rešiti sam«, ki se prenaša iz generacije v generacijo in se odraža kot velika ovira v iskanju pomoči pri delu zunaj kmečkega gospodarstva. Na družinskih kmetijah se delovne in družinske vloge pogosto prepletajo, kar lahko vodi v konflikte, nejasno delitev odgovornosti in občutek, da mora posameznik izpolnjevati pričakovanja več generacij hkrati. Truchot in Andela (2018) sta med pomembnimi stresorji pri kmetih izpostavila delovno preobremenjenost, finančne težave, socialno izolacijo, družinske konflikte in vprašanja nasledstva. Njune ugotovitve, da so ti stresorji povezani z višjimi ravnmi izgorelosti in občutki brezupa, se jasno odražajo tudi v pričujoči raziskavi.

Kljub številnim obremenitvam so sogovorniki prepoznavali različne vire podpore. Najpomembnejši vir pomoči so bili partnerji, prijatelji, starši in drugi člani ožjega socialnega kroga. Neformalna opora je bila pomembna predvsem zato, ker je omogočala pogovor, občutek razumljenosti in izkušnjo, da posameznik v stiski ni sam. Podobno ugotavljata Younker in Radunovich (2022), ki v sistematičnem pregledu intervencij na področju duševnega zdravja kmetov poudarjata pomen socialne podpore, vrstniških odnosov, podpornih skupin in izboljšanja pismenosti o duševnem zdravju. Tudi raziskava Rose in sodelavcev (2024) posebej izpostavlja pomen socializacije in časa zunaj kmetije kot zaščitnega dejavnika pred pojavom težav v duševnem zdravju. V naši raziskavi se je pokazalo, da imajo še posebno vrednost druženja z ljudmi s podobnimi izkušnjami, saj lahko prispevajo k normalizaciji stiske in zmanjšanju občutka izoliranosti.

Odnos do strokovne pomoči je bil ambivalenten, tudi zaradi pomanjkanja zasebnosti v majhnih podeželskih skupnostih in možnosti razkritja težav sogovornikov. Osebni zdravnik je bil pogosto prvi stik s formalnim sistemom pomoči, pri večini sogovornikih tudi oseba, ki je postavila diagnozo izgorelosti. Ni pa vedno izkazal razumevanja glede realnih možnosti okrevanja v zvezi s specifiko kmečkega poklica. Zadržki, ki so jih sogovorniki izražali do strokovne pomoči, so bili povezani predvsem s stigmo, slabo dostopnostjo storitev na podeželju, finančnimi ovirami pri psihoterapiji in dvomom, ali strokovnjaki

dovolj dobro poznajo specifičnost kmečkega življenja. Te ugotovitve so skladne z raziskavami Hagen in sod. (2022 in 2019), ki kažejo, da kmetje pogosto doživljajo številne ovire pri iskanju pomoči, med drugim pomanjkanje dostopnih storitev, skrb glede zaupnosti, stigmo in občutek, da strokovnjaki ne razumejo njihovega dela. Podobno Rose in sodelavci (2024) opozarjajo, da morajo biti oblike pomoči za kmete dostopne, zaupanja vredne in prilagojene njihovemu življenjskemu okolju.

Posebej pomembna je ugotovitev, da sogovorniki strokovno pomoč lažje sprejmejo, kadar imajo občutek, da strokovnjak razume kmečko delo in posebnosti življenja na kmetiji. To nakazuje potrebo po kulturno in kontekstualno občutljivih oblikah pomoči. Programi duševnega zdravja za kmečko prebivalstvo ne bi smeli biti zasnovani zgolj kot splošne storitve, prenesene v ruralno okolje, temveč bi morali upoštevati specifične značilnosti kmetovanja: sezonskost dela, odgovornost za živali, finančna tveganja, družinsko organizacijo dela, pomen nasledstva in močno identitetno navezanost na kmetijo.

Poleg neformalne in formalne pomoči so se sogovorniki posluževali tudi različnih strategij samopomoči za večanje psihološke odpornosti. Med njimi so navajali šport, branje, pisanje, glasbo, gledanje televizije, igranje računalniških iger, duhovnost, molitev, obisk maše in zavestno ustvarjanje prostora zase. Tudi spoznanja Bakkerja in de Vries (2021) poudarjajo pomen samoregulacije, okrevanja in krepitve osebnih virov pri preprečevanju izgorelosti. Hkrati pa je treba poudariti, da individualne strategije ne morejo nadomestiti sistemskih rešitev. Čeprav so osebni viri pomembni, se morajo dopolnjevati z dostopno strokovno pomočjo, socialno oporo in ukrepi, ki zmanjšujejo strukturne vire stresa.

Ugotovitve raziskave imajo pomembne praktične implikacije. Kažejo na potrebo po razvoju ciljno usmerjenih preventivnih programov za kmečko prebivalstvo, ki bi vključevali ozaveščanje o izgorelosti, zmanjševanje stigme, krepitev socialne podpore, spodbujanje pravočasnega iskanja pomoči in izboljšanje dostopnosti psiholoških storitev na podeželju. Pri tem bi lahko pomembno vlogo imeli kmetijski svetovalci, lokalne skupnosti, zdravstveni delavci, podporne skupine in organizacije, ki že delujejo v ruralnem prostoru. Younker in Radunovich (2022) sicer opozarjata, da obstajajo različni programi za podporo duševnemu zdravju kmetov, vendar je dokazov o njihovi učinkovitosti še razmeroma malo. To pomeni, da je treba prihodnje intervencije ne le razvijati, temveč tudi sistematično evalvirati.

Specifični prispevek raziskave je vpogled v doživljanje izgorelosti v slovenskem kmetijskem okolju, ki je bilo doslej redko obravnavano s kvalitativnim

pristopom. Medtem ko so bili finančna negotovost, dolgi delovniki in vremenska nepredvidljivost prepoznani tudi v mednarodnih raziskavah, pričujoča raziskava kaže, kako se ti dejavniki v slovenskem prostoru povezujejo z organizacijo dela na družinskih kmetijah, medgeneracijskimi odnosi in omejenimi možnostmi nadomeščanja ob bolezni ali izčrpanosti. Pomembna ugotovitev je, da družina predstavlja hkrati pomemben vir podpore in možen vir dodatnih pritiskov. Zaradi prepletanja lastništva, sorodstvenih odnosov, dela in nasledstva konfliktov ni mogoče preprosto omejiti na delovno okolje, saj segajo tudi v posameznikovo zasebno življenje in občutek pripadnosti družini.

Raziskava nakazuje tudi, da dostopnost pomoči ni le geografsko vprašanje. V majhnih skupnostih jo določajo skrb glede zaupnosti, stigma in dvom, ali strokovnjak pozna realnost kmečkega dela. Gre torej za kombinacijo prostorske, finančne, socialne in kulturne dostopnosti. Ta ugotovitev je pomembna, ker kaže, da zgolj povečanje števila splošnih storitev še ne zagotavlja, da jih bodo kmetje tudi uporabljali.

Ugotovitve kažejo, da so izkušnje slovenskih kmetov v številnih pogledih skladne z ugotovitvami tujih raziskav, hkrati pa opozarjajo na lokalne posebnosti, kot so pomen družinskih kmetij, močna vloga medgeneracijskih odnosov, omejena dostopnost pomoči in prisotnost stigme v manjših skupnostih. Krepitev duševnega zdravja kmetov zato zahteva celosten pristop, ki ne naslavlja le posameznikovih simptomov, temveč tudi delovne pogoje, družinske odnose, socialno okolje in dostopnost podpornih storitev.

7 PREDNOSTI IN OMEJITVE RAZISKAVE

Kvalitativni raziskovalni pristop, ki omogoča poglobljeni vpogled v subjektivne izkušnje kmetov in kmetic, je posebej primeren za raziskovanje izgorelosti, saj omogoča razumevanje pomenov, ki jih posamezniki pripisujejo svoji stiski, delu, družinskim odnosom, pomoči in okrevanju. Polstrukturirani intervjuji so omogočili, da so sogovorniki svoje izkušnje opisali z lastnimi besedami, kar je obogatilo rezultate in osvetlilo razumevanje kompleksnosti izgorelosti v kmetijskem okolju.

Pomembna prednost raziskave je tudi osredotočenost na slovenski ruralni prostor, ki je v raziskavah duševnega zdravja pogosto manj zastopan. Raziskava odpira pomembno področje javnega zdravja in opozarja na specifične potrebe kmečkega prebivalstva. Prispeva k boljšemu razumevanju dejavnikov tveganja in zaščitnih dejavnikov in ponuja izhodišča za nadaljnjo raziskovanje in razvoj bolj prilagojenih oblik pomoči in preventivnih programov.

Prednost raziskave je tudi tematska analiza, ki je omogočila sistematično prepoznavanje ključnih tem, povezanih z izgorelostjo, nerazumevanjem okolice, iskanjem pomoči, ambivalentnim odnosom do strokovne pomoči in strategijami okrevanja. Takšna analiza omogoča jasen prikaz osrednjih vzorcev v pripovedih sogovornikov, hkrati pa ohranja povezanost z njihovimi konkretnimi življenjskimi izkušnjami.

Kljub navedenim prednostim ima raziskava tudi nekatere omejitve. Prva omejitev je majhno število udeležencev, saj je bilo v raziskavo vključenih sedem sogovornikov. Ugotovitev zato ni mogoče posploševati na celotno populacijo slovenskih kmetov in kmetic. Namen kvalitativne raziskave sicer ni statistična posplošitev, temveč poglobljeno razumevanje izkušenj, vendar bi bilo za širši vpogled smiselno raziskavo nadgraditi z večjim in bolj raznolikim vzorcem, še boljša pa bi bila kombinacija kvalitativnega in kvantitativnega pristopa z nadgradnjo raziskave z aplikacijo validiranih vprašalnikov o izgorelosti.

Rekrutacija udeležencev raziskave s tehniko snežene kepe, ki je uporaben pristop pri dostopu do težje dosegljivih skupin, lahko vodi v vključitev oseb s podobnimi socialnimi mrežami, izkušnjami ali pogledi. Možno je, da so v raziskavi bolj zastopani posamezniki, ki so bili pripravljeni govoriti o duševnih stiskah, medtem ko izkušnje bolj zaprtih, socialno izoliranih ali izrazito stigmatiziranih posameznikov ostajajo manj vidne.

Tretja omejitev je, da raziskava temelji na samoporočanju udeležencev. Pripovedi sogovornikov so dragocen vir razumevanja, vendar so lahko pod vplivom spomina, trenutnega počutja, osebne interpretacije dogodkov in pripravljenosti za razkrivanje občutljivih izkušenj. Zaradi stigme, povezane z duševnimi težavami, je mogoče tudi, da nekateri vidiki stiske niso bili v celoti izraženi ali so bili celo zamolčani.

Dodatna omejitev je heterogenost kmečkih gospodarstev in življenjskih okoliščin. Udeleženci so prihajali iz različnih ruralnih okolij in različnih tipov kmetij, kar sicer omogoča širši vpogled, vendar majhno število sogovornikov ne omogoča poglobljene primerjave med različnimi tipi kmetij, spoloma, starostnimi skupinami ali generacijskimi položaji na kmetiji. V prihodnjih raziskavah bi bilo smiselno posebej preučiti razlike med mladimi prevzemniki, starejšimi gospodarji, ženskami na kmetijah, partnerji oziroma partnerkami in člani večgeneracijskih kmečkih gospodinjstev.

Omejitev predstavlja tudi presečna narava raziskave. Intervjuji zajamejo izkušnje v določenem časovnem obdobju, ne omogočajo pa spremljanja razvoja izgorelosti, sprememb v procesu okrevanja ali dolgoročnih učinkov različnih oblik pomoči. Nadaljnje longitudinalne raziskave bi lahko bolje pokazale, kako

se izgorelost razvija, kateri dejavniki pospešujejo okrevanje in kateri povečujejo tveganje za ponovitev stiske.

8 ZAKLJUČEK

Raziskava kaže, da je izgorelost pri slovenskih kmetih kompleksen pojav, ki nastaja na presečišču visokih delovnih zahtev, omejenih možnosti za okrevanje, finančne in okoljske negotovosti, družinskih pričakovanj in močne identifikacije s kmečkim delom. Njena posebna teža izhaja iz dejstva, da kmetija ni zgolj delovno mesto, od katerega bi se posameznik po koncu delovnika lahko umaknil, temveč hkrati življenjski prostor, vir preživetja, družinska dediščina in del osebne identitete. Izgorelost zato ne prizadene le zmožnosti za delo, temveč tudi občutek lastne vrednosti, pripadnosti in življenjske kontinuitete.

Osrednja praktična ugotovitev je, da odgovornosti za preprečevanje in obvladovanje izgorelosti ni mogoče prenesti samo na posameznega kmeta kot njegovo individualno težavo ali osebnostno šibkost. Individualne strategije samopomoči so pomembne, vendar ne morejo odpraviti sistemskih in kontekstualnih problemov, kot so finančni pritiski, administrativne obremenitve, družinski konflikti ali slaba dostopnost strokovne pomoči. Posebno pozornost je treba nameniti zmanjševanju stigme, izboljšanju dostopnosti psihološke in psihoterapevtske pomoči na podeželju, krepitvi socialne opore in usposabljanju strokovnjakov, ki prihajajo v stik s kmeti. Učinkovit odziv zato zahteva povezovanje zdravstvenega, socialnega in kmetijskega sektorja in razvoj podpore, ki bo upoštevala dejanske življenjske in delovne razmere na slovenskih kmetijah.

Raziskava prispeva k boljšemu razumevanju izgorelosti med slovenskimi kmeti in odpira pomembna izhodišča za nadaljnje raziskovanje. Prihodnje študije bi morale vključiti večje in bolj raznolike vzorce, primerjati različne skupine znotraj kmečkega prebivalstva in preučiti učinkovitost različnih oblik pomoči. Krepitev duševnega zdravja kmetov ni pomembna le za dobrobit posameznikov in družin, temveč tudi za dolgoročno vzdržnost kmetij, podeželskih skupnosti in širše družbe.

Zahvala

Prispevek je nastal v okviru nacionalnega raziskovalnega programa Raziskave o duševnih stiskah in dobrem počutju (P5-0439) in raziskovalnega projekta Glasovi zaupnikov: Raziskovanje dobrega počutja kmetov in delavcev v kmetijstvu skozi njihova zaupanja vredna omrežja (J6-70212), ki ju sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS (ARIS) ter programa Počutje na kmetiji: krepitev virov in znanj (PoljaMoči), ki ga sofinancira Ministrstvo za zdravje RS.

Literatura

Bakker AB, de Vries JD. Job Demands–Resources theory and self-regulation: New explanations and remedies for job burnout. Anxiety, Stress & Coping. 2021; 34(1), 1–21.

Braun V, Clarke V. Using thematic analysis in psychology. Qualitative Research in Psychology. 2006; 3(2): 77–101.

Creswell JW, Poth CN. Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches (4th ed.). Thousand Oaks: Sage; 2018.

Daghagh Yazd S, Wheeler SA, Zuo A. Key Risk Factors Affecting Farmers' Mental Health: A Systematic Review. International Journal of Environmental Research and Public Health. 2019; 16(23): 4849. Doi: 10.3390/ijerph16234849.

Fraser CE, Smith KB, Judd F, Humphreys JS, Fragar LJ, Henderson A. Farming and mental health problems and mental illness. International Journal of Social Psychiatry. 2005; 51(4): 340–349.

Hagen BNM, Albright A, Sargeant J, Winder CB, Harper SL, O'Sullivan TL, et al. Research trends in farmers' mental health: A scoping review of mental health outcomes and interventions among farming populations worldwide. 2019; PLoS ONE 14(12): e0225661. Doi: 10.1371/journal.pone.0225661.

Hagen BNM, Sawatzky A, Harper SL, O'Sullivan TL, Jones-Bitton A. Farmers Aren't into the Emotions and Things, Right?: A Qualitative Exploration of Motivations and Barriers for Mental Health Help-Seeking among Canadian Farmers. Journal of Agromedicine. 2022; 27(2): 113–123. Doi: 10.1080/1059924X.2021.1893884.

Heming M, Scheepers L, Schmidt-Stiedenroth K, Angerer P. Mental health among farmers in Germany: a scoping review. Front. Public Health. 2025; 13. Doi: 10.3389/fpubh.2025.1701468.

Jones-Bitton A, Hagen B, Fleming SJ, Hoy S. Farmer burnout in Canada. International Journal of Environmental Research and Public Health. 2019; 16(24): 5074. Doi: 10.3390/ijerph16245074

Kallioniemi MK, Simola A, Kaseva J, Kymäläinen HR. Stress and Burnout Among Finnish Dairy Farmers. Journal of Agromedicine. 2016; 21(3): 259–268. Doi: 10.1080/1059924X.2016.1178611.

Kniffin, KM, Narayanan J, Anseel F, Antonakis J, Ashford SP, Bakker AB, et al. COVID-19 and the Workplace: Implications, Issues, and Insights for Future Research and Action. American Psychologist. 2021; 76(1): 63–77.

Leiter, MP, Maslach, C. Burnout and engagement: Contributions to a new vision. Burnout Research, 2017; 5: 55–57. Doi: 10.1016/j.burn.2017.04.003.

Lundqvist P, Håkansson C, Hakelius K. Farmers' psychosocial work environment and mental health. Systematic literature review. Swedish Agency for Work Environment Expertise; 2023. Dostopno na: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.av.se/globalassets/filer/publikationer/kunskapssammanstallningar/engelska-kunskapssammanstallningar/farmers-psychosocial-work-environment-and-mental-health-digital-literature-review-2022-8.pdf&ved=2ahUKEwissZuUwIaVAxU9_rsIHUg6F7UQFnoECBYQAQ&usg=AOvVaw3H9LSaIsGbMpFRdNHkJOQe (citirano: 28. 5. 2026).

Maslach C, Leiter MP. The Burnout Challenge Managing People's Relationships with Their Jobs. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press; 2022.

Maslach, C, Schaufeli WB, Leiter MP. Job burnout. Annual Review of Psychology. 2001; 52: 397–422.

O'Connor S, O'Hagan AD, Malone SM, O'Shaughnessy BR, McNamara J, Firnhaber J. Sleep issues and burnout in Irish farmers: A cross sectional survey. Safety Science. 2024; 171: 106377.

O'Shaughnessy BR, O'Hagan AD, Burke A, McNamara J, O'Connor S. The Prevalence of Farmer Burnout: Systematic Review and Narrative Synthesis. Journal of Rural Studies. 2022; 96: 282–292. Doi: 10.1016/j.jrurstud.2022.11.002.

Perceval M, Rossi V, Kõlves K, De Leo D. Social factors and Australian farmer suicide: a qualitative study. BMC Public Health. 2018; 18: 1367.

Price L, Evans, N. From stress to distress: Conceptualizing the British family farming patriarchal way of life. Journal of Rural Studies. 2009; 25(1), 1–11.

Purc-Stephenson RJ, Dedrick S, Hood D. A multidimensional tool to measure farm stressors: development and initial validation of the farmer stress assessment tool (FSAT). BMC Psychology. 2024; 12: 435. Doi: 10.1186/s40359-024-01929-w.

Rudolphi JM, Berg RL, Parsaik A. Depression, anxiety and stress among young farmers and ranchers: A pilot study. Community Mental Health Journal. 2020; 56: 126–134.

Rose DC, Bradley F, O'Connor D, Hall J, Morrison R, Martin Mulkrrins M, at al. The mental wellbeing of young farmers in Ireland and the UK: driving factors, help-seeking, and support, Scottish Geographical Journal. 2024; 140(1-2): 155–175, Doi: 10.1080/14702541.2023.2274004.

Roy P, Tremblay G, Robertson S, Houle J. Do it all by myself. A salutogenic approach of masculine health practice among farming men coping with stress. American Journal of Men's Health. 2017; 11(5): 1536–1546. Doi: 10.1177/1557988315619677.

Schaufeli WB. The burnout enigma solved? Scand J Work Environ Health. 2021; 47(3): 169–170. Doi: 10.5271/sjweh.3950.

Søvold LE, Naslund JA, Kousoulis AA, Saxena S, Qoronfleh MW, Grobler C, et al. Prioritizing the Mental Health and Well-Being of Healthcare Workers: An Urgent Global Public Health Priority. Front. Public Health. 2021; 9: 679397. Doi: 10.3389/fpubh.2021.679397.

Truchot D, Andela M. Burnout and hopelessness among farmers: The Farmers Stressors Inventory. Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology. 2018; 53(8), 859–867. Doi: 10.1007/s00127-018-1528-8.

WHO. Burn-out an occupational phenomenon: International Classification of Diseases (ICD-11). Geneva: World Health Organization. 2019. Dostopno na: https://www.who.int/news/item/28-05-2019-burn-out-an-occupational-phenomenon-international-classification-of-diseases (citirano: 5. 6. 2026).

WHO. World Mental Health Report: Transforming Mental Health for All. Geneva: World Health Organization. 2022. Dostopno na: https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/40e5a13a-fe50-4efa-b56d-6e8cf00d5bfa/content (citirano: 5. 6. 2026).

Younker T, Radunovich HL. Farmer Mental Health Interventions: A Systematic Review. Int. J. Environ. Res. Public Health. 2022; 19(1): 244. Doi: 10.3390/ijerph19010244.

Foto: Blaž Lenček

PROTISLOVJA DIGITALIZACIJE KMETIJSTVA: PLATFORMIZACIJA, STRUKTURNI TEHNOSTRES IN VPRAŠANJE AVTONOMIJE

Contradictions of agricultural digitalisation: platformisation, structural technostress, and the question of autonomy

Dino Manzoni

POVZETEK

V prispevku obravnavamo platformizirane oblike digitalizacije kmetijstva, ki povezujejo naprave, programsko opremo, podatkovne tokove in storitve v širše digitalne infrastrukture. Preučujemo, kako takšna ureditev spreminja organizacijo dela, spremljanje in odločanje ter razmerje med zahtevami, odgovornostjo in možnostmi vplivanja uporabnikov. Obravnavamo pet medsebojno povezanih razsežnosti: časovno razširitev dela, interpretativno breme, platformno odvisnost, metrično odgovornost in asimetrično transparentnost. Konceptualna analiza kaže, da se tveganje za psihosocialne obremenitve povečuje, kadar naraščajoče zahteve in odgovornost niso podprte z ustreznimi možnostmi razumevanja, preverjanja in vplivanja. Za pojasnjevanje teh razmerij uporabljamo pojem strukturnega tehnostresa, ki usmerja pozornost k tehničnim, organizacijskim in institucionalnim ureditvam, v katerih tehnološko posredovani stresorji nastajajo, se povezujejo in kopičijo. S tem povezujemo psihosocialne posledice platformizacije z vprašanji dejanske avtonomije, podatkovne pravičnosti in porazdelitve moči v digitaliziranem kmetijstvu.

Ključne besede: *digitalizacija kmetijstva, platformizacija, strukturni tehnostres, avtonomija, podatkovna pravičnost*

Avtor: Dino Manzoni
Znanstveni in strokovni naziv: magister psihologije
Inštitucija/zaposlitev, naslov: Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana
E-naslov: dino.manzoni@zrc-sazu.si
ORCID iD: 0000-0003-0597-4675
https://doi.org/10.3986/9789610511793_04, CC BY-SA

ABSTRACT

In this article, we examine platformised forms of agricultural digitalisation that integrate devices, software, data flows, and services into broader digital infrastructures. We explore how these arrangements reshape the organisation of work, monitoring, and decision-making, as well as the relationship between the demands placed on users, their responsibilities, and their capacity to influence the conditions under which digital systems operate. We focus on five interconnected dimensions: the temporal extension of work, interpretive burden, platform dependence, metric accountability, and asymmetric transparency. Our analysis shows that the potential for psychosocial strain may increase when growing demands and responsibilities are not matched by users' practical capacity to understand, verify, and influence the infrastructures that shape their work. We use the concept of structural technostress to examine the technical, organisational, and institutional arrangements within which technologically mediated stressors emerge, interact, and accumulate. This perspective connects the psychosocial consequences of platformisation with questions of effective user autonomy, data justice, and the distribution of power in digitalised agriculture.

Key words: *agricultural digitalisation, platformisation, structural technostress, autonomy, data justice*

1 UVOD

Digitalizacija kmetijstva se v političnih, ekonomskih in strokovnih diskurzih pogosto predstavlja kot odgovor na več sočasnih izzivov: pomanjkanje delovne sile, podnebne spremembe, pritiske za povečevanje produktivnosti, zahteve po sledljivosti in varnosti hrane ter potrebo po učinkovitejšem upravljanju naravnih virov (FAO, 2022; OECD, 2019). Senzorji, robotski sistemi, droni, satelitsko spremljanje, platforme za upravljanje kmetijskih gospodarstev in podatkovno podprta orodja za odločanje naj bi omogočili natančnejše spremljanje proizvodnih procesov, učinkovitejše upravljanje ter zmanjšanje obsega rutinskega in fizično zahtevnega dela. V prevladujočih javnih predstavah

Kratka predstavitev avtorja

Dino Manzoni je doktorand filozofije na FF UL in raziskovalec na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU. Po magisteriju iz psihologije je opravil pripravništvo na Univerzitetni psihiatrični kliniki Ljubljana. Raziskovalno se posveča stiskam in dobremu počutju migrantov in kmetov ter vprašanjem psihopatologije, telesnosti in sociokulturne psihologije.

digitalizacija tako nastopa predvsem kot sredstvo tehnološke modernizacije kmetijske proizvodnje.

Z razširjanjem digitalnih tehnologij pa se spreminjajo tudi načini organiziranja kmetijskega dela. Posamezne naprave vse pogosteje postajajo deli širših infrastrukturnih sistemov, ki povezujejo podatkovne tokove, programske storitve, procese spremljanja in odločanja, servisne postopke ter časovne ritme dela. Njihovo delovanje s tem posega v tehnološke in družbenoekonomske pogoje, znotraj katerih kmetje dostopajo do podatkov in znanja, sprejemajo odločitve, uporabljajo servisne storitve ter prevzemajo gospodarska in druga tveganja. Digitalizacija tako preoblikuje tudi razmerja med uporabniki, tehnološkimi ponudniki, trgi in institucijami. V ospredje stopajo vprašanja nadzora nad infrastrukturo, novih oblik odvisnosti in dejanske avtonomije uporabnikov, na katera opozarjajo tudi družboslovne raziskave digitalnega kmetijstva (Klerkx in sod., 2019; Rotz in sod., 2019).

V prispevku se osredotočamo na digitalizacijo, pri kateri se naprave, podatki, programska oprema, analitične storitve in servisni postopki povezujejo v širše digitalne infrastrukture. Ta proces označujemo s pojmom *platformizacije*. Platforme povezujejo posamezne elemente delovnega procesa ter s kazalniki, pragovi, opozorili, priporočili in pravili dostopa strukturirajo pretok informacij in možnosti ukrepanja. S tem sooblikujejo, kateri vidiki dogajanja postanejo za uporabnika vidni in relevantni ter na kakšen način lahko nanje odgovori. Konceptualna analiza se zato osredotoča na platformizirane oblike digitalnega kmetijstva. Njihovi učinki se razlikujejo glede na vrsto proizvodnje, velikost kmetijskega gospodarstva, stopnjo avtomatizacije, servisno ureditev tehnologij ter kompetence in druge vire, ki so uporabnikom na voljo.

Na tej podlagi razvijamo konceptualni okvir za razumevanje psihosocialnih, kognitivnih in organizacijskih obremenitev v digitalno posredovanem delovnem okolju. Tehnostresa ne obravnavamo zgolj kot posledice individualnega odnosa do tehnologije, temveč kot pojav, ki ga sooblikujejo tehnične, organizacijske in institucionalne ureditve digitaliziranega dela. S pojmom strukturnega tehnostresa označujemo procese, skozi katere digitalna infrastruktura razporeja zahteve, odgovornost in možnosti vplivanja ter s tem oblikuje pogoje za nastajanje, medsebojno krepitev in kopičenje tehnološko posredovanih stresorjev. Prispevek izhaja iz predhodne integrativne analize platformiziranega digitalnega kmetijstva in tehnostresa (Manzoni in Černič Istenič, 2026), ki je identificirala štiri ponavljajoče se vzorce psihosocialnih obremenitev, vendar njen analitični okvir razširja v dveh smereh. Prvič, te obremenitve povezujemo z vprašanjem dejanske uporabniške avtonomije, zlasti z razmerjem med zahtevami, odgovornostjo in možnostmi vplivanja. Drugič, analizo širimo na

asimetrično transparentnost, podatkovno pravičnost in institucionalne ureditve, ki določajo, v kolikšni meri lahko uporabniki digitalne sisteme razumejo, preverjajo, prilagajajo in sooblikujejo.

Osrednjo analitično os zato tvori razmerje med *zahtevami, odgovornostjo in možnostjo vplivanja*. Zahteve vključujejo spremljanje podatkov, interpretacijo signalov, presojanje tveganj in pravočasno odzivanje. Odgovornost se nanaša na posledice odločitev in opustitev, ki se pripisujejo uporabniku, možnost vplivanja pa na njegovo dejansko zmožnost poseganja v podatkovne, programske, servisne in organizacijske ureditve sistema. Izhajamo iz predpostavke, da se tveganje za nastanek in stopnjevanje tehnostresa povečuje zlasti takrat, ko se zahteve in odgovornost širijo hitreje kot uporabnikove možnosti razumevanja, preverjanja in vplivanja. Individualne kompetence, izkušnje in načini prilagajanja pomembno vplivajo na obvladovanje teh zahtev, vendar širše polje uporabnikovega delovanja določajo tehnične, organizacijske in institucionalne značilnosti digitalne infrastrukture.

S tega vidika platformizacijo razumemo kot proces prerazporejanja zahtev, odgovornosti in možnosti vplivanja med uporabniki ter tehnološkimi in institucionalnimi akterji. Takšna prerazporeditev zadeva tudi razmerja družbenoekonomske moči, saj določa, kdo lahko oblikuje pogoje delovanja digitalne infrastrukture, kdo nosi posledice odločitev in kdo razpolaga z možnostmi poseganja v sistem. Osrednja teza prispevka je, da platformizacija bremena kmetijskega dela prerazporeja med različne ravni delovnega procesa. Zmanjšanje nekaterih fizičnih in organizacijskih zahtev spremljajo razširjena pripravljenost na odziv, večji obseg kognitivnega in interpretativnega dela, okrepljena odgovornost ter večja odvisnost od digitalne infrastrukture in njenih ponudnikov.

To dinamiko v nadaljevanju obravnavamo v petih tematskih sklopih, znotraj katerih analiziramo časovno razširitev dela, interpretativno breme, platformno odvisnost, metrično odgovornost in asimetrično transparentnost.

2 PLATFORMIZACIJA KMETIJSTVA: KONCEPTUALNA IN ANALITIČNA IZHODIŠČA

Digitalne tehnologije vse redkeje delujejo kot samostojna orodja, ki jih uporabnik vključuje v že vzpostavljene delovne postopke. V kmetijstvu se traktorji z digitalnimi vmesniki, robotski molzni sistemi, senzorji aktivnosti, aplikacije za spremljanje živali in druge naprave vse pogosteje povezujejo v širše tehnične, organizacijske in infrastrukturne konfiguracije. Te združujejo

strojno in programsko opremo, podatkovne tokove, uporabniške vmesnike, oddaljeno diagnostiko ter servisne storitve. Posamezna naprava tako deluje kot del širše digitalne infrastrukture, ki povezuje različne elemente kmetijskega dela ter usmerja pretok podatkov, spremljanje procesov, diagnostiko in možnosti ukrepanja.

Ta premik lahko analitično osvetlimo z razlikovanjem med mehanizacijo in digitalizacijo. Mehanizacija je razširila telesne zmogljivosti ter pomembno preoblikovala produktivnost in organizacijo kmetijskega dela. Digitalizacija posega predvsem na informacijsko in odločevalsko raven: spreminja načine spremljanja procesov, zaznavanja odstopanj, razvrščanja informacij in usklajevanja odzivov. Njena posebnost je v vse večjem posredovanju dela prek podatkovnega okolja, ki strukturira zaznavanje, usmerja pozornost ter sodeluje pri oblikovanju interpretacije in odločanja.

Za opis širšega infrastrukturnega povezovanja teh procesov uporabljamo pojem platformizacije. Helmond (2015) ga je razvila za opis širjenja platform kot infrastrukturnega in ekonomskega modela spletnega okolja, Poell in sod. (2019) pa so koncept razširili na prodiranje platformnih infrastruktur, ekonomskih procesov in načinov upravljanja v različne družbene in gospodarske sektorje. V kmetijstvu se ta proces kaže v povezovanju naprav, podatkov, programske opreme, analitičnih storitev, diagnostike in servisnih postopkov v širše infrastrukture, prek katerih poteka vse večji del spremljanja, usklajevanja in upravljanja proizvodnih procesov.

Platforme imajo pri tem organizacijsko in normativno razsežnost. Organizacijska se kaže v povezovanju delovnih nalog, podatkovnih tokov, opozoril, analitičnih postopkov in odločanja. Normativna razsežnost izhaja iz meril, po katerih sistem posamezna stanja razvršča kot običajna, optimalna ali tvegana ter določa njihovo relevantnost za nadaljnje ukrepanje. Pragovi opozoril, kazalniki, primerjave in priporočila določene vidike dogajanja izpostavijo kot pomembnejše in s tem usmerjajo uporabnikovo pozornost ter presojo razpoložljivih možnosti delovanja. Digitalna infrastruktura tako sodeluje pri oblikovanju situacije, znotraj katere uporabnik presoja pomen dogodkov in izbira način ukrepanja.

Takšno posredovanje poteka na več povezanih ravneh. Podatkovna infrastruktura določa, katere procese je mogoče zajeti, zapisati, primerjati in vključiti v analitične postopke. Neprekinjeno spremljanje spreminja časovno organizacijo dela ter povečuje hitrost, s katero informacije in opozorila dosežejo uporabnika. Uporabniški vmesniki pozornost usmerjajo k izbranim kazalnikom in s tem določene vidike dogajanja postavljajo v ospredje, programske in servisne ureditve pa opredeljujejo možnosti diagnostike, posodabljanja, popravil in

prenosa podatkov. Te tehnične ureditve so vpete v širša ekonomska, družbena in institucionalna razmerja. Sauvagerd in sod. (2024) razvoj digitalnih platform v kmetijskem sektorju obravnavajo s pojmom oligopolistične platformizacije, s katerim opozarjajo na koncentracijo tržne moči ter preplet interesov velikih agribiznisov in tehnoloških podjetij. Arhitektura platform je zato povezana tudi s porazdelitvijo pristojnosti za določanje pogojev dostopa, prilagajanja in uporabe digitalnih sistemov.

Posebnost kmetijskega okolja izhaja iz narave procesov, ki jih digitalne tehnologije spremljajo in poskušajo podatkovno zajeti. Kmetijsko delo poteka v razmerah biološke variabilnosti, vremenske in sezonske nepredvidljivosti ter izrazitih lokalnih posebnosti. Teh procesov ni mogoče v celoti standardizirati ali izčrpno prevesti v podatkovne kazalnike. Odstopanje od pričakovane vrednosti zato nima nujno enoznačnega pomena, saj njegova presoja zahteva upoštevanje konkretne živali ali rastline, stanja tal, vremenskih razmer, proizvodnega cikla in drugih okoliščin. Digitalno spremljanje razširja obseg razpoložljivih informacij, njihova praktična vrednost pa je odvisna od kontekstualne interpretacije.

Pomembno vlogo ima pri tem *praktična vednost*. Del znanja, potrebnega za kmetijsko delo, je mogoče formalizirati, zapisati in vključiti v podatkovne modele. Drugi del se oblikuje v dolgotrajnih izkušnjah, telesni vpetosti v delo, neposrednem stiku z živalmi, rastlinami in tlemi ter poznavanju lokalnih razmer. Takšna vednost vključuje prepoznavanje situacijskih vzorcev, ki jih ni vedno mogoče v celoti izraziti z vnaprej določenimi kategorijami ali meritvami. Digitalna infrastruktura praktično vednost dopolnjuje z informacijami, ki neposrednemu zaznavanju niso dostopne, obenem pa uvaja lastne kategorije, pragove in merila relevantnosti. Kakovost digitalno podprtega odločanja je zato v veliki meri odvisna od načina, kako se podatkovne reprezentacije povezujejo s praktično presojo konkretne situacije.

Na tej podlagi se vprašanje digitalizacije poveže z vprašanjem uporabniške avtonomije. Avtonomijo razumemo relacijsko, kot zmožnost, ki se oblikuje v razmerju med uporabnikovim znanjem in razpoložljivimi viri ter tehničnimi, organizacijskimi in institucionalnimi ureditvami, ki določajo njegovo polje presoje in delovanja. Platformizacija lahko to razmerje spremeni tako, da razširi obseg informacij, odločitev in odzivov, za katere je odgovoren uporabnik, medtem ko njegov vpliv na arhitekturo sistema, podatkovne tokove, programske spremembe in servisne pogoje ostaja omejen. Takšno nesorazmerje med razširjeno odgovornostjo in omejenimi možnostmi vplivanja je eden ključnih načinov, kako se v platformiziranem delovnem okolju oblikuje strukturni tehnostres.

3 PROTISLOVJA PLATFORMIZIRANE DIGITALIZACIJE V KMETIJSTVU

V nadaljevanju to strukturno nesorazmerje obravnavamo v petih medsebojno povezanih tematskih sklopih: časovni reorganizaciji dela in širjenju pripravljenosti na odziv, epistemskih pogojih vednosti in odločanja, platformni odvisnosti in možnostih poseganja v sistem, preoblikovanju skrbi in metričnem intenziviranju odgovornosti ter režimih transparentnosti in podatkovnega nadzora. Posamezne razsežnosti osvetljujejo različne mehanizme, prek katerih se oblikuje razmerje med obsegom uporabnikovih nalog in odgovornosti ter njegovimi možnostmi razumevanja, vplivanja in sooblikovanja infrastrukturnih pogojev dela.

3.1 Časovna razširitev dela: od fizične razbremenitve k razširjeni pripravljenosti

Digitalizacija in avtomatizacija spreminjata prostorsko in časovno organizacijo kmetijskega dela. Robotska molža denimo zmanjšuje obseg ponavljajočih se fizičnih opravil, senzorski sistemi omejujejo potrebo po neposrednem preverjanju živali in opreme, oddaljeni nadzor pa omogoča zgodnejše zaznavanje odstopanj. Del aktivnosti se zato seli iz neposrednega izvajanja opravil v spremljanje digitalnih vmesnikov, interpretacijo podatkovnih signalov in presojo opozoril. Zmanjšanje potrebe po fizični prisotnosti tako spremlja prerazporeditev dela k spremljanju digitalnih vmesnikov, interpretaciji podatkovnih signalov in podaljšani pripravljenosti na odziv.

Ta sprememba je posebej pomembna v kmetijstvu, kjer so meje med delom, družinskim življenjem in počitkom zaradi narave proizvodnje, sezonskih ritmov ter skrbi za živali pogosto že sicer prepustne. Digitalne tehnologije spreminjajo predvsem način, kako delovne zahteve prehajajo te meje. Alarmi, opozorila in neprekinjeni podatkovni tokovi omogočajo spremljanje dogajanja tudi zunaj neposrednega prostora kmetije. Kmet lahko zapusti hlev ali stroj, njegova povezava z delovnim procesom pa se nadaljuje prek mobilnega telefona, aplikacije ali drugega digitalnega vmesnika. Fizična oddaljenost zato vse manj zagotavlja tudi časovni in kognitivni odmik od dela, ki je pomemben za počitek in regeneracijo.

V raziskavah tehnostresa se takšno širjenje delovnih zahtev povezuje predvsem s poseganjem tehnološko posredovanega dela v zasebni čas (*techno-invasion*) in tehnološko preobremenjenostjo (*techno-overload*) (Ragu-Nathan in sod., 2008; Tarafdar in sod., 2007). Prvi pojem opisuje širjenje delovnih zahtev v čas, namenjen počitku in drugim dejavnostim, drugi pa povečanje obsega

informacij, nalog in odločitev, ki jih mora posameznik obvladovati. V kmetijstvu imata oba procesa posebno težo zaradi narave dogodkov, na katere opozarjajo digitalni sistemi. Alarm lahko signalizira zdravstveno težavo živali, okvaro opreme, tveganje za dobrobit črede ali možnost večje proizvodne oziroma gospodarske izgube. Takšni signali imajo zato drugačno težo kot rutinska administrativna obvestila.

Z neprekinjenim spremljanjem se spreminja tudi normativna struktura dosegljivosti. Tehnična možnost zgodnjega zaznavanja lahko postopoma preraste v pričakovanje rednega spremljanja in pravočasnega odziva. Širše polje zaznavnih dogodkov s tem razširi tudi področje situacij, za katere uporabnik prevzema odgovornost. Dosegljivost tako pridobi strokovno in moralno razsežnost, saj se pravočasen odziv na opozorilo začne razumeti kot sestavni del odgovornega upravljanja kmetije. Takšno pričakovanje ni nujno izrecno določeno, saj se lahko vzpostavlja že z organizacijo sistema, ki dogodke zaznava, razvršča glede na njihovo nujnost in uporabnika usmerja k odzivu.

Prav na tej ravni postane vidno nesorazmerje med zahtevami, odgovornostjo in možnostjo vplivanja. Digitalna infrastruktura povečuje število zaznavnih dogodkov ter pospešuje njihovo posredovanje uporabniku, od katerega se pričakuje vse hitrejša presoja in odziv. Oddaljeni nadzor povečuje prostorsko in časovno fleksibilnost, hkrati pa podaljšuje obdobje potencialne pripravljenosti na odziv. Večja svoboda gibanja se tako poveže z zmanjšano možnostjo popolnega psihološkega in kognitivnega odmika od delovnih zahtev.

Empirične raziskave avtomatizirane molže kažejo, da ima takšna organizacija dela konkretne posledice. Karttunen in sod. (2016) so pri finskih uporabnikih avtomatiziranih molznih sistemov ugotovili psihične obremenitve, povezane z nočnimi alarmi in stalno pripravljenostjo. Ponavljajoče se prekinitve počitka otežujejo regeneracijo, povečujejo utrujenost in motijo spanec. Pomanjkanje spanja je povezano z oslabljeno pozornostjo, slabšo presojo in drugimi motnjami kognitivnega delovanja (Lim in Dinges, 2010), njegovi učinki pa se kažejo tudi v oteženem čustvenem uravnavanju in medosebnem funkcioniranju. V kmetijstvu imajo takšni učinki neposreden pomen za varnost pri delu, saj delo pogosto vključuje hitro odločanje, uporabo težke mehanizacije ter ravnanje s potencialno nevarnimi snovmi. Časovna organizacija digitalnega spremljanja zato posega tudi na področje zdravja in varnosti pri delu.

3.2 Interpretativno breme: podatki, praktična vednost in epistemska negotovost

Digitalizacija preoblikuje epistemske pogoje kmetijskega dela. Senzorji, podatkovne zbirke in analitična orodja omogočajo spremljanje procesov, ki jih z neposrednim opazovanjem ni mogoče vedno pravočasno ali zanesljivo zaznati in razumeti. Spremembe aktivnosti živali lahko nakažejo zdravstvena tveganja, podatki o stanju tal podprejo presojo potrebe po namakanju ali gnojenju, digitalni zapisi pa omogočajo primerjavo dogodkov in proizvodnih rezultatov v daljšem časovnem obdobju. Digitalno spremljanje tako razširja zaznavno polje kmetijskega dela ter uporabniku zagotavlja dodatne vire za analizo, presojo in načrtovanje.

Z razširitvijo zaznavnega polja se spreminja tudi način odločanja. Digitalni sistemi biološke, delovne in ekonomske procese pretvarjajo v kazalnike, pragove, grafe, kategorije in opozorila. Dogajanje na kmetiji zato postaja dostopno prek podatkovnih reprezentacij, ki temeljijo na predhodnih odločitvah o tem, kaj meriti, kako pogosto izvajati meritve, katera odstopanja označiti kot relevantna in kako rezultate prikazati. Digitalna infrastruktura s tem sooblikuje *pogoje vidnosti*: vpliva na to, kateri pojavi postanejo merljivi in primerljivi, kako so predstavljeni uporabniku ter kateri med njimi pridobijo dovolj veliko težo, da zahtevajo njegovo pozornost ali odziv.

Na tej ravni se med platformo in njenim uporabnikom oblikuje *epistemska asimetrija*. Maschewski in Nosthoff (2022) jo v kontekstu digitalizacije kmetijstva povezujeta z neenakim dostopom do podatkovno proizvedenega znanja in z možnostjo nastanka epistemske odvisnosti. Sistem zbira in obdeluje podatke, uporablja določene modele in pragove ter na njihovi podlagi oblikuje informacije, opozorila in priporočila za ukrepanje. Uporabniku so praviloma najbolj dostopni rezultati teh procesov, precej manj pa predpostavke modelov, postopki obdelave podatkov, merila zanesljivosti ter razlogi za določanje ali spreminjanje posameznih pragov. Burrell (2016) algoritmična nepreglednost povezuje prav z omejenimi možnostmi razumevanja postopkov, po katerih sistemi iz vhodnih podatkov oblikujejo svoje izhode. V kmetijstvu ima takšna nepreglednost neposreden praktični pomen, saj podatkovni izhodi sodelujejo pri presoji proizvodnih tveganj, organizaciji dela, načrtovanju dejavnosti in odločanju o potrebnih ukrepih.

Večji obseg podatkovnega spremljanja povečuje tudi obseg interpretativnega oziroma kognitivnega dela. Uporabnik mora razlikovati med pomembnimi in manj pomembnimi signali, presojati njihovo zanesljivost, povezovati različne

vire informacij ter ocenjevati, ali posamezno odstopanje zahteva poseg in kakšen naj bo ta poseg. Informacijsko obilje zato povečuje zahteve po selekciji in razporejanju omejenih virov pozornosti. Že Simon (1971) je opozoril, da rast količine informacij povečuje potrebo po izbiri tega, čemu nameniti pozornost. V digitaliziranem kmetijstvu ima takšna selekcija dodatno težo, ker so posamezni signali lahko povezani z zdravjem živali, delovanjem opreme ali gospodarskim tveganjem. Kognitivna obremenitev tako izhaja predvsem iz ponavljajočega se spremljanja, razvrščanja in presojanja informacij glede na njihovo pomembnost, zanesljivost in nujnost.

V tem razmerju se ponovno pokaže nesorazmerje med zahtevami, odgovornostjo in možnostjo vplivanja na infrastrukturne pogoje dela. Uporabnik mora opozorila in priporočila razumeti, presoditi njihov pomen ter na tej podlagi sprejemati odločitve, za katerih posledice praviloma tudi odgovarja. Njegov dostop do postopkov, v katerih so bile te informacije proizvedene, pa je omejen. Predpostavk modela pogosto ne more neposredno preveriti, postopkov obdelave ne more v celoti rekonstruirati, prav tako ima malo vpliva na določanje pragov, organizacijo podatkov in logiko opozarjanja. Interpretativna negotovost se zato krepi zaradi same epistemske asimetrije platformnega sistema. Odgovornost za presojo in ukrepanje ostaja pri uporabniku, znanje o pogojih nastanka priporočila ali opozorila pa je porazdeljeno med različne tehnične, organizacijske in gospodarske akterje.

Ta napetost postane posebej izrazita, kadar digitalni kazalnik odstopa od praktične presoje uporabnika. Kmetijsko znanje je deloma mogoče eksplicirati, formalizirati in vključiti v podatkovne modele, pomemben del pa nastaja skozi dolgotrajno delo z živalmi, rastlinami in tlemi ter skozi poznavanje lokalnih razmer. Takšna vednost vključuje prepoznavanje situacijskih vzorcev, telesno izkušnjo in presojo posebnosti konkretnega primera. Njena vsebina se le deloma prilega standardiziranim podatkovnim kategorijam. Ob neskladju med digitalnim signalom in neposrednim opažanjem se tako srečata različna načina proizvajanja in utemeljevanja vednosti. Uporabnik mora presoditi njuno relevantnost za konkretno situacijo, pri čemer omejen vpogled v nastanek podatkovnega izhoda dodatno poveča negotovost odločanja.

Z razširjanjem podatkovno podprtega odločanja se lahko spreminja tudi hierarhija oblik znanja. Merljive, shranjene in primerljive podatke je mogoče razmeroma preprosto vključevati v administrativne postopke, svetovanje, certificiranje, oblikovanje politik in druge standardizirane načine presoje. Situacijsko in utelešeno vednost je težje zapisati, primerjati in pretvoriti v enotna merila, zato v takšnih okoljih pogosto nima enake institucionalne veljave. Večjo

težo lahko tako pridobivajo oblike znanja, ki jih je mogoče dokumentirati, kvantificirati in vključiti v metrične sisteme. Praktična presoja se s tem vse pogosteje umešča v razmerje do podatkovno proizvedenih kazalnikov, ki lahko v institucionalnih postopkih pridobijo status posebej legitimnega oziroma dokazljivega vira vednosti.

3.3 Platformna odvisnost: formalna izbira in dejanska avtonomija

Platformno organizirani digitalni sistemi lahko pomembno razširijo možnosti spremljanja in upravljanja kmetijskega gospodarstva. Omogočajo hitrejše zaznavanje sprememb, primerjanje podatkov skozi daljša časovna obdobja, oddaljeno spremljanje delovanja opreme ter uporabo analitičnih orodij pri načrtovanju proizvodnje in prodaje. Obseg razpoložljivih informacij in funkcij sam po sebi še ne določa stopnje uporabnikove avtonomije. Njegovo delovanje je umeščeno v tehnične, pogodbene, institucionalne in političnoekonomske ureditve, ki določajo dostop do podatkov, delovanje programske opreme, diagnostične postopke, servisne poti ter pogoje menjave ali opustitve posameznega sistema.

Za natančnejšo pojmovno analizo razlikujemo med *formalno možnostjo izbire* in *dejansko avtonomijo*. Formalna možnost izbire pomeni, da določeno ravnanje uporabniku načeloma ni onemogočeno: lahko izbira med ponujenimi možnostmi, spremeni nastavitev, uporabi drugo storitev, zamenja ponudnika ali opusti posamezno platformo. Praktični pomen takšne možnosti je odvisen od pogojev njenega uresničevanja. Menjava ponudnika ima denimo drugačen pomen, če lahko uporabnik prenese zgodovino podatkov, ohrani rezultate analiz in druge ključne funkcije, dostopa do alternativnega servisa ter nadaljuje delo brez nesorazmernih stroškov ali daljših prekinitev. Dejanska avtonomija zato označuje obseg realno dostopnih zmožnosti, s katerimi lahko uporabnik svoje odločitve tudi praktično uresniči.

V prispevku dejansko avtonomijo obravnavamo v treh medsebojno povezanih razsežnostih. *Epistemska avtonomija* zadeva zmožnost razumevanja informacij, pogojev njihovega nastanka ter analiz in meril, na katerih temeljijo opozorila, priporočila in drugi podatkovni izhodi. *Operativna avtonomija* vključuje možnosti prilagajanja nastavitev, preverjanja diagnostike, spreminjanja relevantnih parametrov in pragov, vzdrževanja ter poseganja v ključne funkcije sistema. *Infrastrukturna avtonomija* zajema širše pogoje, ki uporabniku oziroma skupnosti uporabnikov omogočajo prenos podatkov, uporabo alternativnih servisnih poti, popravilo, menjavo ponudnika ter izstop iz posameznega

platformnega ekosistema brez nesorazmernih izgub. Te razsežnosti skupaj določajo, v kolikšni meri je formalno razpoložljiva izbira tudi dejansko izvedljiva.

Platformna odvisnost se krepi, ko so te zmožnosti omejene. Na tehnični ravni izhaja iz vezanosti sistema na določene strojne komponente, programsko opremo, povezljivost in posodobitve. Podatkovna odvisnost izhaja iz pogojev dostopa do zgodovine meritev, analitičnih rezultatov in možnosti njihovega prenosa med sistemi. Servisna odvisnost se krepi, kadar diagnostika, vzdrževanje ali popravilo zahtevajo uporabo lastniških orodij oziroma pooblaščenih izvajalcev. Ekonomska odvisnost je povezana z naročninami, licencami, stroški menjave in drugimi dolgoročnimi obveznostmi. Prepletanje teh oblik odvisnosti postopoma povečuje stroške prilagajanja ali izstopa ter s tem zožuje polje realno dostopnih alternativ.

Posebno mesto ima pri tem razpolaganje s podatki. Pogodbeno priznana pravica do uporabe ali dostopa do podatkov sama po sebi še ne zagotavlja njihove praktične razpoložljivosti, prenosljivosti in uporabnosti v drugih sistemih. Rotz in sod. (2019) opozarjajo, da na te možnosti vplivajo tehnična zasnova sistema, stopnja interoperabilnosti ter pogodbeni pogoji ponudnika. Kadar so zgodovina meritev, diagnostične funkcije in ključne analitične storitve tesno povezane z enim platformnim ekosistemom, menjava ponudnika lahko povzroči izgubo podatkovne kontinuitete in obstoječih analiz, dodatne stroške, prilagajanje delovnih postopkov ali zmanjšanje funkcionalnosti. Začetna odločitev za posamezno tehnologijo tako vzpostavi dolgoročne infrastrukturne pogoje, ki povečujejo uporabnikovo vezanost na izbrani sistem in katerih posledice je ob uvedbi težko v celoti predvideti.

Takšna ureditev neposredno zadeva razmerje med odgovornostjo in možnostjo vplivanja. Kmet prevzema odgovornost za proizvodne odločitve, zdravje in dobrobit živali, stroške ter gospodarske posledice svojega ravnanja. Pomemben del pogojev, v katerih te odločitve sprejema, pa oblikujejo ponudniki strojne in programske opreme, servisne organizacije in drugi infrastrukturni akterji. Njihov nadzor nad podatkovnimi tokovi, programsko arhitekturo, diagnostiko in pogoji dostopa povečuje njihovo možnost določanja pravil delovanja sistema. Platformna odvisnost je zato povezana tudi z vprašanjem porazdelitve tehnološke in družbenoekonomske moči med uporabniki in ponudniki infrastrukture.

Ta razsežnost je posebej pomembna z vidika politične ekonomije platform. Srnicek (2016) pri analizi platformnega kapitalizma izpostavlja nadzor nad podatki, dostopom in povezavami kot pomemben vir ekonomske moči. V

digitaliziranem kmetijstvu lahko z vključevanjem vse večjega dela spremljanja, analiziranja, diagnostike in servisiranja v isti platformni ekosistem naraščata tako njegova uporabnost kot uporabnikova odvisnost od njega. S poglabljanjem takšne infrastrukturne vpetosti postajajo zato ključni pogoji, pod katerimi lahko uporabnik sistem nadgrajuje, povezuje z drugimi rešitvami ali ga brez nesorazmernih stroškov zamenja.

Platformizacija posega tudi v razpolaganje s praktičnim znanjem, ki se oblikuje v vsakodnevnem delu. Podatki o odzivih na bolezni, vedenju živali, značilnostih tal, zaporedju posegov in učinkih posameznih odločitev vsebujejo sledi izkušenj, situacijske presoje in lokalnega znanja, ki se oblikuje skozi dolgotrajno kmetijsko prakso. Ko se takšne informacije standardizirajo, povezujejo in vključujejo v analitične modele, praktično znanje postane podatkovni vir za razvoj novih storitev, izboljševanje algoritmov in optimizacijo platformnih funkcij. S tem nastaja tudi ekonomska vrednost, pri čemer uporabniki, katerih delo in izkušnje prispevajo k nastanku podatkov, nimajo nujno enakega vpliva na pogoje njihove nadaljnje uporabe ali na razporeditev koristi, ki iz nje izhajajo. Vprašanje avtonomije se zato razširi na vprašanje, kdo lahko razpolaga s podatkovno zajetim praktičnim znanjem, pod kakšnimi pogoji in v čigavo korist.

3.4 Metrična odgovornost: preoblikovanje skrbi

S pojmom skrbi označujemo praktično in normativno razsežnost kmetijskega dela, ki vključuje pozornost do stanja ljudi, živali, rastlin, zemlje in opreme, presojo njihovih potreb oziroma morebitnih tveganj ter ustrezno in pravočasno ukrepanje. V živinoreji se skrb posebej izrazito kaže v ravnanju, usmerjenem v zdravje in dobrobit živali, širše pa zajema tudi skrb za zaposlene, rastline, tla, opremo ter pogoje dolgoročne vzdržnosti kmetijskega gospodarstva. Digitalne tehnologije lahko te vidike dela pomembno podprejo. Senzorji omogočajo zgodnejše zaznavanje sprememb pri živalih, rastlinah in v okolju, sistemi spremljanja opozarjajo na odstopanja, digitalni zapisi pa omogočajo povezovanje trenutnega stanja s preteklimi dogodki, izvedenimi posegi in proizvodnimi rezultati. Digitalno spremljanje tako razširja zaznavno polje skrbi ter povečuje možnosti za pravočasno presojo in ukrepanje.

Z razširjanjem podatkovnega spremljanja se spreminjata tudi organizacija skrbi in način pripisovanja odgovornosti. Stanje živali, rastlin, opreme ali proizvodnega procesa se vse pogosteje prikazuje s kazalniki, pragovi, opozorili, ocenami tveganja in primerjalnimi meritvami. V navezavi na Mullerjevo (2018) razpravo o odgovornosti, organizirani prek merljivih kazalnikov (*metric accountability*), ta proces označujemo s pojmom metrične odgovornosti. Z njim opisujemo

ureditev, v kateri podatkovni kazalniki postajajo ena od podlag za presojo pravočasnosti in ustreznosti uporabnikovega ravnanja.

Področje odgovornosti se s tem razširja na spremljanje, interpretacijo in odzivanje na podatkovno zaznane spremembe. Ko sistem določeno odstopanje označi kot relevantno, uporabnik presoja njegov pomen, preverja okoliščine ter odloča o potrebi po ukrepanju in njegovem načinu. Večja zaznavnost dogodkov povečuje tudi njihovo sledljivost: podatkovni zapisi lahko pokažejo, kdaj je sistem zaznal odstopanje, kdaj je informacija postala dostopna uporabniku in kako se je ta nanjo odzval. Digitalno spremljanje tako omogoča natančnejšo naknadno rekonstrukcijo ravnanja ter ustvarja nove podlage za njegovo vrednotenje. Metrična odgovornost se oblikuje v povezavi med merljivostjo, sledljivostjo in pričakovano odzivnostjo, saj lahko podatkovni zapis poleg vira informacij postane tudi dokazna podlaga za presojo uporabnikovega ravnanja.

Takšna ureditev pridobi posebno težo, kadar podatkovni kazalniki začnejo sodelovati pri vrednotenju kakovosti skrbi. Poslabšanje posamezne meritve lahko uporabnik razume kot znak nezadostnega spremljanja ali nepravočasnega ukrepanja, čeprav izmerjeni rezultat oblikujejo številni dejavniki, med njimi biološka variabilnost, vremenske razmere, tehnične napake, spremembe programskih nastavitev, ekonomske omejitve in drugi pogoji proizvodnje. Podatkovna sledljivost omogoča časovno natančnejšo rekonstrukcijo dogodkov in odzivov ter s tem okrepi pričakovanje, da bi moral uporabnik zaznano odstopanje pravočasno prepoznati in ustrezno ukrepati. Tehnična možnost zaznavanja tako postopoma pridobiva normativno razsežnost: možnost biti z dogodkom seznanjen lahko postane podlaga za pričakovanje pravočasnega odziva.

Na tej ravni se ponovno pokaže nesorazmerje med zahtevami, odgovornostjo in možnostjo vplivanja. Digitalni sistemi lahko razširijo obseg dogodkov, ki zahtevajo uporabnikovo presojo in morebitno ukrepanje, njegov vpliv na dejavnike, ki oblikujejo zaznana odstopanja in njihove posledice, pa ostaja omejen. Na biološko variabilnost, vremenske in ekonomske razmere lahko vpliva le deloma; omejene so tudi njegove možnosti spreminjanja pragov opozarjanja, načina izračunavanja kazalnikov in drugih tehničnih pogojev sistema. Tveganje psihične obremenitve se zato lahko povečuje, kadar se področje odgovornosti za spremljanje, presojo in odzivanje širi hitreje od uporabnikovih dejanskih možnosti razumevanja, preverjanja in vplivanja.

Raziskave avtomatizirane molže kažejo na večplastnost teh procesov. Avtomatizirani molzni sistemi so lahko povezani z večjo fleksibilnostjo in višjim zadovoljstvom pri delu (Hansen in Stræte, 2020), podatkovna preobremenjenost

pa s slabšim počutjem uporabnikov (Hansen in sod., 2020). King in sod. (2021) so ugotovili tudi povezanost med duševnim zdravjem kmetov ter posameznimi kazalniki zdravja in dobrobiti živali. Te ugotovitve kažejo na povezanost tehnološke organizacije dela, počutja kmetov, pogojev skrbi za živali in širšega upravljanja kmetijskega gospodarstva. Pri presoji digitalnih sistemov je zato pomembno, kako podpirajo praktično presojo, kakšne zahteve po spremljanju in odzivanju ustvarjajo ter koliko možnosti ima uporabnik za njihovo prilagajanje. Odgovorno oblikovanje politik in tehnologij zahteva sisteme, ki zagotavljajo razumljive informacije o pomenu in zanesljivosti kazalnikov, omogočajo njihovo preverjanje v širšem kontekstu ter ohranjajo prostor za odločanje na podlagi praktične vednosti, lokalnih razmer, biološke variabilnosti in konkretnih okoliščin.

3.5 Asimetrična transparentnost: nadzor in podatkovna pravičnost

Digitalizacija kmetijstva razširja obseg procesov, ki jih je mogoče beležiti, primerjati in spremljati skozi čas. S tem se spreminja tudi porazdelitev vidnosti znotraj kmetijskega gospodarstva in njegovega širšega družbenoekonomskega okolja. Osrednje postane vprašanje, kdo lahko dostopa do posameznih podatkov, katere procese lahko spremlja, kakšen vpogled ima uporabnik v delovanje infrastrukture ter v kolikšni meri lahko preverja, omejuje ali izpodbija uporabo informacij, ki iz nje izhajajo.

Takšno neenakomerno porazdelitev vidnosti označujemo s pojmom *asimetrične transparentnosti*. Digitalna infrastruktura podrobno beleži proizvodne procese, stanje živali in opreme, odzive uporabnika ter odstopanja od pričakovanih vrednosti. Uporabniku so lahko bistveno manj pregledni postopki zbiranja in obdelave podatkov, spremembe programskih ali algoritmičnih nastavitev, pogoji njihovega posredovanja ter načini nadaljnje uporabe. Digitalna infrastruktura omogoča vse podrobnejše beleženje delovnega procesa, pri čemer lahko upravljavec platforme oziroma drugi pooblaščeni akterji pridobijo bistveno več podatkov o uporabnikovem delu, kot jih ima uporabnik o notranjem delovanju infrastrukture.

Asimetrična transparentnost je tesno povezana z infrastrukturnim nadzorom. Ta se uresničuje s spremljanjem procesov, pravili dostopa, načini prikazovanja informacij, privzetimi nastavitvami ter kategorizacijo posameznih stanj. Takšne ureditve vplivajo na to, kateri podatki postanejo vidni, kdo jih lahko uporablja in za katere namene. Digitalna platforma tako sodeluje pri organiziranju polja odločanja, znotraj katerega se oblikujejo pričakovanja glede spremljanja, odzivnosti in odgovornega ravnanja.

V kmetijstvu ima takšna porazdelitev vidnosti posebno težo zaradi gospodarske in institucionalne vrednosti podatkov. Informacije o proizvodnji, učinkovitosti, zdravju živali, kakovosti, porabi virov ali zgodovini odzivov lahko postanejo relevantne za svetovanje, zavarovanje, kreditiranje, pogodbeno sodelovanje ali vključevanje v dobavne verige. Podatki, prvotno zbrani za podporo vsakodnevnemu delu, tako vstopijo v druge postopke odločanja in vrednotenja. Njihov pomen je zato odvisen tudi od tega, kdo jih lahko uporablja, pod kakšnimi pogoji, za katere namene in s kakšnimi posledicami za položaj kmetijskega gospodarstva.

Na tej ravni se transparentnost neposredno poveže s *podatkovno pravičnostjo*. Taylor (2017) jo konceptualizira skozi vprašanja (ne)vidnosti, možnosti vključevanja v tehnologijo oziroma odmika od nje in nediskriminacije. V digitaliziranem kmetijstvu ta perspektiva odpira dodatna vprašanja o porazdelitvi podatkovnih tveganj, pravic, koristi in ekonomske vrednosti. Podatkovna pravičnost zato zadeva celoten življenjski cikel podatkov in razmerja odločanja, ki se okoli njega vzpostavljajo.

Tudi na tej ravni se pokaže nesorazmerje med zahtevami, odgovornostjo in možnostjo vplivanja. Platformna infrastruktura širi sledljivost dela ter povečuje obseg odločitev in odzivov, ki jih je mogoče naknadno rekonstruirati in vrednotiti. Uporabnik ima bistveno manj vpliva na pravila zbiranja, obdelave, interpretacije in posredovanja podatkov. Uresničevanje dejanske avtonomije zato zahteva tudi dostop do informacij o nastanku in uporabi podatkov, možnosti nasprotovanja določenim oblikam sekundarne uporabe ter prenos podatkov med sistemi in ponudniki. Transparentnost se s tega vidika kaže kot vprašanje porazdelitve vidnosti, pravic in moči znotraj digitalne infrastrukture.

4 RAZPRAVA: POGOJI UPORABNIŠKE AVTONOMIJE IN PRAVIČNE DIGITALIZACIJE KMETIJSTVA

Pojmovna analiza petih medsebojno povezanih razsežnosti platformizirane digitalizacije kaže, da se psihosocialne obremenitve oblikujejo v prepletu tehnoloških značilnosti, organizacije dela in položaja uporabnika znotraj digitalne infrastrukture. Načini organiziranja spremljanja, odločanja in odzivanja namreč določajo tudi, kako se med različne akterje razporejajo zahteve, odgovornost in možnosti vplivanja. Časovna razširitev dela, interpretativno breme, platformna odvisnost, metrična odgovornost in asimetrična transparentnost so tako medsebojno povezani izrazi širšega nesorazmerja med zahtevami

in odgovornostjo, ki jih prevzema uporabnik, ter njegovimi možnostmi razumevanja, preverjanja in sooblikovanja infrastrukturnih pogojev dela.

Takšna perspektiva dopolnjuje uveljavljene pristope k proučevanju tehnostresa. Raziskave v psihologiji dela in na področju informacijskih sistemov so identificirale stresorje, povezane s tehnološko preobremenjenostjo, poseganjem dela v zasebni čas, kompleksnostjo, negotovostjo in zahtevami po nenehnem prilagajanju (Ayyagari in sod., 2011; Tarafdar in sod., 2007). V platformiziranem kmetijstvu njihovo intenzivnost in medsebojno učinkovanje sooblikujejo arhitektura digitalnih sistemov, organizacija dela, razporeditev odgovornosti ter dostop do podatkov, diagnostike in drugih načinov poseganja v infrastrukturo. Pojem *strukturnega tehnostresa* tako usmerja analitično pozornost k razmeram, v katerih tehnološko posredovane zahteve nastajajo, se povezujejo in vzdržujejo. Odzivi posameznika so s tega vidika umeščeni v širše tehnične, organizacijske in institucionalne ureditve digitaliziranega dela.

Pomembna značilnost teh procesov je njihovo medsebojno krepitev in kopičenje. Nočni alarm lahko prekine počitek in regeneracijo, podatkovni signal zahteva presojo v razmerah negotovosti, okvara sistema pa hkrati lahko razkrije omejen dostop do diagnostike ali popravila. Časovni pritisk zmanjšuje kognitivne vire, potrebne za presojo, epistemska negotovost povečuje breme odločanja, infrastrukturna odvisnost pa zožuje možnosti za odpravljanje vzrokov nastalih težav. Psihosocialni učinek posameznega stresorja je zato odvisen tudi od njegovega prepletanja z drugimi zahtevami ter od virov, ki jih ima uporabnik na voljo za njihovo obvladovanje. Strukturni tehnostres v tem smislu opozarja na konfiguracije pogojev, v katerih se različne obremenitve povezujejo in vzajemno stopnjujejo.

Takšno razumevanje ima neposredne posledice za varnost in zdravje pri delu. Usposabljanje, digitalne kompetence in ustrezne uporabniške prakse pomembno prispevajo k obvladovanju tehnoloških zahtev, njihova učinkovitost pa je povezana tudi z zasnovo sistema in organizacijo njegove uporabe. Veliko število opozoril, podaljšana pričakovana dosegljivost, nejasno razlikovanje med stopnjami nujnosti ter omejen dostop do podatkov, diagnostike in popravil ustvarjajo obremenitve, ki jih je z individualnimi strategijami težko zmanjševati. Poročilo EU-OSHA opozarja, da digitalizacija kmetijskega dela prinaša psihosocialna tveganja, ki zahtevajo organizacijske in preventivne odzive (Donohoe in sod., 2024). Preventiva zato vključuje tudi oblikovanje delovnih, tehnoloških in institucionalnih razmer, v katerih tehnološko posredovane zahteve nastajajo in se razporejajo med uporabnike.

Ukrepi se lahko izvajajo na več povezanih ravneh. Na ravni organizacije dela k zmanjševanju obremenitev prispevajo jasni protokoli odzivanja, smiselna delitev odgovornosti in dostopna strokovna podpora. Pri tehnološkem oblikovanju so pomembni razumljiva pojasnila kazalnikov, informacije o zanesljivosti meritev, jasno razlikovanje med stopnjami nujnosti ter možnosti prilagajanja nastavitev, pragov in načinov obveščanja. Institucionalni okvir pa določa širše pogoje interoperabilnosti, prenosljivosti podatkov, dostopa do diagnostike, popravljivosti naprav, alternativnih servisnih poti in menjave ponudnika. Preventivni učinki so odvisni od medsebojne usklajenosti teh ravni, saj posamezne tehnične značilnosti sistema učinkujejo znotraj konkretnih organizacijskih, pogodbenih in regulativnih ureditev.

S tega vidika je dejanska avtonomija pomemben kriterij presoje digitalizacije. Njene tri razsežnosti – epistemska, operativna in infrastrukturna – omogočajo presojo, v kolikšni meri lahko uporabnik razume podatkovno posredovane informacije, posega v delovanje sistema in ohranja izvedljive alternative pri servisiranju, prenosu podatkov, menjavi ponudnika ali izstopu iz platformnega ekosistema. Praktični pomen formalno razpoložljive možnosti je odvisen od tehničnih, ekonomskih in institucionalnih pogojev njenega uresničevanja. Za psihosocialne obremenitve je to posebej pomembno v okoliščinah, v katerih se odgovornost uporabnika povečuje, njegove možnosti preverjanja, prilagajanja in vplivanja pa ostajajo omejene. Takšno nesorazmerje lahko krepi negotovost in breme odločanja ter zmanjšuje možnosti nadzora nad pogoji lastnega dela.

Vprašanje avtonomije odpira tudi širše vprašanje upravljanja digitalne infrastrukture. Pojem *skupnostne digitalizacije* uporabljamo za označevanje ureditev, v katerih so pristojnosti odločanja o digitalni infrastrukturi, podatkih in pogojih njihove uporabe širše porazdeljene med uporabnike in druge vključene akterje. V ospredju je povezava med uporabo sistema in možnostjo sodelovanja pri določanju pravil njegovega delovanja, dostopa do podatkov, servisnih pogojev in nadaljnjega razvoja. Takšne ureditve lahko vključujejo zadružne platforme, podatkovne zadruge, javno financirane odprtokodne rešitve, skupne kmetijske podatkovne prostore, neodvisne servisne mreže in odprte standarde. K širši porazdelitvi vpliva prispevajo tudi participativni postopki, ki kmetom, svetovalnim službam, raziskovalnim institucijam in javnim akterjem omogočajo sodelovanje pri razvoju, upravljanju in vrednotenju digitalnih tehnologij.

Pojem skupnostne digitalizacije omogoča, da v analizi v ospredje postavimo porazdelitev pristojnosti in možnosti vplivanja na digitalno infrastrukturo. Lastništvo in tehnična zasnova posamezne rešitve sta s tega vidika pomembna predvsem glede na to, kakšne pravice in praktične zmožnosti omogočata uporabnikom. Zadružne, javne in odprtokodne rešitve odpirajo lastna vprašanja

financiranja, strokovnega znanja, odgovornosti, varnosti podatkov in legitimnosti odločanja, hkrati pa omogočajo drugačne načine razporejanja pristojnosti pri upravljanju podatkov, organizaciji servisnih poti in usmerjanju tehničnega razvoja. Ko digitalna infrastruktura postane pomemben pogoj vsakodnevnega delovanja kmetijskega gospodarstva, njena zasnova, upravljanje in nadzor postanejo sestavni del širšega institucionalnega urejanja kmetijske digitalizacije.

Na ta vprašanja se navezuje tudi novejši regulativni okvir Evropske unije. Uredba (EU) 2023/2854 o harmoniziranih pravilih za pravičen dostop do podatkov in njihovo uporabo (akt o podatkih), ki se uporablja od 12. septembra 2025, vzpostavlja širše pravice uporabnikov do dostopa do podatkov, nastalih pri uporabi povezanih proizvodov, ter določa pogoje njihovega posredovanja tretjim osebam. Za poslovne uporabnike kmetijske opreme je pomembna z vidika dostopa do neodvisnih analitičnih, servisnih in vzdrževalnih storitev ter zmanjševanja podatkovne vezanosti na posamezne platformne ekosisteme. Direktiva (EU) 2024/1799 o skupnih pravilih za spodbujanje popravila blaga krepi evropski okvir popravljivosti in podaljševanja življenjske dobe proizvodov, pri čemer so njene osrednje določbe usmerjene predvsem v pravice potrošnikov.

Učinek takšnih pravic je odvisen od možnosti njihovega praktičnega uresničevanja. Dostop do podatkov in njihova prenosljivost širita uporabnikov manevrski prostor predvsem tam, kjer so sistemi dovolj interoperabilni, alternativne storitve dostopne in stroški prehoda obvladljivi. Tudi možnost popravila je povezana z dostopom do diagnostike, tehnične dokumentacije, nadomestnih delov in ustrezno usposobljenih neodvisnih serviserjev. Regulativne ukrepe je zato smiselno presojati glede na to, v kolikšni meri povečujejo dejanske zmožnosti uporabnikov za razumevanje in preverjanje delovanja sistema, poseganje vanj, menjavo ponudnika in izstop iz platformnega ekosistema. Razmerje med formalno priznanimi pravicami in možnostmi njihovega uresničevanja tako neposredno povezuje vprašanje avtonomije s tehničnimi, ekonomskimi in institucionalnimi značilnostmi digitaliziranega kmetijstva.

5 ZAKLJUČEK

Digitalizacija kmetijstva spreminja tehnične postopke proizvodnje, organizacijo dela ter razmerja, v katerih se delo spremlja, vrednoti in usmerja. Konceptualna analiza petih razsežnosti platformizirane digitalizacije kaže, da se tveganje za psihosocialne obremenitve povečuje zlasti ob nesorazmerju med naraščajočimi zahtevami po spremljanju, interpretaciji in odzivanju, odgovornostjo za posledice

odločitev ter dejanskim vplivom uporabnika na delovanje digitalnih sistemov. Časovna razširitev dela, interpretativno breme, platformna odvisnost, metrična odgovornost in asimetrična transparentnost predstavljajo medsebojno povezane mehanizme, prek katerih se takšno nesorazmerje oblikuje in krepi.

Pojem *strukturnega tehnostresa* omogoča te procese obravnavati v širšem okviru tehničnih, organizacijskih in institucionalnih ureditev digitaliziranega dela. Te ureditve vplivajo na nastajanje, medsebojno učinkovanje in kopičenje stresorjev ter na razmerje med odgovornostjo uporabnika in njegovimi dejanskimi zmožnostmi poseganja v sistem. Individualne kompetence, izkušnje in načini prilagajanja učinkujejo znotraj okolja, ki določa obseg delovnih zahtev, dostop do informacij in diagnostike ter možnosti preverjanja, prilagajanja in poseganja v digitalne sisteme. Strukturni tehnostres se tako neposredno povezuje z vprašanjem dejanske avtonomije uporabnikov.

Presoja digitalizacije zato vključuje tudi vprašanje, v kolikšni meri digitalne infrastrukture krepijo epistemsko, operativno in infrastrukturno avtonomijo. Pri tem so pomembni razumljivost in preverljivost podatkovnih izhodov, dostop do relevantnih funkcij sistema ter ohranjanje izvedljivih alternativ pri servisiranju, prenosu podatkov, menjavi ponudnika in izstopu iz platformnega ekosistema. Kakovost digitalizacije je s tega vidika povezana tudi z načinom, kako so med uporabnike, ponudnike tehnologij in druge infrastrukturne akterje porazdeljeni odgovornost, tveganja in možnosti odločanja. Psihosocialne posledice platformizacije zato zadevajo tudi porazdelitev nadzora nad digitalno organiziranim delom: kdo lahko sooblikuje pogoje njegovega izvajanja, kdo sprejema odločitve o delovanju infrastrukture in kdo nosi njihove posledice.

Zahvala

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa Raziskave o duševnih stiskah in dobrem počutju (P5-0439), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS), projekta Počutje na kmetiji: krepitev virov in znanj (PoljaMoči), ki ga sofinancira Ministrstvo za zdravje Republike Slovenije, ter projekta SafeHabitus – Strengthening Farm Health and Safety Knowledge and Innovation Systems (Horizon Europe, Grant Agreement No. 101084270), ki ga financira Evropska unija.

Literatura

Ayyagari R, Grover V, Purvis R. Technostress: technological antecedents and implications. MIS Quarterly. 2011; 35(4): 831–858. Doi: 10.2307/41409963.

Burrell J. How the machine »thinks«: understanding opacity in machine learning algorithms. Big Data & Society. 2016; 3(1): 1–12. Doi: 10.1177/2053951715622512.

Directive (EU) 2024/1799 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on common rules promoting the repair of goods and amending Regulation (EU) 2017/2394 and Directives (EU) 2019/771 and (EU) 2020/1828. Official Journal of the European Union. OJ L, 2024/1799, 10. 7. 2024. Dostopno na: http://data.europa.eu/eli/dir/2024/1799/oj (citirano 6. 6. 2026).

Donohoe E, Camonita F, Tageo V, Guey C, Zejerman I, Todaro L, et al. Mental health in agriculture: preventing and managing psychosocial risks for farmers and farm workers. Luxembourg: Publications Office of the European Union; 2024. Doi: 10.2802/3310639.

Food and Agriculture Organization of the United Nations. The state of food and agriculture 2022: leveraging automation in agriculture for transforming agrifood systems. Rome: FAO; 2022. Doi: 10.4060/cb9479en.

Hansen BG, Bugge CT, Skibrek PK. Automatic milking systems and farmer wellbeing: exploring the effects of automation and digitalization in dairy farming. Journal of Rural Studies. 2020; 80: 469–480. Doi: 10.1016/j.jrurstud.2020.10.028.

Hansen BG, Stræte EP. Dairy farmers' job satisfaction and the influence of automatic milking systems. NJAS: Wageningen Journal of Life Sciences. 2020; 92: 100328. Doi: 10.1016/j.njas.2020.100328.

Helmond A. The platformization of the web: making web data platform ready. Social Media + Society. 2015; 1(2): 1–11. Doi: 10.1177/2056305115603080.

Karttunen JP, Rautiainen RH, Lunner-Kolstrup C. Occupational health and safety of Finnish dairy farmers using automatic milking systems. Frontiers in Public Health. 2016; 4: 147. Doi: 10.3389/fpubh.2016.00147.

King MTM, Matson RD, DeVries TJ. Connecting farmer mental health with cow health and welfare on dairy farms using robotic milking systems. Animal Welfare. 2021; 30(1): 25–38. Doi: 10.7120/09627286.30.1.025.

Klerkx L, Jakku E, Labarthe P. A review of social science on digital agriculture, smart farming and agriculture 4.0: new contributions and a future research agenda. NJAS: Wageningen Journal of Life Sciences. 2019; 90–91: 100315. Doi: 10.1016/j.njas.2019.100315.

Lim J, Dinges DF. A meta-analysis of the impact of short-term sleep deprivation on cognitive variables. Psychological Bulletin. 2010; 136(3): 375–389. Doi: 10.1037/a0018883.

Manzoni D, Černič Istenič M. Platformised digital agriculture and technostress: implications for psychosocial occupational safety and health. Agronomy Research. 2026; 24(2): 96–111. Doi: 10.15159/AR.26.035.

Maschewski F, Nosthoff AV. Big Tech and the smartification of agriculture: a critical perspective. V: State of Big Tech 2022: Dismantling Digital Enclosures. Bengaluru: IT for Change; 2022. Dostopno na: https://projects.itforchange.net/state-of-big-tech/big-tech-and-the-smartification-of-agriculture-a-critical-perspective/ (citirano 5. 6. 2026).

Muller JZ. The tyranny of metrics. Princeton: Princeton University Press; 2018.

OECD. Digital opportunities for better agricultural policies. Paris: OECD Publishing; 2019. Doi: 10.1787/571a0812-en.

Poell T, Nieborg D, van Dijck J. Platformisation. Internet Policy Review. 2019; 8(4). Doi: 10.14763/2019.4.1425.

Ragu-Nathan TS, Tarafdar M, Ragu-Nathan BS, Tu Q. The consequences of technostress for end users in organizations: conceptual development and empirical validation. Information Systems Research. 2008; 19(4): 417–433. Doi: 10.1287/isre.1070.0165.

Regulation (EU) 2023/2854 of the European Parliament and of the Council of 13 December 2023 on harmonised rules on fair access to and use of data and amending Regulation (EU) 2017/2394 and Directive (EU) 2020/1828 (Data Act). Official Journal of the European Union. OJ L, 2023/2854, 22. 12. 2023. Dostopno na: http://data.europa.eu/eli/reg/2023/2854/oj (citirano 6. 6. 2026).

Rotz S, Duncan E, Small M, Botschner J, Dara R, Mosby I, et al. The politics of digital agricultural technologies: a preliminary review. Sociologia Ruralis. 2019; 59(2): 203–229. Doi: 10.1111/soru.12233.

Sauvagerd M, Mayer M, Hartmann M. Digital platforms in the agricultural sector: dynamics of oligopolistic platformisation. Big Data & Society. 2024; 11(4): 1–16. Doi: 10.1177/20539517241306365.

Simon HA. Designing organizations for an information-rich world. V: Greenberger M, ur. Computers, communications, and the public interest. Baltimore: Johns Hopkins Press; 1971: 37–72.

Srnicek N. Platform capitalism. Cambridge: Polity Press; 2016.

Tarafdar M, Tu Q, Ragu-Nathan BS, Ragu-Nathan TS. The impact of technostress on role stress and productivity. Journal of Management Information Systems. 2007; 24(1): 301–328. Doi: 10.2753/MIS0742-1222240109.

Taylor L. What is data justice? The case for connecting digital rights and freedoms globally. Big Data & Society. 2017; 4(2): 1–14. Doi: 10.1177/2053951717736335.

FARMING WOMEN AND THE RELATIONALITY OF DROUGHT AND DISTRESS

Lia Bryant

ABSTRACT

Globally drought has become a recurrent disaster that threatens farm viability and is associated with loss of animal, plant and human life. The impact of drought and other economic, social and climatic disasters in Australia overwhelmingly focuses on men in farming and male farmer suicide thereby gendering mental health in farming. This contribution focuses on Australian farming women's sensorial experiences of drought. It draws on discussions held during a one-day participatory film making workshop with a small group of farm women in Southern Australia and the subsequent co-created film, Boots n' All. Film was chosen as the method as it enabled the capturing of the movements, sounds and sights of drought and its impact on women's daily lives. The women entitled the film 'Boots n' All', as it is a common saying in Australia that reflects working without stopping and pushing through. They also arrived at this title to draw attention to work boots on the farm as a material presence and reminder of the permeability of inside and outside as well as a constant reminder of work and family. The key dimensions of the film analysed in this contribution focus on women's descriptions of dirt on their bodies, windows and boots and accompanying emotions. Emotions associated with love, care, fear as well as experiences of endurance and sensations of exhaustion are attached to women's meanings of farming during drought. These feelings and sensations are deeply intertwined with caring for animals and soil and pose a threat to their current livelihood and financial futures, as well as their identities as farmers.

Key words: *farming women, drought, distress, sensory, intra-actions*

Author: Lia Bryant
Academic and Professional Title: Full Professor of Sociology
Institution/employer, address: Adelaide University, School of Humanities, Magill Campus, St. Bernard's Road, Magill. S.A. 5072, Australia
E-mail: lia.bryant@adelaide.edu.au
ORCID iD: 0000-0001-8247-8718
https://doi.org/10.3986/9789610511793_05, CC BY-SA

1 INTRODUCTION

Across the globe climate disasters particularly floods and droughts have increasingly become part of the fabric of rural living (Freedman et al., 2025). Drought is a 'creeping phenomenon' and a slow recurrent violence with its impact continuing long after it has ended (AghaKouchak et al., 2021: 3). The anthropogenic conditions which create climate change impact on ground water quantity and quality destroying the quality of nutrients in soils and the lives of insects and birds, animals and humans. In Australia farmers in various parts of the country have experienced a series of droughts with the most enduring period being labelled the 'Big Dry' spanning the first decade of the millennium (e.g. 2000-2012). Subsequent droughts have occurred every few years and currently parts of Australia have been in drought since 2024. During drought the mental health of farmers is at risk through the burden of distress that comes with threatened farm viability and loss (Bryant and Garnham, 2017; 2015; 2014; 2013; Berry et al., 2010). These sustained periods of diminished rainfall have meant an eroding of the farm as a business, a lifestyle and a family concern.

As a drought occurs in place and as such is experienced differently, a universal definition of drought is not altogether helpful however, broadly drought is a 'water deficit…due to natural variabilities …human decisions and activities… [including] climate change…[and] local water management' (AghaKouchak et al., 2021: 1). Despite periods of absence of rain, drought in most countries is defined by governments and as such is a political process. For example, in Australia drought is defined as historic low rainfall that is not a 'normal' part of climate variability over a period of at least three months in a specific region (Shi et al., 2020; Hanigan et al., 2018). Up until 2013 the Australian government had the authority to officially declare drought irrespective of the extent and period of diminished rainfall. The timing of this declaration was often contentious, lobbied for by farmers and debated by government and other stakeholders. Debates centred on whether and when the State should declare drought as a drought declaration required governments to provide farmers with packages for income relief (Bryant and George, 2016). In the most extreme circumstances drought declarations also led to the determination of guidelines for water

A brief introduction to the author

Lia Bryant is a Professor of Sociology at the University of Adelaide, and her research focuses on rural community wellbeing especially gender and rurality. She employs co-design and creative/arts-based methods in collaborative projects with rural communities. She has published widely and her latest book is *The Gendering of Hope: Rural and Farming Women's Biographies of Hope, Care and Resistance* (2025), Routledge.

restrictions in urban and rural areas (Bryant and George, 2016). However, since 2013 drought declarations have ceased and there has been a requirement for individual farmers to declare hardship due to drought in order to be assessed for economic and social assistance. Contemporary drought policy also requires farmers to adopt individual strategies to 'self manage' the conditions of drought on farms (Department of Agriculture, 2019). By no longer declaring a region in drought Australian policy has purposefully shifted focus from drought as an exceptional circumstance and a collective responsibility to drought as a recurrent condition and an individual problem.

Most of the research focusing on drought and distress in Australia has focused on men in farming and the subsequent 'crises of masculinities' that emerges as men experience threat to their identities and their farms leading to the possibility for suicide (Bryant, 2020; e.g. Kunde et al., 2017; Alston, 2012; Page and Fragar, 2002). By centring men in academic and government analysis of suicide, studies have overwhelming gendered suicide in farming (Bryant, 2020). Further, the collation of suicide statistics in farming arises from gendered assumptions about what counts as suicide and leaves unaccounted the higher rates of self-harm among rural women which occurs across global contexts (Saunders et al., 2025). Whilst there is complexity in obtaining data on self-harm especially due to social norms and stigma and a possible lack of reporting, there remains little quantitative or qualitative data across international contexts (Saunders et al., 2025). However, across the existing evidence in multiple geographical locations including Australia self-harm has been purported to increase for women with remoteness from city centres (Saunders et al., 2025; Harrison and Henley, 2014).

There has been a recent growth in scholarship particularly which reiterates the need for a focus on farm women's mental health. This body of work has explored farming women's depression and recovery (Fullagar and O'Brien, 2018), isolation and loneliness (Bryant et al., 2026; Wheeler et al., 2023), experiences of distress in relation to overwork (Becot et al., 2025; Bryant et al., 2024) and the anxieties associated with the physical risks to raising children on farms (Becot et al., 2025). However, few studies have explored how distress for farm women arises and is sustained in relation to climate crises (see Bryant, 2025; 2022).

This contribution focuses on farming women's experiences of distress in relation to drought. It draws on a participatory film making project with a small group of farming women from Southern Australia. The film and women's group discussions show how women experience distress in relation to their affective entanglements with naturecultures (Haraway, 2016; 2008) that is, the intertwining of nature and culture. Farming women's narratives and imagery demonstrate the significance of how the constellations of drought that is, wind,

dirt and heat (Bryant, 2022) stick to the body when working and permeate into the home creating distressing bodily sensations and emotions. For these women distress during drought is experienced as endurance and exhaustion through hard physical work and the continued care required to keep animals, crops, family and community alive. These contexts and conditions which shape daily living for women also challenge and reconfigure their identities as farmers.

2 MENTAL HEALTH AS DISTRESS AND DESPAIR

The gendering of farmer suicide and mental health occurs as pre-existing constructions of both gender and suicide shape how suicide is conceptualised (see Jaworski, 2016). Men and women take up meanings of suicide and of mental health based on discursive, performative and embodied practices that make up femininities and masculinities (Canetto and Cleary, 2012; Canetto and Lester, 1998). The consequences of gendering suicide and mental health in agriculture result in erasing farming women's experiences of distress. As Bryant (2020), drawing on Foucault's (1998) notion of "regimes of truth," argues that knowledge production on farmer suicide and mental health does not merely describe a social problem, but also shapes the policy frameworks through which the state defines mental health priorities and directs services toward particular groups within farming communities. However, women experience the same political and moral economy of farming. All farmers are subject to downturn in production, high input costs, unstable markets, climate change and environmental crises. The social and cultural context of farming including contingencies of belonging in rural communities and conflicts associated with succession and extended families are encountered by men and women. However, there is a sparsity of scholarship focused on women's experiences of these same conditions and their distress and practices of wellbeing. Moreover, whilst some stressors are shared across genders, people who identify as women experience distinct situated experiences of mental health due to rural and farming gendered socio-cultural norms. Thus, there are gendered experiences of mental health that need to be taken into account. For example, the formal and informal responses to mental health and service delivery options available to rural men and women differ and are structured according to gender. Men in farming in Australia for example, have access to peer support networks for mental health with similar frameworks not existing for women (Bryant et al., 2022). Rural and farming women report the need for women only services and supports (Bryant et al., 2026).

The sociology of mental health and feminist theories of mental health interrogate what mental health is and subsequently what understandings of mental health does in relation to attending to women's distress and wellbeing. Sociologies of mental health draw attention to the normalisation of mental health which inherently assumes an opposition to mental ill health (Bartlett, 2000). Thus, perceptions of what is 'normal', 'typical or acceptable 'mental health' remains unspecified…shrouded in assumption' (Bondi and Burman, 2001: 7). By coupling mental with health understandings of what is mental health become subject to pathologizing within 'psy' discourses that focus on individual personality and behaviour traits (Bryant and Garnham, 2013). Whilst the use of 'mental' within this commonly used terminology is dualistic locating 'mental health' within the cognitive, separating the mind and body (Williams, 2000: 561). Williams (2000: 561) argues that 'mental health' as a concept is subject to dualistic accounts of reason and emotion that place 'reason, madness, … [and] mental disorder' as constantly acting/reacting with each other as presumed recognisable constants. Therefore, instrumental rationality views assume emotions as problematic, disruptive or unknowable deflecting away from the importance of emotions in 'mental health' (Williams, 2000). In relation to women, their bodies have been historicised as containers of uncontainable and essentialised emotions (Scott and Payne, 1984; Millett, 1972). Sociologists, however, have increasing referred to ill mental health as a rising of distress and despair and as such deeply affective (Schnittker, 2025). As Schnittker (2025: 5) argues the 'deaths of despair' or in other words deaths due to despair have been explained due to experiences of job loss, poverty and a host of societal conditions that leave some people behind. However, affective politics in relation to societal conditions also shape self-worth. For example, working long hours is often discursively attributed to 'productivity' in farming with productivity portrayed as a moral value that engenders 'success' (Bryant, 2025). Such affective politics and ordinary ethics can work to reinforce or diminish self-worth and set the conditions that can give rise to despair (Knežević Hočevar, 2024; Bryant and Garnham, 2018).

Distress and despair are useful ways to understand 'mental ill health' in farming as distress decentres pathologizing discourses and considers the everyday complexities of the cultural, social and therefore emotional life unique to farming (Price and Evans, 2009). Distress opens an intellectual space of deliberate ambiguity to explore multiple and lived dimensions of emplaced bodies.

3 FARM WOMEN AND DISTRESS

Whilst there is no single category of 'farming women' and women experience distress differently according to place, custom, class, ethnicities and a host of other contextual details there are some recurring patterns of distress across geo-cultural contexts (Annes et al., 2021; Larder, 2021; Newsome, 2021). There is a long-established feminist scholarship in rural studies that shows in multiple geographical contexts that women's daily lives occur within gendered power relations that deeply shape autonomy and personal wellbeing (Sachs, 2016; Shortall, 2014; Bryant and Pini, 2011; Alston, 1995). While much of this literature does not explore distress per se it does show the contexts that create the conditions for the possibility for distress (there are exceptions e.g. Melberg, 2003; Carruth and Logan, 2002). Multiple studies have demonstrated that farm women are over worked and carry out labour across the domains of home, farm and off-farm work while remaining primarily responsible for child rearing and domestic labour (Shortall, 2001; 1999; Sachs, 1983). In relation to divorce, it is often farm women who leave the farming property and as Haugen and Brandth (2015) found women often receive a reduced financial settlement to allow their ex-husbands to keep the farm and enable succession to their children (Price and Evans, 2009; 2006). Women have also reported feelings of emotional distress upon leaving the property and being isolated or judged by their community (Bryant, 2025). Extended family dynamics, the subject position of daughter in-law and tensions associated with farm succession act as gendered violence by controlling women's access to financial and other resources (Bryant, 2025). Further, women's bodies are surveilled in rural areas in relation to relationships, work, sexuality and procreation for farm succession (Bryant and Pini, 2011; Little, 2002). One critical way in which women's bodies are surveilled is through pastoral power (Foucault, 1998). Pastoral power is a male protective oversight of women which men determine what is in the best interests of women. In Australia pastoral power commonly occurs on Australian farms with younger farming women reporting that their husband's protective decision-making about what work they do and when, for example, use of farm machinery or being in inclement weather, shapes and limits spatial movements (Bryant, 2013). Thus, there is a gendering of space that occurs on the farm, within the house and the rural community that shapes gender relations and women's autonomy (Bryant, 2025; 2013).

There is a body of international knowledge developed since the 1980s which reports the threat to women's lives through intimate partner violence on farms (Little, 2020; 2017; Lanier and Maume, 2009). Collectively, these multiple

critical concerns of delimited autonomy, burden of multiple work roles, reduced access to finance and other resources and partner violence shape women's distress. Bryant (2020) argues that fear, violence, inequality and control need to be understood as forms of distress and trauma that are often excluded from conventional, medicalised understandings of farmer mental health.

Whilst there is a prodigious body of evidence that refers indirectly to farming women's distress it is only in recent years that there has been a growing literature in rural studies specifically focused on distress and farm women. Studies have focused on both rural and farming women's experiences of depression (Fullagar and O'Brien, 2018), stressors associated with farm safety risks as children are cared for and raised on farms (Becot et al., 2025), renewed research on how overwork across multiple paid and unpaid domains leads to stress (Hagen et al., 2026; Becot et al., 2025; Bryant et al., 2024; Scheyett et al., 2024) and experiences of anxiety associated with isolation and loneliness (Bryant et al., 2026; Scheyett et al., 2024; Wheeler et al., 2023). Contemporary research also explores farm and rural women's intersectional lives and their experiences of distress associated with social and cultural belonging in agricultural work, grassroots organisations and community groups (Hagen et al., 2026; Bryant, 2025; Conway and O'Mullane, 2025). Studies also explore gendered stereotypes in farming that inflict distress on women's identities as farmers and limit opportunities for inter-generational transfer and succession (Bryant, 2025; Shortall, 2014; Bryant and Pini, 2011).

Despite farming women living on and through the land, embroiled in soil, caring for animals and subject to weather and environmental crises there is little research within rural studies that explores women's distress in relation to their naturecultures. Alston (2024: 76) has argued gender is a key factor in how disasters are experienced and in times of drought:

> *When a disaster goes on and on as in the case of drought, there are new dynamics that shape gendered experiences. Farming families may be involved in heartbreaking and physically demanding tasks of feeding animals, destroying frail animals, carting water and coping with the devastation of watching the barren and eroding landscape die. A sense of stoicism demonstrated by men in the face of these events can have damaging effect on their mental health….As a result, men are more likely to be locked into the farm and become more isolated and depressed… while women are more likely to interact with their community, monitor the health of their family, ignore their own health and wellbeing and work off-farm to source the income to survive…*

Research exploring rural disasters and farming women span the Global South and North and share some key lesson regarding gender and the increased vulnerability of women both during and post-disasters in relation to health and socio-economic wellbeing (Cocina-Díaz et al., 2025; Alston, 2021; Rushton et al., 2020; Enarson et al., 2018). Common to bodies of research is that women experience increased anxiety disorders due to climate events (Cocina-Díaz et al., 2025). However, even when anxiety post disaster is felt equally across genders it is experienced differently and subject to place and gender (Akerkar and Fordham, 2017). It is the nuanced and detailed narratives of gender and distress that occur in relation to climate crises that remain left untold.

4 RESEARCH DESIGN

A case study is used to explicate farming women's lived experiences of distress in relation to material entanglements during drought. Participatory filmmaking was employed as a method to emplace women's experience of distress within a temporally entangled moment in time and with human and more-than-human matter like, dirt, wind, hay, animals and objects including troughs, windows and windmills (Bryant, 2022). Film as a medium allowed place to come into being showing also women's bodies as becoming and entangled in space and place. Further, film as a method allowed for the capturing of the 'movements' (Pink, 2011: 4) of bodies, things and naturecultures, coming into being together (Haraway, 2008).

4.1 Case study: drought and distress

Farm women's narratives about drought and distress were explored during the process of codesigning a stop animation film (https://www.dropbox.com/scl/fi/nmc0cmoqtbt7aqg45irs6/Boots-n-all-Final-Cut.mp4?rlkey=c08cc7jpzifm71tr0oop5en0l&e=2&dl=0). The three women who participated in the project self-identified to engage in a one day workshop to create a film on drought, distress and community (see Bryant, 2022 for further details about methodology and method). They responded to local flyers which were sent to women's farming groups in their area. The women share similar demographics as they all live on the Eyre Peninsula, South Australia, near the same country town, were all in their 30s, married to men who had inherited or partly purchased the family farm, had primary school aged children and each co-farmed. One of the women also had part-time off-farm work. Each of the women were white from Anglo-Celtic backgrounds in line with the dominant agricultural cultural context of EP.

Eyre Peninsula (EP) is situated along the western coast of South Australia, spans approximately 170,500 sq km, is 600 km from the state's capital and holds approximately 3% of the state's population. EP is predominantly an agricultural region with mixed sheep/beef livestock and crop farming. The EP experienced prolonged drought from 2001-2010 and again during 2017-2018 when the film was created.

The research team consisting of the author and a communication designer facilitated the workshop and the groups engagement by using broad questions which explored everyday impacts to women's working life during drought, the financial, environmental, social and affective impacts of drought they and their community had experienced and their access to formal and informal support.

During the workshop three phases of participation and development of the film occurred (see Bryant, 2022 for detailed discussion). The first phase involved briefing about the research project and filmmaking process, ethics and consent, brainstorming ideas, discussing and reviewing ideas and identifying and agreeing on a key storyline. The second phase of the process involved creating a storyboard to sequence both the narrative and visual elements namely, photographs and drawings. The third phase involved the creation of materials like drawings and written headings, and the group discussed what material elements might be included (e.g. dirt). The women also decided to be filmed to share messages about drought and how communities can support each other. Following the workshop, the research team developed a draft mock-up of the film which was then sent to the group for feedback. Multiple iterations of feedback and development occurred before the visual aspects of the film were completed, the voice over provided by one of the participants and sound effects and music added to the near final copy. The completed film runs for 3 mins and 34 seconds.

Discussions among the women during the film making workshop were audio recorded. These conversations produced data which gave context to the decision-making processes in creation of the film and a context to why specific stories predominated in the final film (Bryant, 2022). Analysing the film and workshop discussions was an 'iterative process moving between within and across sources' (Bryant, 2022: 10). In short, data analysis involved an identification of the key sequences of events and accompanied visual images alongside relations between narratives, images and sounds (Rose and Tolia-Kelly, 2012). Thus, 'the analysis of data was a non-linear process that animates engagements and entanglements with narratives when formulating questions, engaging with participants and thinking, feeling and writing about women's stories' (Bryant, 2022: 10).

4.2 Permeabilities: embodying drought, dirt and distress

The title of the film *Boots 'n' All* has specific meaning in Australian culture as a cry to keep going, unsparingly (Bryant, 2022: 11). For the women who created the film the term 'boots and all' refers to working hard not holding back physically, emotionally and psychologically. Distress for women and men in farming is rarely explored in relation to bodies feeling, sensing, thinking with human and more-than-human matter during drought. The literature to date has explored ecological grief as a solastalgia felt as anticipated or actual ecological loss (Albrecht, 2020). However, how does distress manifest in the moment? Are there spatial contexts to where and how distress is experienced in women's bodies during times of drought?

Barad's (2003) concept of intra-action, that is, how bodies come into being in moments of time with multiple matter provides an analytical and methodological framework to explore farm women's material entanglements with both objects and naturecultures. For farm women naturecultures and objects are deeply tied to daily life on the farm and dominate how women experienced and expressed distress and drought (Bryant, 2022). In the film *Boots 'n' All*, the women chose two objects boots and windows and these are depicted early in the film to capture the permeability of spaces. Boots of all different sizes flung by the door were a constant reminder of work, farm and family. The title of the film *Boots 'n' All* suggests that outside spaces are always brought indoors in farmhouses and that farm work is deeply embodied – carried across thresholds (Figure 1). In these ways drought is inescapable.

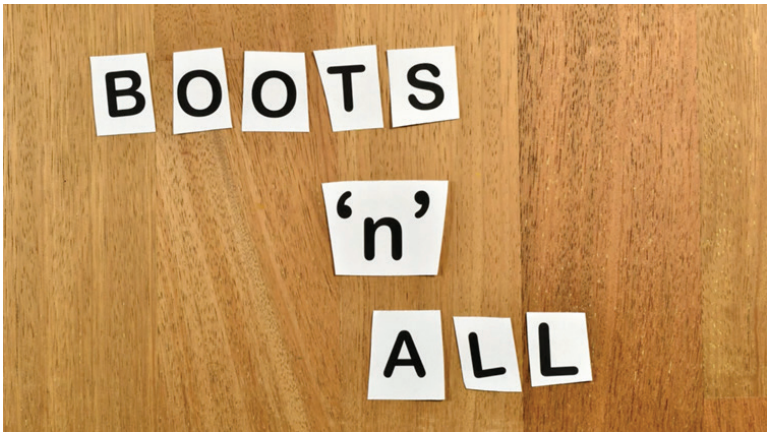

Figure 1: *Boots 'n' All* (Bryant, 2022: 11)

The constant flow of inside/outside spaces is caught on film by the window splatted with dirt. The window a constant presence often located above the

kitchen sink in these women's homes brings the outside in both visually and through sound. The wind shakes the panes while dirt hits like 'small rocks' (Bryant, 2022: 14). In the film women show before and after shots of drought as visible through the window (Figures 2 and 3). We are taken to green paddocks and then scorched earth with sheep in a barren landscape.

Figure 2: (Bryant, 2022: 12-13)

Figure 3: (Bryant, 2022: 12-13)

Boots bear the evidence of mud, soil, dust and the leather holds the shape of the wearer's foot but also the creases and cracks of daily wear that tell a story of labour occurring in all weather. A story of permeability and vulnerability between wearer and the boot as it acts as a protective casing and permeability between leather and constellations of drought, wind, dirt, rocks - the elements of drought that makes both objects and human and more-than-human beings

vulnerable. Through boots and windows objects become animated through how they interact with other things like the weather (Bennett, 2010; 2004; Barad, 2003) but also through the narratives human's attach to objects. As Bryant (2022: 11) argues 'Things are spun together, but they shift and vibrate - leather boots, soggy and unwearable, may provide a feeling of relief because of recent rain; soggy boots at harvest time may be frustrating, delaying reaping'. Distress manifests in the moment when women take their boots off, put them on and see them lined up near the door.

Women explained that 'the dry [also a reference to prolonged drought in Australia] is basically on my body'. These women felt drought marked their bodies externally with dirt as the heavy winds of drought blowed precious topsoil across the property and it landed on things sticking to bodies and feed troughs. Women saw trees swaying in strong winds, windmills creaking and the sound of dirt hitting windows which caused sensations of distress.

Women reported that the sound of rocks hitting glass panes 'played on nerves', was anxiety provoking as it was a reminder of outside weather events. Researchers who focus on disasters argue that it is the physicality of dust in the throat or sounds of wind that increases anxiety and that these sensations stay with people long after the event. They become like an 'autobiographical memory' of drought as 'sensory information is an integral part of traumatic memories' (Knez et al., 2021: 1). Thus, wind, dirt and heat as elements of drought create an embodied affective politics (Duffy et al., 2016; Hayes-Conroy and Hayes-Conroy, 2008; Ahmed, 2004) that are deeply connected and intra-act with climate change (Bryant, 2022). This is because what is felt, sensed, heard and seen illicit emotions (Duffy et al., 2016) and the sounds of drought brought forth by strong gusty winds or indeed when there is silence and stillness create bodily sensations. These bodily sensations are affectively entangled with meanings, experiences and practices of climate change. Duffy et al. (2016: 50) discussing embodiment and sound for example, argue that the 'feminist perspective of the visceral brings to the fore the corporeal and tackles sound as a material (rhythm, timbre, biological) and expressive (desire, affect, emotions and ideas) force.' Like the work of Duffy et al. (2016: 50), *Boots' n All* brings attention to the visceral which 'means…how we respond, react and interact with the movement of sound [sensations from sun and wind] across our body's (albeit permeable) boundaries.'

The dirt and dust which are significant during drought are brushed off bodies or attach to sweaty foreheads as women work on farm and emotions come to the surface. Emotions associated with love, care and fear are attached to meanings of farming for women. These meanings are intertwined with caring

for animals and soil and during drought pose a threat to their current livelihood and financial futures, as well as their identities as farmers.

4.2.1 Care, distress and exhaustion

Drought challenges the way women care for livestock. For example, women explained that 'you try to do everything you can for your animals' and that caring for sheep was 'a source of pride' (Bryant, 2022: 16). However, during drought 'it's the worry - the helplessness' and the long hours working to keep stock alive (Bryant, 2022: 17). Keeping sheep alive meant that hay need to be purchased and that was costly as well as difficult to source during times of drought. It also meant that as there was no groundcover for the sustenance of sheep and women spent long hours delivering hay bales by driving across properties that ranged in size from 2,000-12,000 acres. Delivering bales involved women lifting these off the backs of trucks and dumping them during the heat of the day before moving onto the next paddock on the farm and the next, repeating this process. One of the women explained that:

> *I found feeding sheep huge last year. Feeding hay out every day, constantly moving sheep to paddocks with feed in it; every two weeks transporting and selling stock, filling up feeders... [It] took up lots of time. Some days it was a whole day just checking and feeding sheep. (Bryant, 2022: 12).*

Drought and distress sticks to women's bodies as exhaustion and the need for endurance, to push through exhaustion and to carry on to keeping animals and crops alive. Endurance has been theorised across feminist literature noting that it is not an individualised trait or form of individual resilience but is overwhelming collectively experienced among women in farming. It is a sustained condition of overwork, precarity and climate change and as the participant above suggests structural and gendered conditions of drought. Indeed, exhaustion is the corollary of endurance and is how endurance is felt in the body as heavy limbed despair.

4.2.2 Reconfiguring identities

The permeability of drought is a permeability between enduring and exhausted bodies, identities and landscape. In relation to identity, it is often men's farming identities that are explored in relation to threat of the loss of the farm and their mental health (e.g. Alston and Kent, 2008). There is a wide scoping literature that focuses on the identities of women who farm which explores women's roles or depictions as 'farm helper', 'farmer's wife' or 'invisible farmer' (Fink,

1992; Sachs, 1983) and changing farm identities in US; Europe and Australia to account for variegated and ongoing constitution and reconstitution of identities (Whitley and Brasier, 2020; Shortall, 2014; Burton and Wilson, 2006; Bryant, 1999). In Australia and elsewhere images in the media circulate of male farmers standing on scorched landscapes suffering from distress (Bryant, 2022; Ward, 2005). During participatory film-making women talked about the emotional pain of loss – loss of animals, crops, farm and identities.

Given the variegated changing nature of identities and the changing landscapes of drought, in these moments when distressed is felt women reported that their identities and self-worth are also being reconfigured. Identities are reconfigured to account for changing daily practices that is, as one woman said her thoughts about herself have shifted from 'entrepreneur' and 'creative' to 'just trying to manage'. Farming as deeply precarious in drought is also aligned to a reconstitution of identities that are called into question with women asking the question 'if I am not a farmer anymore, who am I?' Loss in relation to climate change and wellbeing does not necessarily have to be loss that is permanent but can be temporal, place-based and partial. For example, it can be loss associated with 'biodiversity…and species extinction as well as less visible, more intimate losses that, unexpectedly, materialise as an absence in people's daily lives' (Tschakert et al., 2017: 5). Thus, women may or may not experience clinical depression or anxiety as a result of climate crises like drought but do experience loss associated to place and of how they understand themselves and their presence in the world. During climate crises there can be an underscoring of what farming women consider valuable and important in their everyday lives – loss brings the value of landscapes, animals and identities into sharp focus (Bryant, 2022; Tschakert et al., 2017). Loss can undermine or threaten occupational identities in farming and some studies have referred to this threat as creating "transition pain" covered in fear, anger, despair and powerlessness (Kump et al., 2026: 2). This despair can lead to suicide as has been noted in studies of men in farming with there being minimal research which centre's women and self-harm and suicide.

5 IN CONCLUSION

There has been a masculinisation in certain geographical context like Australia, UK, Canada and US of distress that is tied to the masculinisation of labour in farming. This masculinising of work and farmer as subject has eroded the visibility of women as physical farmers who labour in harsh conditions, who are responsible for finances, animals and crops and whose bodies during

drought also become distressed. The women who participated in making the film *Boots n' All* shared their stories of long working hours carried out in heat and heavy winds and the ways in which they had to keep pushing their bodies forward despite despair and exhaustion. They explained their fears provided the foundation for distress when feed was minimal for sheep and when the nutrients in top soil were blown away.

The film as a research method provided a glimpse into a moment in time and of women's bodies in motion in naturecultures – how sounds, sensations and sights affected their emotions. The film also made very clear that during drought distress is experienced constantly and the permeability of drought means that it enters through work boots, through windows into the home. The embodied nature of distress during drought for women is also a lived distress that is inescapable through the permeating of bodies with matter like dirt and wind, and the lack of separation between farm buildings and landscape. There is still much to know about women's experiences of distress and also their experiences of drought. The film provides a beginning only in bringing to attention women's lived accounts of distress and drought and raises further questions about distress and women's actions in drought especially in relation to caring for community. It also raises important questions about methods and in particular draws attention to the question: how can we continue to research farming women's distress that enables the multiple sensory aspects of distress to be captured?

References

AghaKouchak A, Mirchi A, Madani K, Di Baldassarre G, Nazemi A, Alborzi A, et al. Anthropogenic drought: Definition, challenges, and opportunities. Reviews of Geophysics. 2021; e2019RG000683. Doi: 10.1029/2019RG000683.

Ahmed S. The cultural politics of emotion. New York: Routledge; 2004.

Akerkar S, Fordham M. Gender, place and mental health recovery in disasters: Addressing issues of equality and difference. International Journal of Disaster Risk Reduction. 2017; 23: 218–230. Doi: 10.1016/j.ijdrr.2017.03.020.

Albrecht GA. Negating solastalgia: An emotional revolution from the Anthropocene to the Symbiocene. American Imago. 2020; 77(1): 9–30. Doi: 10.1353/aim.2020.0003.

Alston M. Women on the land: The hidden heart of rural Australia. Sydney: University of New South Wales Press; 1995.

Alston M. Rural male suicide in Australia. Social Science & Medicine. 2012; 74(4): 515–522. Doi: 10.1016/j.socscimed.2010.04.036.

Alston M. Gender and disasters. V: Väyrynen T, Parashar S, Féron É, Confortini CC (ur.), Routledge handbook of feminist peace research. New York: Routledge; 2021: 343–353.

Alston M. Rurality, gender and disaster: A commentary [raziskovalno poročilo]. Melbourne: University of Newcastle; Australian Institute for Disaster Resilience; 2024.

Alston M, Kent J. The Big Dry: The link between rural masculinities and poor health outcomes for farming men. Journal of Sociology. 2008; 44(2): 133–147. Doi: 10.1177/1440783308089166.

Annes A, Wright W, Larkins M. A woman in charge of a farm: French women farmers challenge hegemonic femininity. Sociologia Ruralis. 2021; 61(1): 26–51. Doi: 10.1111/soru.12308.

Barad K. Posthumanist performativity: Toward an understanding of how matter comes to matter. Signs. 2003; 28(3): 801–831. Doi: 10.1086/345321.

Bartlett S. With »mental« you think »mental«: Perceptions of mental health and of mental health professionals [neobjavljeno magistrsko delo]. Manchester: Manchester Metropolitan University; 2000.

Becot F, Inwood S, Budge H. »The source of all my joy and all my stress«: children and childcare as underappreciated sources of stress that affect farm women. Journal of agromedicine. 2025; 30(1): 114–131. Doi: 10.1080/1059924X.2024.2427800.

Bennett J. The force of things: Steps toward an ecology of matter. Political Theory. 2004; 32(3): 347–372. Doi: 10.1177/0090591703260853.

Bennett J. Vibrant matter: A political ecology of things. Durham: Duke University Press; 2010.

Berry HL, Bowen K, Kjellstrom T. Climate change and mental health: A causal pathways framework. International Journal of Public Health. 2010; 55: 123–132. Doi: 10.1007/s00038-009-0112-0.

Bondi L, Burman E. Women and mental health: A feminist review. Feminist Review. 2001; 68: 6–33. Doi: 10.1080/01417780110086528.

Burton RJ, Wilson GA. Injecting social psychology theory into conceptualisations of agricultural agency: towards a post-productivist farmer self-identity? Journal of rural studies. 2006; 22(1): 95–115. Doi: 10.1016/j.jrurstud.2005.07.004.

Bryant L. The detraditionalization of occupational identities in farming in South Australia. Sociologia Ruralis. 1999; 39(2): 236–261. Doi: 10.1111/1467-9523.00104.

Bryant L. Intimacy, heterosexuality and marriage. V: Gorman-Murray A, Pini B, Bryant L (ur.), Sexuality, rurality and geography. Lanham: Lexington Books; 2013: 36–51.

Bryant L. Farming, gender, and mental health. V: Sachs CE, Jensen L, Castellanos P, Sexsmith K (ur.), Routledge handbook of gender and agriculture. New York: Routledge; 2020: 421–434. Doi: 10.4324/9780429199752-38.

Bryant L. Farming women, distress and drought: Intra-actions and entanglements with matter. Sociologia Ruralis. 2022; 62(3): 459–484. Doi: 10.1111/soru.12370.

Bryant L. The gendering of hope: Rural and farming women's biographies of hope, care and resistance. New York: Routledge; 2025.

Bryant L, Garnham B. Beyond discourses of drought: The micro-politics of the wine industry and farmer distress. Journal of Rural Studies. 2013; 32: 1–9. Doi: 10.1016/j.jrurstud.2013.03.002.

Bryant L, Garnham B. Economies, ethics and emotions: Farmer distress within the moral economy of agribusiness. Journal of Rural Studies. 2014; 34: 304–312. Doi: 10.1016/j.jrurstud.2014.03.006.

Bryant L, Garnham B. The fallen hero: Masculinity, shame and farmer suicide in Australia. Gender, Place & Culture. 2015; 22(1): 67–82. Doi: 10.1080/0966369X.2013.855628.

Bryant L, Garnham B. Glocal terrains of farmer distress and suicide. V: Livholts M, Bryant L (ur.), Social work in a glocalised world. New York: Routledge; 2017: 24–41. Doi: 10.4324/9781315628417.

Bryant L, Garnham B. Farming exit and ascriptions of blame: The ordinary ethics of farming communities. Journal of Rural Studies. 2018; 62: 62–67. Doi: 10.1016/j.jrurstud.2018.06.012.

Bryant L, George J. Water and rural communities: Local politics, meaning and place. New York: Routledge; 2016.

Bryant L, Garnham B, Posselt M. Tailoring suicide prevention strategies for men in farming occupations [raziskovalno poročilo]; 2022. Dostopno na: https://www.suicidepreventionaust.org (citirano 25. 5. 2026).

Bryant L, McFarland B, Jaworski K. Growing mental health and wellbeing through co-design with women in farming [raziskovalno poročilo]. University of South Australia; 2024.

Bryant L, McFarland B, Jaworski K. Farming women's experience of isolation: Creating affective connections through material entanglements. Sociologia Ruralis. 2026; 66(2): e70024. Doi: 10.1111/soru.70024.

Bryant L, Pini B. Gender and rurality. New York: Routledge; 2011.

Canetto S, Cleary A. Men, masculinities and suicidal behaviour. Social Science & Medicine. 2012; 74: 461–465. Doi: 10.1016/j.socscimed.2011.11.038.

Canetto S, Lester D. Gender, culture, and suicidal behaviour. Transcultural Psychiatry. 1998; 35: 163–190. Doi: 10.1177/136346159803500201.

Carruth AK, Logan CA. Depressive symptoms in farm women: Effects of health status and farming lifestyle characteristics, behaviors, and beliefs. Journal of Community Health. 2002; 27(3): 213–228. Doi: 10.1023/A:1015345619884.

Conway K, O'Mullane M. Hidden hardship: Understanding the factors affecting women's mental health in agriculture in Ireland. Journal of Public Health. 2025. Doi: 10.1007/s10389-025-02438-9.

Cocina-Díaz V, Dema-Moreno S, Llorente-Marrón M. Gender inequalities in contexts of disasters of natural origin: A systematic review. International and Multidisciplinary Journal of Social Sciences. 2025; 14(2): 83–112. Doi: 10.17583/rimcis.14808.

Department of Agriculture. Australian government drought response, resilience and preparedness plan. 2019. Dostopno na: https://www.agriculture.gov.au/agriculture-land/farm-food-drought/drought (citirano 25. 5. 2026).

Duffy M, Waitt G, Harada T. Making sense of sound: Visceral sonic mapping as a research tool. Emotion, Space and Society. 2016; 20: 49–57. Doi: 10.1016/j.emospa.2016.06.006.

Enarson E, Fothergill A, Peek L. Gender and disaster: Foundations and new directions for research and practice. V: Rodríguez H, William Donner W, Trainor JE (ur.), Handbook of disaster research. Cham: Springer; 2018: 205–223. Doi: 10.1007/978-3-319-63254-4_11.

Fink D. Agrarian women: Wives and mothers in rural Nebraska, 1880-1940. Chapel Hill: UNC Press Books; 1992.

Fullagar S, O'Brien W. Rethinking women's experiences of depression and recovery as emplacement: Spatiality, care and gender relations in rural Australia. Journal of Rural Studies. 2018; 58: 12–19. Doi: 10.1016/j.jrurstud.2017.12.024.

Foucault M. The history of sexuality: Volume 1: The will to knowledge. London: Penguin; 1998.

Fragility Fracture Network. The Pilot Phase of the Fragility Fracture Network Hip Fracture Audit Database. Zurich: Fragility Fracture Network; 2015. Dostopno na: http://fragilityfracturenetwork.org/files/ffn-hfad_pilot_phase_2nd_report.pdf (citirano 26. 10. 2016).

Freedman H, AghaKouchak A, Rigden AJ, van der Hoek A, Tomlinson B. Disparities in the impact of drought on agriculture across countries. Scientific Reports. 2025; 15(1): 13465. Doi: 10.1038/s41598-025-13465-0.

Hagen BN, Thompson R, Sawatzky A, Jones AQ. »Torn in Many, Many, Many Different Directions«: Gendered Perspectives on Mental Health Among Canadian Farmers. Occupational Health. 2026; 1(2): 14. Doi: 10.3390/occuphealth1020014.

Hanigan IC, Schirmer J, Niyonsenga T. Drought and distress in southeastern Australia. EcoHealth. 2018; 15(3): 642–655. Doi: 10.1007/s10393-018-1339-0.

Haraway DJ. When species meet. Minneapolis: University of Minnesota Press; 2008.

Haraway DJ. Staying with the trouble: Making kin in the Chthulucene. Durham: Duke University Press; 2016.

Harrison JE, Henley G. Suicide and hospitalised self-harm in Australia (Injury research and statistics series no. 93). Canberra: Australian Institute of Health and Welfare; 2014.

Haugen MS, Brandth B. When farm couples break up: Gendered moralities, gossip and the fear of stigmatisation in rural communities. Sociologia Ruralis. 2015; 55(2): 227–242. Doi: 10.1111/soru.12065.

Hayes-Conroy A, Hayes-Conroy J. Taking back taste: Feminism, food and visceral politics. Gender, Place & Culture. 2008; 15(5): 461–473. Doi: 10.1080/09663690802300803.

Knežević Hočevar D. Farmer distress through ordinary ethics: »Abolish the social support and give us fairer prices!« L'Uomo. 2024; XIV(1): 41–64.

Jaworski K. The gender of suicide: Knowledge production, theory and suicidology. New York: Routledge; 2016.

Knez I, Willander J, Butler A, Sang ÅO, Sarlöv-Herlin I, Åkerskog A. I can still see, hear and smell the fire: Cognitive, emotional and personal consequences of a natural disaster, and the impact of evacuation. Journal of Environmental Psychology. 2021; 74: 101554. Doi: 10.1016/j.jenvp.2021.101554.

Kump B, Carminati L, Breedveld S. Responses to occupational identity threats in sustainability transitions. Environmental Innovation and Societal Transitions. 2026; 60: 101122. Doi: 10.1016/j.eist.2026.101122.

Kunde L, Kõlves K, Kelly B, Reddy P, De Leo D. Pathways to suicide in Australian farmers. International Journal of Environmental Research and Public Health. 2017; 14(4): 352. Doi: 10.3390/ijerph14040352.

Lanier C, Maume MO. Intimate partner violence and social isolation across the rural/urban divide. Violence Against Women. 2009; 15(11): 1311–1330. Doi: 10.1177/1077801209346711.

Larder N. Good farming as surviving well in rural Australia. Journal of Rural Studies. 2021; 88: 149–156. Doi: 10.1016/j.jrurstud.2021.10.014.

Little J. Rural geography: Rural gender identity and the performance of masculinity and femininity in the countryside. Progress in Human Geography. 2002; 26(5): 665–670. Doi: 10.1191/0309132502ph394pr

Little J. Understanding domestic violence in rural spaces: A research agenda. Progress in Human Geography. 2017; 41(4): 472–488. Doi: 10.1177/0309132516645960.

Little J. Violence, the body and the spaces of intimate war. Geopolitics. 2020; 25(5): 1118–1137. Doi: 10.1080/14650045.2019.1567498.

Melberg K. Farming, stress and psychological well-being. Sociologia Ruralis. 2003; 43(1): 56–76. Doi: 10.1111/1467-9523.00223.

Millett K. Sexual politics. London: Abacus; 1972.

Newsome L. Disrupted gender roles in Australian agriculture. Agriculture & Human Values. 2021; 38(3): 803–824. Doi: 10.1007/s10460-021-10192-3.

Page AN, Fragar LJ. Suicide in Australian farming, 1988–1997. Australian and New Zealand Journal of Psychiatry. 2002; 36: 81–85. Doi: 10.1046/j.1440-1614.2002.00975.x.

Pink S. Multimodality, multisensoriality and ethnographic knowing: Social semiotics and the phenomenology of perception. Qualitative research. 2011; 11(3): 261–276. Doi: 10.1177/1468794111399835.

Price L, Evans N. From as good as gold to gold diggers. Sociologia Ruralis. 2006; 46(4): 280–298. Doi: 10.1111/j.1467-9523.2006.00418.x,

Price L, Evans N. From stress to distress. Journal of Rural Studies. 2009; 25(1): 1–11. Doi: 10.1016/j.jrurstud.2008.03.008.

Rushton A, Phibbs S, Kenney C, Anderson C. The gendered body politic in disaster policy and practice. International Journal of Disaster Risk Reduction. 2020; 47: 101648. Doi: 10.1016/j.ijdrr.2020.101648.

Sachs C. The invisible farmers: Women in agricultural production. Totowa: Rowman & Littlefield; 1983.

Sachs C, Barbercheck M, Brasier K, Kiernan N, Terman A. The rise of women farmers and sustainable agriculture. Iowa City: University of Iowa Press; 2016.

Saunders K, Nicholls W, Corp N, Kingstone T, Mughal F, Chew-Graham CA, et al. (2025). Experiences and perceptions of self-harm in rural-dwelling adults. Health Expectations, 28(3): e70268. Doi: 10.1111/hex.70268.

Scheyett A, Hollifield S, Scarrow A, Garcia A, Marburger I. »A great life, if you can stand it«: Stress and farm women. Journal of Rural Mental Health. 2024; 48(3): 191–204. Doi: 10.1037/rmh0000264.

Schnittker J. The sociology of mental health and the twenty-first-century mental health crisis. Society and Mental Health. 2025; 15(1): 1–16. Doi: 10.1177/21568693241303685.

Scott S, Payne T. Underneath we're all loveable. Trouble & Strife. 1984; 3: 21–25.

Shi L, Feng P, Wang B, Lieu DL, Yu Q. Quantifying future drought change. Journal of Hydrology. 2020; 590: 125394. Doi: 10.1016/j.jhydrol.2020.125394.

Shortall S. Women and farming: Property and power. London: Macmillan; 1999.

Shortall S. Women in the field. Gender, Work & Organization. 2001; 8(2): 164–181. Doi: 10.1111/1468-0432.00127.

Shortall S. Farming, identity and well-being. Anthropological Notebooks. 2014; 20(3): 67–81.

Tschakert P, Barnett J, Ellis N, Lawrence C, Tuana N, Elrick-Barr CE, et al. Climate change and loss. Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change. 2017; 8(5): e476. Doi: 10.1002/wcc.476

Ward I. Drought, news media and policy debate. V: Botterill LC, Wilhite DA (ur.), From disaster response to risk management. Springer, 2005: 85–97. Doi: 10.1007/1-4020-3124-6_7.

Wheeler R, Lobley M, McCann J, Phillimore A. »It's a lonely old world«: Developing a multidimensional understanding of loneliness in farming. Sociologia Ruralis. 2023; 63: 11–36. Doi: 10.1111/soru.12399.

Whitley H, Brasier K. Women farmers' identities. V: Sachs CE, Jensen L, Castellanos P, Sexsmith K (ur.), Routledge handbook of gender and agriculture. New York: Routledge; 2021: 360–369. Doi: 10.4324/9780429199752-33.

Williams, SJ. Reason, emotion and embodiment. Sociology of Health & Illness. 2000; 22(5): 559–581. Doi: 10.1111/1467-9566.00221.

Foto: Blaž Lenček

KMETICE IN POVEZANOST MED SUŠO IN STISKO

slovenski prevod / Slovenian translation

Lia Bryant

POVZETEK

Suša postaja ponavljajoča se globalna katastrofa, ki ogroža preživetje kmetij, saj povzroča izgubo živali, rastlin in človeških življenj. Vpliv suše in drugih gospodarskih, družbenih in podnebnih katastrof v Avstraliji je pogosto osredotočen na moške v kmetijstvu in samomore kmetov, s čimer se duševno zdravje v kmetijstvu povezuje s spolom. To poglavje pa se osredotoča na čutne izkušnje avstralskih kmetic s sušo. Temelji na razpravah, ki so potekale med enodnevno participativno delavnico filmskega ustvarjanja z majhno skupino kmetic v Južni Avstraliji, in na naknadno skupaj ustvarjenem filmu Škornji in vse drugo (angl. Boots n' All). Film je bil izbran kot metoda, saj je omogočil zajemanje gibov, zvokov in prizorov suše in njenega vpliva na vsakdanje življenje žensk. Ženske so filmu dale naslov Škornji in vse drugo, saj je to v Avstraliji pogost izraz, ki odraža delo brez počitka in vztrajnost. Ta naslov so izbrale tudi zato, da bi opozorile na delovne škornje na kmetiji kot materialno prisotnost in opomnik na prepustnost notranjosti in zunanjosti, hkrati pa je to nenehni opomnik na delo in družino. Ključne razsežnosti filma, analizirane v tem poglavju, se osredotočajo na ženske opise umazanije na njihovih telesih, oknih in škornjih in spremljajoča čustva. Čustva, povezana z ljubeznijo, skrbjo, strahom, pa tudi z doživljanjem vzdržljivosti in občutki izčrpanosti, so pripisana ženskam, ki osmišljajo kmetovanje med sušo. Ta čustva in občutki so globoko prepleteni s skrbjo za živali in zemljo in predstavljajo grožnjo njihovemu trenutnemu preživetju, finančni prihodnosti in identiteti kot kmetic.

Ključne besede: *kmetice, suša, stiska, čutilen, intraakcije*

Avtorica: Lia Bryant
Znanstveni in strokovni naziv: redna profesorica sociologije
Inštitucija/zaposlitev, naslov: Univerza v Adelajdi, Fakulteta za humanistične vede, Kampus Magill, Ulica Bernard's Road, 5072 Magill, Južna Avstralija, Avstralija
E-naslov: lia.bryant@adelaide.edu.au
ORCID iD: 0000-0001-8247-8718

1 UVOD

Po vsem svetu podnebne nesreče, zlasti poplave in suše, postajajo vse bolj del vsakdanjega življenja na podeželju (Freedman in sod., 2025). Suša je »plazeči se pojav« (angl. *a creeping phenomenon*) in počasno ponavljajoče se nasilje, katerega vpliv traja še dolgo po njenem koncu (AghaKouchak in sod., 2021: 3). Antropogene okoliščine, ki povzročajo podnebne spremembe, vplivajo na količino in kakovost podtalnice in uničujejo kakovost hranil v tleh, življenje žuželk, ptic, živali in ljudi. V Avstraliji so kmetje v različnih delih države doživeli in doživljajo vrsto suš, najdaljše obdobje pa je bilo označeno kot velika suša, ki je trajala prvo desetletje tega tisočletja (na primer 2000–2012). Kasnejše suše so se pojavljale vsakih nekaj let, trenutno pa so nekateri deli Avstralije v suši že od leta 2024. Med sušo je duševno zdravje kmetov ogroženo zaradi bremena stiske, ki jo povzročata ogrožena sposobnost preživetja kmetije in njena izguba (Bryant in Garnham, 2017; 2015; 2014; 2013; Berry in sod., 2010). Ta dolgotrajna obdobja zmanjšanih padavin pomenijo erozijo kmetije kot posla, načina življenja in družine.

Ker se suša pojavlja na posameznih območjih in jo ljudje doživljajo različno, splošna opredelitev suše ni povsem koristna; na splošno pa je suša »pomanjkanje vode […] zaradi naravnih nihanj […] človeških odločitev in dejavnosti [vključno s] podnebnimi spremembami [in] lokalnim upravljanjem z vodami« (AghaKouchak in sod., 2021: 1). Kljub obdobjem brez dežja sušo v večini držav opredeljujejo vlade, zato gre za politični proces. V Avstraliji na primer sušo opredeljujejo kot zgodovinsko nizko količino padavin, ki ni »normalni« del podnebnih nihanj v obdobju vsaj treh mesecev v določeni regiji (Hanigan in sod., 2018; Shi in sod., 2020). Do leta 2013 je imela avstralska vlada pooblastilo, da uradno razglasi sušo ne glede na obseg in obdobje zmanjšanih padavin. Časovni okvir te razglasitve je bil pogosto sporen, zanj so lobirali kmetje, o njem pa so razpravljali vlada in druge zainteresirane strani. Razprave so se osredotočale na to, ali in kdaj naj država razglasi sušo, saj je razglasitev suše od vlad zahtevala, da kmetom zagotovijo pakete za pomoč pri dohodku (Bryant in George, 2016). V

Kratka predstavitev avtorice

Lia Bryant je profesorica sociologije na Univerzi v Adelajdi. Njeno raziskovanje se osredotoča na blaginjo podeželskih skupnosti, zlasti na vprašanja spola in podeželskosti. V sodelovanju s podeželskimi skupnostmi uporablja pristop sooblikovanja projektov in ustvarjalne in umetniške metode. Objavila je številne publikacije, njena najnovejša monografija, izdana leta 2025 pri založbi Routledge, pa nosi naslov Uspoljeno upanje: biografije upanja, skrbi in upora podeželank in kmetic (angl. *The Gendering of Hope: Rural and Farming Women's Biographies of Hope, Care and Resistance*).

najskrajnejših okoliščinah so razglasitve suše vodile tudi k določitvi smernic za omejitve porabe vode v mestnih in podeželskih območjih (Bryant in George, 2016), vendar so se od leta 2013 razglasitve suše prenehale, posamezni kmetje pa morajo zdaj sami prijaviti težave zaradi nje, da se jim lahko dodelita ekonomska in socialna pomoč. Sodobna politika na področju suše od kmetov zahteva tudi, da sprejmejo individualne strategije za »samoupravljanje« sušnih razmer na kmetijah (Department of Agriculture, 2019). Ker se regije ne razglašajo več za sušne regije, je avstralska politika namerno preusmerila poudarek s suše kot izjemnih okoliščin in kolektivne odgovornosti na sušo kot ponavljajoče se okoliščine in individualni problem.

Večina raziskav, ki obravnavajo sušo in stisko v Avstraliji, se je osredotočila na moške v kmetijstvu in na posledične »krize moškosti«, ki nastanejo, ko moški doživljajo ogroženost svoje identitete in kmetij, kar vodi v tveganje za samomor (Bryant, 2020: 614; npr. Kunde in sod., 2017; Alston, 2012; Page in Fragar, 2002). Z osredotočanjem na moške v akademskih in vladnih analizah samomora so študije v veliki meri izpostavile spolno razsežnost samomora v kmetijstvu (Bryant, 2020). Poleg tega zbiranje statističnih podatkov o samomorih v kmetijstvu izhaja iz spolno obarvanih predpostavk o tem, kaj se šteje za samomor, in ne upošteva višjih stopenj samopoškodovanja med ženskami na podeželju, ki se pojavljajo v globalnih kontekstih (Saunders in sod., 2025). Pridobivanje podatkov o samopoškodovanju je zapleteno, zlasti zaradi družbenih norm, stigme in morebitnega pomanjkanja poročanja, zato je v mednarodnih kontekstih malo kvantitativnih ali kvalitativnih podatkov (Saunders in sod., 2025). Kljub temu obstoječi dokazi iz različnih geografskih območij, vključno z Avstralijo, kažejo, da se samopoškodovanje pri ženskah povečuje z oddaljenostjo od mestnih središč (Saunders in sod., 2025; Harrison in Henley, 2014).

V zadnjem času se je povečalo število raziskav, ki ponovno poudarjajo potrebo po osredotočenosti na duševno zdravje kmetic. Te raziskave so obravnavale depresijo in okrevanje kmetic (Fullagar in O'Brien, 2018), izoliranost in osamljenost (Bryant in sod., 2026; Wheeler in sod., 2023), doživljanje stisk, povezanih s preobremenjenostjo (Becot in sod., 2025; Bryant in sod., 2024), in tesnobo, povezano s fizičnimi tveganji pri vzgoji otrok na kmetijah (Becot in sod., 2025). Kljub temu je le malo študij raziskovalo, kako stiska kmetic nastane in se ohranja v povezavi s podnebnimi krizami (gl. Bryant, 2025 in 2022).

To poglavje se osredotoča na izkušnje kmetic z duševno stisko v povezavi s sušo. Temelji na participativnem filmskem projektu, v katerem je sodelovala majhna skupina kmetic iz Južne Avstralije. Film in skupinske razprave prikazujejo, kako ženske doživljajo stisko zaradi svojih čustvenih prepletenosti z naravokulturami (Haraway, 2016 in 2008), torej s prepletanjem narave in kulture. Pripovedi in

podobe kmetic kažejo, kako pomembno je, da se konstelacije suše, kot so veter, prah in vročina (Bryant, 2022), pri delu prilepijo na telo in prodrejo v dom, kar ustvarja mučne telesne občutke in čustva. Te ženske doživljajo stisko med sušo kot vzdržljivost in izčrpanost zaradi težkega fizičnega dela in nenehne skrbi za ohranjanje živali, pridelkov, družine in skupnosti pri življenju. Ti konteksti in okoliščine, ki oblikujejo vsakdanje življenje žensk, hkrati izzivajo in preoblikujejo njihovo identiteto kot kmetic.

2 DUŠEVNO ZDRAVJE KOT STISKA IN OBUP

Uspoljevanje kmečkega samomora in duševnega zdravja se pojavlja, ker že obstoječe konstrukcije spola in samomora vplivajo na to, kako je samomor konceptualiziran (gl. Jaworski, 2016). Moški in ženske sprejemajo pomene samomora in duševnega zdravja na podlagi diskurzivnih, performativnih in utelešenih praks, ki oblikujejo ženskost in moškost (Canetto in Cleary, 2012; Canetto in Lester, 1998). Posledice uspoljevanja samomora in duševnega zdravja v kmetijstvu vodijo v izbris doživljanja stisk kmetic. Kot trdi Bryant (2020: 1), »je ustvarjanje znanja o kmečkih samomorih [in duševnem zdravju] imelo globok vpliv na 'režime resnice' (Foucault, 1998), [...] ki oblikujejo državni aparat, ki piše politiko duševnega zdravja, in usmerjanje storitev k določenim populacijam v kmetijskih skupnostih«. Vendar ženske doživljajo isto politično in moralno ekonomijo kmetijstva. Tako kmetje kot kmetice so izpostavljeni upadu proizvodnje, visokim stroškom vložkov, nestabilnim trgom, podnebnim spremembam in okoljskim krizam. Ženske in moški se srečujejo z družbenim in kulturnim kontekstom kmetovanja, vključno z nepredvidljivostmi pripadnosti podeželskim skupnostim in konflikti, povezanimi z nasledstvom in razširjenimi družinami. Kljub temu je malo raziskav, ki se osredotočajo na izkušnje žensk v teh razmerah, na njihovo stisko in prakse za doseganje dobrega počutja. Poleg tega, čeprav so nekateri stresni dejavniki skupni obema spoloma, imajo ljudje, ki se identificirajo kot ženske, zaradi podeželskih in kmetijskih družbeno-kulturnih norm, povezanih s spolom, drugačne izkušnje z duševnim zdravjem, zato obstajajo uspoljene izkušnje z duševnim zdravjem, ki jih je treba upoštevati. Uradni in neuradni odzivi na duševno zdravje in možnosti zagotavljanja storitev, ki so na voljo podeželskim moškim in ženskam, se razlikujejo in so strukturirani glede na spol. Moški, ki se ukvarjajo s kmetijstvom v Avstraliji, imajo dostop do mrež medsebojne podpore za duševno zdravje, medtem ko za ženske podobni okviri ne obstajajo (Bryant in sod., 2022). Ženske na podeželju in v kmetijstvu poročajo o potrebi po storitvah in podpori, namenjenih izključno ženskam (Bryant in sod., 2026).

Sociologija duševnega zdravja in feministične teorije duševnega zdravja raziskujejo, kaj je duševno zdravje in kaj razumevanje duševnega zdravja naredi pri obravnavanju stiske in dobrega počutja žensk. Sociologije duševnega zdravja opozarjajo na normalizacijo duševnega zdravja, ki po svoji naravi predpostavlja nasprotje duševni bolezni (Bartlett, 2000), zato ostajajo predstave o tem, kaj je »'normalno', 'tipično' ali 'sprejemljivo duševno zdravje', nedoločene [...] zavite v domneve« (Bondi in Burman, 2001: 7). S povezovanjem duševnega z zdravjem postane razumevanje tega, kaj je duševno zdravje, predmet patologizacije znotraj »psi[holoških in psihiatričnih]« diskurzov, ki se osredotočajo na individualne osebnostne in vedenjske lastnosti (Bryant in Garnham, 2013). Uporaba »duševnega« v tej pogosto uporabljani terminologiji je dualistična, saj umešča »duševno zdravje« v kognitivno sfero in ločuje um od telesa (Williams, 2000: 561). Williams (2000: 561) trdi, da je »duševno zdravje« kot koncept predmet dualističnih razlag razuma in čustev, ki »razum, norost [in] duševno motnjo« postavljajo v stalno medsebojno delovanje ali odzivanje kot domnevno prepoznavne konstante. Instrumentalno-racionalistični pogledi zato obravnavajo čustva kot problematična, moteča ali nepoznana, s čimer se odmikajo od pomena čustev v »duševnem zdravju« (Williams, 2000). Ženska telesa so bila v zgodovini obravnavana kot posode za nebrzdana in esencializirana čustva (Scott in Payne, 1984; Millett, 1972). Sociologi pa vse pogosteje opredeljujejo slabo duševno zdravje kot naraščanje stiske in obupa in kot nekaj globoko afektivnega (Schnittker, 2025). Kot trdi Schnittiker (2025: 5), so »smrti iz obupa« oziroma smrti zaradi obupa pojasnjene z izkušnjami izgube zaposlitve, revščine in različnimi družbenimi razmerami, ki nekatere ljudi puščajo za sabo. Afektivna politika v povezavi z družbenimi razmerami oblikuje tudi samospoštovanje. Dolge delovne ure v kmetijstvu se na primer pogosto diskurzivno pripisujejo »produktivnosti«, pri čemer se produktivnost prikazuje kot moralna vrednota, ki ustvarja »uspeh« (Bryant, 2025). Takšna afektivna politika in vsakdanja etika lahko okrepita ali zmanjšata samospoštovanje in ustvarita okoliščine, ki lahko povzročijo obup (Knežević Hočevar, 2024; Bryant in Garnham, 2018).

Stiska in obup sta koristna načina za razumevanje »duševnih težav« v kmetijstvu, saj stiska razsredišča patologizirajoče diskurze in upošteva vsakodnevne zapletenosti kulturnega, družbenega in čustvenega življenja, ki so edinstvene za kmetovanje (Price in Evans, 2009). Stiska odpira intelektualni prostor namerne dvoumnosti, ki omogoča raziskovanje raznolikih in živetih razsežnosti teles, vpetih v določeno okolje.

3 KMETICE IN STISKA

Čeprav ne obstaja enotna kategorija kmetic in ženske stiske doživljajo različno glede na kraj, običaje, družbeni razred, etnično pripadnost in druge kontekstualne podrobnosti, se v različnih geokulturnih okoljih pojavljajo nekateri ponavljajoči se vzorci stiske (Annes in sod., 2021; Larder, 2021; Newsome, 2021). V raziskavah podeželja obstaja dolgo uveljavljena feministična znanstvena usmeritev, ki v različnih geografskih kontekstih kaže, da se vsakdanje življenje žensk odvija v okviru spolno zaznamovanih odnosov moči, ki globoko vplivajo na avtonomijo in osebno dobrobit (Sachs, 2016; Shortall, 2014; Bryant in Pini, 2011; Alston, 1995). Čeprav večina te literature ne raziskuje stiske neposredno, prikazuje kontekste, ki ustvarjajo pogoje za njen možni nastanek (obstajajo izjeme, kot so Melberg, 2003; Carruth in Logan, 2002). Več raziskav je pokazalo, da so kmetice preobremenjene z delom, saj opravljajo delo doma, na kmetiji in zunaj nje, hkrati pa ostajajo v prvi vrsti odgovorne za vzgojo otrok in gospodinjska opravila (Shortall, 2001 in 1999; Sachs, 1983). V primeru razveze so pogosto kmetice tiste, ki zapustijo kmetijsko posestvo, in kot sta ugotovili Haugen in Brandth (2015), ženske pogosto prejmejo zmanjšano denarno poravnavo, da lahko njihovi nekdanji možje obdržijo kmetijo in omogočijo nasledstvo otrokom (Price in Evans, 2009 in 2006). Ženske poročajo tudi o čustveni stiski ob odhodu s kmetije in o osamljenosti ali obsodbah skupnosti (Bryant, 2025). Dinamika širše družine, položaj snahe in napetosti, povezane z nasledstvom na kmetiji, delujejo kot uspoljeno nasilje, saj omejujejo dostop žensk do denarnih in drugih virov (Bryant, 2025). Poleg tega se na podeželju nadzorujejo ženska telesa v zvezi z odnosi, delom, spolnostjo in rojevanjem otrok za nasledstvo kmetije (Bryant in Pini, 2011; Little, 2002). Eden ključnih načinov nadzora ženskih teles je pastoralna oblast (Foucault, 1998). Pastoralna moč pomeni moški zaščitniški nadzor nad ženskami, pri katerem moški določajo, kaj je v najboljšem interesu žensk. V Avstraliji se pastoralna moč pogosto pojavlja na kmetijah, kjer mlajše kmetice poročajo, da zaščitniške odločitve njihovih mož o tem, kakšno delo opravljajo in kdaj, na primer uporaba kmetijskih strojev ali delo zunaj v neugodnih vremenskih razmerah, oblikujejo in omejujejo njihovo gibanje v prostoru (Bryant, 2013). Tako na kmetiji, v hiši in podeželski skupnosti prihaja do uspoljenega razmejevanja prostora, ki oblikuje odnose med spoloma in avtonomijo žensk (Bryant, 2025 in 2013).

Od 80. let prejšnjega stoletja se je razvila obsežna mednarodna strokovna literatura, ki opozarja na nevarnost za življenje žensk zaradi nasilja v intimnih partnerskih odnosih na kmetijah (Little, 2020 in 2017; Lanier in Maume, 2009). Številne kritične zaskrbljenosti, kot so omejena avtonomija, breme več delovnih

vlog, omejen dostop do denarja in drugih virov in nasilje partnerja, skupaj oblikujejo stisko žensk. Po mnenju Bryant (2020: 621) »se strah, nasilje, neenakost in nadzor doživljajo kot stiska, v nekaterih primerih pa kot travma, in ostajajo odsotni v konceptualizacijah kmečkega duševnega zdravja, ki temeljijo na tradicionalnih medicinskih pojmovanjih 'duševne' bolezni«.

Čeprav obstaja obsežen nabor dokazov, ki posredno kažejo na stisko kmetic, se je šele v zadnjih letih v raziskavah o podeželju pojavila vse večja količina literature, ki se posebej osredotoča na to problematiko. Raziskave so obravnavale tako podeželanke kot kmetice z izkušnjo depresije (Fullagar in O'Brien, 2018), stresne dejavnike, povezane z varnostnimi tveganji na kmetijah, kjer se otroci negujejo in vzgajajo (Becot in sod., 2025), in nove ugotovitve o tem, kako prekomerno delo na več plačanih in neplačanih področjih vodi do stresa (Hagen in sod., 2026; Becot in sod., 2025; Bryant in sod., 2024; Scheyett in sod., 2024). Prav tako so raziskovali izkušnje z anksioznostjo, povezano z izolacijo in osamljenostjo (Bryant in sod., 2026; Scheyett in sod., 2024; Wheeler in Lobley, 2023). Sodobne raziskave se posvečajo tudi intersekcionalnim življenjem kmetic in podeželank in njihovemu doživljanju stiske, povezane z družbeno in kulturno pripadnostjo v kmetijskem delu, lokalnih organizacijah in skupnostnih skupinah (Hagen in sod., 2026; Bryant, 2025; Conway in O'Mullane, 2025). Raziskave preučujejo tudi uspoljene stereotipe v kmetijstvu, ki povzročajo stisko pri identiteti žensk kot kmetic in omejujejo možnosti za medgeneracijski prenos in nasledstvo (Bryant, 2025; Bryant in Pini, 2011; Shortall, 2014).

Čeprav kmetice živijo na zemlji in od nje, so tesno povezane s prstjo, skrbjo za živino in so izpostavljene vremenskim in okoljskim krizam, v raziskavah o podeželju obstaja malo študij, ki bi raziskovale stisko žensk v povezavi z njihovimi naravokulturami. Alston (2024: 76) trdi, da je spol ključni dejavnik pri doživljanju nesreč, zlasti v času suše:

> *Ko se nesreča vleče, kot v primeru suše, se pojavijo nove dinamike, ki oblikujejo izkušnje, povezane s spolom. Kmečke družine so lahko vpletene v srce parajoče in telesno zahtevne naloge, kot so hranjenje živali, usmrtitev šibkih živali, prevažanje vode in spopadanje z uničenjem, ko opazujejo, kako umira neplodna in erodirana pokrajina. Stoicizem, ki ga moški kažejo ob teh dogodkih, lahko škodljivo vpliva na njihovo duševno zdravje. [...] Posledica tega je, da so moški bolj verjetno zaprti na kmetiji in postanejo bolj osamljeni in depresivni, [...] medtem ko so ženske pogosteje v stiku s skupnostjo, skrbijo za zdravje družine, zanemarjajo lastno zdravje in dobro počutje in delajo zunaj kmetije, da bi pridobile dohodek za preživetje.*

Raziskave, ki obravnavajo naravne nesreče na podeželju in kmetice, zajemajo tako globalni jug kot sever in ponujajo ključna spoznanja glede spola in povečane ranljivosti žensk med nesrečami in po njih v zvezi z zdravjem in družbeno-ekonomskim blagostanjem (Cocina-Díaz in sod., 2025; Alston, 2021; Rushton in sod., 2020; Enarson in sod., 2018). Skupna značilnost teh raziskav je, da ženske zaradi podnebnih dogodkov pogosteje doživljajo anksiozne motnje (Cocina-Díaz in sod., 2025). Tesnoba po nesreči, tudi če jo občutita oba spola, se doživlja različno in je odvisna od kraja in spola (Akerkar in Fordham, 2017). Neizpovedane ostajajo podrobne pripovedi v zvezi s spolom in stisko, ki se pojavljajo v povezavi s podnebnimi krizami.

4 ZASNOVA RAZISKAVE

Izkušnje stiske kmetic v povezavi z materialnimi prepletenostmi med sušo razlagamo na podlagi študije primera. Kot metodo smo uporabili participativno filmsko ustvarjanje, da bi izkušnjo stiske žensk umestili v časovno prepleten trenutek in v povezavo s človeško in več-kot-človeško snovjo, kot so zemlja, veter, seno, živali in predmeti, vključno s koriti, okni in vetrnicami (Bryant, 2022). Film kot medij je omogočil kraj nastajanja, ki prikazuje tudi ženska telesa kot nastajajoča in vpletena v prostor in kraj. Poleg tega je film kot metoda omogočil zajemanje »gibanj« (Pink, 2011: 4) teles, stvari in naravokultur, ki nastajajo skupaj (Haraway, 2008).

4.1 Študija primera: suša in stiska

Pripovedi kmetic o suši in stiski so bile raziskane v procesu skupnega sooblikovanja filma, posnetega v tehniki stop-motion (https://www.dropbox.com/scl/fi/nmc0cmoqtbt7aqg45irs6/Boots-n-all-Final-Cut.mp4?rlkey=c08cc7jpzifm71tr0oop5en0l&e=2&dl=0). Tri ženske, ki so sodelovale v projektu, so se prijavile na enodnevno delavnico za snemanje filma o suši, stiski in skupnosti (za podrobnejše informacije o metodologiji in metodi gl. Bryant, 2022). Odzvale so se na lokalne letake, ki so bili razposlani kmečkim skupinam žensk v njihovi okolici. Ženske imajo podobne demografske značilnosti, saj vse živijo na polotoku Eyre v Južni Avstraliji, v bližini istega podeželskega mesta, so v 30. letih, poročene z moškimi, ki so podedovali ali delno kupili družinsko kmetijo, imajo šoloobvezne otroke in vsaka od njih sokmetuje. Ena od žensk je imela tudi delo zunaj kmetije za polovični delovni čas. Vse ženske so bile bele in anglo-keltskega porekla, kar je v skladu s prevladujočim kmečkim kulturnim kontekstom polotoka Eyre.

Polotok Eyre (PE) leži ob zahodni obali Južne Avstralije, obsega približno 170.500 km², je oddaljen 600 km od prestolnice zvezne države in na njem živi približno tri odstotke prebivalstva te zvezne države. PE je pretežno kmetijska regija, kjer se ukvarjajo z mešano ovčjo ali govedorejsko živinorejo in poljedelstvom. PE je doživel dolgotrajno sušo v letih 2001–2010 in ponovno v letih 2017–2018, ko je bil posnet film.

Raziskovalno skupino sta sestavljali avtorica in oblikovalka komunikacije. Delavnico sta vodili in spodbujali skupine k sodelovanju z uporabo splošnih vprašanj, ki so razkrivala vsakodnevne posledice suše na delovno življenje žensk, denarne, okoljske, družbene in čustvene posledice suše, ki so jih doživele same in njihova skupnost, prav tako sta preučevali njihov dostop do uradne in neuradne podpore.

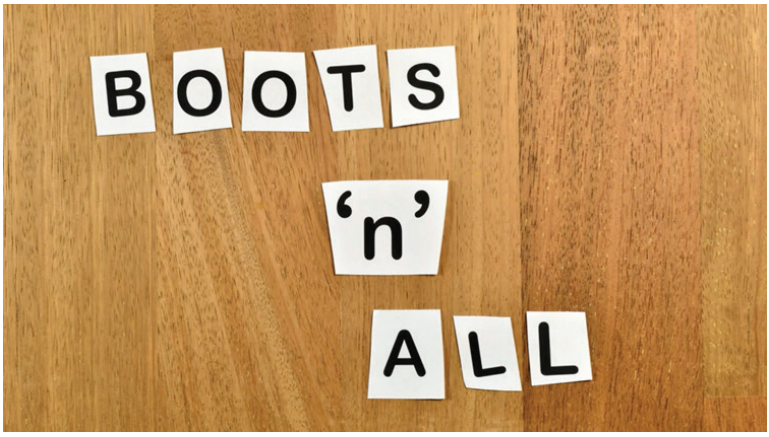
Med delavnico so potekale tri faze sodelovanja in razvoja filma (za podrobnejšo obravnavo gl. Bryant, 2022). Prva faza je vključevala predstavitev raziskovalnega projekta in procesa snemanja filma, etičnih vidikov in pridobivanja soglasja, zbiranje idej, razpravo, pregled idej, opredelitev in dogovor o ključni zgodbi. Druga faza je obsegala izdelavo snemalne knjige za razporeditev pripovednih in vizualnih elementov, kot so fotografije in risbe. Tretja faza je zajemala izdelavo materialov, kot so risbe in pisni naslovi, skupina pa je razpravljala, katere materialne elemente bi lahko vključili (na primer umazanijo). Ženske so se tudi odločile, da se posname, kako delijo sporočila o suši in kako se lahko skupnosti medsebojno podpirajo. Po delavnici je raziskovalna ekipa razvila osnutek filma, ki je bil nato poslan skupini za povratne informacije. Pred dokončanjem vizualnih vidikov filma je potekalo več ponovitev povratnih informacij in razvoja, glas v ozadju je zagotovila ena od udeleženk, zvočni učinki in glasba pa so bili dodani skoraj končni različici. Končani film traja tri minute in 34 sekund.

Pogovori med ženskami med delavnico snemanja filma so bili avdio posneti. Ti pogovori so zagotovili podatke, ki so dali kontekst procesom odločanja pri ustvarjanju filma in razlogom, zakaj so v končnem filmu prevladovale določene zgodbe (Bryant, 2022). Analiza filma in pogovorov na delavnici je bila »iterativni proces, ki se je gibal v virih, med njimi in preko njih« (Bryant, 2022: 10). Skratka, analiza podatkov je vključevala identifikacijo ključnih zaporedij dogodkov, spremljajočih vizualnih podob in odnosov med pripovedmi, podobami in zvoki (Rose in Tolia-Kelly, 2012). Tako je bila »analiza podatkov nelinearen proces, ki oživlja vpletenost in prepletenost s pripovedmi pri oblikovanju vprašanj, sodelovanju z udeleženkami in razmišljanju, čutenju in pisanju o zgodbah žensk« (Bryant, 2022: 10).

4.2 Prepustnosti: utelešenje suše, umazanija in stiska

Naslov filma Škornji in vse drugo (angl. *Boots 'n' All*) ima v avstralski kulturi poseben pomen kot poziv k neomajnemu vztrajanju (Bryant, 2022: 11). Za ženske, ki so ustvarile film, izraz »škornji in vse drugo« pomeni trdo delo brez zadržkov – telesnih, čustvenih in psiholoških. Stiska žensk in moških v kmetijstvu se redko raziskuje v povezavi s telesom, ki čuti, zaznava in razmišlja s človeško in več-kot-človeško snovjo med sušo. Dosedanja literatura je raziskovala ekološko žalost kot solastalgijo, ki se občuti kot pričakovana ali dejanska ekološka izguba (Albrecht, 2020). Vendar kako se stiska kaže v trenutku? Ali obstajajo prostorski konteksti, kjer in kako se stiska doživlja v ženskih telesih v času suše?

Koncept intraakcije Karen Barad (2003), tj. kako telesa nastajajo v trenutkih, ko se prepletajo različne snovi, ponuja analitični in metodološki okvir za raziskovanje materialnih prepletenosti kmetic tako s predmeti kot z naravokulturami. Za kmetice so naravokulture in predmeti globoko povezani z vsakdanjim življenjem na kmetiji in prevladujejo v tem, kako so ženske doživljale in izražale stisko in sušo (Bryant, 2022). V filmu Škornji in vse drugo so ženske izbrale dva predmeta – škornje in okna –, ki sta prikazana že na začetku filma, da bi se zajela prepustnost prostorov. Škornji vseh velikosti, odvrženi ob vratih, so bili nenehen opomnik na delo, kmetijo in družino. Naslov filma Škornji in vse drugo nakazuje, da se zunanji prostori v kmečkih hišah vedno prenašajo v notranjost in da je kmečko delo globoko utelešeno – prenaša se prek pragov (slika 1). Na ta način se suši ni mogoče izogniti.

Slika 1: Škornji in vse drugo (angl. *Boots 'n' All*) (Bryant, 2022: 11)

Neprekinjeni pretok med notranjimi in zunanjimi prostori je ujet v film skozi okno, prekrito z umazanijo. Okno, ki je stalna prisotnost in se v domovih teh žensk pogosto nahaja nad kuhinjskim pomivalnim koritom, prinaša zunanji

svet v notranjost tako vizualno kot tudi z zvokom. Veter trese stekla, medtem ko umazanija udarja kot »majhni kamni« (Bryant, 2022: 14). V filmu ženske prikazujejo posnetke pred sušo in po njej, kot so vidni skozi okno (sliki 2 in 3). Popeljejo nas na zelene pašnike in nato na ožgano zemljo z ovcami v pusti pokrajini.

Slika 2: (Bryant, 2022: 12–13)

Slika 3: (Bryant, 2022: 12–13)

Škornji nosijo sledi blata, zemlje in prahu, usnje pa ohranja obliko stopala nosilke, gube in razpoke, ki nastanejo pri vsakdanji rabi in pripovedujejo zgodbo o delu v vseh vremenskih razmerah; zgodbo o prepustnosti in ranljivosti med nosilko in škornjem, ki deluje kot zaščitna ovojnica, in o prepustnosti med usnjem in konstelacijami suše, vetra, umazanije, kamnov – elementov suše, ki ranljive naredijo tako predmete kot človeška in več-kot-človeška bitja. Prek škornjev in oken predmeti oživijo skozi to, kako se odzivajo na druge stvari, kot je

vreme (Bennett, 2010 in 2004; Barad, 2003), pa tudi skozi pripovedi, ki jih ljudje pripisujejo predmetom. Kot trdi Bryant (2022: 11): »Stvari so med seboj prepletene, a se premikajo in vibrirajo – usnjeni škornji, premočeni in neprimerni za nošenje, lahko zaradi nedavnega dežja prinesejo občutek olajšanja; premočeni škornji v času žetve pa so lahko frustrirajoči, saj zavirajo žetev.« Stiska se kaže v trenutku, ko ženske sezujejo škornje, jih obujejo in jih vidijo, kako stojijo v vrsti ob vratih.

Ženske so pojasnile, da je »suho [kar se nanaša tudi na dolgotrajno sušo v Avstraliji] v bistvu na mojem telesu«. Občutile so, da je suša njihova telesa navzven zaznamovala z umazanijo, saj so močni vetrovi ob suši po posestvu razpihovali dragoceno rodovitno prst, ki se je usedala na predmete, prijemala na telesa in krmilna korita. Opazovale so drevesa, ki so se zibala v močnem vetru, škripanje vetrnic in zvok umazanije, ki je udarjala ob okna, pa sta v njih vzbudila občutek stiske.

Ženske so poročale, da jim je zvok kamenja, ki udarja ob steklene plošče, »šel na živce« in vzbujal tesnobo, saj jih je spominjal na zunanje vremenske dogodke. Raziskovalci, ki se ukvarjajo z nesrečami, trdijo, da prav fizično občutenje prahu v grlu ali zvoki vetra povečujejo tesnobo in da ta občutja ostanejo pri ljudeh še dolgo po dogodku. Postanejo kot »avtobiografski spomin« na sušo, saj so »senzorične informacije sestavni del travmatičnih spominov« (Knez in sod., 2021: 1). Veter, umazanija in vročina kot elementi suše ustvarjajo utelešeno afektivno politiko (Duffy in sod., 2016; Hayes-Conroy in Hayes-Conroy, 2008; Ahmed, 2004), ki je globoko povezana in medsebojno deluje s podnebnimi spremembami (Bryant, 2022). To je zato, ker tisto, kar se čuti, zazna, sliši in vidi, sproža čustva (Duffy in sod., 2016), zvoki suše, ki jih povzročajo močni sunki vetra, ali pa tišina in mir ustvarjajo telesne občutke. Ti telesni občutki so čustveno prepleteni s pomeni, izkušnjami in praksami podnebnih sprememb. Duffy in sodelavci (2016: 50) v razpravi o utelešenju in zvoku trdijo, da »feministična perspektiva visceralnega v ospredje postavlja telesno in obravnava zvok kot snovno (ritem, barva, biološko) in izrazno (želja, čustva, emocije in ideje) silo«. Podobno kot dela Duffy in sodelavcev (2016: 50) Škornji in vse drugo usmerja pozornost na visceralno, kar »pomeni […] kako se odzivamo, reagiramo in smo v interakciji z gibanjem zvoka [občutki, ki jih prinašata sonce in veter] preko (čeprav prepustnih) meja našega telesa«.

Umazanija in prah, ki sta med sušo še posebej izrazita, se obrišeta s teles ali prijemata na znojna čela, ko ženske delajo na kmetiji, in na površje privrejo čustva. Čustva, povezana z ljubeznijo, skrbjo in strahom, so neločljivo povezana s pomenom kmetovanja za ženske. Ti pomeni so prepleteni s skrbjo za živali in zemljo, med sušo pa ogrožajo njihovo trenutno preživetje, finančno prihodnost in identiteto kot kmetic.

4.2.1 Skrb, stiska in izčrpanost

Suša predstavlja izziv za ženske, kako poskrbeti za živino. Ženske so na primer pojasnile, da »poskušaš storiti vse, kar je v tvoji moči za svoje živali« in da je skrb za ovce »vir ponosa« (Bryant, 2022: 16). V času suše pa »prevladujeta skrb in nemoč«, prav tako so prisotni dolgi delovni urniki, potrebni za ohranjanje živine pri življenju (Bryant, 2022: 17). Ohranjanje ovac pri življenju je pomenilo, da je bilo treba kupiti seno, kar je bilo v času suše drago in težko dostopno. Prav tako ni bilo rastlinja za prehrano ovac, zato so ženske veliko časa porabile za vožnjo bal po posestvih, ki merijo od približno 800 do 5000 hektarjev. Pri dostavi bal so ženske slednje dvigovale s tovornjakov in jih odlagale v največji vročini dneva, preden so se preselile na naslednji ograjeni pašnik na kmetiji in nato na naslednjega, pri čemer so ta postopek ponavljale. Ena od žensk je pojasnila:

> *Lani se mi je hranjenje ovac zdelo neskončno. Vsak dan sem razdeljevala seno, nenehno premikala ovce na ograjene pašnike, kjer je bila krma; vsaka dva tedna sem prevažala in prodajala živino, polnila krmilnike … [To] je vzelo veliko časa. Nekateri dnevi so minili samo s preverjanjem in krmljenjem ovac. (Bryant, 2022: 12)*

Suša in stiska se v ženskih telesih kažeta kot izčrpanost in potreba po vzdržljivosti, da premagajo utrujenost in še naprej skrbijo za ohranjanje živine in pridelkov. Vzdržljivost je v feministični literaturi obravnavana kot kolektivna izkušnja med ženskami v kmetijstvu, ne kot individualna lastnost ali oblika individualne odpornosti. Gre za trajno stanje preobremenjenosti, negotovosti, podnebnih sprememb in, kot navaja prej omenjena udeleženka, strukturnih in spolno zaznamovanih okoliščin suše. Izčrpanost je posledica vzdržljivosti in način, kako se vzdržljivost v telesu občuti kot obup, ki te vleče k tlom.

4.2.2 Preoblikovanje identitet

Prepustnost suše pomeni prepustnost med vzdržljivimi in izčrpanimi telesi, identitetami in pokrajino. V povezavi z grožnjo izgube kmetije in duševnim zdravjem so pogosto raziskovane identitete moških (na primer Alston in Kent, 2008). Obstaja obsežna literatura, ki se osredotoča na identitete kmetic in raziskuje vloge ali upodobitve žensk kot »pomočnic na kmetiji«, »kmetovih žena« ali »nevidnih kmetic« (Fink, 1992; Sachs, 1983) in spreminjajoče se kmečke identitete v ZDA, Evropi in Avstraliji, da bi pojasnila raznoliko in nenehno oblikovanje in preoblikovanje identitet (Whitley in Brasier, 2020; Shortall, 2014; Burton in Wilson, 2006; Bryant, 1999). V Avstraliji in drugod v medijih krožijo podobe kmetov, ki stojijo na ožganih pokrajinah in trpijo zaradi stiske (Bryant,

2022; Ward, 2005). Med participativnim snemanjem filma pa so ženske govorile o čustveni bolečini zaradi izgube – izgube živali, pridelka, kmetije in identitet.

Glede na raznoliko in spreminjajočo se naravo identitet in sušnih pokrajin so ženske v trenutkih stiske poročale, da se preoblikujejo tudi njihove identitete in samozavest. Identitete se prilagajajo spreminjajočim se vsakodnevnim navadam. Kot je dejala ena od žensk, so se njene misli o sebi preusmerile od »podjetnice« in »ustvarjalke« k »temu, da se preprosto poskušam znajti«. Kmetovanje, ki je v času suše zelo negotovo, je prav tako povezano s preoblikovanjem identitet, ki jih ženske preizprašujejo: »Če nisem več kmetica, kdo sem potem?« Izguba, povezana s podnebnimi spremembami in blaginjo, ni nujno trajna, ampak je lahko začasna, vezana na kraj in delna. Lahko gre na primer za izgubo, povezano z »biotsko raznovrstnostjo […] in izumrtjem vrst, pa tudi za manj vidne, bolj intimne izgube, ki se nepričakovano materializirajo kot odsotnost v vsakdanjem življenju ljudi« (Tschakert in sod., 2017: 5). Tako ženske morda doživljajo ali pa tudi ne doživljajo klinične depresije ali tesnobe kot posledice podnebnih kriz, kot je suša, vendar doživljajo izgubo, povezano s krajem in s tem, kako razumejo same sebe in svojo prisotnost v svetu. Med podnebnimi krizami se lahko poudari tisto, kar kmetice štejejo za dragoceno in pomembno v svojem vsakdanjem življenju – izguba jasno izpostavi vrednost krajine, živali in identitet (Bryant, 2022; Tschakert in sod., 2017). Izguba lahko spodkopava ali ogroža poklicne identitete v kmetijstvu, nekatere raziskave pa so to grožnjo opisale kot ustvarjanje »prehodne bolečine«, prekrite s strahom, jezo, obupom in nemočjo (Kump in sod., 2026: 2). Ta obup lahko vodi v samomor, kot so ugotovile raziskave o moških v kmetijstvu, pri čemer je malo raziskav, ki se osredotočajo na ženske in samopoškodovanje ter samomor.

5 ZAKLJUČEK

V nekaterih geografskih kontekstih, kot so Avstralija, Velika Britanija, Kanada in ZDA, je prišlo do »maskulinizacije stiske«, povezane z maskulinizacijo dela v kmetijstvu. Ta maskulinizacija dela in kmeta kot subjekta je zmanjšala vidnost žensk kot dejanskih kmetic, ki delajo v težkih pogojih, so odgovorne za finance, živino in pridelke in katerih telesa v času suše prav tako trpijo. Ženske, ki so sodelovale pri snemanju filma Škornji in vse drugo (angl. *Boots n' All*), so delile svoje zgodbe o dolgih delovnih urnikih v vročini, močnem vetru in o tem, kako so morale kljub obupu in izčrpanosti še naprej siliti svoja telesa. Pojasnile so, da so njihovi strahovi predstavljali temelj za stisko, ko je bilo krme za ovce malo in ko je veter odpihnil hranila z zgornje plasti prsti.

Film kot raziskovalna metoda je omogočil vpogled v določen trenutek v času in v ženska telesa v gibanju v naravokulturah – kako so zvoki, občutki in prizori vplivali na njihova čustva. Film je jasno pokazal, da se v času suše stiska doživlja neprestano, prepustnost suše pa pomeni, da prodre skozi delovne škornje in okna v dom. Za ženske je utelešena narava stiske med sušo tudi živeta stiska, ki je neizogibna zaradi prepuščanja snovi, kot sta umazanija in veter, v telesa, in odsotnosti ločitve med kmetijskimi stavbami in pokrajino. O izkušnjah žensk s stisko in sušo je še veliko neznanega. Film je le začetek opozarjanja na ženske živete izkušnje s stisko in sušo in odpira nadaljnja vprašanja o stiski in dejanjih žensk v času suše, zlasti v povezavi s skrbjo za skupnost. Prav tako odpira pomembna vprašanja o metodah in opozarja na vprašanje, kako lahko nadaljujemo raziskovanje stisk kmetic, ki omogoča zajemanje večsenzoričnih vidikov stiske.

Literatura

AghaKouchak A, Mirchi A, Madani K, Di Baldassarre G, Nazemi A, Alborzi A, et al. Anthropogenic drought: Definition, challenges, and opportunities. Reviews of Geophysics. 2021; e2019RG000683. Doi: 10.1029/2019RG000683.

Ahmed S. The cultural politics of emotion. New York: Routledge; 2004.

Akerkar S, Fordham M. Gender, place and mental health recovery in disasters: Addressing issues of equality and difference. International Journal of Disaster Risk Reduction. 2017; 23: 218–230. Doi: 10.1016/j.ijdrr.2017.03.020.

Albrecht GA. Negating solastalgia: An emotional revolution from the Anthropocene to the Symbiocene. American Imago. 2020; 77(1): 9–30. Doi: 10.1353/aim.2020.0003.

Alston M. Women on the land: The hidden heart of rural Australia. Sydney: University of New South Wales Press; 1995.

Alston M. Rural male suicide in Australia. Social Science & Medicine. 2012; 74(4): 515–522. Doi: 10.1016/j.socscimed.2010.04.036.

Alston M. Gender and disasters. V: Väyrynen T, Parashar S, Féron É, Confortini CC (ur.), Routledge handbook of feminist peace research. New York: Routledge; 2021: 343–353.

Alston M. Rurality, gender and disaster: A commentary [raziskovalno poročilo]. Melbourne: University of Newcastle; Australian Institute for Disaster Resilience; 2024.

Alston M, Kent J. The Big Dry: The link between rural masculinities and poor health outcomes for farming men. Journal of Sociology. 2008; 44(2): 133–147. Doi: 10.1177/1440783308089166.

Annes A, Wright W, Larkins M. A woman in charge of a farm: French women farmers challenge hegemonic femininity. Sociologia Ruralis. 2021; 61(1): 26–51. Doi: 10.1111/soru.12308.

Barad K. Posthumanist performativity: Toward an understanding of how matter comes to matter. Signs. 2003; 28(3): 801–831. Doi: 10.1086/345321.

Bartlett S. With »mental« you think »mental«: Perceptions of mental health and of mental health professionals [neobjavljeno magistrsko delo]. Manchester: Manchester Metropolitan University; 2000.

Becot F, Inwood S, Budge H. »The source of all my joy and all my stress«: children and childcare as underappreciated sources of stress that affect farm women. Journal of agromedicine. 2025; 30(1): 114–131. Doi: 10.1080/1059924X.2024.2427800.

Bennett J. The force of things: Steps toward an ecology of matter. Political Theory. 2004; 32(3): 347–372. Doi: 10.1177/0090591703260853.

Bennett J. Vibrant matter: A political ecology of things. Durham: Duke University Press; 2010.

Berry HL, Bowen K, Kjellstrom T. Climate change and mental health: A causal pathways framework. International Journal of Public Health. 2010; 55: 123–132. Doi: 10.1007/s00038-009-0112-0.

Bondi L, Burman E. Women and mental health: A feminist review. Feminist Review. 2001; 68: 6–33. Doi: 10.1080/01417780110086528.

Burton RJ, Wilson GA. Injecting social psychology theory into conceptualisations of agricultural agency: towards a post-productivist farmer self-identity? Journal of rural studies. 2006; 22(1): 95–115. Doi: 10.1016/j.jrurstud.2005.07.004.

Bryant L. The detraditionalization of occupational identities in farming in South Australia. Sociologia Ruralis. 1999; 39(2): 236–261. Doi: 10.1111/1467-9523.00104.

Bryant L. Intimacy, heterosexuality and marriage. V: Gorman-Murray A, Pini B, Bryant L (ur.), Sexuality, rurality and geography. Lanham: Lexington Books; 2013: 36–51.

Bryant L. Farming, gender, and mental health. V: Sachs CE, Jensen L, Castellanos P, Sexsmith K (ur.), Routledge handbook of gender and agriculture. New York: Routledge; 2020: 421–434. Doi: 10.4324/9780429199752-38.

Bryant L. Farming women, distress and drought: Intra-actions and entanglements with matter. Sociologia Ruralis. 2022; 62(3): 459–484. Doi: 10.1111/soru.12370.

Bryant L. The gendering of hope: Rural and farming women's biographies of hope, care and resistance. New York: Routledge; 2025.

Bryant L, Garnham B. Beyond discourses of drought: The micro-politics of the wine industry and farmer distress. Journal of Rural Studies. 2013; 32: 1–9. Doi: 10.1016/j.jrurstud.2013.03.002.

Bryant L, Garnham B. Economies, ethics and emotions: Farmer distress within the moral economy of agribusiness. Journal of Rural Studies. 2014; 34: 304–312. Doi: 10.1016/j.jrurstud.2014.03.006.

Bryant L, Garnham B. The fallen hero: Masculinity, shame and farmer suicide in Australia. Gender, Place & Culture. 2015; 22(1): 67–82. Doi: 10.1080/0966369X.2013.855628.

Bryant L, Garnham B. Glocal terrains of farmer distress and suicide. V: Livholts M, Bryant L (ur.), Social work in a glocalised world. New York: Routledge; 2017: 24–41. Doi: 10.4324/9781315628417.

Bryant L, Garnham B. Farming exit and ascriptions of blame: The ordinary ethics of farming communities. Journal of Rural Studies. 2018; 62: 62–67. Doi: 10.1016/j.jrurstud.2018.06.012.

Bryant L, George J. Water and rural communities: Local politics, meaning and place. New York: Routledge; 2016.

Bryant L, Garnham B, Posselt M. Tailoring suicide prevention strategies for men in farming occupations [raziskovalno poročilo]; 2022. Dostopno na: https://www.suicidepreventionaust.org (citirano 25. 5. 2026).

Bryant L, McFarland B, Jaworski K. Growing mental health and wellbeing through co-design with women in farming [raziskovalno poročilo]. University of South Australia; 2024.

Bryant L, McFarland B, Jaworski K. Farming women's experience of isolation: Creating affective connections through material entanglements. Sociologia Ruralis. 2026; 66(2): e70024. Doi: 10.1111/soru.70024.

Bryant L, Pini B. Gender and rurality. New York: Routledge; 2011.

Canetto S, Cleary A. Men, masculinities and suicidal behaviour. Social Science & Medicine. 2012; 74: 461–465. Doi: 10.1016/j.socscimed.2011.11.038.

Canetto S, Lester D. Gender, culture, and suicidal behaviour. Transcultural Psychiatry. 1998; 35: 163–190. Doi: 10.1177/136346159803500201.

Carruth AK, Logan CA. Depressive symptoms in farm women: Effects of health status and farming lifestyle characteristics, behaviors, and beliefs. Journal of Community Health. 2002; 27(3): 213–228. Doi: 10.1023/A:1015206224421.

Conway K, O'Mullane M. Hidden hardship: Understanding the factors affecting women's mental health in agriculture in Ireland. Journal of Public Health. 2025. Doi: 10.1007/s10389-025-02438-9.

Cocina-Díaz V, Dema-Moreno S, Llorente-Marrón M. Gender inequalities in contexts of disasters of natural origin: A systematic review. International and Multidisciplinary Journal of Social Sciences. 2025; 14(2): 83–112. Doi: 10.17583/rimcis.14808.

Department of Agriculture. Australian government drought response, resilience and preparedness plan. 2019. Dostopno na: https://www.agriculture.gov.au/agriculture-land/farm-food-drought/drought (citirano 25. 5. 2026).

Duffy M, Waitt G, Harada T. Making sense of sound: Visceral sonic mapping as a research tool. Emotion, Space and Society. 2016; 20: 49–57. Doi: 10.1016/j.emospa.2016.06.006.

Enarson E, Fothergill A, Peek L. Gender and disaster: Foundations and new directions for research and practice. V: Rodríguez H, William Donner W, Trainor JE (ur.), Handbook of disaster research. Cham: Springer; 2018: 205–223. Doi: 10.1007/978-3-319-63254-4_11.

Fink D. Agrarian women: Wives and mothers in rural Nebraska, 1880-1940. Chapel Hill: UNC Press Books; 1992.

Fullagar S, O'Brien W. Rethinking women's experiences of depression and recovery as emplacement: Spatiality, care and gender relations in rural Australia. Journal of Rural Studies. 2018; 58: 12–19. Doi: 10.1016/j.jrurstud.2017.12.024.

Foucault M. The history of sexuality: Volume 1: The will to knowledge. London: Penguin; 1998.

Fragility Fracture Network. The Pilot Phase of the Fragility Fracture Network Hip Fracture Audit Database. Zurich: Fragility Fracture Network; 2015. Dostopno na: http://fragilityfracturenetwork.org/files/ffn-hfad_pilot_phase_2nd_report.pdf (citirano 26. 10. 2016).

Freedman H, AghaKouchak A, Rigden AJ, van der Hoek A, Tomlinson B. Disparities in the impact of drought on agriculture across countries. Scientific Reports. 2025; 15(1): 13465. Doi: 10.1038/s41598-025-13465-0.

Hagen BN, Thompson R, Sawatzky A, Jones AQ. »Torn in Many, Many, Many Different Directions«: Gendered Perspectives on Mental Health Among Canadian Farmers. Occupational Health. 2026; 1(2): 14. Doi: 10.3390/occuphealth1020014.

Hanigan IC, Schirmer J, Niyonsenga T. Drought and distress in southeastern Australia. EcoHealth. 2018; 15(3): 642–655. Doi: 10.1007/s10393-018-1339-0.

Haraway DJ. When species meet. Minneapolis: University of Minnesota Press; 2008.

Haraway DJ. Staying with the trouble: Making kin in the Chthulucene. Durham: Duke University Press; 2016.

Harrison JE, Henley G. Suicide and hospitalised self-harm in Australia (Injury research and statistics series no. 93). Canberra: Australian Institute of Health and Welfare; 2014.

Haugen MS, Brandth B. When farm couples break up: Gendered moralities, gossip and the fear of stigmatisation in rural communities. Sociologia Ruralis. 2015; 55(2): 227–242. Doi: 10.1111/soru.12065.

Hayes-Conroy A, Hayes-Conroy J. Taking back taste: Feminism, food and visceral politics. Gender, Place & Culture. 2008; 15(5): 461–473. Doi: 10.1080/09663690802300803.

Knežević Hočevar D. Farmer distress through ordinary ethics: »Abolish the social support and give us fairer prices!« L'Uomo. 2024; XIV(1): 41–64.

Jaworski K. The gender of suicide: Knowledge production, theory and suicidology. New York: Routledge; 2016.

Knez I, Willander J, Butler A, Sang ÅO, Sarlöv-Herlin I, Åkerskog A. I can still see, hear and smell the fire: Cognitive, emotional and personal consequences of a natural disaster, and the impact of evacuation. Journal of Environmental Psychology. 2021; 74: 101554. Doi: 10.1016/j.jenvp.2021.101554.

Kump B, Carminati L, Breedveld S. Responses to occupational identity threats in sustainability transitions. Environmental Innovation and Societal Transitions. 2026; 60: 101122. Doi: 10.1016/j.eist.2026.101122.

Kunde L, Kõlves K, Kelly B, Reddy P, De Leo D. Pathways to suicide in Australian farmers. International Journal of Environmental Research and Public Health. 2017; 14(4): 352. Doi: 10.3390/ijerph14040352.

Lanier C, Maume MO. Intimate partner violence and social isolation across the rural/urban divide. Violence Against Women. 2009; 15(11): 1311–1330. Doi: 10.1177/1077801209346711.

Larder N. Good farming as surviving well in rural Australia. Journal of Rural Studies. 2021; 88: 149–156. Doi: 10.1016/j.jrurstud.2021.10.014.

Little J. Rural geography: Rural gender identity and the performance of masculinity and femininity in the countryside. Progress in Human Geography. 2002; 26(5): 665–670. Doi: 10.1191/0309132502ph394pr

Little J. Understanding domestic violence in rural spaces: A research agenda. Progress in Human Geography. 2017; 41(4): 472–488. Doi: 10.1177/0309132516645960.

Little J. Violence, the body and the spaces of intimate war. Geopolitics. 2020; 25(5): 1118–1137. Doi: 10.1080/14650045.2019.1567498.

Melberg K. Farming, stress and psychological well-being. Sociologia Ruralis. 2003; 43(1): 56–76. Doi: 10.1111/1467-9523.00223.

Millett K. Sexual politics. London: Abacus; 1972.

Newsome L. Disrupted gender roles in Australian agriculture. Agriculture & Human Values. 2021; 38(3): 803–824. Doi: 10.1007/s10460-021-10192-3.

Page AN, Fragar LJ. Suicide in Australian farming, 1988–1997. Australian and New Zealand Journal of Psychiatry. 2002; 36: 81–85. Doi: 10.1046/j.1440-1614.2002.00975.x.

Pink S. Multimodality, multisensoriality and ethnographic knowing: Social semiotics and the phenomenology of perception. Qualitative research. 2011; 11(3): 261–276. Doi: 10.1177/1468794111399835.

Price L, Evans N. From as good as gold to gold diggers. Sociologia Ruralis. 2006; 46(4): 280–298. Doi: 10.1111/j.1467-9523.2006.00418.x,

Price L, Evans N. From stress to distress. Journal of Rural Studies. 2009; 25(1): 1–11. Doi: 10.1016/j.jrurstud.2008.03.008.

Rushton A, Phibbs S, Kenney C, Anderson C. The gendered body politic in disaster policy and practice. International Journal of Disaster Risk Reduction. 2020; 47: 101648. Doi: 10.1016/j.ijdrr.2020.101648.

Sachs C. The invisible farmers: Women in agricultural production. Totowa: Rowman & Littlefield; 1983.

Sachs C, Barbercheck M, Brasier K, Kiernan N, Terman A. The rise of women farmers and sustainable agriculture. Iowa City: University of Iowa Press; 2016.

Saunders K, Nicholls W, Corp N, Kingstone T, Mughal F, Chew-Graham CA, et al. (2025). Experiences and perceptions of self-harm in rural-dwelling adults. Health Expectations, 28(3): e70268. Doi: 10.1111/hex.70268.

Scheyett A, Hollifield S, Scarrow A, Garcia A, Marburger I. »A great life, if you can stand it«: Stress and farm women. Journal of Rural Mental Health. 2024; 48(3): 191–204. Doi: 10.1037/rmh0000264.

Schnittker J. The sociology of mental health and the twenty-first-century mental health crisis. Society and Mental Health. 2025; 15(1): 1–16. Doi: 10.1177/21568693241303685.

Scott S, Payne T. Underneath we're all loveable. Trouble & Strife. 1984; 3: 21–25.

Shi L, Feng P, Wang B, Lieu DL, Yu Q. Quantifying future drought change. Journal of Hydrology. 2020; 590: 125394. Doi: 10.1016/j.jhydrol.2020.125394.

Shortall S. Women and farming: Property and power. London: Macmillan; 1999.

Shortall S. Women in the field. Gender, Work & Organization. 2001; 8(2): 164–181. Doi: 10.1111/1468-0432.00127.

Shortall S. Farming, identity and well-being. Anthropological Notebooks. 2014; 20(3): 67–81.

Tschakert P, Barnett J, Ellis N, Lawrence C, Tuana N, Elrick-Barr CE, et al. Climate change and loss. Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change. 2017; 8(5): e476. Doi: 10.1002/wcc.476

Ward I. Drought, news media and policy debate. V: Botterill LC, Wilhite DA (ur.), From disaster response to risk management. Springer, 2005: 85–97. Doi: 10.1007/1-4020-3124-6_7.

Wheeler R, Lobley M, McCann J, Phillimore A. »It's a lonely old world«: Developing a multidimensional understanding of loneliness in farming. Sociologia Ruralis. 2023; 63: 11–36. Doi: 10.1111/soru.12399.

Whitley H, Brasier K. Women farmers' identities. V: Sachs CE, Jensen L, Castellanos P, Sexsmith K (ur.), Routledge handbook of gender and agriculture. New York: Routledge; 2021: 360–369. Doi: 10.4324/9780429199752-33.

Williams, SJ. Reason, emotion and embodiment. Sociology of Health & Illness. 2000; 22(5): 559–581. Doi: 10.1111/1467-9566.00221.

Foto: Nataša Dernovšček Hafner

KMETIJSTVO, MIGRACIJE IN DUŠEVNO ZDRAVJE

Agriculture, migration, and mental health

Tisa Kučan Lah, Sanja Cukut Krilić

POVZETEK

Prispevek na podlagi pregleda mednarodnih raziskav obravnava dejavnike, ki vplivajo na duševno zdravje in dobro počutje migrantskih delavcev v kmetijstvu. Ugotavlja, da njihove duševne stiske niso predvsem posledica individualne ranljivosti, temveč strukturnih dejavnikov, kot so migracijske politike, negotov pravni status, začasne zaposlitve, neustrezni delovni in bivanjski pogoji, diskriminacija. Pregled opozarja tudi na tesno prepletenost telesnega in duševnega zdravja, pomen razlikovanja med delovnimi in kontekstualnimi stresorji in opredeljuje dejavnike, ki prispevajo k boljšemu počutju in večji odpornosti, kot so podporne mreže, občutek pripadnosti in izboljšanje družbenih in političnih pogojev. Ker raziskav o migrantskih delavcih v kmetijstvu v Sloveniji skorajda ni, prispevek izpostavlja potrebo po sistematičnem raziskovanju povezav med migracijami, kmetijstvom in zdravjem tudi v slovenskem prostoru.

Ključne besede: *kmetijstvo, migrantski delavci, sezonsko delo, duševno zdravje, strukturna ranljivost*

Avtorica: Tisa Kučan Lah
Znanstveni in strokovni naziv: magistrica socialne in kulturne antropologije, asistentka
Inštitucija/zaposlitev, naslov: Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU, Novi trg 2, Ljubljana
E-naslov: tisa.kucan-lah@zrc-sazu.si
ORCID iD: 0009-0000-8353-5278

Avtorica: Sanja Cukut Krilić
Znanstveni in strokovni naziv: doktorica sociooloških znanosti, znanstvena sodelavka
Inštitucija/zaposlitev, naslov: Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU, Novi trg 2, Ljubljana
E-naslov: sanja.cukut@zrc-sazu.si
ORCID iD: 0000-0002-4498-3809

https://doi.org/10.3986/9789610511793_06, CC BY-SA

ABSTRACT

Drawing on a review of international research, this article examines the factors that influence the mental health and well-being of migrant workers in agriculture. It finds that their mental distress arises primarily not from individual vulnerability but from structural factors such as migration policies, precarious legal status, temporary employment, inadequate working and living conditions, and discrimination. The review also highlights the close interconnection between physical and mental health, the importance of distinguishing between work-related and contextual stressors, and the factors that contribute to greater well-being and resilience, such as support networks, a sense of belonging, and improvements in social and political conditions. As there is virtually no research on migrant workers in agriculture in Slovenia, this article underlines the need for systematic research into the links between migration, agriculture, and health in the Slovenian context as well.

Key words: *agriculture, migrant workers, seasonal work, mental health, structural vulnerability*

1 UVOD

Kmetijstvo je eden od sektorjev, ki je neločljivo povezan s fizičnim prostorom, kakovostjo zemlje, letnimi časi in podnebjem. To v veliki meri določa potrebo po kratkoročnih, začasnih in posledično negotovih zaposlitvenih razmerjih za kmetijske delavce (King in sod., 2021; Sargeant, 2009). Prav zato ni naključje, da so migrantski in/ali sezonski delavci vedno večji del delovne sile v kmetijstvu, zato je bil na mednarodni ravni, zlasti v Kanadi, ZDA in Evropi, v zadnjih dveh desetletjih zabeležen porast raziskav, v katerih so raziskovalci različnih akademskih ozadij proučevali položaj migrantov, ki delajo v kmetijstvu. Sistematični pregled študij o delu migrantov v sektorju proizvodnje hrane v Evropi (Rye in Scott, 2018) je pokazal, da se je od 90. let 20. stoletja naprej v kmetijskem sektorju kazala vedno večja potreba po delu migrantov, vendar je bila integracija delavcev migrantov

Kratka predstavitev avtoric

Tisa Kučan Lah je magistrica socialne in kulturne antropologije, asistentka na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU. Njena področja proučevanja segajo na področja dobrega počutja ljudi, ki kmetujejo, in migracijskih študij.

Sanja Cukut Krilić je doktorica sociooloških znanosti, znanstvena sodelavka na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU. Njena področja proučevanja segajo na področja migracijskih študij, študij spolov in različnih družbenih kontekstov težav v duševnem zdravju.

na ruralnih območjih pogosto težavna, saj je bil poudarek politik prav na »potrebi po« njihovem delu, manj pa na potrebah te praviloma slabo plačane in pogosto izkoriščane skupine delavcev.

Delavci migranti v kmetijstvu se soočajo z dejavniki, povezanimi z izkušnjo priseljevanja, in z dejavniki, ki so specifični za način življenja priseljenih kmetijskih delavcev (Hovey in Magaña, 2002). Obe skupini dejavnikov sta povezani s praviloma začasno naravo dela v kmetijstvu in nizkim plačilom zanj in s specifičnimi dejavniki, vezanimi na izkušnjo migracije. Zlasti kadar oblikovalci politik in delodajalci delavce obravnavajo kot »nizko usposobljene«, jim pogosto dovolijo vstop v določeno državo le začasno, da bi zapolnili konkretno pomanjkanje delovne sile, s čimer se izognejo socialnim in gospodarskim »stroškom« integracije migrantov (Triandafyllidou, 2022). Spodbujanje izključno začasnih in negotovih oblik zaposlovanja za migrante, ki delajo v kmetijstvu, tako pomeni tudi povečanje njihove strukturne ranljivosti, kar lahko opazimo tudi pri nastajanju hierarhij delovnih pogojev in vrst dela med različnimi skupinami kmetijskih delavcev (Holmes, 2013a in 2013b).

Takšne zaposlitvene politike in negotov pravni status vplivajo tudi na delovne in življenjske pogoje migrantskih kmetijskih delavcev in na njihovo varnost in zdravje pri delu. Začasni delavci so v primerjavi s stalno zaposlenimi – ne glede na to, ali so migranti ali ne – pogosto nesorazmerno izpostavljeni tveganjem na področju varnosti in zdravja pri delu. Sargeant (2009) trdi, da delavci v stalnem delovnem razmerju bolje poznajo politike in prakse na področju varnosti in zdravja pri delu kot začasni delavci, ki so zato bolj izpostavljeni večplastnim ranljivostim. Poudarja tudi heterogenost migrantskih delavcev kot pomembno spremenljivko pri ocenjevanju njihovih ranljivosti in meni, da se večplastne ranljivosti kažejo v različnih oblikah.

V delovno intenzivnih sektorjih, kot je kmetijstvo, so tveganja za nesreče pri delu in za pojav zdravstvenih težav in bolezni še posebej visoka (International labour organization, 2022). Nedavni pregled literature o zdravju migrantskih kmetijskih delavcev (Urrego-Parra in sod., 2022) v obdobju od 1998 do 2021 se je osredotočil na evropske države. Raziskovalci so ugotovili, da najpogostejše nesreče v kmetijstvu, kot so padci, poškodbe z rezilnimi predmeti in poškodbe zaradi strojev, ki so pogosto povezane tudi z ravnanjem z živalmi in pesticidi, lahko ostanejo neprijavljene zaradi strahu pred izgonom, maščevanjem delodajalca in brezposelnostjo. Pregled je nadalje pokazal, da so bile v preučenih študijah najpogosteje navedene težave z duševnim zdravjem tesnoba, stres in depresija, povezane z delovnimi pogoji in socialnim kontekstom. Avtorji so ugotovili tudi, da so fizični simptomi, kot so bolečine v križu in glavoboli, povezani z večjo verjetnostjo za pojav težav z duševnim zdravjem. Zaradi življenjskih in delovnih

okoliščin migrantskih in sezonskih delavcev v kmetijstvu so ti izpostavljeni dejavnikom, ki lahko negativno vplivajo na njihovo počutje. Migrantski in sezonski delavci v kmetijstvu se po Boggess in Ochoa Bouge (2016) soočajo z večjim številom poškodb pri delu, nesreč s smrtnim izidom in boleznimi v primerjavi z delavci v drugih sektorjih, med drugim z raztrganinami, mišično-skeletnimi poškodbami, artritisom, dermatitisom, očesnimi obolenji in srčnimi boleznimi. Ob slabem počutju migrantski kmetijski delavci pogosto ne iščejo pomoči in se ne zaupajo niti delodajalcu, da bi se tako izognili opominom in zmanjšanju plače (Gabriel in MacDonald, 2011; Hennebry, 2009; McLaughlin, 2007, cit. po Barnes, 2013). Fialkowska in Matuszczyk (2021) sta raziskovali poljske migrante v Nemčiji in ukrajinske migrante na Poljskem, ki delajo v kmetijskem sektorju. Ugotovili sta, da delodajalci in delavci manjše poškodbe, kot so bolečine v hrbtu, glavoboli, dehidracija, odrgnine na prstih, praske, padci in izpuščaji, obravnavajo kot nekaj običajnega in jih normalizirajo. Pomanjkanje jezikovnega znanja je bilo eden ključnih dejavnikov, da v primerih mobinga in drugih kršitev na delovnem mestu ni bilo uradnih pritožb. Delavci so se namesto tega bolj zanašali na neformalne mreže kot na iskanje institucionalne podpore. Participatorna raziskava med otroki migranti, starimi med 10 in 17 let (Arnold in sod., 2021), ki so delali v kmetijstvu v Severni Karolini v ZDA in katerih delo v veliki meri ostaja nevidno, je podobno pokazala, da so skoraj vsi bili priča poškodbam pri delu. Bolečino so normalizirali kot »del službe«, hkrati pa praviloma niso bili deležni usposabljanja o varnosti pri delu in so imeli malo zaščite pri delu. Ne gre spregledati tudi dejstva, da kmetijstvo v državah prihoda pogosto potrebuje delavce, ki so pripravljeni sprejeti sezonsko, fizično naporno, slabo plačano in negotovo delo. Kot opozarjajo Bail in sodelavci (2012), imajo države poleg dolžnosti zagotavljanja človekovih pravic delavcem tudi interes, da so ti delavci telesno in duševno zdravi. Številni delavci se za takšno delo ne odločajo prostovoljno, temveč zaradi svojih življenjskih okoliščin, ki jim v državi izvora omejujejo možnosti za delo in preživetje (Holmes, 2013a in 2013b). V takšno delo tako pogosto vstopajo posamezniki z nizko stopnjo formalne izobrazbe, iz okolij brez dostopa do stabilne zaposlitve, s slabim socialnim kapitalom in visoko stopnjo soodvisnosti družinskih članov (García-Colón in Meléndez, 2013).

Prav zato ni zanemarljivo dejstvo, da poleg prej opisanih fizičnih posledic dela v kmetijstvu na telesih migrantskih in sezonskih delavcev tovrstno delo vpliva tudi na njihovo duševno zdravje oziroma doživljanje različnih stisk. V sistematičnem pregledu literature o psihološkem zdravju delavcev migrantov, ki so ga izvedli Mucci in sodelavci (2020), so kot najpomembnejši dejavniki tveganja za psihološki stres opredeljeni njihova osebna preteklost, družbenoekonomski kontekst in delovno okolje. Tudi oddaljenost od doma in pomanjkanje družinske

podpore lahko povzročata vse večji občutek negotovosti in osamljenosti. Delavci migranti se srečujejo tudi z ovirami pri dostopu do zdravstvenih storitev in pogosto niso sposobni obvladovati težav, povezanih s stresom, kot so nespečnost, prebavne težave in glavoboli. Pregled je pokazal tudi, da delavci migranti lahko doživljajo več delovnega stresa kot »lokalno prebivalstvo«, zlasti zaradi pojava, imenovanega »podzaposlenost« – pogosto opravljajo dela, ki ne ustrezajo njihovemu strokovnemu znanju in spretnostim.

Ker so varnost in zdravje pri delu, delovni in življenjski pogoji in širši družbenoekonomski konteksti migrantskih delavcev v kmetijstvu tesno prepleteni, je njihovo duševno zdravje mogoče razumeti le z razumevanjem njihovega vsakdanjega življenja in strukturnih okoliščin, ki ga oblikujejo. Prispevek zato na podlagi pregleda mednarodnih raziskav obravnava, kateri dejavniki vplivajo na duševno zdravje in dobro počutje migrantskih delavcev v kmetijstvu, in osvetli tudi nekatere vire podpore in zaščitne dejavnike, ki lahko prispevajo k zmanjševanju njihovih stisk.

2 METODOLOGIJA

Na migrantske delavce v kmetijstvu v njihovem vsakdanjem življenju deluje niz medsebojno prepletenih dejavnikov, ki vplivajo na njihovo počutje in duševno zdravje. Prispevek temelji na kvalitativnem pregledu sekundarnih virov, ki obravnavajo tematiko stisk migrantskih delavcev v kmetijstvu. Namen pregleda je identificirati ključne dejavnike, ki vplivajo na duševno zdravje in dobro počutje migrantskih in sezonskih delavcev v kmetijstvu oziroma na njihovo doživljanje stisk in težav v duševnem zdravju, in prikazati, kako življenjske, delovne in širše družbene okoliščine oblikujejo njihove vsakodnevne stiske. Pregled je usmerjen predvsem v raziskave, izvedene v ZDA, Kanadi in evropskih državah, kjer je zaposlovanje migrantskih in sezonskih delavcev v kmetijstvu najbolj razširjeno in tudi raziskovalno najbolj dokumentirano. Uporabljena je bila tematska analiza, pri čemer smo posamezne raziskave vključili glede na dejavnike, ki jih avtorji prepoznavajo kot pomembne za pojavljanje stisk migrantskih delavcev. Namen prispevka ni sistematična metaanaliza obstoječih raziskav ali ugotavljanje prevalence težav v duševnem zdravju med migrantskimi delavci v kmetijstvu, temveč sinteza ključnih ugotovitev raziskav, ki prispevajo k razumevanju duševnega zdravja migrantskih delavcev kot posledice prepleta strukturnih, družbenih, ekonomskih in kulturnih dejavnikov. Na podlagi pregleda so bili oblikovani tematski sklopi, ki najprej naslovijo širši socio-politični kontekst migracije, zlasti vprašanje rekrutacije delavcev in njihovega negotovega statusa. V nadaljevanju kot dejavnik tveganja izpostavimo delovne in življenjske pogoje

migrantskih delavcev v kmetijstvu, ki jih vežemo na tematiko diskriminacije, nevidnosti in socialne izolacije te skupine delavcev. Naslovimo tudi kulturne in jezikovne dejavnike, ki lahko vplivajo na doživljanje stisk, in se dotaknemo vloge spola.

3 DEJAVNIKI TVEGANJA ZA DUŠEVNO ZDRAVJE MIGRANTSKIH IN SEZONSKIH DELAVCEV V KMETIJSTVU

3.1 Izkušnja migracije, rekrutacija in migracijski status

V nasprotju s klasično paradigmo migracijskih raziskav, ki se osredotoča na analizo individualnih in domnevno racionalnih motivov za izseljevanje, praviloma kategoriziranih kot dejavniki potiska in potega, se zdi nujno analizirati tudi strukturne okoliščine in mehanizme migracije (Cukut Krilić in Knežević Hočevar, 2022). V Holmesovi (2013b) raziskavi med migrantskimi delavci iz Mehike v ZDA tovrstni strukturni kontekst, ki zgolj navidezno določa prostovoljno odločitev za migracijo, tvorijo okoliščine propadajočih mehiških samooskrbnih kmečkih skupnosti v kontekstu prostotrgovinskega sporazuma med ZDA, Kanado in Mehiko in posledične revščine kmetov v Mehiki.

Eden pomembnejših dejavnikov tveganja za doživljanje stisk so politike rekrutacije delavcev v kmetijstvu, ki praviloma temeljijo na kratkoročnih in negotovih zaposlitvenih aranžmajih. Tako na primer v ZDA, zlasti vizumski program H-2A, delavce veže na posameznega delodajalca, omejuje njihovo možnost menjave zaposlitve in uveljavljanja pravic in jih izpostavlja tveganju deportacije v primeru izgube dela ali pritožb. To povečuje negotovost, otežuje prijavo zlorab in zmanjšuje dostop do pravne in socialne zaščite. Stiske delavcev migrantov se odražajo v slabših delovnih in življenjskih razmerah in večji izpostavljenosti izkoriščanju (Southern Poverty Law Center, 2013; Carrasquillo, 2011). [1]

Eno od skrajnejših oblik izkoriščanja migrantov v kmetijstvu, ki so vezane na načine njihovega rekrutiranja, so raziskovalci identificirali v Italiji, ki je v zadnjih treh desetletjih postala vedno bolj odvisna od dela migrantov v kmetijstvu. Intenzifikacija kmetijstva in vse večji razmah monokulturnega kmetijstva sta povzročila, da je bilo za kratko obdobje pobiranja sadja in zelenjave potrebno večje število delavcev. V okviru pravne ureditve, ki je dovoljenje za bivanje praviloma povezovala s pogodbo o zaposlitvi, se je razmahnilo

1 Več o politikah rekrutacije v Cukut Krilić in Knežević Hočevar, 2022.

število nedokumentiranih migrantov in razvil sistem neformalne mobilnosti, navsezadnje pa se je v procesu zaposlovanja povečalo število posrednikov, kar je migrante pahnilo v še bolj negotov položaj odvisnosti od delodajalcev (Corrado, 2018). Perrotta in Sacchetto (2014) navajata primere, ko so migranti, ki so na odločitev o svojem statusu čakali v sprejemnih centrih ali centrih za pridržanje, te zapustili in se vključili na neformalni trg dela v kmetijstvu. To je pomenilo, da so bili še bolj odvisni od posrednikov, saj bi jih oblasti lahko na podlagi informacije o neurejenem pravnem statusu kadarkoli izgnale iz države.

Tudi v Kanadi in ZDA sta začasnost statusa delavcev v kmetijstvu in posledično nizka raven njihovih socialnih pravic ena ključnih okoliščin njihove prekarizacije in stisk, hkrati pa so delovne hierarhije v kmetijstvu oblikovane glede na rasno in etnično pripadnost delavcev (Cohen, 2019; Holmes, 2013a in 2013b). Cohen (2019) je pokazala, da so delavci v kmetijstvu, čeprav imajo v Kanadi začasno urejen pravni status, v nenehnem prekarnem položaju in živijo v strahu pred deportacijo. V praksi delavci, ki v Kanadi delajo v okviru programa za delavce v kmetijstvu, skoraj nimajo dostopa do ureditve stalnega statusa v državi, dostopa do socialnih storitev in možnosti delovne mobilnosti. Ker so njihova delovna dovoljenja vezana na delodajalca, to vzpostavlja sistem prisilne vezanosti na enega delodajalca, ne glede na morebitne kršitve delavskih pravic. Poleg tovrstnih pravnih regulativ delodajalci uporabljajo vrsto drugih postopkov za nadzorovanje delavcev, kot so zasegi potnih listov, odkrit in prikrit nadzor, politike prepovedi sprejemanja obiskovalcev in uživanja alkohola in določanje najpoznejših dovoljenih ur prihoda v namestitev.

Kljub temu velja opozoriti, da migrantski delavci v kmetijstvu niso nujno zgolj začasni oziroma sezonski delavci, ki se selijo glede na zaposlitvene priložnosti. Četudi je nedokumentiran status eden od pomembnejših dejavnikov tveganja za doživljanje stisk, pa po nekaterih ocenah večina delavcev v kmetijstvu v ZDA stalno živi na določenem območju in niso zgolj delavci na poljih, temveč tudi vozniki tovornjakov, upravljavci kmetij, pogodbeniki ..., kar vpliva tudi na njihove delovne in življenjske pogoje in na kakovost življenja (Schmid 2019, cit. po Cook, 2023). V hierarhiji delovnih pogojev se zdi, da imajo delavci, ki opravljajo specializirane naloge, več možnosti odločanja in avtonomije kot tisti, ki opravljajo ponavljajoča dela, za katera ni potrebnih toliko specializiranih znanj (Cook, 2023).

3.2 Delovni pogoji in negotovost zaposlitve

Ranljivost delavcev migrantov v kmetijstvu se dosledno kaže tudi v delovnih pogojih, ki so jim izpostavljeni na kmetijah. Burke Winkelman in sodelavci (2013) v študiji med migrantskimi delavci v kmetijstvu v ZDA navajajo, da so njihove

dlani, stopala in oči utrujeni. Nekateri so utrujeni od celodnevnega stanja, čutijo napetosti v hrbtu, vratu, rokah ali pa jih zaradi tega boli glava; pogosto jim ni dovoljeno vzeti odmora. Ob utrujenosti poročajo tudi o pomanjkanju (prenosnih) stranišč, ekstremnih temperaturah, psihološkem stresu, povezanem z zahtevnostjo nadrejenih, in o nerealno visokih standardih produktivnosti (Burke Winkelman in sod., 2013). O ekstremnih temperaturah je poročala tudi raziskava med latinskoameriškimi migrantskimi in sezonskimi delavci v Severni Karolini, kjer je 94 % udeležencev poročalo o delu v ekstremni vročini in 40 % o simptomih, povezanih z vročino (Mirabelli in sod., 2005, cit. po Zhang in sod., 2016: 324). Hkrati raziskave kažejo, da so delavci migranti v kmetijstvu praviloma slabo usposobljeni na področju varnosti na delovnem mestu (Colindres in sod., 2021).

V raziskavi med migrantskimi kmetijskimi delavci v Kanadi (Colindres in sod., 2021) jih je od 179 anketiranih 146 (81,6 %) poročalo o usposabljanju na delovnem mestu, vendar je približno polovica povedala, da ne vedo, kakšne pravice imajo kot delavci v Kanadi, in da je količina časa, namenjenega usposabljanju za zdravje in varnost, spremenljiva. Omenjeno kaže na pomanjkanje standardizacije tovrstnih postopkov usposabljanja in posledično morebitno nezadostno pripravljenost za delo v nevarnem kmetijskem sektorju. V tej luči morda ni presenetljivo, da je več kot polovica udeležencev raziskave (63,7 % oziroma 114) menila, da njihovo delo v Kanadi ogroža njihovo zdravje. Od vseh udeležencev se jih je 28 (15,6 %) v zadnjih petih sezonah med delom v Kanadi poškodovalo. Od teh jih je 26 o poškodbi poročalo svojemu nadrejenemu, 16 jih je šlo na zdravljenje v bolnišnico, šest pa je o poškodbi obvestilo konzularne uradnike. Poškodbe so bile le v treh primerih prijavljene WorkSafeBC-ju (Odboru za odškodnine delavcem Britanske Kolumbije). Ob tem je 90 (50,3 %) udeležencev poročalo, da ne vedo, na koga se obrniti po pomoč pri prevajanju, 71 (39,7 %) pa jih ni vedelo, na koga se obrniti za ureditev prevoza. Le 83 (46,4 %) anketiranih se je močno strinjalo s trditvijo, da bi lahko ob resni težavi dobili potrebno pomoč.

3.3 Jezikovne ovire in prilagoditve

Vstop v tujejezično kulturno okolje je eden izmed pomembnejših dejavnikov tveganja v procesu migracije. Tudi pri migrantskih delavcih v kmetijstvu lahko pomanjkljivo znanje lokalnega jezika predstavlja pomembno oviro v njihovem vsakdanjem življenju. Tematiki poznavanja jezika se je posvečalo kar nekaj raziskovalcev (García-Colón in Meléndez, 2013; Cartwright, 2011; Magaña in Hovey, 2003). García-Colón in Meléndez (2013) sta v raziskavi med julijem in novembrom 2010 s pomočjo anketnega vprašalnika preučevala situacijo delavcev v kmetijstvu iz Portorika v južnem New Jerseyju, severnem delu zvezne države New York, Connecticutu, vzhodni Pensilvaniji in zahodnem Massachusettsu v

ZDA. Ugotovila sta, da večina delavcev v kmetijstvu iz Portorika ne govori tekoče angleško, saj je kar 84,5 % anketirancev poročalo o ničelnem ali nizkem znanju angleščine, ob tem pa so pogosto slabo pismeni tudi v španščini. Znanje jezika je za migrantske in sezonske delavce v kmetijstvu po Aguileri (2005, cit. po García-Colón in Meléndez, 2013) pomembno tako zaradi povezave med znanjem jezika in višjim zaslužkom kot tudi zaradi možnosti usposabljanja o varnosti pri delu, pridobivanja zdravstvenega zavarovanja, vzpostavljanja interakcij v širši skupnosti in premagovanja socialne izolacije. Teza o povezavi med znanjem jezika in višjim zaslužkom se je v raziskavi García-Colóna in Meléndeza (2013) potrdila, saj so imeli delavci, ki so v anketi poročali o dobrem oziroma zelo dobrem znanju angleškega jezika, v povprečju dva dolarja na uro višji zaslužek kot tisti, ki so poročali o nizkem znanju angleškega jezika, in tri dolarje na uro višji zaslužek kot tisti, ki angleško sploh ne govorijo. V nasprotju z raziskavo med portoriškimi delavci raziskava medicinske antropologinje Cartwright (2011) med migrantskimi delavci v zvezni državi Montana v ZDA ni pokazala nobene povezave med znanjem jezika in višjim zaslužkom. Raziskava prav tako ni našla povezave med znanjem jezika in višjim nivojem akulturacije, saj so bili tudi tisti z boljšim znanjem angleškega jezika še vedno zaposleni v začasnih službah z nizkim dohodkom (Cartwright, 2011). Zahteve po znanju jezika se tako kontekstualno razlikujejo, lahko pa sklenemo, da vstop v tujejezično kulturno okolje predstavlja nezanemarljiv stresor.

Kljub situacijski pogojenosti znanja jezika Magaña in Hovey (2003) med delavci migranti v kmetijstvu poročata o dokaj konsistentnih odzivih na spoprijemanje z jezikovnimi ovirami. Kot najpogostejši odziv navajata prošnjo za pomoč pri uporabi jezika, pri čemer so eden najpogostejših virov pomoči otroci migrantskih delavcev. Magaña in Hovey (2003) ob tem izpostavljata možne težave, ki lahko nastanejo, ko so otroci prisiljeni v vlogo prevajalcev, med drugim spremembo dinamike med otroki in starši, na primer povzdigovanje otroka na višji položaj moči v družini ali občutke sramu staršev zaradi neznanja jezika, kar lahko zmanjša pomembnost staršev v očeh otrok. Kot zadnjo oviro navajata možnost slabe kakovosti prevoda zaradi stopnje zrelosti otrok in njihove ravni znanja jezika.

Študija, izvedena v obliki fokusnih skupin, v katerih so sodelovali latinskoameriški migrantski delavci v kmetijstvu v zvezni državi Južna Georgia, potrjuje pomembnost zmožnosti komuniciranja v angleškem jeziku (Perilla in sod., 1998). Udeleženci vseh štirih fokusnih skupin so navajali tečaje angleškega jezika kot visoko prioriteto. Opozorili so, da se morajo tečaji izvajati na dostopnih krajih in ob ustreznem času, na primer kot večerni tečaji v kolektivnih namestitvah delavcev.

3.4 Diskriminacija na delovnem mestu in v vsakdanjem življenju

Veliko tveganje za dobro počutje migrantskih in sezonskih delavcev v kmetijstvu predstavlja diskriminacija, zato ni presenetljivo, da jo raziskave pogosto obravnavajo. Krieger (2010, cit. po Agudelo-Suárez in sod., 2009: 1867) diskriminacijo razlaga kot proces, v katerem je eden ali več članov, ki jih družba dojema kot skupino, obravnavan drugače (slabšalno) na podlagi pripadnosti tej skupini. Agudelo-Suárez in sodelavci (2009) opozarjajo tudi, da diskriminacije ne doživljajo nujno samo migranti, saj je vezana na različne dejavnike, kot so socialno-ekonomski položaj, spol, etnično ozadje, državljanstvo ...

V raziskavi med migrantskimi delavci v Španiji Agudelo-Suárez in sodelavci (2009) poudarjajo posledice diskriminacije na podlagi pripadnosti določeni etnični skupini, kot so jih zaznale tudi druge raziskave, na primer vpliv na duševno zdravje (Gee in sod., 2006; Lang Li in Kim, 2004, cit. po Agudelo-Suárez in sod., 2009; Noh in sod., 2007) in vpliv na fizično zdravje, denimo povečano tveganje za kardiovaskularne bolezni (Wayatt in sod., 2003, cit. po Agudelo-Suárez in sod., 2009) in spremembe krvnega tlaka (Brondolo in sod., 2003, cit. po Agudelo-Suárez in sod., 2009). Podobne ugotovitve so v raziskavi med migrantskimi delavci v kmetijstvu v Britanski Kolumbiji v Kanadi podali Colindres in sodelavci (2021). Naj ponazorimo: 31,3 % njihovih anketirancev je poročalo, da so bili v zadnjih petih sezonah diskriminirani zaradi rase ali etnične pripadnosti. Več kot eden od petih (21,8 %) je poročal, da jim je delodajalec grozil ali jih ustrahoval, 15,1 % pa jih je navedlo, da jih je v zadnjih petih sezonah napadel šef ali nadzornik (Colindres in sod., 2021).

Razumevanje diskriminacije v kmetijstvu zato zahteva upoštevanje širšega strukturnega okvira. Holmes (2013a) diskriminacijo v okviru sodobnega ameriškega kmetijstva razlaga na podlagi svojega dela na kmetiji Tanaka. Neenakosti v moči med drugim povezuje z vprašanjem rase, razreda in državljanskega statusa. Asimetrije, ki se splošno pojavljajo v družbi, tako določajo tudi strukturo dela na kmetiji Tanaka. Asimetrije zaposlene na kmetiji delijo na tiste na vrhu in tiste na dnu. Od tistih na vrhu lestvice (vodstvo) se pogosto pričakuje, da premagajo težave, ki jih prinaša diskriminacija, obenem pa se označujejo za sebične in pohlepne. Pri tem se spregleda, da kmetija deluje znotraj okvirjev širše družbe, nanjo pa pritiskajo večje sistemske težave. Vodstvo kmetije si na primer ne more privoščiti dvigovanja plač delavcev, saj nanj z druge strani pritiska država zaradi korporatizacije kmetijstva v ZDA in rasti mednarodnega prostega trga. Holmes (2013a) sklene, da so najmočnejši vplivi na trpljenje delavcev v kmetijstvu strukturni in ne posledica volje posameznih

akterjev, saj strukturno nasilje najprej uveljavlja tržna vladavina, nato pa ga kanalizirajo mednarodni in domači rasizem, klasizem, seksizem in predsodki do priseljencev. Kljub temu strukturno nasilje ni preprost enosmeren pojav; makrosocialne in ekonomske strukture po Holmesu (2013a) ustvarjajo ranljivost na vseh ravneh kmetijske hierarhije.

Tudi v drugih sferah vsakdanjega življenja so odzivi na naraščajočo prisotnost migrantov v kmetijstvu različni, a v nekaterih primerih je prišlo celo do odkritih izrazov rasizma in nasilja. Eden najkonkretnejših izrazov strukturne ranljivosti delavcev migrantov v kmetijstvu so bivanjske razmere. Raziskave poročajo, da so delavci pogosto nastanjeni v skupnih stanovanjih, ki so oddaljena od mestnih središč, trgovin, javnega prevoza, interneta in telefonskih storitev (na primer Amfo in sod., 2023; Colindres in sod., 2021; Holmes, 2013a). Benson (2008) opozarja, da delavce pogosto krivimo za slabe bivanjske razmere, čeprav so te organizirane tako, da otežujejo vzdrževanje čistoče, zasebnosti in občutka doma. Če si hladilnik deli 20 ljudi, štedilnik pa 50, individualna odgovornost ne more pojasniti nereda ali napetosti. Prostor, ki ni zasnovan kot dom, ampak kot začasna delovna nastanitev, proizvaja drugačne odnose. Delavci imajo manj motivacije za urejanje prostora, ki ni njihov, iz katerega so lahko kadarkoli odpuščeni ali izseljeni in v katerem je zasebnost minimalna (Benson, 2008). Slabe bivalne razmere lahko tej skupini pošiljajo tudi jasna sporočila o nespoštovanju in pomanjkanju dostojanstva, kar lahko poslabša občutek brezupnosti in nemoči pri varovanju lastnih pravic (Caxaj in sod., 2022).

Cohen (2019) izpostavlja, da se zaradi pomanjkanja dostopa do prevoza, dolgih delavnikov in življenja na kmetiji v Kanadi vzpostavljajo rasno segregirane skupnosti, v katerih so temnopolti in Latinoameričani omejeni na redke, praviloma od lokalne skupnosti »skrite« prostore. Delavci morajo pogosto živeti v bivanjskih namestitvah, ki jim jih uredi delodajalec, najpogosteje kar na kmetiji. Po drugi strani člani teh skupnosti zaradi svoje domnevne »nebelskosti« doživljajo diskriminacijo oziroma na podlagi predpostavk o domnevnem kriminalnem vedenju posameznih rasiziranih skupin celo kriminalizacijo v lokalnih skupnostih, kjer prebivajo. Podobno se dogaja v Italiji, kjer je namestitev delavcev v kmetijstvu segregirana: lokalne skupnosti vzpostavijo sprejemne centre za omejeno število delavcev z urejenimi dokumenti, številni delavci – zlasti tisti iz držav vzhodne Evrope – pa živijo v zapuščenih namestitvah, pogosto brez elektrike, gretja in vode, delavci iz Afrike pa pogosto stanujejo v velikih »getih«, kot jih sami imenujejo, kjer na majhnem prostoru (v improviziranih kolibah, zapuščenih stavbah, tovarnah …) skupaj živi več sto ljudi. Omenjena organizacija namestitve zunaj večjih mest spodbuja prostorsko, ekonomsko,

kulturno in politično osamitev teh delavcev od lokalnega prebivalstva (Perrotta in Sacchetto, 2014).

3.5 Nevidnost, izolacija in telesne izkušnje

Jezikovne ovire so le eden izmed razlogov, zaradi katerih so migrantski in sezonski delavci v družbi pogosto nevidni. Bail in sodelavci (2012) na podlagi dolgotrajne raziskave med delavci v kmetijstvu v ameriški zvezni državi Georgia sklenejo, da so ti delavci dejansko in metaforično nevidni. Ljudje praviloma ne vedo, kje so nastanjeni, in pogosto tudi ne, kje so polja, na katerih delajo. Nevidni ostajajo tudi otroci, ki zaradi nestabilnosti bivanja praviloma ne hodijo v vrtec, hkrati pa je za vpis v šolo potreben rojstni list, ki ga nekateri nimajo ali so ga na poti v ZDA izgubili. Ker niso upravičeni do nadomestil za brezposelnost, so prepuščeni možnostim za delo v kmetijstvu, ki jih določajo negotove vremenske razmere in letni časi oziroma sezonskost. Omenjena negotovost neposredno vpliva na njihovo zdravje, ki ga še zaostruje nezmožnost dostopa do zdravstvene oskrbe in posledično zapoznele diagnoze. Pomanjkanje podpore in ločenost od družin po ugotovitvah Bail in sodelavcev (2012) vpliva na zabeleženo pojavnost anksioznosti in depresije, ki ju poglabljajo socialna izolacija, revščina in identitetna razklanost med dvema kulturama. O nevidnosti migrantskih in sezonskih delavcev piše tudi Holmes (2013a), ki v svoji etnografiji omenja primer vsakoletnega festivala tulipanov v Skagit Valleyju (Washington), kjer se nihče ne sprašuje o tem, kdo ureja in skrbi za polja tulipanov. Pri tem navaja svojega belopoltega prijatelja, ki pravi, da se ljudje v njegovi bližini pravzaprav niti ne zavedajo dobro, da migrantski delavci obstajajo, saj jim je že sama misel na njih strašljiva. Nevidnost migrantskih delavcev vpliva na slabo zavedanje o neenakostih, ki je po Holmesu (2013a) pogoj za razumevanje družbenega trpljenja. Na nevidnost migrantskih in sezonskih delavcev opozarjajo tudi druge raziskave.

Raziskava Perilla in sodelavcev (1998) njihovo nevidnost povezuje z njihovim nedokumentiranim statusom, kar povzroča, da njihovi glasovi v družbi niso slišani. Lamberti-Castronuovo in sodelavci (2021) opozarjajo, da visoka mobilnost delavcev v kmetijstvu le-tem preprečuje, da se bolj vključijo v skupnost in zgradijo trajnejše odnose. Enega izmed ključnih dejavnikov tveganja predstavljajo tudi težave pri prilagajanju drugačni hrani, občutki izolacije, težave pri spoznavanju ljudi in težave zaradi ločitve od družine (Ramos in sod., 2015). Prilagoditve, kot so učenje novega jezika, prilagajanje drugačni hrani in drugim kulturnim normam, so hitro opazne. Druge prilagoditve se dogajajo na veliko bolj nezavednem nivoju in jih ob nepozornosti lahko hitro spregledamo. Gre za prilagoditve, ki jih Holmes (2013a) povezuje s telesnimi izkušnjami. Te razlaga s pomočjo koncepta

habitusa, ki ga je oblikoval Pierre Bourdieu. Holmes (2013a) telesne izkušnje povezuje tudi s tem, kako na posameznika reagira okolica. Pri tem primerja lastne izkušnje svetlopoltega visokega študenta, ki govori angleško, in izkušnje njegovih sogovornikov. Razlike pri odnosu okolja so bile očitne že pri delu na polju. S Holmesom so se nadzorniki pogosto šalili, se z njim pogovarjali in mu celo pomagali pri nabiranju jagod, nasprotno so bili do delavcev iz Oaxace veliko zahtevnejši, pogosto pa so jih tudi naslavljali s slabšalnimi imeni. Razlike med raziskovalcem in migrantskimi delavci pa so bile očitne tudi v drugih vsakdanjih situacijah, na primer ob obisku restavracije s hitro hrano, kjer se migrantski delavci niso upali pritožiti ob napačno izpolnjenem naročilu, pritožiti se niso želeli niti ob napačnih obravnavah pri zdravniku. Prestrašili so se tudi ob možni prisotnosti policije, svoje avtomobile pa so vedno ohranjali v brezhibnem stanju, saj že pregorela avtomobilska luč lahko prinese obilico težav. Telo raziskovalca Holmesa so ljudje v okolici dojemali kot nekaj, kar spada v njihovo okolje, medtem ko telesa migrantskih delavcev predstavljajo tujega Drugega, ki v njihovo okolje ne spada.

3.6 Družina in transnacionalno življenje

Migrantski delavci v kmetijstvu pogosto v državo prihoda potujejo sami, medtem ko njihove družine ostajajo v državah izvora. Ločitev od družine zanje predstavlja velik dejavnik tveganja, kar se odraža tudi v izjavi enega izmed delavcev iz Portorika v ZDA v že omenjeni raziskavi: »Nihče noče zapustiti svoje družine in biti tu v skrbeh zaradi njih in tega, da ne moreš biti tam za njih, če se kaj zgodi« (García-Colón in Meléndez, 2013: 105). O »duševnem stresu«, povezanem z družinskimi situacijami, so poročali tudi migrantski in sezonski delavci, zajeti v raziskavi v Severni Karolini, ki so opisovali stres, ker ne morejo videti svojih družin in otrok, ki so ostali v njihovih državah izvora. Poročali so tudi o stresu, povezanem z družinskimi odgovornostmi, skrbjo za partnerja in otroke, kuhanjem, skrbjo za dom in otroke po dolgem delovnem dnevu in dolgi poti na delo (Burke Winkelman in sod., 2013). Eden izmed sodelujočih v raziskavi je delil povedno izkušnjo spominjanja na dom:

> *»Moja sodelavka predvaja preveč glasbe in glasba povzroča spomine. Spomini so stresni in me opominjajo na moje otroke v Gvatemali, to me dela žalostnega« (Burke Winkelman in sod., 2013: 1821).*

Da lahko ločitev staršev in otrok predstavlja resne posledice za duševno zdravje, je pokazala tudi raziskava med 75 kmetijskimi delavci, ki potujejo med Kanado in Mehiko (Caxaj in sod., 2020). Starši v primeru ločitve od otrok pogosto trpijo zaradi psihične napetosti in obremenjenosti, otroci pa zaradi fizičnih in duševnih

stisk. Raziskave med ženskami iz Mehike, ki so se zaradi dela morale ločiti od svojih otrok in preseliti v ZDA, kažejo, da tako one kot njihove družine doživljajo kronično, konkretno in nedvoumno žalovanje zaradi skrbi za svoje ljubljene in obdobij nenehne in ponavljajoče se ločitve (Solheim in sod., 2016, cit. po Caxaj in sod., 2020). Za dobro počutje migrantskih delavcev in njihovih družin je pomembno, da vzdržujejo močne transnacionalne povezave, kar najpogosteje počnejo s pisanjem pisem in telefonskimi stiki (Magaña in Hovey, 2003). Kako pomembno vlogo imajo komunikacijske tehnologije, ki transnacionalnim družinam omogočajo ohranjanje stikov na daljavo, je v raziskavi indijskih družin preučevala Tanja Ahlin (2018). Skozi terensko delo ugotavlja, da vsakodnevni klici prenašajo sporočilo »kličem in s tem izkazujem, da mi je mar«, ob tem pa prenašajo čustva ljubezni, zaupanja, skrbi, osamljenosti in strahu pred zapustitvijo (Ahlin, 2018: 78). Prenos čustev in skrbi Ahlin (2018: 79) vidi v vsakdanjih dejanjih, kot so telefoniranje, sprejemanje klicev, usklajevanje časovnih pasov, skupno molčanje in kazanje obrazov, hrane in rastlin na spletnih kamerah. Napredek v komunikacijskih tehnologijah tako migrantskim družinam, ki imajo dostop do tehnologije, omogoča redno ohranjanje stikov in celo skrb na daljavo.

Poleg fizične ločitve od družine dodatni dejavnik tveganja za migrantske delavce predstavlja tudi občutek odgovornosti in potreba po (finančni) preskrbi družine v državi izvora. Že večkrat omenjena raziskava med portoriškimi delavci v kmetijstvu je pokazala, da tudi med tistimi, ki so rojeni v ZDA, več kot dve tretjini delavcev pošiljata denar v Portoriko (García-Colón in Meléndez, 2013). Nenehna skrb, da nimajo dovolj denarja, da bi ga poslali domov, pri migrantskih delavcih v kmetijstvu predstavlja vir stresa (Burke Winkelman in sod., 2013).

Ob ostalih družinskih članih pa prav poseben vir stisk predstavljajo otroci. Otrokom posebno pozornost posvečajo Escrig-Pinol in sodelavci (2023), ki so izvajali etnografijo s petimi migrantskimi družinami delavcev v kmetijstvu v Kanadi. Otroci mater, ki so migrirale v Kanado, sami pa so ostali v državah izvora, poročajo o občutku zapuščenosti, ki ga poslabšujeta travmatičen spomin na materin prvi odhod in dejstvo, da delavci o svojem odhodu nimajo vnaprej veliko informacij, prav tako nimajo kontrole nad časom odhoda (Escrig-Pinol in sod., 2023: 9). Na posledice migracij za otroke opozarjajo tudi druge raziskave, ki se osredotočajo na njihove življenjske razmere v državah prihoda. Med njimi so Martin, Gordon in Kupersmidt (1995), ki so analizirali intervjuje z 61 migrantskimi družinami z otroki v Severni Karolini v ZDA. V raziskavi so se osredotočili na neposredne posledice, ki jih ima nasilje na otroke. Rezultati so pokazali, da ima več kot polovica otrok izkušnje z nasiljem; 46 % jih je bilo priča nasilju nad drugimi, 19 % pa je bilo samih žrtev nasilja. Posebno zanimanje za otroke so podkrepili z navajanjem predhodnih raziskav, kot je študija primera

z 10 migrantskimi družinami z otroki, v kateri so raziskovalci pri mlajših otrocih zaznali visoke ravni psihosomatskih motenj, pri adolescentih pa visoke stopnje antisocialnega vedenja, depresije in fobij (Coles, 1965, cit. po Martin in sod., 1995). Predhodne raziskave navajajo tudi slabe akademske dosežke, nizko akademsko samozavest in slabo splošno samopodobo otrok (Division of Curriculum and Instruction: Chapter 1 and migrant education in North Carolina, 1989, cit. po Martin in sod., 1995; Henggler in sod., 1978). Pri otrocih migrantskih in sezonskih delavcev so navedene raziskave zaznale tudi relativno visoke stopnje čustvenih in vedenjskih težav, hkrati pa ti le redko dobijo pomoč, kar povezujejo tako s strukturnimi kot tudi psihološkimi ovirami (Kuppersmidt in sod. 1993, cit. po Martin in sod., 1995). Tovrstne težave otrok migrantskih delavcev niso zgolj posledica individualnih izkušenj, temveč odražajo širše strukturne razmere negotovega pravnega statusa staršev, njihovega prekarnega dela in trajajoče revščine.

3.7 Kulturni dejavniki in kulturno opredeljene duševne stiske

Ob dejavnikih tveganja, ki izhajajo iz migracijske izkušnje, življenjskih in delovnih pogojev v državi prihoda, ločitve od družine ..., lahko na posameznika vplivajo tudi različni družbenokulturni dejavniki v državah izvora. Primer tega je t. i. mačizmo, ki ga Acosta in sodelavci (2020) opredelijo kot prepričanje o tradicionalnih moških vlogah v različnih latinskoameriških kulturah. Glede na predstave mačizma naj bi bili moški agresivni, dominantni in stoični ženskarji (Archiniega in sod., 2008, cit. po Acosta in sod., 2020).

Raziskave kažejo, da mačizmo vpliva na duševno zdravje posameznika: zvišuje na primer tveganje za posttravmatsko stresno motnjo, depresijo, tesnobo, antisocialno obnašanje in zaznane ravni stresa (Archiniega in sod., 2008, cit. po Acosta in sod., 2020). Mačizmo duševno stisko povzroča takrat, ko se posameznik ne more obnašati v skladu z njegovimi vrednotami in pričakovanji. Migrantski delavci v kmetijstvu so v takšno obnašanje pogosto prisiljeni zaradi svojega negotovega statusa in družbene nemoči. De Castro in sodelavci (2006, cit. po Acosta in sod., 2020) poročajo, da se posamezniki, ki poročajo o strahu pred deportacijo, skušajo ogniti konfliktom, prenašajo večje zlorabe na delovnem mestu, redkeje iščejo druge zaposlitvene možnosti in se izogibajo situacijam, ki bi prinašale preveč pozornosti. Pri posameznikih z visoko stopnjo ponotranjenega mačizma takšno obnašanje torej pomeni odstop od njihovih vrednot in pričakovanih dominantnih vzorcev obnašanja.

Ob pričakovanih vzorcih obnašanja, ki lahko kot dejavniki tveganja vplivajo na duševne stiske, raziskovalci opažajo tudi kulturno definirane duševne stiske, kot je t. i. nervios. Ob tem opozarjajo, da nerazumevanje kulturno pogojenih sindromov, kot je nervios, prispeva k nastanku in ohranjanju neenakosti na področju zdravja med Latinoameričani. Latinoameričani nerviosa ne dojemajo kot duševno bolezen in mu posledično tudi ne pripisujejo predsodkov in stigme, povezanih z duševnimi boleznimi. Kljub temu je koncept nervios klinično povezan z depresijo in tesnobo, kot sta opredeljeni v okviru zahodnega medicinskega aparata, in je lahko uporaben za prepoznavanje duševnih stisk pri Latinoameričanih (O'Connor in sod., 2015). Raziskovalci ga med drugim opisujejo kot »preveč misli«, nervozo, razdražljivost, strah, predispozicijo za eksplozivno jezo, v skrajnih primerih celo psihozo (Lewis-Fernandez in sod., 2010, cit. po O'Connor in sod., 2015).

3.8 Spol kot dejavnik ranljivosti

Pomemben vpliv na stiske migrantskih in sezonskih delavcev v kmetijstvu ima tudi spol. Ženske so ranljive iz enakih razlogov kot moški, hkrati pa so diskriminirane tudi na podlagi spola. Pogosto so za isto delo plačane manj, imajo omejene možnosti za napredovanje, podvržene so spolnemu nadlegovanju na delovnem mestu in zlorabi. Ob diskriminaciji in nadlegovanju na delovnem mestu so pogosto bolj obremenjene z domačimi opravili, na primer s skrbjo za otroke, pripravo hrane in čiščenjem (Arcury in sod., 2022). Latinskoameriške migrantske delavke v ZDA so v raziskavi Curl in sodelavcev (2021) poročale, da neenakomerna delitev gospodinjskih opravil, vključno z varstvom otrok, postane še posebej zahtevna za ženske med sajenjem in žetvijo, kar zahteva dolge delovnike. Ženske so bile zaskrbljene tudi zaradi prehranske varnosti in oskrbe s hrano, za kar čutijo primarno odgovornost, kar lahko izhaja iz spolno pogojenih odgovornosti, ki so posledica družbenih hierarhij. Podobno je raziskava Bail in sodelavcev (2012) v ameriški zvezni državi Georgia ugotovila, da morajo ženske poleg primarne odgovornosti za pripravo hrane doma praviloma delati še dolge deset- do dvanajsturne delovnike.

Raziskava Arcuryja in sodelavcev (2022) v ZDA se ukvarja z vprašanjem latinskoameriških žensk v kmečkih družinah. Avtorji dokazujejo, da so ženske pogosto prisiljene menjati službo; večina se jih večkrat v obdobju 18 mesecev izmenjuje med obdobji zaposlitve in obdobji prehoda med zaposlitvami. Delo, ki ga opravljajo, je pogosto sezonsko ali začasno, po poročanjih pa delajo več kot 40 ur na teden. Tiste, ki so zaposlene v kmetijstvu, praviloma nimajo plačanih nadur. Poročajo tudi, da nimajo občutka nadzora nad delom in da so podvržene visokim psihološkim bremenom. Njihove službe so zahtevne, vendar ne nudijo

veliko raznolikosti pri opravljanju nalog, večinoma pa delajo v slabih delovnih pogojih. Pri tem imajo posebej malo svobode odločanja in manj varno delovno okolje ženske, ki delajo v kmetijstvu, vendar pa poročajo o nižjem psihološkem bremenu.

Študija latinoameriških žensk v družinah kmetijskih delavcev v ZDA, od katerih je tretjina sama delala v kmetijstvu, je pokazala, da je od 132 zaposlenih žensk le 50 udeleženk (38 %) poročalo, da imajo vedno dostop do ustrezne varnostne opreme (Arcury in sod., 2015, cit. po Curl in sod., 2021: 2). V ZDA tako dve študiji ugotavljata, da so bile akutne zastrupitve s pesticidi skoraj dvakrat pogostejše pri ženskah, ki delajo v kmetijstvu, v primerjavi z moškimi (Calvert in sod., 2008, cit. po Curl in sod., 2021; Kasner in sod., 2012). Na podlagi omenjenih dejavnikov avtorji ugotavljajo, da ženske v družinah kmetijskih delavcev doživljajo povišano raven stresa in depresivnih simptomov v primerjavi z moškimi (Arcury in sod., 2022). Kmečke delavke so v primerjavi z moškimi pogosto tudi ekonomsko ranljivejše, kar je deloma posledica omejenih možnosti za delo. Ženske so namreč pogosteje kot moški zaposlene samo v sezonskem delu, ki ne potrebuje veliko usposabljanja in fizične moči, posledično delajo manj dni v letu (McCurdy in sod., 2014, cit. po TePole in sod., 2017). Slab ekonomski status, nizek družbeni status in izoliranost, ki jih doživljajo migrantske delavke v kmetijstvu, pa dodatno povečajo možnosti za spolno nadlegovanje s strani nadrejenih ali sodelavcev (Murphy in sod., 2015; Waugh in sod., 2010, cit. po TePole in sod., 2017).

4 RAZPRAVA IN ZAKLJUČEK

Na podlagi pregleda najpomembnejših dejavnikov za doživljanje stisk in dobrega počutja delavcev migrantov v kmetijstvu se zdi, da je njihovo duševno zdravje treba razumeti kot politično in družbeno vprašanje, saj pri njih ne gre le za pomanjkanje psihološke odpornosti, temveč predvsem za pogoje, ki odpornost nenehno izčrpavajo. Če delavci kljub temu delujejo prilagojeno, družabno ali »srečno«, to lahko bolj kaže na njihovo odpornost kot na odsotnost težav v duševnem zdravju (Perilla in sod., 1998). To se na strukturni ravni kaže v politikah rekrutacije oziroma širše migracijskih politikah, praviloma zgolj začasni zaposlitvi in statusu prebivanja, in v delovnih in življenjskih pogojih, ki povečujejo njihovo strukturno ranljivost.

Pregled raziskav je pokazal tudi prepletenost telesnega in duševnega zdravja te skupine delavcev. Hovey in Seligman (2006) trdita, da je raziskav o medsebojnem vplivu duševnega in telesnega zdravja v časovni perspektivi precej manj, četudi lahko stres negativno vpliva na oba vidika zdravja. Po njuni oceni je zato eden od

izzivov za zdravnike in druge strokovnjake razumevanje povezave med telesnimi simptomi (na primer tistimi, ki so posledica izpostavljenosti pesticidom pri kmetijskih delavcih) in težavami z duševnim zdravjem te skupine.

Čeprav se stresorji med seboj prepletajo, bi veljalo v večji meri razlikovati med stresorji, ki izhajajo iz narave dela v kmetijstvu kot panogi, in med kontekstualnimi stresorji, ki se nanašajo na primer na pravni status, diskriminacijo, izkušnjo vključevanja v novo družbo in ekonomsko deprivacijo (Crain in sod., 2012). V pregled smo v manjši meri vključili tudi zaščitne dejavnike za dobro počutje, ki se lahko nanašajo na individualne značilnosti osebe in na podporne mreže (Crain in sod., 2012), nemalokrat pa tudi na pomembnost spreminjanja družbenopolitičnega konteksta, ki povzroča strukturne ranljivosti te skupine ljudi. Kot nas opozarja Drake (2015), prepoznavanje kulturne kompleksnosti in strukturnih dejavnikov, ki prispevajo k psihološkemu stresu, ne pomeni, da se odrekamo intervencijam za zmanjševanje trpljenja, temveč da v partnerstvu z različnimi skupnostmi delujemo sodelovalno. Eden pomembnejših vidikov raziskovanja so tudi počutje in stiske članov transnacionalnih družin, katerih življenje poteka v različnih nacionalnih državah (Escrig-Pinol in sod., 2023).

Prispevek temelji na tematskem pregledu literature, zato izbor virov ni bil izveden po načelih sistematičnega pregleda ali metaanalize. Njegov namen ni bil oblikovanje dokončnih zaključkov, temveč ponuditi splošen pregled ključnih tem, dejavnikov in ugotovitev, ki se pojavljajo v obstoječih raziskavah; zato je ugotovitve treba razumeti kot indikativne in kontekstualno pogojene. Večina vključenih raziskav namreč izhaja iz ZDA, Kanade in nekaterih evropskih držav, kjer je zaposlovanje migrantskih delavcev v kmetijstvu najbolj razširjeno in raziskovalno najbolj proučeno, zato ugotovitev ni mogoče neposredno posploševati na druge nacionalne kontekste. Kot je bilo opozorjeno že v pregledanih raziskavah, različnih skupin migrantskih delavcev – denimo sezonskih, začasnih, stalnih ali nedokumentiranih delavcev – ne moremo obravnavati kot enotne skupine, saj njihove izkušnje, pravni statusi in posledično stopnje strukturne ranljivosti niso enaki.

Prispevek izhaja predvsem iz izsledkov mednarodnih raziskav, ki jih obravnava kot pomembno izhodišče za razumevanje podobnih procesov tudi v slovenskem prostoru. Čeprav na prisotnost zaposlovanja »tuje« delovne sile v kmetijstvu v Sloveniji, najpogosteje sezonskih delavcev – začasnih migrantov, opozarjajo številni dokumenti (na primer Postopek najema tujih sezonskih delavcev, KGZS, 2018), redke omembe potreb po sezonskih delavcih iz tujine pa uokvirjajo raziskave o družinskem kmetovanju, zlasti ko je govor o kroničnem pomanjkanju »domače delovne sile« (na primer Knežević Hočevar, 2013), tovrstnih raziskav v slovenskem prostoru ni. Zdi se, da je na mestu ocena Kinga in sodelavcev (2021),

da je med kmetijstvom in migracijami ljudi kar nekaj povezav, ki se medsebojno (so)oblikujejo in krepijo, zato bi jih veljalo podrobneje teoretično in empirično raziskati tudi v Sloveniji.

Zahvala

Prispevek sta financirala Ministrstvo za zdravje v okviru projekta Počutje na kmetiji: krepitev virov in znanj (PoljaMoči) in Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) v okviru raziskovalnega projekta Glasovi zaupnikov: Raziskovanje dobrega počutja kmetov in delavcev v kmetijstvu skozi njihova zaupanja vredna omrežja (šifra projekta: J6-70212) in raziskovalnega programa Raziskave o duševnih stiskah in dobrem počutju (šifra programa P5-0439).

Literatura

Acosta LM, Andrews AR, Acosta Canchila MN, Ramos AK. Testing Traditional Machismo and the Gender Role Strain Theory With Mexican Migrant Farmworkers. Hispanic Journal of Behavioral Sciences. 2020; 42(2): 215–234. Doi: 10.1177/0739986320915649.

Ahlin, T. Frequent Callers: »Good Care« with ICTs in Indian Transnational Families. Medical Anthropology. 2018; 39(1): 69–82. Doi: 10.1080/01459740.2018.1532424.

Agudelo-Suárez A, Gil-González D, Ronda-Pérez E, Porthé V, Paramio-Pérez G, García AM, et al. Discrimination, work and health in immigrant populations in Spain. Social Science and Medicine. 2009; 68(10): 1866–1874. Doi: 10.1016/j.socscimed.2009.02.046.

Amfo B, Aidoo R, Osei Mensah J, Maanikuu PMI. Linkage between working conditions and wellbeing: Insight from migrant and native farmhands on Ghana's cocoa farms. Heliyon. 2023; 9(2). Doi: 10.1016/j.heliyon.2023.e13383.

Arcury TA, Smith SA, Talton JW, Quandt SA. The Abysmal Organization of Work and Work Safety Culture Experienced by North Carolina Latinx Women in Farmworker Families. International Journal of Environmental Research and Public Health. 2022; 19(8). Doi: 10.3390/ijerph19084516.

Arnold TJ, Arcury TA, Quandt SA, Mora DC, Daniel SS. Structural vulnerability and occupational injury among Latinx child farmworkers in North Carolina. New Solut. 2021; 31(2): 125–140. Doi: 10.1177/10482911211017556. PMID: 33982609.

Bail KM, Foster J, Dalmida SG, Kelly U, Howett M, Ferranti EP, et al. The impact of invisibility on the health of migrant farmworkers in the southeastern United States: a case study from Georgia. Nurs Res Pract. 2012; 760418. Doi:10.1155/2012/760418.

Barnes N. Is health a labour, citizenship or human right? Mexican seasonal agricultural workers in Leamington, Canada. Global Public Health. 2013; 8(6): 654–669. Doi: 10.1080/17441692.2013.791335

Benson P. El Campo: Faciality and structural violence in farm labor camps. Cultural Anthropology. 2008; 23(4): 589–629. Doi: 10.1111/j.1548-1360.2008.00020.x.

Boggess B, Ochoa Bogue H. The health of U.S. agricultural worker families: A descriptive study of over 790,000 migratory and seasonal agricultural workers and dependents. Journal of Health Care for the Poor and Underserved. 2016; 27(2): 778–792. Doi: 10.1353/hpu.2016.0089.

Burke Winkelman S, Chaney EH, Bethel JW. Stress, depression and coping among latino migrant and seasonal farmworkers. International Journal of Environmental Research and Public Health. 2013; 10(5): 1815–1830. Doi: 10.3390/ijerph10051815.

Carrasquillo N. Race and ethnicity from the point of view of farm workers in the food system. Race Ethn Multidiscip Glob Contexts. 2011; 5(1): 121–131.

Cartwright E. Immigrant dreams: Legal pathologies and structural vulnerabilities along the immigration continuum. Medical Anthropology: Cross Cultural Studies in Health and Illness. 2011; 30(5): 475–495. Doi: 10.1080/01459740.2011.577044.

Caxaj S, Cohen A, Marsden S. Supports for migrant farmworkers: tensions in (in)access and (in)action. International Journal of Migration, Health and Social Care. 2020; 16(4): 557–571. Doi: 10.1108/IJMHSC-03-2020-0017.

Caxaj S, Tran M, Mayell S, Tew M, McLaughlin J, Rawal S, et al. Migrant agricultural workers' deaths in Ontario from January 2020 to June 2021: a qualitative descriptive study. International Journal for Equity in Health. 2022; 21(1). Doi: 10.1186/s12939-022-01692-7.

Cohen A. »Slavery hasn't ended, it has just become modernized«: border imperialism and the lived realities of migrant farmworkers in British Columbia, Canada. ACME. 2019; 18(1): 130–148.

Colindres C, Cohen A, Caxaj S. Migrant Agricultural Workers' Health, Safety and Access to Protections: A Descriptive Survey Identifying Structural Gaps and Vulnerabilities in the Interior of British Columbia, Canada. International Journal of Environmental Research and Public Health. 2021; 18. Doi: 10.3390/ijerph18073696.

Cook JA. Beyond the agricultural »suffering slot«: Structural agency in U.S. farm work. Anthropol Work Rev. 2023; 44(2): 69–80. Doi:10.1111/awr.12261.

Corrado A. Is Italian agriculture a »pull factor« for irregular migration? Open Society European Policy Institute; 2018. Dostopno na: https://www.opensocietyfoundations.org/uploads/ba12312d-31f1-4e29-82bf-7d8c41df48ad/is-italian-agriculture-a-pull-factor-for-irregular-migration-20181205.pdf (citirano 1. 7. 2026).

Crain R, Grzywacz JG, Schwantes M, Isom S, Quandt SA, Arcury TA. Correlates of Mental Health among Latino Farmworkers in North Carolina. J Rural Health. 2012; 28(3): 277–285.

Cukut Krilić S, Knežević Hočevar D. Strukturne ranljivosti delavcev migrantov v kmetijstvu. Glasnik SED. 2022; 62(2): 70–80.

Curl CL, Meierotto L, Castellano RLS. Understanding Challenges to Well-Being among Latina FarmWorkers in Rural Idaho Using in an Interdisciplinary, Mixed-Methods Approach. Int. J. Environ. Res. Public Health. 2021; 18. Doi: 10.3390/ijerph18010169.

Drake RE. Anthropology and mental health care. Epidemiology and Psychiatric Sciences. 2015; 24(3): 183–184.

Escrig-Pinol A, Gastaldo D, Cortinois AA, McLaughlin J. From migrant to transnational families' mental health: an ethnography of five Mexican families participating in agricultural labour in Canada. Soc Sci. 2023; 12(9): 523.

Fiałkowska K, Matuszczyk K. Safe and fruitful? Structural vulnerabilities in the experience of seasonal migrant workers in agriculture in Germany and Poland. Saf Sci. 2021; 139: 105275. Doi:10.1016/j.ssci.2021.105275.

García-Colón I, Meléndez E. Enduring migration: Puerto Rican workers on U. S. Farms. Centro Journal. 2013; 11: 96–119.

Holmes SM. Fresh fruit, broken bodies: migrant farmworkers in the United States. Berkeley (CA): University of California Press; 2013a.

Holmes SM. Is it worth risking your life? Ethnography, risk and death on the U.S.-Mexico border. Soc Sci Med. 2013b; 99: 153–161. Doi: 10.1016/j.socscimed.2013.05.029.

Hovey JD, Magaña CG. Psychosocial predictors of anxiety among immigrant Mexican migrant farmworkers: implications for prevention and treatment. Cult Divers Ethnic Minor Psychol. 2002; 8(3): 274–289. Doi: 10.1037/1099-9809.8.3.274.

Hovey JD, Seligman LD. The mental health of agricultural workers. V: Lessenger JE, ur. Agricultural Medicine. New York (NY): Springer; 2006: 282–299. Doi: 10.1007/0-387-30105-4_22.

International Labour Organization. Temporary labour migration: unpacking complexities Geneva: International Labour Organization; 2022. Dostopno na: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---migrant/documents/publication/wcms_858541.pdf (citirano 5. 7. 2026).

King R, Lulle A, Melossi E. New perspectives on the agriculture-migration nexus. Journal of Rural Studies. 2021; 85: 52–58. Doi: 10.1016/j.jrurstud.2021.05.004.

Kmetijsko-gozdarska zbornica Slovenije. Postopek najema tujih sezonskih delavcev. Ljubljana: Kmetijsko-gozdarska zbornica Slovenije; 2018. Dostopno na: https://www.kgzs.si/uploads/dokumenti/strokovna_gradiva/postopek_najema_tujih_sezonskih_delavcev.pdf (citirano 6. 7. 2026).

Knežević Hočevar D. Etnografija medgeneracijskih odnosov: dom in delo na kmetijah skozi življenjske pripovedi. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU; 2013.

Lamberti-Castronuovo A, Pine AA, Brogiato G, Kinkel HF. Agricultural migrants' health and ability to access care: A case study in Southern Italy. International Journal of Environmental Research and Public Health. 2021; 18(23). Doi: 10.3390/ijerph182312615.

Magaña CG, Hovey JD. Psychosocial Stressors Associated With Mexican Migrant Farmworkers in the Midwest United States. Journal of Immigrant Health. 2003; 5(2): 75–86.

Martin SL, Gordon TE, Kupersmidt JB. Survey of exposure to violence among the children of migrant and seasonal farm workers. Public Health Reports. 1995; 110(3): 268–276.

Mucci N, Traversini V, Giorgi G, Tommasi E, De Sio S, Arcangeli G. Migrant workers and psychological health: a systematic review. Sustainability (Basel). 2020; 12(1): 120. Doi: 10.3390/su12010120.

O'Connor K, Stoecklin-Marois M, Schenker MB. Examining Nervios Among Immigrant Male Farmworkers in the MICASA Study: Sociodemographics, Housing Conditions and Psychosocial Factors. Journal of Immigrant and Minority Health. 2015; 17(1): 198–207. Doi: 10.1007/s10903-013-9859-8

Perilla JL, Wilson AH, Wold JL, Spencer L. Listening to migrant voices: Focus groups on health issues in south Georgia. J Community Health Nurs.1998; 15(4): 251–263. Doi: 10.1207/s15327655jchn1504_6.

Perrotta D, Sacchetto D. Migrant farmworkers in Southern Italy: ghettoes, caporalato and collective action. International Journal on Strikes and Social Conflicts. 2014; (5): 75–98.

Ramos AK, Su D, Lander L, Rivera R. Stress Factors Contributing to Depression Among Latino Migrant Farmworkers in Nebraska. Journal of Immigrant and Minority Health. 2015; 17(6): 1627–1634. Doi: 10.1007/s10903-015-0201-5.

Rye JF, Scott S. International labour migration and food production in rural Europe: a review of the evidence. Sociol Ruralis. 2018; 58(4): 928–952. Doi: 10.1111/soru.12208.

Sargeant M. Health and safety of vulnerable workers in a changing world of work. 2009. Dostopno na: https://www.bollettinoadapt.it/old/files/document/4433WP_09_101.pdf (citirano 1. 7. 2026).

Southern Poverty Law Center. Close to slavery: guestworker programs in the United States. Montgomery (AL): Southern Poverty Law Center; 2013. Dostopno na: https://www.splcenter.org/20130218/close-slavery-guestworker-programs-united-states (citirano 4. 7. 2026).

TePole M, Rohlman D, Shaw M. The Impact of Work Demand and Gender on Occupational and Psychosocial Stress in Hispanic Farmworkers. J Agric Saf Health. 2017; 23(2): 109–123. Doi: 10.13031/jash.11753.

Triandafyllidou A. Temporary migration: category of analysis or category of practice? J Ethn Migr Stud. 2022; 48(16): 3847–3859. Doi: 10.1080/1369183X.2022.2028350.

Urrego-Parra HN, Rodriguez-Guerrero LA, Pastells-Peiró R, Mateos-Garcia JT, Gea-Sanchez M, Briones-Vozmediano E. The health of migrant agricultural workers in Europe: a scoping review. J Immigr Min Health. 2022; 24: 1580–1589. Doi: 10.1007/s10903-022-01330-y.

Zhang K, Arauz RF, Chen TH, Cooper SP. Heat effects among migrant and seasonal farmworkers: a case study in Colorado. Occup Environ Med. 2016; 73(5): 324–328. Doi: 10.1136/oemed-2015-103332.

PISMENOST O DUŠEVNEM ZDRAVJU V SLOVENIJI: VLOGA SOCIODEMOGRAFSKIH ZNAČILNOSTI

Mental health literacy in Slovenia: the role of sociodemographic factors

Adela Černigoj, Lilijana Šprah

POVZETEK

Namen študije je bil preučiti raven pismenosti o duševnem zdravju med odraslimi v Sloveniji in njeno povezanost s sociodemografskimi značilnostmi. V presečni kvantitativni raziskavi, izvedeni med julijem 2025 in majem 2026, je sodelovalo 565 udeležencev ($M_{starost}$ = 45; 60,7 % žensk). Podatki so se zbirali po spletu in v papirni obliki. Anketni vprašalnik je zajemal skrajšano različico Vprašalnika o pismenosti o duševnem zdravju (MHLq-SVa) in sociodemografska vprašanja. Posamezne korelacijske analize in t-testi so pokazali, da imajo ženske, prebivalci mest, posamezniki, ki ne kmetujejo, posamezniki z višjo izobrazbo in višjim socialnoekonomskim statusom (SES) višjo raven pismenosti o duševnem zdravju. Multipla regresijska analiza pa je pokazala, da so ob upoštevanju ostalih demografskih spremenljivk v modelu (starost, izobrazba, kraj bivanja) pomembni napovedniki pismenosti o duševnem zdravju spol,

Avtorica: Adela Černigoj
Znanstveni in strokovni naziv: doktorica psihologije, magistrica znanosti iz psihologije
Inštitucija/zaposlitev, naslov: Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana
E-naslov: adela.cernigoj@gmail.com
ORCID iD: 0000-0003-2001-5982

Avtorica: Lilijana Šprah
Znanstveni in strokovni naziv: doktorica na področju medicinskih ved, znanstvena svetnica, univerzitetno diplomirana psihologinja
Inštitucija/zaposlitev, naslov: Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana
E-naslov: lilijana.sprah@zrc-sazu.si
ORCID iD: 0000-0002-5363-3309
https://doi.org/10.3986/9789610511793_07, CC BY-SA

SES in status kmetovanja. Ugotovitve poudarjajo pomen ciljno usmerjenih intervencij za ranljive skupine.

Ključne besede: *pismenost o duševnem zdravju, zdravstvena pismenost, demografski dejavniki, medosebne razlike, kmetovanje*

ABSTRACT

The aim of this study was to examine mental health literacy among adults in Slovenia and its association with sociodemographic factors. A cross-sectional quantitative study was conducted between July 2025 and May 2026, involving 565 participants (M_{age} = 45 years, 60.7 % women). Data were collected both online and on paper. The survey included the short version of the Mental Health Literacy Questionnaire (MHLq-SVa) and sociodemographic questions. Separate correlation analyses and t-tests indicated that women, urban residents, non-farmers, individuals with higher educational attainment, and those with higher socioeconomic status (SES) reported higher levels of mental health literacy. Multiple regression analysis further showed that, after controlling for other demographic variables in the model (age, education, and place of residence) only gender, SES, and farming status remained significant predictors of mental health literacy. The findings highlight the importance of developing targeted interventions for vulnerable population groups.

Key words: *Mental Health Literacy, Health Knowledge, Demographic Factors, Individual Differences, Farming*

1 UVOD

Duševno zdravje je ključno za posameznikovo dobrobit in pomembno vpliva na kakovost življenja, medosebne odnose in vsakodnevno funkcioniranje. Duševne motnje sodijo med najpogostejše zdravstvene izzive sodobne družbe,

Kratka predstavitev avtoric

Adela Černigoj je gostujoča raziskovalka na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU in predavateljica za področje psihologije na Doba fakulteti. Pri svojem delu združuje poglede in načela socialne, kulturne in zdravstvene psihologije s posebnim poudarkom na tem, kako sociokulturni kontekst in socialne determinante zdravja oblikujejo psihološke procese in vplivajo na zdravje in dobro počutje.

Lilijana Šprah je univerzitetno diplomirana psihologinja in doktorica znanosti s področja medicinskih ved. Zaposlena je kot raziskovalka in predstojnica na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU. Pri svojem raziskovalnem delu se osredotoča predvsem na področje duševnega zdravja, vzpostavljanje in evalviranje programov pismenosti o duševnem zdravju in poklicnemu stresu in njegovim negativnim izidom v različnih ciljnih skupinah.

njihovo breme pa pomembno vpliva tako na posameznike kot na zdravstvene sisteme in družbo kot celoto (Vigo in sod., 2016). Po ocenah raziskave Global Burden of Disease (Santomauro in sod., 2026) je v letu 2023 z eno od duševnih motenj živelo približno 1,17 milijarde ljudi po svetu, zaradi česar so se duševne motnje med letoma 1990 in 2023 povzpele z 12. na 5. mesto med vodilnimi vzroki zdravstvenega bremena. Hkrati predstavljajo vodilni vzrok za leta življenja z oviranostjo oziroma zmanjšano kakovostjo življenja zaradi bolezni. Podatki kažejo, da breme duševnih motenj narašča v vseh državah ne glede na njihovo gospodarsko razvitost ali razpoložljive zdravstvene vire, kar poudarja potrebo po učinkovitem preprečevanju, zgodnjem prepoznavanju težav in dostopni obravnavi duševnega zdravja.

Pismenost o duševnem zdravju je koncept, ki opisuje znanje o duševnih motnjah, kar vključuje sposobnost prepoznavanja znakov težav v duševnem zdravju, njihovo obvladovanje in razumevanje načinov preprečevanja težav (Kutcher in sod., 2016; Jorm in sod., 1997). Poleg tega Svetovna zdravstvena organizacija (WHO, 2013) poudarja še en aspekt zdravstvene pismenosti, in sicer poznavanje in sposobnost iskanja ustrezne pomoči ob pojavu zdravstvenih težav. Višja raven pismenosti tako prispeva k zmanjševanju stigme in predsodkov do ljudi z duševnimi težavami, kar posledično spodbuja pravočasno in učinkovito iskanje strokovne pomoči (Jorm, 2000). Pismenost o duševnem zdravju velja za enega izmed temeljnih konceptov, ki vodijo v boljše zdravstvene izide tako na ravni posameznika kot na ravni družbe. Raziskave o pismenosti so zato ključnega pomena za zmanjševanje neenakosti v zdravju med ljudmi in za razvoj zdravstvenih politik, preventivnih in podpornih programov (Kutcher in sod., 2016; WHO, 2013).

Številne študije so pokazale, da sociodemografske značilnosti, kot so spol, starost, kraj bivanja, izobrazba in socialnoekonomski status (SES), lahko vplivajo na dostop do informacij, odnos do duševnega zdravja in pripravljenost za iskanje pomoči. Raziskave pogosto kažejo na razlike med moškimi in ženskami v ravni pismenosti o duševnem zdravju, pri čemer ženske praviloma poročajo o višji ravni pismenosti, vključno z boljšim poznavanjem virov pomoči in večjo pripravljenostjo za iskanje pomoči v duševni stiski, v primerjavi z moškimi (Chu in sod., 2025; Krohne in sod., 2019).

Drugi pomemben demografski dejavnik je starost, saj se lahko znanje o duševnem zdravju in stališča do duševnih motenj razlikujejo med generacijami. Mlajši posamezniki imajo pogosto večji dostop do informacij o duševnem zdravju, medtem ko lahko starejše generacije pogosteje izražajo stigmatizirajoča prepričanja (Furnham in Swami, 2018).

Kraj bivanja lahko prav tako pomembno vpliva na raven pismenosti zaradi večje izpostavljenosti informacijam o duševnem zdravju, na primer s pomočjo promocijskih in preventivnih aktivnosti na področju duševnega zdravja (Majcen, 2016). Pri tem se lahko večje razlike pojavljajo predvsem med ruralnimi in urbanimi naselji (Furnham in Swami, 2018). Podeželsko okolje je lahko povezano tudi z večjo stigmo in slabšo dostopnostjo strokovne pomoči.

Poleg splošnih razlik med podeželskim in mestnim prebivalstvom je smiselno posebej obravnavati tudi kmete kot specifično poklicno in demografsko skupino. Na kmete poleg življenja v ruralnem okolju vpliva tudi kombinacija zahtevnih delovnih pogojev in kulturnih norm, ki lahko vplivajo na raven pismenosti o duševnem zdravju. Kmetje so pogosto izpostavljeni specifičnim stresorjem, kot so dolgi in razpršeni delovniki, odvisnost od nepredvidljivih zunanjih dejavnikov (na primer vreme) in finančna nestabilnost, kar povečuje tveganje za kronični stres, hkrati pa lahko omejujejo čas, energijo in priložnosti za pridobivanje informacij o duševnem zdravju ali iskanje strokovne pomoči (Truchot in Andela, 2018). Pomemben dejavnik so tudi kulturne norme. V kmečkih skupnostih se pogosto spodbujata vzdržljivost in neodvisnost, izražanje duševne stiske pa je lahko razumljeno kot znak šibkosti in posledično stigmatizirano, kar vodi v slabše prepoznavanje težav in iskanje pomoči (Merica, 2022; Knežević Hočevar in Černič Istenič, 2010).

Študije med drugim nakazujejo, da lahko višja stopnja formalne izobrazbe in višji SES (dejavnika, ki sta običajno tesno povezana) vplivata na višjo raven pismenosti o duševnem zdravju, saj prispevata k boljšemu dostopu do ustreznih informacij o duševnem zdravju in boljšemu dostopu do pomoči in zdravstvenih storitev (Muwonge in sod., 2025; Furnham in Swami, 2018).

Raziskave torej nakazujejo, da imajo sociodemografske značilnosti lahko pomemben vpliv na raven pismenosti o duševnem zdravju. Njihovo proučevanje je tako pomembno, saj vodi v boljše prepoznavanje ranljivih skupin, kar posledično lahko vodi v boljše oblikovanje ciljno usmerjenih ukrepov. Cilj te študije je odgovoriti na naslednja raziskovalna vprašanja:

- RV1: Ali obstajajo razlike v ravneh pismenosti o duševnem zdravju med ženskami in moškimi?
- RV2: Ali obstajajo razlike v ravneh pismenosti o duševnem zdravju med udeleženci, ki kmetujejo, in udeleženci, ki ne kmetujejo?
- RV3: Ali obstajajo razlike v ravneh pismenosti o duševnem zdravju med podeželskim in mestnim prebivalstvom?
- RV4: Ali obstaja povezava med starostjo in ravnjo pismenosti o duševnem zdravju?

– RV5: Ali obstaja povezava med doseženo stopnjo izobrazbe in ravnjo pismenosti o duševnem zdravju?
– RV6: Ali obstaja povezava med socialnoekonomskim statusom in ravnjo pismenosti o duševnem zdravju?
– RV7: Katere sociodemografske značilnosti (spol, starost, izobrazba, socialnoekonomski status, kraj bivanja in status kmetovanja) napovedujejo višjo raven pismenosti o duševnem zdravju?

2 METODE

2.1 Raziskovalna zasnova in postopek

V študiji je bila uporabljena kvantitativna, presečna oblika raziskave. Podatke smo zbirali med julijem 2025 in majem 2026 z uporabo priročnega vzorčenja. Udeleženci so anketni vprašalnik izpolnili na spletu ali v papirni obliki. Priročno vzorčenje je vključevalo razširjanje anketnega vprašalnika po spletnih platformah, zasebnih in strokovnih mrežah raziskovalcev in na dogodkih, namenjenih ljudem, ki živijo in delajo na kmetiji (na primer kmetijski sejmi).

Ne glede na to, ali so udeleženci izpolnili anketni vprašalnik na spletu ali na papirju, so bili seznanjeni s cilji in postopki študije. Udeleženci so bili obveščeni o svoji anonimnosti v študiji, zaupnosti podatkov in pravici, da kadarkoli odstopijo od sodelovanja. Vse udeležence smo nato prosili, da podajo prostovoljno soglasje za sodelovanje.

2.2 Značilnosti vzorca

V študiji je sodelovalo 565 udeležencev, starih med 16 in 83 let (povprečna starost = 45 let, 60,7 % žensk), ki prebivajo v Sloveniji. Izobrazbena struktura vzorca je bila po pogostosti naslednja: največ udeležencev je imelo zaključeno II. bolonjsko stopnjo (fakulteto ali visoko šolo) (38 %), čemur je sledila dokončana srednješolska izobrazba (22,1 %) in podiplomsko izobraževanje (magisterij ali doktorat znanosti; 16,1 %). Podrobnejše značilnosti vzorca so predstavljene v tabeli 1.

Tabela 1: Značilnosti vzorca

Značilnost	*N*	%
Spol		
Ženske	342	60,7
Moški	221	39,3
Kraj bivanja		
Podeželje	230	40,7
Mesto	335	59,3
Oblika sodelovanja		
Spletna	265	46,9
Papirnata	300	53,1
Izobrazba		
Osnovnošolska	20	3,6
Poklicna	42	7,5
Srednješolska	124	22,1
I. bolonjska	71	12,7
II. bolonjska	213	38,0
Podiplomska	90	16,1

2.3 Meritve

Anketni vprašalnik je vključeval oceno pismenosti o duševnem zdravju in sociodemografska vprašanja. V nadaljevanju je predstavljeno, na kakšen način smo ocenjevali vsako izmed spremenljivk.

Pismenost o duševnem zdravju: Uporabili smo obstoječi skrajšani Vprašalnik o pismenosti o duševnem zdravju za odrasle (angl. *Mental Health Literacy Questionnaire – Short Version for adults*; v nadaljevanju MHLq-SVa; Campos in sod., 2022). Vprašalnik je bil preveden iz angleščine v slovenščino z uporabo metode vzvratnega prevajanja (angl. *back translation*).

Vprašalnik vključuje 16 postavk, ki se ocenjujejo na petstopenjski Likertovi lestvici (od 1 – *nikakor se ne strinjam* do 5 – *zelo se strinjam*). Višje ocene nakazujejo višjo raven pismenosti o duševnem zdravju. Slovenska različica vprašalnika MHLq-SVa je pokazala dobro notranjo zanesljivost ($\alpha = 0{,}83$). Vprašalnik ocenjuje štiri dimenzije pismenosti, to so: a) poznavanje težav v duševnem zdravju (šest postavk; $\alpha = 0{,}76$), b) zmotna prepričanja in stereotipi (tri postavke z obratnim

točkovanjem; α = 0,59), c) veščine iskanja pomoči in prve pomoči (tri postavke; α = 0,82) in č) strategije samopomoči (štiri postavke; α = 0,69).

Koeficiente posameznih podlestvic smo ocenili kot zadovoljive, saj je Cronbachov koeficient alfa občutljiv za število postavk v lestvici in pri krajših podlestvicah praviloma dosega nižje vrednosti.

Kmetovanje: Ali se udeleženci ukvarjajo s kmetovanjem, smo preverjali z zaprtim vprašanjem »Ali kmetujete?« in z možnima odgovoroma »da« ali »ne«.

Starost: Starost udeležencev smo beležili z odprtim vprašanjem, pri katerem so morali udeleženci navesti svojo starost v letih.

Spol: Udeleženci so zabeležili svoj spol, pri čemer so izbirali med dvema možnima odgovoroma: moški ali ženska.

Izobrazbena raven: Udeleženci so izbrali najvišjo doseženo izobrazbo med šestimi možnostmi: 1) osnovnošolska izobrazba, 2) poklicna šola, 3) srednja šola, 4) višja šola (I. bolonjska stopnja), 5) fakulteta, visoka šola (II. bolonjska stopnja), 6) magisterij ali doktorat znanosti.

Socialnoekonomski status (SES): SES se je preverjal z zaprtim vprašanjem Kako ocenjujete svoj ekonomski položaj? s tremi možnimi odgovori: 1) slab (Težko pokrijem osnovne stroške življenja.), 2) povprečen (Pokrijem osnovne potrebe, a si težje privoščim dodatne stvari.) ali 3) dober (Poleg osnovnih si lahko privoščim tudi dodatne stvari.).

Kraj bivanja: Udeleženci so izbirali med dvema možnima odgovoroma, in sicer mesto ali podeželje.

3 REZULTATI

Podatki so bili očiščeni, pripravljeni in analizirani z uporabo statističnega programa R, različica 4.4.1 (2024-06-14 ucrt; R Core Team, 2024).

3.1 Analiza manjkajočih vrednosti

Analiza manjkajočih podatkov je pokazala nizko stopnjo manjkajočih vrednosti, Littleov MCAR-test pa je nakazal, da podatki manjkajo popolnoma naključno. Na vprašalniku MHLq-SVa, ki je v tej študiji predstavljal odvisno spremenljivko, je od 565 udeležencev le 28 udeležencem manjkal odgovor na katero izmed 16 postavk. Te manjkajoče vrednosti smo nadomestili s posameznikovo povprečno vrednostjo na vprašalniku (angl. *person-mean imputation*), da smo ohranili velikost vzorca, hkrati pa ta pristop ohranja tudi posameznikov vzorec

odgovarjanja. Manjkajočih podatkov pri demografskih spremenljivkah je bilo minimalno (manj kot pet od 565 manjkajočih odgovorov na spremenljivko), zato smo pri teh analizah uporabili metodo popolnih primerov (angl. *complete-case analysis*).

3.2 Merska invariantnost

Ker se raziskovalna vprašanja te študije nanašajo na primerjavo ravni pismenosti o duševnem zdravju med različnimi demografskimi skupinami (primerjava po spolu in po statusu kmetovanja), je bilo treba preveriti, ali MHLq-SVa meri isti konstrukt na enak način v obeh skupinah. Mersko invariantnost štirifaktorskega modela MHLq-SVa smo testirali z uporabo večskupinske konfirmatorne faktorske analize med a) moškimi (N = 221) in ženskami (N = 342) in b) med kmeti (N = 230) in udeleženci, ki ne kmetujejo (N = 335). Rezultati so pokazali ustrezno konfiguralno, metrično in skalarno invarianco MHLq-SVa vprašalnika glede na spol in glede na status kmetovanja. Spremembe kazalnikov prileganja med modeli so bile majhne in znotraj priporočenih pragov (ΔCFI < 0,01; ΔRMSEA < 0,015; Chen, 2007), kar podpira primerljivost merskega modela med skupinami in omogoča smiselno primerjavo latentnih sredin.

3.3 Statistični modeli

Za preverjanje razlik v ravneh pismenosti o duševnem zdravju med skupinami po spolu (RV1), statusu kmetovanja (RV2) in kraju bivanja (RV3) smo izvedli t-teste. Za preverjanje povezav med MHLq-SVa in starostjo (RV4), izobrazbo (RV5) in socialnoekonomskim statusom (RV6) so bile uporabljene Pearsonove ali Spearmanove korelacije. Dodatno smo izvedli multiplo linearno regresijsko analizo za oceno unikatnega prispevka posameznih sociodemografskih dejavnikov k ravnem pismenosti o duševnem zdravju (RV7).

Rezultati t-testov so pokazali statistično značilne razlike v ravneh pismenosti o duševnem zdravju glede na spol (RV1), status kmetovanja (RV2) in kraj bivanja. Ženske so dosegale višje rezultate na lestvici pismenosti o duševnem zdravju kot moški, $t(403{,}05) = -7{,}49$, $p < 0{,}001$, $M_{ženske} = 4{,}37$, $M_{moški} = 4{,}09$. Prav tako so udeleženci iz mestnih območij poročali o višji pismenosti o duševnem zdravju kot udeleženci iz podeželskih območij, $t(505{,}34) = 5{,}22$, $p < 0{,}001$; $M_{mesto} = 4{,}37$, $M_{podeželje} = 4{,}18$. Statistično značilne razlike so se pokazale tudi glede na status kmetovanja, $t(432{,}98) = -6{,}6$, $p < 0{,}001$, pri čemer so udeleženci, ki ne kmetujejo ($M = 4{,}36$) dosegli višje rezultate kot kmetje ($M = 4{,}12$).

Rezultati Pearsonove korelacijske analize niso pokazali statistično značilne povezave med starostjo in ravnjo pismenosti o duševnem zdravju: RV4; $r(560) = -0{,}08$, $p = 0{,}076$. Spearmanove korelacijske analize med ravnjo pismenosti o duševnem zdravju in izobrazbo (RV5) in SES (RV6) pa so pokazale statistično značilne pozitivne povezave. Udeleženci z višjo stopnjo izobrazbe ($\rho = 0{,}19$, $p < 0{,}001$) in udeleženci z višjim SES ($\rho = 0{,}18$, $p < 0{,}001$) so poročali o višji pismenosti o duševnem zdravju.

Da bi preučili, katere sociodemografske značilnosti ostanejo statistično značilni napovedniki ravni pismenosti o duševnem zdravju ob hkratnem upoštevanju drugih spremenljivk, smo izvedli še multiplo linearno regresijsko analizo (statistični podatki so povzeti v tabeli 2). Pred izvedbo regresijske analize smo preverili multikolinearnost med spremenljivkami. Korelacije med prediktorji niso presegle kritičnih vrednosti, vrednosti VIF (angl. *variance inflation factor*) pa so bile nizke (1,02–1,64), kar kaže, da multikolinearnost ni predstavljala problema.

Tabela 2: Multipla linearna regresijska analiza sociodemografskih napovednikov pismenosti o duševnem zdravju

Prediktor	*B*	*SE*	β	*95 % CI*	*p*
Presek	3,85	0,10	—	[3,66; 4,03]	< 0,001
Spol (ženske)	0,21	0,04	0,24	[0,14; 0,28]	< 0,001
Starost	–0,002	0,001	–0,07	[–0,004; 0,0001]	0,061
Izobrazba	0,008	0,01	0,03	[–0,02; 0,03]	0,564
SES	0,11	0,03	0,15	[0,05; 0,16]	< 0,001
Kraj bivanja (mesto)	0,04	0,04	0,05	[–0,04; 0,12]	0,304
Status kmetovanja (nekmet)	0,11	0,04	0,13	[0,03; 0,20]	0,011

Opombe: N = 555, referenčna kategorija spola = moški; referenčna kategorija kraja bivanja = podeželje; referenčna kategorija statusa kmetovanja = kmet

Celoten model je statistično značilen, $F(6, 548) = 17{,}45$, $p < 0{,}001$, in pojasnjuje 16 % variance v ravneh pismenosti o duševnem zdravju ($R^2 = 0{,}16$). Za pomembne napovednike pismenosti o duševnem zdravju so se izkazali spol, SES in status kmetovanja. Ženske so poročale o višjih ravneh pismenosti kot moški ($\beta = 0{,}24$, $p < 0{,}001$), pri čemer je bil spol najmočnejši napovedovalec v modelu. Udeleženci z višjim SES ($\beta = 0{,}15$, $p < 0{,}001$) in posamezniki, ki ne kmetujejo ($\beta = 0{,}13$, $p = 0{,}011$), so poročali o višji ravni pismenosti. Starost, dosežena izobrazba in kraj bivanja niso bili statistično značilni napovedniki pismenosti o duševnem zdravju ob upoštevanju drugih spremenljivk v modelu.

4 RAZPRAVA

Namen predstavljene študije je bil preučiti povezave med ravnjo pismenosti o duševnem zdravju in sociodemografskimi značilnostmi (spol, starost, izobrazba, socialnoekonomski status, bivanje na podeželju/v mestu in status kmetovanja) med odraslimi prebivalci Slovenije. Prav tako smo ugotavljali, kateri sociodemografski dejavniki najbolje napovedujejo višjo raven pismenosti.

Rezultati multiple regresije so pokazali, da so pomembni napovedniki pismenosti o duševnem zdravju spol, SES in status kmetovanja. Skladno s predhodnimi ugotovitvami raziskav s tega področja (Chu in sod., 2025; Krohne in sod., 2019) je bil ženski spol povezan z višjo ravnjo pismenosti. Ena izmed možnih razlag te ugotovitve je, da so ženske v primerjavi z moškimi pogosteje socializirane v smeri večje čustvene odprtosti (bolj odprto govorijo o čustvenem doživljanju in duševnih stiskah), empatije in medosebne povezanosti, kar lahko vodi v boljše prepoznavanje čustvenih stanj, večjo ozaveščenost o težavah v duševnem zdravju in bolj pozitiven odnos do iskanja pomoči. Prejšnje raziskave (Addis in Mahalik, 2003) prav tako kažejo, da je stigma glede duševnih motenj pogosto bolj izražena med moškimi zaradi vpliva tradicionalnih spolnih norm. Moški so pogosteje socializirani v skladu s tradicionalnimi predstavami o moškosti, kar spodbuja vrednote in vedenje, kot so neodvisnost in samonadzor čustvovanja, hkrati pa se izražanje ranljivosti dojema kot znak šibkosti. Posledično moški redkeje govorijo o čustvenem doživljanju, slabše prepoznavajo duševne težave in redkeje poiščejo strokovno pomoč.

Rezultati regresije so prav tako pokazali, da so udeleženci, ki se ne ukvarjajo s kmetovanjem, izražali višje ravni pismenosti o duševnem zdravju v primerjavi z udeleženci, ki kmetujejo, tudi ob kontroliranju ostalih spremenljivk (spol, starost, izobrazba, SES, kraj bivanja). Ta ugotovitev je posebej zanimiva, saj se obstoječa literatura o sociodemografskih razlikah v pismenosti o duševnem zdravju večinoma osredotoča na razlike med podeželskim in mestnim prebivalstvom (Furnham in Swami, 2018; Majcen, 2016). Čeprav sta bila status kmetovanja in podeželski kraj bivanja v tej študiji razmeroma tesno povezani spremenljivki, se kraj bivanja v regresijskem modelu ni izkazal za pomemben napovednik pismenosti o duševnem zdravju. Ta rezultat kaže, da nižje ravni pismenosti o duševnem zdravju med kmeti ni mogoče pojasniti zgolj s karakteristikami življenja na podeželju, kot sta slabša izpostavljenost informacijam o duševnem zdravju in slabša dostopnost do strokovne pomoči. V obzir je tako treba vzeti tudi značilnosti same kmečke kulture, vključno z družbenimi normami, vrednotami in stališči do duševnega zdravja znotraj kmečkih skupnosti. Za kulturo kmetovanja so pogosto značilne vrednote vztrajnosti, trdoživosti in samozadostnosti, zato je

v takem kulturnem kontekstu izražanje psihološke ranljivosti lahko razumljeno kot znak šibkosti (Merica, 2022; Knežević Hočevar in Černič Istenič, 2010). Tovrstna stigma glede duševnih motenj lahko prispeva k slabšemu prepoznavanju duševnih stisk, redkejšemu iskanju pomoči in nižji pismenosti o duševnem zdravju. Naše ugotovitve nakazujejo na pomen kulturnega konteksta in vrednot pri razumevanju duševnega zdravja v kmečkih skupnostih.

V tej študiji so posamezniki z višjim socialnoekonomskim statusom poročali o višji ravni pismenosti o duševnem zdravju, pri čemer je SES ostal pomemben napovednik tudi ob upoštevanju drugih sociodemografskih dejavnikov. Ta ugotovitev bi lahko odražala dejstvo, da je višji SES pogosto povezan z boljšim dostopom do zdravstvenih storitev, vključno s promocijskimi in preventivnimi programi in strokovno podporo, kar lahko povečuje poznavanje duševnega zdravja in možnosti zdravljenja (Braveman in Gottlieb, 2014). Višji SES je lahko povezan tudi z večjo izpostavljenostjo informacijam o duševnem zdravju in z lažjim dostopom do različnih informacijskih in digitalnih virov, kar lahko dodatno prispeva k višji ravni pismenosti o duševnem zdravju (Wu in sod., 2024). Poleg tega imajo posamezniki z višjim SES pogosto manj finančnih obremenitev in s tem povezanega kroničnega stresa, zaradi česar imajo več časa, energije in psiholoških virov za vključevanje v aktivnosti, povezane z zdravjem (Braveman in Gottlieb, 2014).

Izobrazbena raven in kraj bivanja (mesto/podeželje) sta bila v bivariatni analizi pozitivno povezana z ravnjo pismenosti o duševnem zdravju, vendar se v multipli regresijski analizi nista izkazala za statistično značilna napovednika, kar nakazuje na to, da se njun učinek prekriva z drugimi sociodemografskimi dejavniki. Izobrazbena raven je namreč pogosto lahko tesno povezana s socialnoekonomskim statusom, ki se je v naši raziskavi izkazal kot pomemben napovednik pismenosti o duševnem zdravju. Posamezniki z višjo izobrazbo imajo pogosto tudi višji SES, zato lahko SES v regresijskem modelu statistično »absorbira« del učinka izobrazbe zaradi prekrivanja variance med obema pokazateljema socialnega položaja (Broer in sod., 2019). Podobno lahko sklepamo tudi za kraj bivanja, saj sta bila status kmetovanja in kraj bivanja v tej študiji tesno povezana. Ko sta oba vključena v statistični model, lahko kraj bivanja prispeva le malo edinstvene pojasnjevalne moči, saj so značilnosti življenja na podeželju, kot sta slabša dostopnost do zdravstvenih storitev in večja stigma glede duševnega zdravja, podobne značilnostim kmečkega življenja.

Starost udeležencev v naši študiji ni bila statistično značilno povezana z ravnjo pismenosti o duševnem zdravju. Čeprav bi pri mlajših generacijah lahko pričakovali večjo odprtost za pogovor o duševnih stiskah in boljše poznavanje konceptov duševnega zdravja zaradi večje izpostavljenosti družbenim

omrežjem, spletnim virom in izobraževalnim programom, naša raziskava ni pokazala starostnih razlik v ravneh pismenosti. Te ugotovitve vidimo kot spodbudne, saj lahko odražajo enak nivo splošne ozaveščenosti o duševnem zdravju in postopno zmanjševanje stigme med vsemi starostnimi skupinami. Bolj zaskrbljujoča so nesorazmerja v ravneh pismenosti o duševnem zdravju med drugimi družbenimi skupinami, kot so razlike med spoloma, razlike med ljudmi z višjim ali nižjim socialnoekonomskim statusom in med kmeti in nekmeti.

4.1 Prednosti in omejitve

Pomembna prednost študije je razmeroma velik in raznolik vzorec odraslih udeležencev iz različnih starostnih skupin in različnih socialnih okolij, kar omogoča širši vpogled v ravni pismenosti o duševnem zdravju v slovenskem prostoru. Poleg tega je kombinacija spletnega in papirnega anketiranja zmanjšala ovire za sodelovanje posameznikov z omejenim dostopom do spleta ali nižjo digitalno pismenostjo. Kljub temu pa je uporaba priročnega vzorčenja in razširjanje anketnega vprašalnika po spletnih platformah, poznanstvih in javnih dogodkih lahko prispevala k pristranskosti vzorca. V raziskavi so bili nekoliko nadpovprečno zastopani višje izobraženi posamezniki (Statistični urad RS, 2025), ki imajo pogosto boljši dostop do zdravstvenih informacij in se bolj zanimajo za teme, povezane z zdravjem. Ta značilnost vzorca je lahko vplivala na višjo povprečno raven pismenosti o duševnem zdravju v naši študiji. Prav tako je mogoče, da so v raziskavi pogosteje sodelovali posamezniki, ki so bolj družbeno vpeti ali bolj odprti za tematike duševnega zdravja, zato rezultatov ni mogoče v celoti posplošiti na splošno slovensko populacijo.

5 ZAKLJUČEK

Ugotovitve študije kažejo, da je raven pismenosti o duševnem zdravju med odraslimi v Sloveniji pomembno povezana s spolom, socialnoekonomskim statusom in statusom kmetovanja. Višjo raven pismenosti so izkazovale ženske, posamezniki z višjim socialnoekonomskim statusom in posamezniki, ki ne kmetujejo, kar poudarja pomen družbenih, kulturnih in ekonomskih dejavnikov pri razumevanju stališč in prepričanj o duševnem zdravju.

Posebej pomembna je ugotovitev o nižji ravni pismenosti med kmeti. Status kmetovanja je ostal pomemben napovednik pismenosti o duševnem zdravju tudi po upoštevanju drugih sociodemografskih značilnosti, vključno s krajem bivanja. To nakazuje, da razlike niso povezane zgolj z življenjem na podeželju,

temveč tudi s specifičnimi značilnostmi kmečkega življenja, vrednotami in družbenimi normami, ki poudarjajo samozadostnost, vztrajnost, trdoživost in stigmo glede izražanja psihološke ranljivosti. Čeprav ti dejavniki v raziskavi niso bili neposredno proučevani, na njihovo potencialno vlogo kažejo ugotovitve drugih raziskav (Purc-Stephenson in sod., 2024; Černič Istenič in Kučan Lah, 2023; Hull in sod., 2017).

Rezultati imajo pomembne implikacije za načrtovanje javnozdravstvenih aktivnosti na področju duševnega zdravja. Pri oblikovanju preventivnih programov in kampanj za krepitev pismenosti o duševnem zdravju je treba posebno pozornost nameniti skupinam z nižjo ravnjo pismenosti, zlasti moškim, posameznikom z nižjim socialnoekonomskim statusom in kmečkemu prebivalstvu. Aktivnosti v okviru preventivnih programov je za kmete treba prilagoditi njihovemu življenjskemu in delovnemu kontekstu (King in sod., 2023). To pomeni, da morajo biti javne kampanje in izobraževalne aktivnosti oblikovane na razumljiv, nestigmatizirajoč in kulturno občutljiv način, s poudarkom na prepoznavanju duševnih stisk, normalizaciji iskanja pomoči in krepitvi zavedanja, da skrb za duševno zdravje ni znak šibkosti, temveč pomemben del skrbi za zdravje, družino in dolgoročno vzdržnost kmetije. Posebno pozornost bi bilo smiselno nameniti lokalno dostopnim oblikam podpore, ki so kmečkemu prebivalstvu bližje in bolj zaupanja vredne, na primer sodelovanju s kmetijskimi svetovalnimi službami, zdravstvenimi domovi, društvi, lokalnimi skupnostmi, izobraževalnimi ustanovami in drugimi akterji, ki imajo neposreden stik s kmeti in njihovimi družinami. Takšni pristopi lahko prispevajo k zmanjševanju stigme, izboljšanju dostopa do zanesljivih informacij o duševnem zdravju in zgodnejšemu prepoznavanju in obravnavi duševnih stisk v kmečkih skupnostih.

Zahvala

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa Raziskave o duševnih stiskah in dobrem počutju (P5-0439), ki ga sofinancira Agencija za raziskave in inovacije, in projekta PoljaMoči, ki ga sofinancira Ministrstvo za zdravje RS.

Literatura

Addis ME, Mahalik JR. Men, masculinity, and the contexts of help seeking. Am Psychol. 2003; 58(1): 5–14. Doi: 10.1037/0003-066x.58.1.5.

Braveman P, Gottlieb L. The social determinants of health: it's time to consider the causes of the causes. Public Health Rep. 2014; 129(Suppl 2): 19–31. Doi: 10.1177/00333549141291S206.

Broer M, Bai Y, Fonseca F. A review of the literature on socioeconomic status and educational achievement. V: Broer M, Bai Y, Fonseca F. Socioeconomic inequality and educational outcomes: evidence from twenty years of TIMSS. Cham: Springer; 2019: 7–17. Doi: 10.1007/978-3-030-11991-1_2.

Campos L, Dias P, Costa M, Rabin L, Miles R, Lestari S, et al. Mental health literacy questionnaire-short version for adults (MHLq-SVa): validation study in China, India, Indonesia, Portugal, Thailand, and the United States. BMC Psychiatry. 2022; 22(1): 713. Doi: 10.1186/s12888-022-04308-0.

Chen FF. Sensitivity of goodness of fit indexes to lack of measurement invariance. Struct Equ Modeling. 2007; 14(3): 464–504. Doi: 10.1080/10705510701301834.

Chu Z, Xie J, Liu R, Ou L, Lan Z, Xie G. Gender-specific differences in mental health literacy and influencing factors among residents in Foshan City, China: a cross-sectional study. Front Public Health. 2025; 13: 1555615. Doi: 10.3389/fpubh.2025.1555615.

Černič Istenič M, Kučan Lah T. Mental health of farmers in Slovenia. V: Mattila T, Van Doorn D, Firnhaber J. Understanding farm safety and farmer health challenges in the EU: Batch 2 of EIP-Agri Practice Abstracts. SafeHabitus; 2026: 49. Doi: 10.5281/zenodo.18499697.

Furnham A, Swami V. Mental health literacy: a review of what it is and why it matters. Int Perspect Psychol. 2018; 7(4): 240–257. Doi: 10.1037/ipp0000094.

GBD 2023 Mental Disorder Collaborators. Updated trends in the global prevalence and burden of mental disorders, 1990–2023: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2023. Lancet. 2026; 407(10543): 2040–2064. Doi: 10.1016/S0140-6736(26)00519-2.

Hull MJ, Fennell KM, Vallury K, Jones M, Dollman J. A comparison of barriers to mental health support-seeking among farming and non-farming adults in rural South Australia. Aust J Rural Health. 2017; 25(6): 347–353. Doi: 10.1111/ajr.12352.

Jorm AF. Mental health literacy: public knowledge and beliefs about mental disorders. Br J Psychiatry. 2000; 177(5): 396–401. Doi: 10.1192/bjp.177.5.396.

Jorm AF, Korten AE, Jacomb PA, Christensen H, Rodgers B, Pollitt P. "Mental health literacy": a survey of the public's ability to recognise mental disorders and their beliefs about the effectiveness of treatment. Med J Aust. 1997; 166(4): 182–186. Doi: 10.5694/j.1326-5377.1997.tb140071.x.

King E, Lamont K, Wendelboe-Nelson C, Williams C, Stark C, van Woerden HC, et al. Engaging the agricultural community in the development of mental health interventions: a qualitative research study. BMC Psychiatry. 2023; 23(1): 399. Doi: 10.1186/s12888-023-04806-9.

Knežević Hočevar D, Černič Istenič M. Dom in delo na kmetijah. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC; 2010.

Krohne N, Lavrič M, Jurjevčič Tržan M, Podlogar T, Poštuvan V. Pismenost o duševnem zdravju med odraslo populacijo v Sloveniji. V: Povzetki s konference = Conference abstracts: 8. mednarodni kongres psihologov Slovenije, Zreče, 19.–21. 9. 2019. Ljubljana: Društvo psihologov Slovenije; 2019: 71.

Kutcher S, Wei Y, Coniglio C. Mental health literacy: past, present, and future. Can J Psychiatry. 2016; 61(3): 154–158. Doi: 10.1177/0706743715616609.

Majcen K. Pismenost o duševnem zdravju v povezavi z nekaterimi vidiki javnega duševnega zdravja v dveh slovenskih regijah [magistrsko delo]. Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta; 2016.

Merica P. Delo kot vrednota na Slovenskem [diplomsko delo]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede; 2022.

Muwonge JJ, Dalman C, Burström B, Jablonska B, Hollander A-C. Exploring socio-economic inequalities in mental healthcare utilization in adults with self-reported psychological distress: a survey-registry linked cohort design. Epidemiol Psychiatr Sci. 2025; 34: e6. Doi: 10.1017/S2045796024000842.

Purc-Stephenson R, Roy N, Chimaobi A, Hood D. An evidence-based guide for delivering mental healthcare services in farming communities: a qualitative study of providers' perspectives. Int J Environ Res Public Health. 2024; 21(6): 791. Doi: 10.3390/ijerph21060791.

R Core Team. R: a language and environment for statistical computing. Vienna: R Foundation for Statistical Computing; 2024.

Statistični urad Republike Slovenije. Socioekonomske značilnosti prebivalstva, 1. januar 2025. 2025. Dostopno na: Statistični urad Republike Slovenije – Socioekonomske značilnosti prebivalstva, 1. januar 2025 (citirano 27. 8. 2026).

Truchot D, Andela M. Burnout and hopelessness among farmers: the Farmers Stressors Inventory. Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol. 2018; 53(8): 859–867. Doi: 10.1007/s00127-018-1528-8.

Vigo D, Thornicroft G, Atun R. Estimating the true global burden of mental illness. Lancet Psychiatry. 2016; 3(2): 171–178. Doi: 10.1016/S2215-0366(15)00505-2.

World Health Organization. Health literacy: the solid facts. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe; 2013.

Wu J, Shen H, Shen Y, Liao X, Yu X. The influence of family socioeconomic status on college students' mental health literacy: the chain mediating effect of parenting styles and interpersonal relationships. Front Psychol. 2024; 15: 1477221. Doi: 10.3389/fpsyg.2024.1477221.

Foto: Danilo Lah

ZGODNJE PREPOZNAVANJE OSAMLJENOSTI PRI LJUDEH, KI KMETUJEJO

Early recognition of loneliness among people who farm

Barbara Vogrinec Švigelj, Dino Manzoni

POVZETEK

V prispevku obravnavamo vprašanje zgodnjega prepoznavanja osamljenosti pri ljudeh, ki kmetujejo. Osamljenost razumemo kot pomemben psihosocialni dejavnik tveganja za zdravstvene težave in kot dejavnik, povezan z duševnimi stiskami kmetov in kmetic. Izhajamo iz članka »Kako lahko zdravnik oceni pacientovo osamljenost?«, v katerem avtorici krajšo različico lestvice UCLA s tremi izjavami predstavita kot možno orientacijsko oziroma pogovorno orodje. V prispevku pokažemo, da bi bilo takšno orodje lahko uporabno tudi v kmečkem okolju, zlasti kot izhodišče za pogovor o osamljenosti v zdravstveni oziroma drugi strokovni obravnavi. Osamljenost pri ljudeh, ki kmetujejo, povezujemo z delom v osami, prostorsko odmaknjenostjo, sezonskimi in ekonomskimi obremenitvami, družinskimi odnosi in stigmo, zato zagovarjamo pristope pomoči osamljenim, ki povezujejo več ravni podpore: osebno, družinsko, skupnostno in institucionalno.

Avtorica: Barbara Vogrinec Švigelj
Znanstveni in strokovni naziv: doktorica znanosti s področja filozofije, univerzitetna diplomirana filozofinja, asistentka, raziskovalka
Inštitucija/zaposlitev, naslov: Karakter – inštitut za osebnostne motnje in oblikovanje osebnosti, Ježa 90, 1000 Ljubljana
E-naslov: barbara.vogrinec@guest.arnes.si
ORCID iD: 0000-0002-7826-4255

Avtor: Dino Manzoni
Znanstveni in strokovni naziv: magister psihologije
Inštitucija/zaposlitev, naslov: Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana
E-naslov: dino.manzoni@zrc-sazu.si
ORCID iD: 0000-0003-0597-4675
https://doi.org/10.3986/9789610511793_08, CC BY-SA

Ključne besede: *zgodnje prepoznavanje osamljenosti, ljudje, ki kmetujejo, duševno zdravje, lestvica UCLA s tremi izjavami, pristopi pomoči osamljenim*

ABSTRACT

In this article, we examine the early recognition of loneliness among people who farm. We understand loneliness as an important psychosocial risk factor for health problems and as one of the important risk factors for mental distress among farmers. We build on the article "How Can a Physician Assess a Patient's Loneliness?", in which the authors present the shorter three-item version of the UCLA Loneliness Scale as a possible indicative or screening tool. We show that this tool may also be useful in farming contexts, especially in healthcare or other professional settings, where it can help initiate a conversation about loneliness. We link loneliness among people who farm with working in isolation, geographical remoteness, seasonal and economic pressures, family relationships, and stigma. We therefore argue for approaches to loneliness support that connect several levels: personal, family, community, and institutional.

Key words: *early recognition of loneliness, people who farm, mental health, three-item UCLA Loneliness Scale, approaches to loneliness support*

1 UVOD

V članku Kako lahko zdravnik oceni pacientovo osamljenost? (Dernovšek in Vogrinec Švigelj, 2024) sta avtorici izhajali iz vprašanja, kako bi zdravstveno osebje lahko bolj sistematično prepoznavalo osamljenost kot pomemben dejavnik tveganja za telesne in duševne zdravstvene težave. Predlagali sta uporabo krajše različice lestvice UCLA s tremi izjavami, ki zdravniku ali zdravnici omogoča pridobitev osnovne orientacijske ocene pacientove oziroma

Kratka predstavitev avtorjev

Barbara Vogrinec Švigelj je doktorica znanosti s področja filozofije. Od leta 2020 je zaposlena kot raziskovalka na Inštitutu Karakter. Pred tem je na svoji poklicni poti raziskovalke, urednice in prevajalke na področjih filozofije, kulturnih študijev, izobraževanja (zlasti v povezavi z zaposlovanjem in trgom dela) in duševnega zdravja sodelovala z različnimi raziskovalnimi in drugimi organizacijami.

Dino Manzoni je doktorand filozofije na FF UL in raziskovalec na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU. Po magisteriju iz psihologije je opravil pripravništvo v zdravstvu na Univerzitetni psihiatrični kliniki Ljubljana. Njegovo raziskovalno delo med drugim obravnava stiske in dobro počutje družbeno zapostavljenih skupin, zlasti migrantov in kmetov, in se umešča na področja psihopatologije, telesnosti in sociokulturne psihologije.

pacientkine osamljenosti. Takšno orodje lahko pomaga odpreti pogovor o izkušnji, ki pogosto ostane spregledana, čeprav pomembno vpliva na zdravje, počutje in kakovost življenja.

V tem prispevku vprašanje zgodnjega prepoznavanja osamljenosti umeščamo v kontekst ljudi, ki kmetujejo. Osamljenost v kmečkem okolju razumemo v povezavi z organizacijo dela, življenjem na podeželju, kulturnim idealom samostojnosti, prepletom družinskega in delovnega življenja in načini iskanja pomoči. Kmetijsko delo pogosto poteka na samem in je povezano s sezonskimi in vremenskimi obremenitvami, ekonomsko negotovostjo, odgovornostjo za živali, zemljo in kmetijo, močnim vrednotenjem vztrajnosti in delovne zmožnosti. V takšnih okoliščinah lahko osamljenost ostane neprepoznana ali neizrečena, saj se posameznik ali posameznica pogosto osredotoča predvsem na nadaljevanje dela in izpolnjevanje vsakodnevnih obveznosti.

V prispevku želimo pokazati, da je krajša različica lestvice UCLA s tremi izjavami lahko uporabna kot orientacijsko oziroma presejalno orodje za zgodnje prepoznavanje osamljenosti pri ljudeh, ki kmetujejo. Njena vloga je dopolnilna: podpira strokovno presojo in pomaga odpreti pogovor o temi, ki je zaradi socialnih norm in stigme za mnogo ljudi nelagodna, jo je težko ubesediti oziroma je povezana z občutkom sramu. Prispevek smo zasnovali kot narativni konceptualni pregled, saj temelji na povezovanju obstoječih raziskav o osamljenosti, zdravju, duševnem zdravju in življenjskih okoliščinah ljudi, ki kmetujejo. V njem razjasnjujemo, zakaj je zgodnje prepoznavanje osamljenosti v tej skupini pomembno in kako je mogoče o tem vprašanju razmišljati celostno in kontekstualno.

V nadaljevanju najprej opredelimo osamljenost kot dejavnik tveganja za zdravstvene težave in jo ločimo od sorodnih pojavov, kot sta socialna izolacija in samota. Nato obravnavamo njen pomen za razumevanje duševnega zdravja ljudi, ki kmetujejo, zlasti glede na posebnosti kmečkega dela in življenja. V osrednjem delu se posvetimo krajši različici lestvice UCLA s tremi izjavami kot možnemu orodju za zgodnje prepoznavanje osamljenosti v zdravstveni oziroma strokovni obravnavi. V sklepnem delu obravnavamo pristope pomoči osamljenim ljudem, ki kmetujejo, pri čemer poudarimo individualno, družinsko, skupnostno in institucionalno raven podpore.

2 OSAMLJENOST KOT DEJAVNIK TVEGANJA ZA ZDRAVSTVENE TEŽAVE

Za razumevanje osamljenosti kot dejavnika tveganja za zdravstvene težave je najprej potrebna njena pojmovna opredelitev. Ena najvplivnejših in še danes pogosto uporabljenih opredelitev izhaja iz dela Perlmana in Peplauove (1981), ki osamljenost opredeljujeta kot neprijetno izkušnjo, ki nastane, ko je posameznikova mreža družbenih odnosov pomembno pomanjkljiva, bodisi po obsegu bodisi po kakovosti. To opredelitev še danes uporabljajo številni raziskovalci in strokovnjaki za osamljenost (Goldman in sod., 2024). Njena prednost je v tem, da osamljenost razume kot doživeti razkorak med posameznikovimi dejanskimi družbenimi odnosi ter odnosi, ki jih potrebuje oziroma si jih želi.

Iz te opredelitve izhajajo tri pomembne značilnosti osamljenosti. Prvič, osamljenost je povezana s pomanjkanjem družbenih odnosov, pri čemer to pomanjkanje ni nujno samo količinsko. Človek ima lahko malo stikov z drugimi ali pa veliko stikov, ki niso dovolj zaupni, podporni ali čustveno izpolnjujoči. Drugič, osamljenost je povezana s posameznikovim dojemanjem samega sebe v razmerju do drugih, zato jo je treba razlikovati od socialne izolacije oziroma družbene osamitve, ki označuje bolj objektivno ugotovljivo in merljivo stanje zmanjšane vključenosti v družbene odnose in mreže. Človek je lahko osamljen, čeprav je obdan z družinskimi člani, sodelavci ali znanci, vendar v teh odnosih nima občutka bližine, razumljenosti ali zaupanja. Lahko pa je sam, ne da bi bil osamljen, če samoto doživlja kot izbrano, smiselno ali pomirjujočo. Tretjič, osamljenost je neprijetna in pogosto mučna izkušnja, ki jo lahko spremljajo občutki globoke praznine, zapuščenosti, nerazumljenosti ali izključenosti.

Razlikovanje med osamljenostjo, socialno izolacijo in samoto je zato pomembno. Socialna izolacija se nanaša predvsem na število in pogostost socialnih stikov in na vključenost v družbene mreže. Osamljenost zadeva predvsem kakovost doživljanja teh odnosov. Samota pa lahko pomeni posledico izolacije, lahko vodi v osamljenost ali je pozitivna izkušnja umika, počitka, zbranosti in avtonomije. To razlikovanje je posebej pomembno pri ljudeh, ki kmetujejo, saj delo na samem še ne pomeni osamljenosti. Osamljenost se pojavi takrat, ko se samostojno delo poveže z občutkom zapuščenosti, nerazumljenosti ali nezmožnosti, da bi človek svojo stisko z nekom delil.

Osamljenost razumemo kot psihosocialni dejavnik tveganja za zdravstvene težave, kar potrjuje vse več raziskav. V članku Kako lahko zdravnik oceni pacientovo osamljenost? Dernovšek in Vogrinec Švigelj (2024) navajata študijo

Holt-Lunstadove (2021), ki prinaša pregled dokazov o osamljenosti kot dejavniku tveganja za zdravstvene težave. Holt-Lunstad opozarja, da zdravstvena praksa osamljenost pogosto spregleda, čeprav je dokazano pomemben dejavnik tveganja. Nedavno poročilo Svetovne zdravstvene organizacije (WHO, 2025) potrjuje, da problem ostaja aktualen. Poročilo poudarja, da ima družbena nepovezanost, katere ena od oblik je tudi osamljenost, resne posledice za zdravje in družbo, njeni učinki pa so še vedno premalo prepoznani.

Svetovna zdravstvena organizacija obravnava osamljenost kot resno javnozdravstveno vprašanje. Po oceni WHO, ki temelji na podatkih iz obdobja 2014–2023, je osamljenost doživljalo približno 16 % svetovnega prebivalstva oziroma približno vsak šesti človek. Gre za ljudi iz različnih regij in starostnih skupin, pri čemer poročilo posebej izpostavlja visoko stopnjo osamljenosti med mladimi. Raziskave, ki jih povzemata Holt-Lunstadova (2021) in Svetovna zdravstvena organizacija (WHO, 2025), osamljenost povezujejo z večjim tveganjem za bolezni srca in ožilja, kot sta srčni infarkt in možganska kap, slabše telesno delovanje, počasnejše celjenje ran, depresijo, anksioznost in kognitivne težave, kot sta upad spomina in pozornosti. Osamljenost je zato smiselno razumeti kot dejavnik, ki lahko skupaj z drugimi biopsihosocialnimi in okoljskimi okoliščinami povečuje ranljivost posameznika.

Med predlaganimi mehanizmi, ki lahko povezujejo dolgotrajno osamljenost s slabšimi zdravstvenimi izidi, je tudi dolgotrajnejša aktivacija stresnega odziva. Človek lahko osamljenost doživlja kot kronično stanje ogroženosti, negotovosti ali pomanjkanja podpore. Če posameznik nima občutka, da se lahko v stiski na koga obrne, se lahko vsakodnevne obremenitve zdijo težje in manj obvladljive. Dolgotrajna osamljenost lahko zato prispeva k vzdrževanju stresnega odziva, ta pa sčasoma vpliva na telesno in duševno zdravje. Velja lahko tudi obratno: dolgotrajni stres, izčrpanost, bolezen ali duševna stiska lahko človeka vodijo v umik iz odnosov in s tem poglobijo osamljenost.

3 OSAMLJENOST KOT POMEMBEN DEJAVNIK TVEGANJA ZA TEŽAVE V DUŠEVNEM ZDRAVJU LJUDI, KI KMETUJEJO

Nedavno poročilo Svetovne zdravstvene organizacije (WHO, 2025) poudarja, da lahko osamljenost resno vpliva na telesno in duševno zdravje ljudi po vsem svetu, v različnih regijah in starostnih skupinah, posebej izrazito pa med mladimi. Raziskovalci Univerze v Wolverhamptonu v svoji nedavni študiji opozarjajo, da je osamljenost tudi eden od pomembnih dejavnikov, povezanih z duševnim zdravjem ljudi, ki kmetujejo (Garner in sod., 2025). Da gre za širše prepoznano raziskovalno in javnozdravstveno področje, kaže tudi pregled raziskav o duševnem zdravju kmetov, ki poudarja potrebo po boljšem razumevanju duševnega zdravja v kmečkih populacijah in po razvoju ustreznih oblik podpore (Hagen in sod., 2019). Vprašanje prepoznavanja osamljenosti, njenega preprečevanja in pomoči osamljenim je zato pomemben del skrbi za duševno zdravje kmetov in kmetic.

3.1 Posebnosti kmečkega dela in življenja kot kontekst osamljenosti

Osamljenost ljudi, ki kmetujejo, je treba razumeti v povezavi s posebnostmi kmečkega dela in življenja. Kmetovanje je več kot poklic v ozkem pomenu besede: je način življenja, v katerem se delovni, družinski, ekonomski in prostorski odnosi tesno prepletajo. Kmetija je hkrati dom, delovno mesto, družinska dediščina in pomemben del osebne in skupnostne identitete, zato se obremenitve, povezane z delom, pogosto ne končajo ob koncu delovnega dne. Skrb za živali, zemljo, pridelavo in stroje je pogosto stalno prisotna.

Eden izmed pomembnih dejavnikov osamljenosti je delo v samoti. Veliko kmetijskih opravil poteka individualno, pogosto na prostorsko razpršenih lokacijah: v hlevu, na polju, v gozdu, pri delu s stroji ali pri drugih opravilih, ki ne vključujejo neposrednega stika z drugimi ljudmi. Za nekatere je samostojno delo vir zadovoljstva, občutka kompetentnosti, svobode in povezanosti z zemljo, živalmi ali družinsko tradicijo. Samostojnost je lahko pomembna vrednota in vir ponosa. Težava se pojavi, ko se samostojnost preoblikuje v občutek zapuščenosti, nerazumljenosti ali nezmožnosti, da bi človek svojo stisko z nekom delil.

Pri ljudeh, ki kmetujejo, lahko osamljenost nastaja tudi zaradi zmanjševanja števila ljudi, ki živijo in delajo na kmetijah, večje mehanizacije in robotizacije, prostorske razpršenosti kmetijskih gospodarstev in ekonomskega pritiska po

večji učinkovitosti. Posebno težo imajo sezonske, vremenske in ekonomske obremenitve. Kmetijsko delo je vezano na ritme, ki jih ni mogoče v celoti nadzorovati. Suša, neurja, bolezni živali, škodljivci, nihanje cen, administrativne zahteve in negotovost glede prihodnosti kmetije lahko ustvarjajo občutek stalne psihofiziološke napetosti. Na povezavo med osamljenostjo, socialnimi stiki in strukturnimi spremembami v kmetijstvu opozarjajo tudi Junquera in sodelavci (2024), ki med pomembne dejavnike uvrščajo večje delovne obremenitve, odseljevanje s podeželja in manj priložnosti za sodelovanje med kmeti.

Pomembna je tudi vrednota vzdržljivosti. Ljudje, ki kmetujejo, so pogosto socializirani v pričakovanje, da morajo težave reševati sami, nadaljevati delo kljub utrujenosti in opraviti nujna opravila ne glede na lastno počutje. Takšna naravnanost je lahko vir odpornosti in delovne zmožnosti, obenem pa lahko oteži prepoznavanje stiske in iskanje pomoči. Če je delo razumljeno kot najvišja vrednota, se lahko skrb zase, počitek, pogovor o osamljenosti ali iskanje strokovne podpore zdijo manj pomembni ali celo neprimerni. Ta vrednostni okvir dodatno pojasnjuje, zakaj lahko osamljenost dolgo ostane neprepoznana ali neizrečena.

Kmečko življenje je pogosto povezano z lokalno skupnostjo, vendar ta povezanost sama po sebi še ni varovalni dejavnik pred občutkom osamljenosti. V manjših skupnostih so odnosi lahko podporni, hkrati pa lahko bližina in medsebojno poznavanje povečata občutek nadzora, sramu ali strahu pred stigmo. Človek zato težko spregovori o duševni stiski, ker se boji govoric, nerazumevanja ali zmanjšanja ugleda. To je posebej pomembno pri temah, kot so osamljenost, depresija, tesnoba in izčrpanost.

3.2 Krajša različica lestvice UCLA s tremi izjavami kot orodje za zgodnje prepoznavanje osamljenosti pri ljudeh, ki kmetujejo

Za merjenje osamljenosti je bilo razvitih več vprašalnikov oziroma lestvic. V članku Kako lahko zdravnik oceni pacientovo osamljenost? sta Dernovšek in Vogrinec Švigelj (2024) pregledali nekatere glavne lastnosti in pogostost uporabe štirih najpogosteje uporabljenih lestvic za merjenje osamljenosti pri odraslih. Namen pregleda je bil ugotoviti, katera izmed njih bi bila najuporabnejša za zdravnikovo oceno pacientove osamljenosti. Obravnavali sta naslednje lestvice:

1. UCLA – University of California, Los Angeles Loneliness Scale (Lestvica osamljenosti Univerze v Kaliforniji, Los Angeles);
2. RTLS – Rasch-Type Loneliness Scale (Lestvica tipa Rasch);

3. SELSA – Social and Emotional Loneliness Scale for Adults (Lestvica družbene in čustvene osamljenosti za odrasle);
4. DLS – Differential Loneliness Scale (Razlikovalna lestvica osamljenosti).

Prva lestvica, UCLA, je enorazsežna, kar pomeni, da nima podlestvic, preostale tri pa vključujejo več podlestvic. Lestvico UCLA sestavlja 20 izjav, lestvico RTLS 11, lestvico SELSA 37, lestvico DLS pa 60. Vsaka od teh lestvic obstaja tudi v vsaj eni krajši različici.

Za uporabo v zdravstveni in drugi strokovni obravnavi se kot posebej praktična kaže krajša različica lestvice UCLA s tremi izjavami, ki so jo Hughes in sodelavci (2004) razvili kot kratko merilo osamljenosti za uporabo v epidemioloških raziskavah in telefonskih anketah. Ta lestvica se pogosto uporablja za merjenje osamljenosti pri odraslih. Lestvica vključuje tri vprašanja o posameznikovem doživljanju odnosov z drugimi ljudmi:

1. Kako pogosto pogrešate druženje z drugimi ljudmi?
2. Kako pogosto se počutite spregledani?
3. Kako pogosto se počutite odtujeni od drugih ljudi?

Pri vsakem vprašanju posameznik izbira med odgovori skoraj nikoli, včasih in pogosto, ki se točkujejo z 1, 2 oziroma 3 točkami. Skupni rezultat tako sega od 3 do 9, pri čemer višji rezultat pomeni večjo izraženost osamljenosti. Krajšo različico lestvice UCLA s tremi izjavami je treba razumeti predvsem kot orientacijsko oziroma pogovorno orodje. Njena vloga je dopolnilna: zdravniku, psihologu ali drugemu strokovnjaku lahko pomaga odpreti pogovor o izkušnji, o kateri ljudje pogosto težko spregovorijo. Pri ljudeh, ki kmetujejo, je to še posebej pomembno, ker lahko osamljenost ostane skrita za vsakdanjimi obveznostmi, delovno zmožnostjo in pričakovanjem, da mora človek vztrajati ne glede na svoje počutje.

V članku, ki predstavlja rezultate polstrukturiranih pogovorov z zdravstvenim osebjem v podeželskem Pomurju, opravljenih v okviru antropološke terenske raziskave, Knežević Hočevar (2022) ugotavlja, da podeželski zdravniki in zdravnice vzroke zdravstvenih težav ljudi, ki kmetujejo, povezujejo tudi z načinom kmetovanja in njihovimi življenjskimi razmerami. Pri razumevanju zdravstvenih težav upoštevajo tudi psihosocialne dejavnike tveganja. Mednje sodi osamljenost, ki jo Garner in sodelavci (2025) prepoznavajo kot enega od pomembnih dejavnikov, povezanih z duševnim zdravjem kmetov in kmetic.

Te ugotovitve govorijo v prid uporabi kratkih orientacijskih orodij v zdravstveni oziroma strokovni obravnavi. Zdravstveno osebje v manjših in podeželskih okoljih lahko zaradi poznavanja lokalnih razmer, družinskih okoliščin in načina

življenja svojih pacientov včasih lažje prepozna širše psihosocialne dejavnike, ki vplivajo na zdravje. Krajša različica lestvice UCLA s tremi izjavami lahko to presojo dopolni, omogoči bolj strukturiran pogovor in pomaga nasloviti temo, ki je za pacienta lahko nelagodna ali jo je težko ubesediti. Zdravniku ali drugemu strokovnjaku lahko pomaga odpreti pogovor o osamljenosti, pomanjkanju podpore, izčrpanosti ali težavah v odnosih.

Takšna možnost je pomembna tudi zato, ker ljudje, ki kmetujejo, po opažanjih podeželskega zdravstvenega osebja zdravniško pomoč pogosto poiščejo, ko so težave že izrazite. Knežević Hočevar (2022) opozarja, da lahko kmetje in kmetice opozorilne znake spregledajo ali potisnejo v ozadje, ker delo razumejo kot najvišjo vrednoto. Tudi zato je zgodnje prepoznavanje osamljenosti pomembno. Primarni namen je, da občutek osamljenosti prepoznamo kot možen opozorilni znak, ki lahko kaže na širšo psihosocialno obremenjenost.

Ob tem je treba upoštevati tudi omejitve. Ker krajša različica lestvice UCLA s tremi izjavami ni posebej validirana za populacijo ljudi, ki kmetujejo v slovenskem okolju, jo je treba uporabljati previdno, predvsem kot orientacijsko in pogovorno orodje v strokovnem kontekstu. Odgovore je treba vedno razumeti v kontekstu posameznikovega življenja, delovnih obremenitev, družinskih odnosov, zdravstvenega stanja in dostopnosti socialne podpore. Njena vrednost je predvsem v tem, da opozori na morebitno stisko, spodbudi pogovor in podpre strokovno presojo o tem, kakšno pomoč človek potrebuje.

3.3 Pristopi pomoči osamljenim ljudem, ki kmetujejo

Holt-Lunstadova (2021) opozarja, da raznolikost vzrokov za osamljenost zahteva različne oblike podpore. Osamljenost lahko izhaja iz pomanjkanja socialnih stikov, izgube bližnje osebe, slabše kakovosti odnosov, bolezni, invalidnosti, selitve, starosti, delovnih obremenitev, stigme ali občutka nerazumljenosti. Učinkovita pomoč mora biti zato prilagojena konkretnim razlogom in okoliščinam, v katerih se osamljenost pojavlja. To potrjujejo tudi raziskave s področja intervencij javnega duševnega zdravja v kmetijski skupnosti, ki poudarjajo, da so kmetje pogosto težje dosegljiva skupina, zato morajo biti oblike pomoči dostopne, razumljive in oblikovane v skladu z njihovimi življenjskimi in delovnimi okoliščinami (King in sod., 2023). Med pristopi, za katere obstajajo dokazi o učinkovitosti, Holt-Lunstadova navaja čuječnostno meditacijo, ukvarjanje z umetniškimi dejavnostmi, sodelovanje v družbenih skupinah in zagotavljanje družbene opore, vključno s prostovoljstvom in drugimi oblikami pomoči drugim.

Pri ljudeh, ki kmetujejo, je treba pristope pomoči prilagoditi njihovim konkretnim življenjskim in delovnim okoliščinam. Garner in sodelavci (2025) opozarjajo, da je eden od pomembnih razlogov za osamljenost pri kmetih in kmeticah delo na samem, pri čemer je samostojno delo pogosto razumljeno kot vrednota. EU-OSHA (2024) poudarja, da ljudje, ki kmetujejo, pogosto delajo sami, včasih tudi na prostorsko odmaknjenih kmetijah. Nekateri splošno priporočeni pristopi, na primer vključevanje v družbene skupine, zato niso vedno preprosto izvedljivi. Razdalje, pomanjkanje časa, skrb za živali, sezonske obremenitve, slabša prometna povezanost in zadržanost pred govorjenjem o stiskah lahko omejijo možnosti sodelovanja v običajnih oblikah pomoči.

Pri pomoči osamljenim ljudem, ki kmetujejo, je smiselno razlikovati med individualno, družinsko, skupnostno in institucionalno ravnjo podpore. Na individualni ravni so lahko koristne dejavnosti, ki človeku pomagajo prepoznati lastno počutje, zmanjšati stres in okrepiti občutek povezanosti. Sem sodijo čuječnostna meditacija, umetniške dejavnosti, pisanje dnevnika, redni pogovor z zaupno osebo, načrtovanje počitka in zavestno ustvarjanje priložnosti za socialne stike. Kadar je osamljenost povezana z dolgotrajno preobremenjenostjo, ekonomskim pritiskom ali družinskimi konflikti, je treba individualne tehnike povezati s širšo podporo.

Na družinski ravni je pomembno, da osamljenost prepoznamo kot možen znak stiske, ne kot muhavost, osebno šibkost ali pomanjkanje delovne discipline. Družinski člani lahko opazijo spremembe v vedenju, razdražljivost, molk, izgubo zanimanja ali utrujenost. Ker so družinski in delovni odnosi na kmetiji pogosto tesno prepleteni, je pogovor o osamljenosti hkrati tudi pogovor o porazdelitvi dela, počitku in medsebojni podpori.

Na skupnostni ravni imajo pomembno vlogo lokalna društva, kmetijske zadruge, sosedske mreže in druge oblike povezovanja. Za ljudi, ki kmetujejo, so posebej primerne oblike pomoči, ki se opirajo na skupno delo, izmenjavo izkušenj, praktično pomoč ali strokovno svetovanje, tudi kadar niso neposredno predstavljene kot podpora pri duševnih stiskah. Takšne oblike lahko zmanjšajo stigmo, saj človeku omogočajo vstop v podporno okolje brez občutka, da je označen kot bolan ali nesposoben. Posebej dragocene so lahko vrstniške skupine kmetov in kmetic, saj omogočajo pogovor z ljudmi, ki razumejo posebnosti kmečkega dela, sezonskih pritiskov, skrbi za živali in odgovornosti za kmetijo.

Na institucionalni ravni je pomembno sodelovanje osebnih zdravnikov, patronažnih služb, centrov za duševno zdravje, kmetijsko-svetovalnih služb in nevladnih organizacij. Ker ljudje, ki kmetujejo, zdravstveno ali psihološko

pomoč pogosto poiščejo pozno, je smiselno razvijati oblike podpore, ki so dostopne, nestigmatizirajoče in povezane z njihovim vsakdanjim življenjem. Kmetijske svetovalne službe bi lahko imele pomembno vlogo pri zgodnjem prepoznavanju obremenitev in usmerjanju k ustrezni podpori, saj so pogosto v stiku s kmeti in kmeticami tudi takrat, ko ti ne iščejo zdravstvene pomoči. Na evropski ravni podobno opozarja tudi projekt SafeHabitus (2025), ki med pomembnimi obremenitvami kmetov izpostavlja finančne pritiske, dolge delovnike, administrativne zahteve in socialno izolacijo. Najustreznejši pristopi bodo zato verjetno tisti, ki povezujejo več ravni: osebno podporo, družinsko razumevanje, skupnostne mreže in strokovne storitve.

4 ZAKLJUČEK

V prispevku smo osamljenost obravnavali kot pomemben psihosocialni dejavnik tveganja za zdravstvene težave in kot pojav, povezan z duševnimi stiskami ljudi, ki kmetujejo. Pri tem smo osvetlili posebnosti kmečkega dela in življenja, ki tvorijo pomemben kontekst za razumevanje doživljanja in izražanja osamljenosti, med njimi delo v osami, omejene možnosti za socialne stike, sezonske in ekonomske obremenitve, družinske odnose ter stigmo. V prepletu teh okoliščin lahko občutki osamljenosti dolgo ostanejo neprepoznani ali neizrečeni, zlasti kadar se skrb zase in iskanje pomoči umakneta zahtevam dela.

Krajša različica lestvice UCLA s tremi izjavami se v tem kontekstu izkaže kot potencialno uporabno orientacijsko oziroma pogovorno orodje v zdravstveni oziroma strokovni obravnavi. Njena vloga je dopolnilna: pomaga lahko odpreti pogovor o temi, ki je pogosto nelagodna ali jo je težko ubesediti, in podpre bolj strukturirano obravnavo osamljenosti. Pri tem jo je treba uporabljati previdno, zlasti če ni posebej validirana za populacijo ljudi, ki kmetujejo v slovenskem okolju. Odgovore je treba vedno razumeti v povezavi s posameznikovimi življenjskimi okoliščinami, delovnimi obremenitvami, družinskimi odnosi, zdravstvenim stanjem in dostopnostjo socialne podpore.

Osamljenost pri ljudeh, ki kmetujejo, je povezana z organizacijo dela, načinom življenja, dostopnostjo podpore in širšimi psihosocialnimi pogoji, zato pomoč zahteva več pristopov in prilagoditev konkretnim okoliščinam kmečkega življenja. Posamezni pristopi, kot so čuječnostna meditacija, umetniške dejavnosti, vključevanje v družbene skupine in zagotavljanje družbene opore, so lahko koristni, kadar so prilagojeni časovnim, prostorskim, delovnim in socialnim okoliščinam kmečkega življenja.

Obravnavana literatura podpira večravenski pristop: osebno prepoznavanje stiske, pogovor v družini, krepitev skupnostnih mrež in dostop do zdravstvenih, socialnih in svetovalnih služb. Namen zgodnjega prepoznavanja osamljenosti je, da jo razumemo kot možen opozorilni znak širše psihosocialne obremenjenosti. Osamljenost pri ljudeh, ki kmetujejo, je zato pomembno obravnavati pravočasno, nestigmatizirajoče in v povezavi z njihovimi dejanskimi življenjskimi in delovnimi pogoji.

Literatura

Dernovšek MZ, Vogrinec Švigelj B. Kako lahko zdravnik oceni pacientovo osamljenost? ISIS. 2024; 33(3): 46–49.

European Agency for Safety and Health at Work (EU-OSHA). Mental health in agriculture: preventing and managing psychosocial risks in the workplace. Luxembourg: Publications Office of the European Union; 2024. Doi: 10.2802/3310639.

Garner IW, McFeeters D, Guy A, Hopley R, Galbraith N. Understanding farmer mental health and wellbeing in a volatile, isolating, and misunderstood industry. Journal of Rural Studies. 2025; 118: 103648. Doi: 10.1016/j.jrurstud.2025.103648.

Goldman N, Khanna D, El Asmar ML, Qualter P, El-Osta A. Addressing loneliness and social isolation in 52 countries: a scoping review of National policies. BMC Public Health. 2024; 24: 1207. Doi: 10.1186/s12889-024-18370-8.

Hagen BNM, Albright A, Sargeant J, Winder CB, Harper SL, O'Sullivan TL, et al. Research trends in farmers' mental health: a scoping review of mental health outcomes and interventions among farming populations worldwide. PLoS ONE. 2019; 14(12): e0225661. Doi: 10.1371/journal.pone.0225661.

Holt-Lunstad J. Loneliness and social isolation as risk factors: the power of social connection in prevention. Am J Lifestyle Med. 2021; 15(5): 567–573. Doi: 10.1177/15598276211009454.

Hughes ME, Waite LJ, Hawkley LC, Cacioppo JT. A short scale for measuring loneliness in large surveys: results from two population-based studies. Res Aging. 2004; 26(6): 655–672. Doi: 10.1177/0164027504268574.

Junquera V, Rubenstein DI, Knaus F. How lonely are you? The role of social contacts and farm characteristics in farmers' self-reported feelings of loneliness, and why it matters. arXiv; 2024. Doi: 10.48550/arXiv.2407.20136.

King E, Lamont K, Wendelboe-Nelson C, Williams C, Stark C, van Woerden HC, et al. Engaging the agricultural community in the development of mental health interventions: a qualitative research study. BMC Psychiatry. 2023; 23: 399. Doi: 10.1186/s12888-023-04806-9.

Knežević Hočevar D. Podeželski zdravniki širše o trpljenju ljudi, ki kmetujejo. V: Šprah L, ur. Od seznanjenosti s težavami v duševnem zdravju do učinkovitega odzivanja z manj stigme: zdaj je čas, da znanje prenesemo v prakso! Ljubljana: Založba ZRC; 2022: 209–220. Doi: 10.3986/9789610506768_15.

Perlman D, Peplau LA. Toward a social psychology of loneliness. V: Duck S, Gilmour R, ur. Personal relationships in disorder. London: Academic Press; 1981: 31–56.

SafeHabitus. Mental health and well-being of farmers: policy briefing. SafeHabitus; 2025. Dostopno na: https://www.safehabitus.eu/wp-content/uploads/2025/11/SafeHabitus-Policy-Brief_Mental-health_1125.pdf (citirano 20. 6. 2026).

World Health Organization (WHO). From loneliness to social connection: charting a path to healthier societies: report of the WHO Commission on Social Connection. Geneva: World Health Organization; 2025. Dostopno na: https://www.who.int/publications/i/item/978240112360 (citirano 20. 6. 2026).

Foto: Blaž Lenček

DUŠEVNO ZDRAVJE LJUDI, KI KMETUJEJO: OVIRE PRI ISKANJU POMOČI IN VAROVALNI DEJAVNIKI

Mental health of people engaged in farming: barriers to help-seeking and protective factors

Sanja Cukut Krilić, Tisa Kučan Lah

POVZETEK

Prispevek obravnava duševno zdravje ljudi, ki kmetujejo, s poudarkom na ovirah pri iskanju pomoči in varovalnih dejavnikih. Temelji na kvalitativni raziskavi, izvedeni med marcem 2025 in januarjem 2026, ki je vključevala 22 polstrukturiranih intervjujev in štiri fokusne skupine s kmeti, predstavniki stanovskih organizacij in strokovnimi delavci. Ugotovitve kažejo, da duševne stiske spodbujajo finančna negotovost, delovne obremenitve, napeti odnosi, socialna izolacija in ideal »dobrega kmeta«, ki poudarja trdoživost in samozadostnost. Iskanje pomoči dodatno omejujejo stigma, strah pred odzivi okolice, slaba dostopnost storitev in slabo znanje o težavah v duševnem zdravju. Pomembni varovalni dejavniki so podpora družine in prijateljev, povezanost skupnosti, verske skupnosti, podporne skupine in dostopne in kmetom prilagojene strokovne službe.

Avtorica: Sanja Cukut Krilić
Znanstveni in strokovni naziv: doktorica sociooloških znanosti, znanstvena sodelavka
Inštitucija/zaposlitev, naslov: Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU, Novi trg 2, Ljubljana
E-naslov: sanja.cukut@zrc-sazu.si
ORCID iD: 0000-0002-4498-3809

Avtorica: Tisa Kučan Lah
Znanstveni in strokovni naziv: magistrica socialne in kulturne antropologije, asistentka
Inštitucija/zaposlitev, naslov: Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU, Novi trg 2, Ljubljana
E-naslov: tisa.kucan-lah@zrc-sazu.si
ORCID iD: 0009-0000-8353-5278
https://doi.org/10.3986/9789610511793_9, CC BY-SA

Ključne besede: *kmetje, kmetijstvo, Slovenija, duševno zdravje, stigma*

ABSTRACT

The paper examines the mental health of people engaged in farming, focusing on barriers to seeking help and protective factors. It is based on a qualitative study conducted between March 2025 and January 2026, involving 22 semi-structured interviews and four focus groups with farmers, representatives of farmers' organisations, and professionals. The findings indicate that distress is intensified by financial insecurity, workload, strained relationships, social isolation, and the ideal of the »good farmer«, which emphasises resilience and self-reliance. Help-seeking is hindered by stigma, fear of others' reactions, limited access to services, and limited knowledge of mental health difficulties. Key protective factors include support from family and friends, community connectedness, faith communities, support groups, and accessible professional services tailored to farmers' needs.

Key words: *farmers, agriculture, Slovenia, mental health, stigma*

1 UVOD

Čeprav se kmečko življenje pogosto romantizira, je kmetovanje poklic z vrsto specifičnih fizičnih in psiholoških obremenitev (Garner in sod., 2025; Wheeler in sod., 2023). Med njegove ključne značilnosti sodijo dolgotrajno in fizično naporno delo, negotovost prihodkov in omejene možnosti za socialne stike, kar lahko prispeva k večji socialni izolaciji (Garner in sod., 2025; Wheeler in sod., 2023). Pregled Yazda in sodelavcev (2019, cit. po Shortland in sod., 2023) je pokazal, da množica dejavnikov, kot so finančne težave in negotovost, ekstremne in nepredvidljive vremenske razmere in podnebne spremembe, odnos javnosti in medijev do kmetov in kmetijstva, kazniva dejanja na ruralnih območjih, družinske težave in težave v odnosih, slabo telesno zdravje, pomanjkanje naslednikov oziroma načrtov v zvezi z nasledstvom, izbruhi bolezni živali in pridelkov in poškodbe na kmetiji, negativno vplivajo na duševno zdravje ljudi, ki kmetujejo.

Kratka predstavitev avtoric

Sanja Cukut Krilić je doktorica sociooloških znanosti, znanstvena sodelavka na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU. Njena področja proučevanja segajo na področja migracijskih študij, študij spolov in različnih družbenih kontekstov težav v duševnem zdravju.

Tisa Kučan Lah je magistrica socialne in kulturne antropologije, asistentka na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU. Njena področja proučevanja segajo na področja dobrega počutja ljudi, ki kmetujejo, in migracijskih študij.

Prav zaradi prepletenosti omenjenih dejavnikov je verjetno, da se bodo kmetje soočali s stiskami na ravni družine, kmetije in širši družbeni in politični ravni (Roy in sod., 2019). Čeprav so težave v duševnem zdravju kmetov zlasti v Evropi, Avstraliji, Kanadi in ZDA precej dobro raziskane, so se zgodnje raziskave po ugotovitvah Garnerja in sodelavcev (2025) večinoma opirale na epidemiološke pristope in anketne raziskave, redkeje pa so analizirale vsakdanje živete izkušnje ljudi, ki kmetujejo. V zadnjih letih se zato povečuje število bolj kvalitativno zasnovanih raziskav, ki podrobneje obravnavajo dejavnike, kot so identiteta kmeta, predstave o moškosti, pričakovanja družbe in družine, nasledstvo kmetije, pripravljenost, sprejemanje in preference glede podpore na področju duševnega zdravja (Garner in sod., 2025). Te ugotovitve pomembno prispevajo k boljšemu razumevanju dejavnikov, ki spodbujajo ali ovirajo iskanje strokovne pomoči v tej skupini prebivalstva.

Slovensko kmetijstvo se je po osamosvojitvi leta 1991 in pristopu Slovenije k Evropski uniji leta 2004 soočilo z obsežnimi strukturnimi spremembami. Čeprav sta tržno gospodarstvo in skupna kmetijska politika prinesla nove razvojne možnosti, se kmetje hkrati srečujejo s številnimi negotovostmi, ki se odražajo v zmanjševanju števila kmetij, pomanjkanju zanimanja mladih za prevzem kmetij, pogostih delovnih nesrečah, zdravstvenih težavah in samomorilnosti med kmečkim prebivalstvom (Roy in Knežević Hočevar, 2019). Vprašanja duševnega zdravja, stisk in blagostanja ljudi, ki kmetujejo, so bila v Sloveniji dolgo na obrobju raziskovalnega zanimanja tako medicinskih kot družboslovnih ved, šele v zadnjih letih pa se to področje postopoma uveljavlja kot pomembna raziskovalna tema. K temu so prispevali zlasti raziskovalni projekti, kot sta Spremembe v kmetijstvu skozi oči in telesa kmetov (2020–2024) in Odzivi kmečkih družin na posledice nezgod pri delu in poklicnih bolezni (2020–2022), ki ju je izvajal Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU, pa tudi bolj participativne pobude, usmerjene v ozaveščanje o duševnem zdravju na podeželju, kot je projekt Nemoč podeželja, ki ga je vodila Zveza slovenske podeželske mladine. Kljub temu raziskave duševnega zdravja ljudi, ki kmetujejo v Sloveniji, ostajajo razmeroma redke (na primer Černič Istenič in Kučan Lah, 2025; Knežević Hočevar, 2025 in 2024). Dosedanje ugotovitve temeljijo predvsem na kvalitativnih raziskavah, izvedenih na posameznih območjih države, zato je razumevanje dejavnikov, ki vplivajo na duševno zdravje kmetov v Sloveniji, še vedno omejeno in predstavlja pomembno raziskovalno vrzel (Nye in sod., 2025).

Projekt Počutje na kmetiji: krepitev virov in znanj – PoljaMoči (spletna stran: https://www.omra.si/polja-moci/o-projektu/), ki je potekal med letoma 2024 in 2026, predstavlja nadaljevanje tovrstnih prizadevanj in naslavlja duševne stiske ljudi, ki živijo in delajo na kmetijah. V okviru projekta je bilo med marcem 2025 in januarjem 2026 izvedenih 22 polstrukturiranih pogovorov in štiri

fokusne skupine z osebami, ki kmetujejo, predstavniki njihovih stanovskih organizacij in strokovnjaki in strokovnjakinjami, ki prihajajo v stik z njimi. Sogovorniki in sogovornice so spregovorili o izvorih in razlogih duševnih stisk, njihovi prepoznavi, obravnavi, preprečevanju in o možnih načinih neformalne in formalne pomoči in podpore. Namen raziskave je bil proučiti, kako ljudje, ki kmetujejo, predstavniki stanovskih organizacij in strokovni delavci zaznavajo ovire pri prepoznavanju duševnih stisk in iskanju pomoči in katere neformalne, skupnostne in strokovne vire podpore prepoznavajo kot pomembne. Posebej nas je zanimalo, kako se ti procesi povezujejo z identiteto »dobrega kmeta«, spolnimi in generacijskimi normami in dostopnostjo storitev.

2 DEJAVNIKI TVEGANJA IN VAROVALNI DEJAVNIKI DUŠEVNEGA ZDRAVJA KMETOV

Raziskave kažejo, da na duševno zdravje kmetov vpliva preplet strukturnih, socialnih, kulturnih in individualnih dejavnikov, ki vplivajo tako na doživljanje stisk kot na pripravljenost za iskanje pomoči. Raziskava Garnerja in sodelavcev (2025), izvedena med osebami, ki delajo v kmetijstvu, in njihovimi družinskimi člani v Angliji, je iskala temeljne dejavnike, ki vplivajo na duševno zdravje kmetov. Ko so udeležence raziskave vprašali o glavnih stresorjih v kmetijstvu, so kot najpomembnejše izpostavili finančne težave in negativno oziroma izkrivljeno predstavljanje kmetov v medijih. Finančne težave so povezovali z zmanjševanjem državnih subvencij in podpornih ukrepov in z uvajanjem strožjih predpisov, katerih izpolnjevanje povečuje stroške poslovanja kmetij. Ob tem so izražali občutke frustracije in nemoči, ki predstavljajo enega osrednjih virov stresa, saj so menili, da imajo zelo omejene možnosti vplivanja na te okoliščine ali njihovo javno ovržbo. Ob vprašanju, kaj jim pri njihovem delu vzbuja največji občutek ponosa, so živinorejci najpogosteje izpostavili odnos, ki ga imajo s svojimi živalmi, ki jim predstavlja pomemben vir zadovoljstva. Ta občutek ponosa in življenjskega smisla izhaja iz prepričanja, da s svojim delom opravljajo pomembno družbeno funkcijo – zagotavljanje hrane prebivalstvu, vendar ga lahko ogrožajo spreminjajoča se stališča javnosti o pomenu kmetov in njihove vloge pri zagotavljanju prehranske varnosti, saj že omenjene negativne predstave javnosti o kmetijskem poklicu neposredno spodkopavajo njihov občutek smisla, vrednosti in ponosa, ki ga črpajo iz svojega dela. Številni so kljub naravi kmetijskega poklica kot samostojnega dela poročali o izrazitih občutkih osamljenosti in socialne izolacije, a večinoma povedali, da se o svojih stiskah redko pogovarjajo z drugimi kmeti in ljudmi. Njihova identiteta »dobrega kmeta« namreč pomembno vpliva na to, da se izogibajo pogovorom o svojih stiskah,

težave pri delu pa zaradi prepletenosti osebnega in poklicnega življenja pogosto doživljajo kot osebni neuspeh. Zavedajo se, da takšno vedenje negativno vpliva na njihovo duševno zdravje, a želja po ohranjanju podobe uspešnega, sposobnega in samozadostnega kmeta pomembno prispeva k njihovemu slabšemu psihološkemu blagostanju.

Tovrstno oklevanje pri iskanju pomoči v primeru stisk in duševnih težav je bolj kot osebnostna značilnost oseb, ki te stiske doživljajo, izraz skupnostnih norm in pričakovanj. Perceval in sodelavci (2018) so v Avstraliji v pogovorih z ljudmi, ki živijo in delajo na kmetijah, opazili negativna stališča do težav v duševnem zdravju in iskanja pomoči zanje. Izražali so predvsem strah, da bo skupnost negativno govorila o njih in jih doživljala kot neuspešne. Konkretno denimo niso želeli, da jih kdo vidi, ko se udeležijo svetovanja ali gredo k psihologu. Tudi Hagen in sodelavci (2022) so v pogovorih z ljudmi, ki kmetujejo, in strokovnjaki, ki delajo z njimi, ugotovili, da je pogosto prisoten strah, da ne bodo ostali anonimni. Udeležence raziskave je skrbelo, da bodo drugi negativno govorili o njih in njihovih stiskah, kar vpliva na iskanje pomoči. Perceval in sodelavci (2018) so opozorili tudi na pomen samostigmatizacije oziroma ponotranjenja tovrstnih predstav, ki sčasoma postanejo del identitete kmeta in jih normativno podpira predstava o »močnem« Avstralcu. Tisti, ki so pomoč v primeru težav vendarle poiskali, so osebne odnose, zlasti z družino, pa tudi s prijatelji, sosedi, širšo skupnostjo in strokovnjaki, opisovali kot pomemben zaščitni dejavnik duševnega zdravja. Nasprotno so pomanjkanje tovrstnih stikov opredelili kot dejavnik izolacije in osamljenosti, ki ju še povečuje samotna narava kmetijskega poklica in geografska izolacija oziroma oddaljenost. Pomen družine pri zagotavljanju socialne podpore so potrdile tudi druge raziskave. Raziskava sistemov skupnostne podpore za delavce z oviranostjo v Kanadi (Friesen in sod., 2010) je pokazala, da so se poškodovani kmetje pri opravljanju upravljavskih nalog in vsakodnevni oskrbi v veliki meri zanašali na svoje zakonce. Po poškodbi so se vloge znotraj družine pogosto prerazporedile, kar je kmetom omogočilo, da so lahko nadaljevali delo. Pomembna je bila tudi možnost najema dodatnih delavcev, vendar je bilo ustrezno usposobljene delavce težko najti. Obseg pomoči, ki so jo lahko zagotovili družinski člani, je bil omejen, zlasti kadar ti niso živeli na kmetiji. Raziskava je poudarila tudi pomen cerkve, kmečkih žensk, voditeljev lokalne skupnosti in pomoči drugih lokalnih kmetov in sosedov, ki je bila razumljena kot del običajne vzajemne pomoči v kmečki skupnosti. Podobno je avstralska raziskava o pogledih kmetov na iskanje pomoči (Hull in sod., 2022) opozorila na velik pomen neformalne podpore in nasvetov, tudi pri omogočanju dostopa do strokovne pomoči. Udeleženci so praviloma dajali prednost podpori laikov oziroma ljudi iz svojega socialnega okolja pred formalnimi ali strokovnimi

oblikami pomoči, zlasti na področju duševnega zdravja. Pogovori s prijatelji so se izkazali za dragocene predvsem takrat, ko se udeleženci niso mogli ali niso želeli pogovarjati s partnerkami, ob tem pa so poudarili tudi pomembno vlogo partnerk, ki so jim pomagale premagovati nekatere ovire pri iskanju pomoči. Tudi irska raziskava, v katero so bili vključeni moški, aktivni v kmetijstvu, je pokazala, da so udeleženci poročali o visoki ravni socialne podpore družine, prijateljev in drugih zanje pomembnih oseb, ki so jo raziskovalci obravnavali kot splošni kazalnik socialne podpore (Furey in sod., 2016).

Razumevanje iskanja pomoči v primeru stisk zahteva tudi širši razmislek o dostopu do podpornih storitev na ruralnih področjih, ki presega vprašanje njihove zgolj fizične razsežnosti. Ribot in Peluso (2003: 154) poudarjata, da dostop vključuje »širši nabor družbenih odnosov, ki lahko ljudem omogočajo ali omejujejo koristi od virov«. Penchansky in Thomas (1981) tozadevno poudarjata, da dostop ne zajema le prostorskih razsežnosti, kot sta dostopnost in razpoložljivost storitev, temveč tudi neprostorske razsežnosti: prilagojenost, ki označuje, v kolikšni meri organizacija storitev ustreza potrebam in željam uporabnikov; cenovno dostopnost, ki se nanaša na razmerje med stroški storitev in finančnimi zmožnostmi uporabnikov; in sprejemljivost, ki pomeni družbeno in kulturno skladnost med izvajalci storitev in njihovimi uporabniki. Raziskava o socialni podpori kmetom z oviranostmi v Kanadi (Friesen in sod., 2010) je pokazala, da so bile storitve skupnostne podpore in pomoči na domu na podeželju omejeno dostopne, medtem ko so bile specialistične zdravstvene in rehabilitacijske storitve na voljo predvsem v večjih mestih. Poleg tega so bile z dostopom do teh storitev povezane tudi skrite finančne obremenitve, predvsem stroški potovanja v urbana središča. Finančni razlogi oziroma omejitve so še pomembnejši v državah, kjer univerzalno zdravstveno zavarovanje ni široko dostopno, kar otežuje dostop do zdravstvenih storitev (Shortland in sod., 2023; Becot in Inwood, 2022; Hagen in sod., 2022).

Opozoriti velja, da je identiteta kmeta še vedno pomembno določena po spolu. Raziskave so tozadevno posebno pozornost namenjale predstavam o moškosti, zaradi katerih moški pogosto ne iščejo strokovne pomoči v primeru težav v duševnem zdravju (na primer Roy in sod., 2019; Perceval in sod., 2018; Bryant in Garnham, 2015). Bryant in Garnham (2015) sta opozorili, da se subjektivitete kmetov oblikujejo glede na etiko »uspeha« in »poraza«, pri čemer se moralna vrednost kmeta določa glede na to, kaj pomeni biti »dober kmet« v okoliščinah strukturne negotovosti. Njuni pogovori s člani in članicami kmečkih družin v Avstraliji (Bryant in Garnham, 2015) so razkrili, da govor o preživetju oblikuje številne zgodbe sogovornikov. Preživetje so vezali tako na ekonomsko preživetje

kmetije kot na osebno oziroma čustveno preživetje v smislu zadovoljevanja temeljnih potreb. Pri tem so boj za preživetje in žrtvovanje pogosto opisovali kot kulturno vrlino, povezano z moškim ponosom. Ponos se je v njihovih pripovedih bolj kot skrb za lastne ekonomske interese kazal kot občutek ponosa, ker so kmetje tisti, ki pridelajo hrano za narod, kar pa jim vlada in javnost v vedno manjši meri priznavata (prim. Roy in sod., 2019), hkrati pa je vedno bolj izražena politična ekonomija neoliberalizma, ki z zmanjševanjem subvencij in podpor ogroža ekonomsko vzdržnost kmetij (Bryant in Garnham, 2015). Spremembe v kmetovanju in strukturi kmetije, na primer zaradi vremenskih ali ekonomskih pogojev, so opisovali kot neuspeh kmeta, ki med njimi povzroča močne občutke sramu. Poudariti velja tudi, da so kmetje svoje stiske pogosteje opisovali s telesnimi simptomi in spremembami, manj pa z opisi čustvenih stanj in izkušenj (Bryant in Garnham, 2015). Raziskava o ovirah pri iskanju pomoči med avstralskimi kmeti (Hull in sod., 2022) je pokazala, da so partnerke kmetov slednje opisovale kot nenaklonjene iskanju pomoči in razkrivanju ranljivosti ali bolečine. Po njihovih opažanjih so moški kmetje bolečino in bolezen pogosto dojemali kot običajen del življenja, zdravstvene težave zanemarjali in se izogibali pritoževanju zaradi svojega zdravstvenega stanja. Tozadevno je irska raziskava med pridelovalci mleka pokazala, da je bilo tudi med njimi razširjeno mačistično prepričanje, po katerem simptomi bolezni predstavljajo znak šibkosti (Furey in sod., 2016).

Pojmovanja moškosti pri kmetih so kompleksna in ambivalentna. V tem oziru so se Roy in sodelavci (2019) v Kanadi pogovarjali s kmeti in strokovnjaki, ki z njimi prihajajo v stik. Ugotovili so, da so se vsi sogovorniki zavedali stereotipa o tradicionalni moškosti, ki vključuje ponos ob opravljanju težkega fizičnega dela in stoično prenašanje težav, njihovo zanikanje ali umikanje v osamo. Kljub temu so nekateri izražali ambivalenco do tovrstne predstave o moških, ki se je kazala kot občutek krivde zaradi neenake delitve dela v gospodinjstvu, kot generacijska razlika glede razkrivanja težav in iskanja pomoči zanjo in/ali kot sprejemanje ali nesprejemanje istospolne usmerjenosti.

Spremembe v kmetovanju seveda ne zadevajo zgolj moških. Perceval in sodelavci (2018) so v Avstraliji ugotovili, da so tudi ženske vedno bolj obremenjene, saj so poleg dela na kmetijah številne zaposlene, kar v tradicionalnih kmečkih skupnostih ni bilo pogosto, hkrati pa so tudi moški zaradi finančnih pritiskov vedno pogosteje morali delati zunaj kmetij. Hagen in sodelavci (2022) so v raziskavi v Kanadi ugotovili, da ženske pogosto ne poiščejo pomoči, ker zaradi preobremenjenosti z delom in družino za to enostavno nimajo časa. Posledično se zmanjšuje število delavcev na kmetijah, kmetijstvo pa postaja vedno bolj

korporatizirano, kar po mnenju sogovornikov ne vpliva le na položaj posameznih kmetij, temveč tudi na vedno večjo socialno izolacijo in zmanjšan občutek, da živijo v povezani kmečki skupnosti.

Pregled raziskav kaže, da duševno zdravje kmetov ni zgolj posledica individualne ranljivosti, temveč predvsem odraz širših ekonomskih, družbenih in kulturnih okoliščin, v katerih poteka sodobno kmetovanje. Finančna negotovost, družbena pričakovanja glede identitete »dobrega kmeta«, pričakovanja glede spolnih vlog, socialna in geografska izolacija in omejen dostop do podpornih storitev delujejo kot medsebojno prepleteni dejavniki tveganja, medtem ko medosebni odnosi, socialna opora in povezanost v skupnosti predstavljajo pomembne varovalne dejavnike. Te ugotovitve so pomembno izhodišče za razumevanje izkušenj slovenskih kmetov, ki jih obravnava pričujoče besedilo.

3 METODA

Prispevek temelji na raziskavi, izvedeni med marcem 2025 in januarjem 2026, v okviru katere smo opravili 22 individualnih polstrukturiranih intervjujev in štiri fokusne skupine. Zbiranje podatkov so izvajali raziskovalci Družbenomedicinskega inštituta ZRC SAZU1 z namenom pridobiti poglobljen vpogled v izkušnje in poglede ljudi, ki kmetujejo, in različnih deležnikov, povezanih s kmetijskim sektorjem.

Udeležence smo najprej izbirali z namenskim vzorčenjem, pri čemer smo v raziskavo vključili ljudi, ki kmetujejo, predstavnike stanovskih organizacij in strokovne delavce z relevantnimi izkušnjami (na primer s področja socialnega in zdravstvenega varstva). Nadaljnji dostop do udeležencev je potekal po metodi snežne kepe. Potencialnim sogovornikom smo predstavili namen raziskave in jih povabili k sodelovanju, nato pa so nas sodelujoči napotili tudi na druge primerne sogovornike. Pri pridobivanju udeležencev nam je pomembno podporo nudila tudi Zveza slovenske podeželske mladine kot partnerska organizacija projekta.

V raziskavo smo tako vključili kmete, predstavnike stanovskih organizacij in strokovne delavce, ki se pri svojem delu neposredno ali posredno srečujejo s kmečkim prebivalstvom in njegovimi izzivi. V individualnih intervjujih je sodelovalo 15 predstavnikov stanovskih organizacij in strokovnih služb in sedem predstavnikov kmetov. Med predstavniki stanovskih organizacij in strokovnih služb smo se pogovarjali s 13 ženskami in dvema moškima, starimi okvirno med

1 Na tem mestu se avtorici zahvaljujeva Nataši Dernovšček Hafner in Dinu Manzoniju, ki sta prav tako izvajala pogovore.

35 in 60 let. Strokovni delavci so prihajali s področij socialnega dela, psihologije, psihoterapije, psihiatrije, delovne terapije in družinske medicine. Skupina kmetov je bila sestavljena iz dveh žensk in petih moških, starih med 30 in 47 let. V raziskavo vključeni kmetje so prihajali iz različnih tipov kmetij: ene poljedelske kmetije, dveh živinorejskih kmetij, ene mlečne kmetije in treh mešanih kmetij.

Fokusne skupine so bile sestavljene iz predstavnikov stanovskih organizacij in kmetov, pri čemer smo pri slednjih stremeli k čim večji raznolikosti vzorca. Zagotovljena je bila uravnotežena zastopanost predstavnikov mlajše in starejše generacije, prav tako pa žensk in moških, s čimer smo želeli zajeti raznolike izkušnje in perspektive, ki jih oblikujejo razlike med generacijami in spoloma znotraj kmečkega prebivalstva. Fokusne skupine so potekale po spletni platformi Zoom. Pri vseh fokusnih skupinah sta bili prisotni dve raziskovalki Družbenomedicinskega inštituta, pri organizaciji udeležencev pa je sodelovala tudi predstavnica Zveze slovenske podeželske mladine. V prvi fokusni skupini so sodelovali trije moški kmetje, predstavniki mlajše generacije. Drugo fokusno skupino so sestavljale štiri predstavnice ene izmed stanovskih organizacij. V tretji fokusni skupini je sodelovalo pet predstavnikov ene izmed stanovskih organizacij, in sicer štirje moški in ena ženska. Zadnja fokusna skupina je bila izvedena s tremi mladimi kmeticami.

Intervjuji so potekali v različnih oblikah – z neposrednim pogovorom v živo, prek spletne platforme Zoom. Večji del individualnih intervjujev je bil izveden v spomladanskem času, ki za številne kmetije predstavlja eno najbolj intenzivnih obdobij kmetijskih opravil. Pri načrtovanju in izvedbi individualnih intervjujev in fokusnih skupin smo upoštevali časovne in prostorske značilnosti dela na kmetijah in se prilagodili možnostim sodelujočih. Pogovore smo zato praviloma izvajali v poznih večernih urah, ko so bila zunanja kmetijska opravila zaključena, oziroma na način, ki je bil za sogovornike najdostopnejši in izvedljiv. Raziskava je bila izvedena v skladu z načeli raziskovalne etike. Pred začetkom sodelovanja so bili udeleženci seznanjeni z namenom raziskave, načinom zbiranja in uporabe podatkov in prostovoljnostjo sodelovanja, nato pa so podpisali obveščeno soglasje. Vsi zbrani podatki so bili anonimizirani; pri predstavitvi rezultatov so bili odstranjeni oziroma spremenjeni vsi podatki, ki bi lahko omogočili prepoznavo posameznikov ali drugih oseb, omenjenih v pogovorih. Udeleženci so bili obveščeni tudi o možnosti, da lahko svoje sodelovanje kadar koli brez posledic prekinejo. Vsi pogovori so bili zvočno posneti in v celoti prepisani. Na podlagi prepisov je bila opravljena kvalitativna vsebinska analiza, organizirana po tematskih sklopih s poudarkom na stiskah, ki jih doživljajo ljudje, ki kmetujejo, in na načinih, kako se s temi stiskami spopadajo – komu zaupajo, kako iščejo formalno pomoč in s katerimi ovirami se pri tem srečujejo.

4 STIGMA, ISKANJE POMOČI IN DEJAVNIKI PODPORE

4.1 Ovire pri iskanju pomoči

V poglobljenih intervjujih s kmeti, kmeticami, zaposlenimi v kmetijskih organizacijah in strokovnimi delavci, ki se pri svojem delu tako ali drugače srečujejo s kmečkim prebivalstvom, smo naslovili težave, s katerimi se soočajo sami ali jih opažajo v svoji skupnosti. Med najpogostejšimi vzroki za duševne stiske so vse skupine sogovornikov navedle finančne težave, strukturne dejavnike (nizke odkupne cene, krediti), napete medsosedske in družinske odnose in izčrpavajoč življenjski tempo. Njihove pripovedi kažejo, da so stiske tesno povezane s strukturnimi pogoji kmetovanja, ki jih oblikujejo širši političnoekonomski in okoljski procesi. Gre za dejavnike, ki presegajo individualni nadzor posameznika, vendar pomembno določajo njegove možnosti za delo, ekonomsko varnost in vsakdanje odločanje. Takšno razumevanje duševnih stisk presega individualistične razlage in opozarja na pomen strukturnih determinant duševnega zdravja. Pomemben vir pritiska na kmete pa je tudi idealizirana podoba »dobrega kmeta« – močnega, trdnega in neomajnega posameznika, ki vse zmore sam. Eden od kmetov, vključenih v raziskavo, je denimo povedal, da mora imeti dober kmet znanje in ljubezen do narave in dela, hkrati pa mora biti trden, prepričljiv in odločen, saj je veliko odvisno od njega. Norme in vrednote, ki opredeljujejo »dobrega kmeta«, so rezultat družbenih pričakovanj in dominantnih ideologij, prav tako pa jih reproducirajo in reinterpretirajo tudi kmetje sami (Burton in sod., 2021). Pričakovana trdoživost »dobrega kmeta«, kot poudarjajo strokovnjaki, s katerimi smo se pogovarjali, je razlog, da so ti po njihovih opažanjih pripravljeni dlje potrpeti in kasneje poiskati pomoč. Za marsikoga je poiskati pomoč znak šibkosti, kar pa ni le zmotno, temveč tudi škodljivo prepričanje. V kmečkem okolju številni duševne težave še vedno dojemajo kot izmišljotino. Eden od kmetov, vključenih v našo raziskavo, pravi, da ljudje v njegovi okolici mislijo, da je vse »nateg«, dokler nimaš zlomljene noge. Podobno socialna delavka, ki je sodelovala v raziskavi, meni, da je fizično poškodbo lažje razumeti kot duševno stisko, ker je vidna in običajno minljiva.

Duševne stiske v mestnem in podeželskem okolju pogosto spremlja stigma, ki je opredeljena kot negativno razmišljanje, ki ga ima človek o sebi ali drugih, ker so nosilci družbeno nezaželenih lastnosti, na primer prepričanje, da so ljudje z duševnimi težavami nevarni, nasilni, nepredvidljivi, leni … (Knežević Hočevar, 2021). V podeželskem okolju pa je stigma pogosteje prisotna zaradi okoliščin, kot so že omenjena podoba »dobrega kmeta«, majhnost okolja, nepoznavanje in nedostopnost strokovne pomoči … Tudi sogovorniki v naši

raziskavi opažajo, da duševno zdravje pri kmečkem prebivalstvu pogosto predstavlja tabu, kar jih ovira pri iskanju pomoči. Strokovna delavka poroča, da se včasih zdi, kot da so v kmečkem okolju dovoljeni samo pogovori o delu in kmetiji, vse ostalo pa se njenim uporabnikom zdi nesmiselno »kompliciranje življenja«. Takšno razmišljanje še posebej nazorno ponazori eden od kmetov, vključenih v raziskavo, ki duševno zdravje neposredno imenuje tabu temo. Po njegovih besedah se posameznik, ki drugim zaupa, da doživlja stanje, kot je stres, hitro sooči z obsojanjem, ljudje pa ga imajo za »neumnega«. Zadržanost kmečkega prebivalstva do duševnega zdravja se po poročanju strokovnih delavcev, vključenih v raziskavo, kaže tudi v strokovnih obravnavah. Ena izmed strokovnih delavk navaja, da uporabniki iz kmečkega okolja sprva raje govorijo o telesnih manifestacijah težav v duševnem zdravju. Šele ob strokovno vodenem pogovoru ugotovijo, da gre za psihosomatsko težavo. Pri tem poudarja, da je tak način razmišljanja po njenih izkušnjah posebej izrazit pri moških, ki so vzgojeni tako, da ne smejo kazati čustev. Po njenih izkušnjah je edino »dovoljeno« čustvo moških jeza, medtem ko so čustva, kot so žalost, pretirano veselje, razočaranje in nejevoljnost, zatirana. Da na kmetiji za duševne stiske pogosto ni ne prostora ne časa, ponazarja tudi terenska izkušnja ene od strokovnih delavk. Svojci osebe, ki se je soočala s težavami v duševnem zdravju, so ji sporočili, da lahko obravnave na kmetiji izvaja le ob deževnih dneh, ko delo na polju ni mogoče. Ta primer zgovorno kaže, kako je skrb za duševno zdravje pogosto podrejena delovnim obveznostim na kmetiji.

Iz izkušenj strokovnih delavcev je razvidno, da sta pretirana trdoživost in stigmatizacija duševnega zdravja v kmečkih okoljih še izraziteje prisotni pri moških. Razlike med moškimi in ženskami pri sprejemanju in razumevanju duševnih stisk so pomembna tema v številnih pogovorih. Večina sogovornikov opaža, da so ženske veliko bolj odprte za pogovor o duševnih stiskah kot moški. Ena izmed strokovnih delavk pri tem izpostavlja, da se ženske o duševnem zdravju pogosto pogovarjajo v skupnosti in med seboj delijo svoje izkušnje. Po drugi strani moški kmetje pogovor o duševnih stiskah dojemajo kot nekaj, česar ne potrebujejo, kar je treba odmisliti in se osredotočiti na delo. Strokovna delavka meni, da se moškim zdijo ženske predstave o življenju preveč romantične, saj je življenje po njihovem sestavljeno iz trdega dela in trpljenja. Podobno poroča strokovna delavka, ki meni, da so ženske bolj odprte in pogosteje same iščejo informacije – bodisi med ženskami v svojem krogu (sorodnicami, prijateljicami) bodisi pri zdravnikih oziroma po spletu. Moški se po njenih izkušnjah raje držijo doma ali v gostilnah.

O tem, da moški težave raje rešujejo doma, znotraj družine, poroča tudi eden od kmetov. Pravi, da so moški pogosto prepričani, da vse zmorejo sami, kar

povezuje z načinom vzgoje. Po njegovem mnenju morajo moški na kmetiji predstavljati močnega kmeta in gospodarja, saj so steber fizičnega dela in finančnih investicij. Na pomen vzgoje opozarja tudi eden izmed strokovnih delavcev, ki svoje ugotovitve ponazori s primeri iz prakse. Po njegovih izkušnjah so fantje na kmetijah pogosto vzgajani v skladu s tradicionalnimi predstavami o moškosti, ki izražanje čustev razumejo kot znak šibkosti. Kot navaja, jim je že od mladosti sporočeno, da »fantje ne jočejo«. Pričakovanja do odraščajočih fantov še dodatno ponazori z besedami: »Kako ti naj prepustim kmetijo, če pa si malo padel pa jočeš.« V intervjujih s kmeti se redno pojavlja tudi prepričanje, da ženske bolj potrebujejo pogovor kot moški.

Razlike med moškimi in ženskami se ne kažejo le v odnosu do lastnega duševnega zdravja, temveč tudi v odnosu do duševnih stisk drugih ljudi. Ena od strokovnih delavk poroča o izkušnjah z obravnavo žensk, katerih možje želijo, da jih čim prej »spravi v stanje«, v katerem bodo lahko nadaljevale delo. O svojih težavah te ženske s svojimi možmi ne govorijo, obenem pa doživljajo zelo nizko raven podpore. Ista sogovornica poroča, da nekaterim ženskam ni dovoljeno vključevanje v družabno življenje z izgovorom, da imajo doma preveč dela. Ob njihovih možeh pogosto enak odnos do materine stiske kažejo tudi odrasli otroci.

Ob razlikah med spoloma sogovorniki poudarjajo tudi medgeneracijske razlike. Udeleženci raziskave se praviloma strinjajo, da so mlajše generacije kmečkega prebivalstva bolj odprte za pogovor o duševnih stiskah kot starejše. Eden izmed intervjuvanih kmetov se ob tem spominja svoje mame, ki je že od otroštva prestajala veliko težkih situacij, o katerih pa ni nikoli jamrala, vse stiske je držala v sebi. Pove tudi, da so v družini vedeli, da je nekaj narobe, vendar o tem nikoli niso govorili. Skozi razmišljanje o svoji mami opaža napredek pri mlajši generaciji in njihovo večjo odprtost do pogovora o duševnem zdravju. Podobno razmišlja tudi mlajši kmet, ki pri starejših opaža odnos »delaj in bodi tiho«, s katerim se sam ne strinja, saj meni, da tišina ne pripelje do želenih izboljšav. Ena izmed strokovnih delavk večjo odprtost mlajše generacije povezuje z dejstvom, da so predstavniki mlajše generacije pogosto bolj izobraženi in razmišljajo nekoliko širše.

Podobno kot pri razlikah med moškimi in ženskami se tudi pri generacijskih razlikah slednje ne kažejo le v odnosu do lastnega duševnega zdravja, temveč tudi v odnosu do duševnega zdravja drugih ljudi. Sogovornica, kmetica, ki se sama sooča s težavami v duševnem zdravju, pravi, da predstavniki starejše generacije, s katerimi živi in dela na kmetiji, njenega položaja ne razumejo dobro. Težave pri razumevanju jim dodatno povzroča dejstvo, da so v življenju sami veliko delali, zdaj pa ne razumejo, kako lahko nekdo na kmetiji »izgori« in kljub mlajšim letom ne zmore njihovega tempa. Tudi tukaj so sogovorniki

večkrat poudarili, da morajo biti kmetje trdne osebnosti in da morajo v težkih situacijah preprosto potrpeti.

Mlajša kmetica tudi tukaj izpostavlja vzgojo in način odraščanja, ki so ju bile deležne starejše generacije. Pravi, da je generacija njenih staršev in starih staršev odraščala s starši, ki so preživeli objektivno težje situacije. Ob tem njihove izkušnje vojne primerja s težkim delom na kmetiji. V tej primerjavi se ji zdi jasno, da se generacije njenih staršev in starih staršev niso smele pritoževati nad svojim vsakdanom in da so tak način mišljenja prenašale naprej.

Kmetica, vključena v raziskavo, razlike med generacijami povezuje tudi s tem, da mlajše generacije danes živijo življenje, bolj podobno življenju vrstnikov, ki ne živijo na domači kmetiji. Pomembno se ji zdi, da poklic kmeta dejansko dojemajo kot poklic. Ob delu si želijo imeti življenje tudi zunaj kmetije. Čeprav pri svojih vrstnikih opaža, da želijo ohranjati optimističen odnos do kmetijstva, se ji zdi, da jim tak pogled na kmetijstvo omogoča, da govorijo tudi o njegovih slabih straneh.

Stigma vključuje tudi mnenja in pričakovanja okolice, ki ljudi pogosto ovirajo pri iskanju pomoči. Ena od strokovnih delavk poroča, da kmete pri iskanju pomoči najpogosteje ovira strah, da bi o njihovih stiskah izvedela okolica in kaj bodo o dogajanju rekli sosedi. Strokovni delavec, ki tudi sam živi na vasi, to potrjuje skozi lastna opažanja in izkušnje. Ljudje v njegovi okolici se še vedno norčujejo iz posameznikov, ki imajo težave v duševnem zdravju. Označujejo jih za »nore« in primerne za v »norišnico«. Še posebej hude se mu zdijo izkušnje posameznikov, ki se soočajo z bipolarno motnjo in shizofrenijo. Ti posamezniki doživljajo obsojanje, ko se v svoje domače okolje vrnejo iz zdravljenja, obsojanje pa se po več hospitalizacijah samo še stopnjuje.

Zaradi sramu in strahu pred odzivi okolice ljudje pogosto pomoči za svoje duševne stiske ne poiščejo ali to storijo prepozno. Čakanje je še posebej dolgo pri iskanju uradne strokovne pomoči. Ena od strokovnih delavk navaja, da svojci ljudi s težkimi težavami v duševnem zdravju pogosto odlašajo, dokler sami ne zmorejo več. Odnos, ki ga imajo svojci v teh primerih do strokovne obravnave, opiše z besedami: »Tukaj jih imate, naredite nekaj, mi ne zmoremo in ne želimo več.« V raziskavo vključena strokovna delavka poroča tudi o izkušnjah s pošiljanjem uporabnikov v centre za duševno zdravje (CDZ). Čeprav centre za duševno zdravje dojema kot zelo dobro prakso, se uporabniki pogosto obesijo na besedo »duševno« in pravijo, da niso nori, da bi morali obiskovati center za duševno zdravje ali psihiatra. Še večjo stigmo strokovnjaki opažajo pri jemanju psihoaktivnih zdravil. Pri zdravljenju z zdravili posebej omenjajo negativen vpliv stranskih učinkov. Ko je ljudi že tako težko pripraviti do tega, da pristanejo

na terapijo, jih neželeni učinki, kot so zaspanost, pridobivanje telesne teže, prekomerno slinjenje ..., še dodatno odvračajo od njenega nadaljevanja. Stigmo pri iskanju pomoči na področju duševnega zdravja pogosto dodatno poglablja pomanjkanje znanja o težavah v duševnem zdravju in nepoznavanje pomoči, ki je na voljo. Ena izmed strokovnih delavk v zvezi s tem poudarja, da uporabniki pogosto ne ločijo med psihiatri, psihologi in psihoterapevti in ne poznajo njihovega dela. Na nepoznavanje dela strokovnjakov opozori tudi strokovna delavka, ki predstavi primer kmeta, ki je že ob prihodu v ordinacijo pričakoval, da bo ona vedela, kakšne težave ima. Ta nesporazum sta s pogovorom zgladila in se pogovorila o njegovem počutju. Ker je uporabnikom delo posameznih strokovnjakov tudi ob začetni obravnavi pogosto pomanjkljivo pojasnjeno, ti večkrat ne vedo, na koga se obrniti, tudi ko že imajo napotnico. Pri iskanju pomoči pri psihiatrih strah pred zdravili dodatno poglablja še strah pred tem, da bodo ostali hospitalizirani ali celo na zaprtem oddelku. Eden izmed strokovnih delavcev poudarja, da ta strah pred zaprtim oddelkom pogosto predstavlja razlog, da ljudje pristanejo na terapijo z zdravili in obiskovanje psihiatra.

Podobne zadržke kot pri iskanju strokovne pomoči ljudje pogosto izkazujejo tudi do drugih načinov iskanja informacij o težavah v duševnem zdravju. Ena izmed strokovnih delavk deli primer izobraževalnih delavnic, ki se izvajajo v okviru programa OMRA. Glede na njeno izkušnjo ljudje iz manjših krajev delavnice raje obiščejo v kakšnem drugem kraju, saj jih je strah, da bi jih v domačem kraju kdo opazil. Podobno razmišlja tudi v raziskavo vključeni strokovnjak, ki pravi, da v kmečkem okolju nič ne moreš skriti – ljudje se med seboj poznajo, vedo, kakšne odnose imajo med seboj, kdo se je zapil, kdo je prodal hišo, kdo doma nima kaj jesti ... Tudi v raziskavo vključeni kmetje omenjajo, da si ljudje v njihovem okolju pogosto ne upajo poiskati pomoči, ker se bojijo, da bi za to izvedela okolica. V manjših krajih je to še posebej velika težava, saj večina prebivalcev obiskuje istega osebnega zdravnika, dobro pa se poznajo tudi z zdravstvenim osebjem. Zaradi skrivanja svoje duševne stiske so v tem stanju še bolj osamljeni.

Ob težavah majhnih zdravstvenih ustanov se na podeželju pogosto pojavlja tudi težava oddaljenosti potrebne pomoči. Ena izmed strokovnjakinj opozarja, da to dodatno povečuje stigmo. Navaja primer svojih uporabnic, ki morajo do centra za socialno delo prepotovati več kot 30 kilometrov, na voljo pa nimajo nobenega javnega prevoza. Če si uspejo zagotoviti lastni prevoz, se morajo možu opravičevati, kam gredo, zakaj gredo tja, o čem se bodo tam pogovarjale in zakaj on po enem ali dveh pogovorih še ne vidi napredka. Veliko pomoči se tako izvaja na terenu, vendar pa strokovnjaki včasih želijo, da ljudje pridejo do njih in s tem izstopijo iz domačega okolja. Stigma v kmečkem okolju naj bi bila večja kot v mestnem, strokovnjaki pa jo povezujejo tudi z izoliranostjo kmečkega

prebivalstva. Ob delu na domači kmetiji kmetje ne srečujejo tako pogosto ljudi, ki niso del njihovega gospodinjstva, kot tisti, ki vsak dan hodijo v službo.

V raziskavo vključeni kmetje so opozorili tudi na dejstvo, da se pogosto počutijo nerazumljene s strani nekmečkega prebivalstva. To delo na kmetiji pogosto idealizira kot življenje v stiku z naravo in svobodo, ne prepoznava pa na primer dejstva, da si je na kmetiji težje privoščiti počitek in odklop zaradi dolžnosti do zemlje, živali in drugih, ki delajo na kmetiji. Sogovorniki so poudarili, da o svojih stiskah pogosto ne spregovorijo, ker nočejo metati slabe luči na svoj poklic. Številni hkrati verjamejo, da je čas za spremembe in da je treba o težavah na kmetiji govoriti bolj odprto. Menili so, da s tem, ko pomagamo sebi, pomagamo tudi ljudem v svoji bližini. Ena izmed sogovornic pravi, da s skrbjo zase pomaga svojim otrokom in prispeva k njihovi prihodnosti na kmetiji, saj jo bodo veliko raje prevzeli, če jim bo postavila dober zgled, zato je ključno, da začnemo odprto govoriti o duševnem zdravju tudi na kmetijah.

4.2 Iskanje pomoči

Kljub stigmi in dolgemu čakanju pri iskanju pomoči nekateri posamezniki pomoč pri duševnih stiskah vseeno poiščejo. Sogovorniki v naši raziskavi so predstavili nekaj načinov, kako se sami oziroma kako se njihovi uporabniki soočajo s stiskami. Posamezniki pogosto najprej poskušajo stisko obvladovati sami. Mlada kmetica v raziskavi povzame nekaj načinov samopomoči, ki se jih loteva sama. Omenja branje knjig, zapisovanje misli in občutkov in kratkotrajne sprostitvene aktivnosti, ki ji omogočajo, da v hudi stiski preusmeri misli (na primer igranje preprostih računalniških iger).

Kadar za pomoč prosijo druge osebe, se kmetje, podobno kot drugi, najpogosteje obrnejo na svoj bližnji socialni krog. Najpogosteje izpostavljajo pogovor s prijatelji, družinskimi člani in drugimi v bližini, ki jim nudijo oporo, pomagajo osmisliti situacijo in jih v nekaterih primerih spodbujajo k iskanju ustrezne strokovne pomoči. Strokovni delavci v raziskavi opozarjajo, da prav razvita socialna mreža pogosto vpliva na to, ali posameznik pravočasno poišče pomoč. Ena izmed strokovnih delavk vrednost socialne mreže prepoznava v tem, da se lahko nekomu potožijo, da se z njimi pogovarjajo, da niso osamljeni in da imajo nekoga, ki jih posluša. Hkrati pa strokovni delavec opozarja, da svojci na stisko pogosto ne znajo reagirati. To je še posebej značilno, ko nekdo izkazuje res hudo stisko ali celo samomorilno vedenje. Svojci se v teh primerih pogosto bojijo, da bodo s svojimi posegi stanje poslabšali, čeprav je v resnici ravno obratno – ljudem v hudi stiski pogosto pomaga, če jih nekdo o tem sprašuje in odpira prostor za pogovor, saj se s tem, ko o stiski govorijo, začnejo z njo tudi

soočati. Strokovni delavec dodaja še, da si svojci pogosto oddahnejo, ko se pojavijo fizični znaki stiske, saj si mislijo, da bo takrat oseba poiskala zdravniško pomoč in dobila zdravila. Napredek opaža predvsem pri mlajših generacijah, saj so o duševnem zdravju bolje informirane in ozaveščene.

Pomen socialne podpore izpostavljajo tudi kmetje. Ena izmed kmetic pravi, da se ji zdi dobro imeti prijateljico, ki pozna njeno družinsko situacijo in ji zato lahko bolje svetuje. Veliko jim pomenijo tudi nasveti bližnjih, ki so sami prestajali podobne situacije. Ena izmed sogovornic ima to oporo v svoji mami, ki je tudi sama doživela izgorelost. Hkrati pa jim takšna pomoč pogosto pride prav tudi v kontekstu dela na kmetiji in njenega upravljanja. Kmet pravi, da je dobro imeti okoli sebe ljudi, ki jim lahko potarnaš o težavah na kmetiji, ki ti ob jamranju poskušajo ponuditi kakšen nasvet, rešitev ali pomoč pri delu.

Na ravni skupnosti imajo pomembno zaščitno vlogo lokalna povezanost, sosedska pomoč, društva in verske skupnosti. Kmetijstvo je zaradi narave dela močno odvisno od medsebojne pomoči, zato kmetje poudarjajo, da občutek pripadnosti skupnosti prispeva k večji odpornosti posameznikov. Pomen skupnosti poudarjajo tudi strokovni delavci, vključeni v raziskavo. Čeprav je skupnost pogosto vir stigme, ena izmed strokovnih delavk pravi, da se ji zdi, da kmečko prebivalstvo lažje poišče pomoč v skupnosti kot prebivalci drugih okolij. To povezuje z dejstvom, da pomoč skupnosti pogosto potrebujejo pri svojem delu, zato se jim zdi naravneje, da se obrnejo nanjo. Tako strokovni delavci kot kmetje izpostavljajo poseben pomen vere in verske skupnosti. Poudarjajo pomen molitve in obiskovanja maše tudi kot prostora in časa, da za nekaj časa odklopijo svoje misli. Eden od sogovornikov v tej tišini in odklopu pogosto najde tudi rešitve za svoje težave. Ena izmed kmetic poseben pomen pripisuje glasbi za bogoslužje (angl. *worship music*), saj jo ta posebej opogumlja in opominja, da je »nad njo še nekdo in ne rabi vsega nositi sama«. Kljub temu ena izmed strokovnjakinj opozarja, da je ljudi pogosto preveč sram, da bi se obrnili na versko skupnost ali na z njo povezane organizacije, kot je Karitas.

Kot posebej koristne ocenjujejo tudi skupinske delavnice in podporne skupine, kjer udeleženci spoznajo, da s svojimi težavami niso sami, izmenjujejo izkušnje, zmanjšujejo občutke izolacije in stigme. Ena od kmetic kot posebej dober primer izpostavlja delavnice, ki med seboj povezujejo kmečko prebivalstvo in jim nudijo možnost deljenja svojih izkušenj.

Če neformalna podpora ne zadostuje, sogovorniki kot ključni vir pomoči prepoznavajo strokovne službe. Posebej pogosto izpostavljajo vlogo družinskega zdravnika, ki je v lokalnem okolju pogosto prva strokovna oseba, na katero se obrnejo kmetje in njihove družine. Strokovni delavci izpostavljajo pomen

osebnega zdravnika, ki je po besedah ene od strokovnih delavk še vedno »alfa in omega« podeželske družbe. Sogovornica navaja, da na podeželju večinsko ohranjajo tradicionalni pogled na osebne zdravnike kot avtoriteto v družbi, kljub temu da se ta pogled v mestih že krha. Kot avtoriteto, ki ne izhaja iz zdravstvene stroke, sogovornica omenja še učitelje, ki predstavljajo pomemben vzor tudi na področju duševnega zdravja. Veliko vlogo imajo tudi patronažna služba, pomoč na domu, psihologi, psihiatri, multidisciplinarni timi in različni programi bolnišnične in dnevne bolnišnične obravnave. Strokovnjaki v naši raziskavi na podeželju poseben pomen pripisujejo patronažni službi, saj je ta pogosto tudi najdostopnejša in najaktivnejša. Kmet, ki je sodeloval v naši raziskavi, pri tem posebej izpostavi, da za obisk strokovne pomoči potrebuješ veliko poguma, tudi zato ker ti na pladnju servirajo vse tvoje težave, vse bolečine in resnice, ki si jih ne želiš priznati.

Strokovnjaki poudarjajo tudi pomen sodelovanja med različnimi službami, zgodnjega prepoznavanja stisk in priprave konkretnih načrtov ukrepanja ob poslabšanju duševnega zdravja. Več primerov iz prakse kaže, da lahko pravočasna in celostna strokovna podpora pomembno prispeva h krepitvi posameznika, izboljšanju družinskih odnosov in dolgoročnemu okrevanju.

5 RAZPRAVA IN ZAKLJUČKI

Ljudje, ki kmetujejo, se v vsakodnevnem življenju srečujejo s stresorji, kot so pritisk stalnih delovnih obremenitev, dolgi delovni dnevi, odgovornost do živali in pridelkov, pritiski oblikovalcev politik in nosilcev odločitev, težave, ki jih prinaša digitalizacija, … Pritiski, ki jih doživljajo med delom, pogosto puščajo negativne posledice na njihovem počutju in duševnem zdravju. Pogovori, ki smo jih izvajali s kmeti, predstavniki njihovih stanovskih organizacij in strokovnjaki, ki se pri svojem delu srečujejo z njimi, kažejo, da ti o duševnem zdravju večinoma nočejo govoriti. Tema duševnega zdravja v kmečkem okolju pogosto še vedno predstavlja tabu in stigmo. Podobno kažejo tudi druge raziskave. Raziskava, ki jo je med kmeti v Evropi izvedla OSHA (Evropska agencija za varnost in zdravje pri delu), na primer kaže, da kar 40 % vprašanih kmetov in kmetic občuti nelagodje ob misli, da bi morali poiskati strokovno pomoč za svoje težave (Omra.si, 2026).

Na to, zakaj kmetje ob duševnih stiskah ne poiščejo pomoči, vpliva več dejavnikov. Med njimi se izpostavlja tudi majhnost kmečkega okolja. Da zaradi majhnosti okolja ljudje, ki čutijo (samo)stigmo, pogosto izberejo strategijo skrivanja pred stigmatizirajočo okolico, potrjujejo tudi druge raziskave v Sloveniji (Knežević Hočevar, 2020: 13). V raziskavi, ki jo je Knežević Hočevar (2020: 13)

izvajala v severovzhodni Sloveniji, strokovnjaki in strokovnjakinje ugotavljajo, da so s tega vidika še posebej problematična mala kmečka okolja, »kjer 'nedelo' nekoga z duševnimi stiskami, pa čeprav upravičeno, krši vrednoto delovne etike dolgih delovnih urnikov, zaradi česar lahko trpi ugled celotne kmetije«.

Ob večjem skrivanju pred stigmatizirajočo okolico pa majhnost kmečkega okolja pogosto pomeni tudi otežen dostop do strokovne pomoči pri težavah v duševnem zdravju. Na nedostopnost strokovne pomoči opozarjajo predvsem strokovni delavci, ki ob geografski oddaljenosti izpostavljajo tudi slabe (javne) prometne povezave. Na razlike v dostopnosti do storitev na področju duševnega zdravja opozarja več raziskav, problematika pa je med drugim izpostavljena tudi v Resoluciji o nacionalnem programu duševnega zdravja 2018–2028 (Bajt in sod., 2008, cit. po Resolucija o nacionalnem programu duševnega zdravja 2018–2028, 2024).

Strokovni delavci, s katerimi smo se pogovarjali, so kot oviro pri iskanju strokovne pomoči navajali tudi pomanjkanje znanja o težavah v duševnem zdravju. Pomanjkanje znanja o težavah v duševnem zdravju vpliva na posameznikovo kandidaturo (angl. *candidacy*), torej na prepoznavanje lastne upravičenosti do strokovne obravnave ob duševni stiski. Koncept kandidature poudarja dinamično, večplastno in pogojeno naravo dostopnosti zdravstvenih storitev (Pistotnik, 2023: 70). Deluje na različnih ravneh, pri čemer se lahko učinki pomanjkljivega znanja o duševnem zdravju pokažejo že na prvi – pri prepoznavanju simptomov kot takih, ki zahtevajo strokovno obravnavo, in pri odločitvi, kdaj in kako poiskati pomoč (Pistotnik, 2023: 70). Posamezniki posledično redkeje poiščejo pomoč in pogosteje izražajo stigmatizirajoča stališča do duševnih težav. Sogovorniki v naši raziskavi pomembne razlike v pripravljenosti za pogovor o duševnem zdravju vidijo med generacijami in med ženskami in moškimi. Odklon od priznavanja duševnih stisk je prisoten predvsem pri slednjih. Tudi raziskave v tujini ugotavljajo, da tradicionalni ideali ruralne moškosti, ki poudarjajo samozadostnost, neodvisnost in čustveno zadržanost, v razmerah sodobnega kmetijstva prispevajo k večji ranljivosti za duševne stiske in otežujejo iskanje pomoči (Bryant in Garnham, 2015; Garnham in Bryant, 2014; Roy in sod., 2014; Alston, 2012; Ramírez-Ferrero, 2005, cit. po Knežević Hočevar, 2025). Ti ideali ruralne moškosti se skladajo s prevladujočo predstavo »dobrega kmeta«, ki po mnenju naših sogovornikov predstavlja nasprotje pripravljenosti za iskanje pomoči v primeru težav v duševnem zdravju.

Tako ljudje, ki kmetujejo, kot predstavniki kmetijskih stanovskih organizacij in strokovnjaki, ki prihajajo v stik z njimi, so pogosto poudarjali predstavo, da mora biti kmet vzdržljiv, delaven, samostojen in sposoben prenesti težave brez pomoči drugih. Izražanje čustev ali duševnih stisk je bilo večkrat razumljeno kot znak

osebne šibkosti. Ta pričakovanja se oblikujejo že v otroštvu, prenašajo se med generacijami in pomembno vplivajo na to, kako posamezniki razumejo lastne stiske in ali jih sploh prepoznajo kot nekaj, zaradi česar bi bilo smiselno poiskati pomoč. Naše ugotovitve kažejo, da takšna sprememba ne pomeni opuščanja tradicionalnih vrednot kmetovanja, temveč zlasti pri mlajših generacijah njihovo dopolnitev z razumevanjem, da je skrb za lastno duševno zdravje sestavni del dolgoročne skrbi za družino in kmetijo. Takšna sprememba pa bo zahtevna, saj je identiteta kmeta globoko zakoreninjena v medgeneracijsko prenašanih normah in vrednotah (Garner in sod., 2025). Morda bi zato veljalo podporo ljudem, ki kmetujejo, oblikovati na način, ki ne bo ogrožal njihove predstave o tem, kaj pomeni biti kmet oziroma »dober kmet«, zaradi česar bodo morda lažje sprejeli pomoč v primeru težav (Garner in sod., 2025).

Predstava »dobrega kmeta«, zlasti v zahodnoevropskem kontekstu, je bila doslej omejena predvsem na belega moškega, ki ga zaznamujejo ideje hegemonske moškosti, kar je posledica širših zgodovinskih, ekonomskih in družbenih procesov. Čeprav ta podoba še vedno prevladuje v javnem diskurzu o kmetovanju, tudi v Sloveniji, so posamezniki, ki se identificirajo kot kmetje, izjemno raznoliki. Vendar pa, kot poudarjajo Nye in sodelavci (2025), skupina ljudi, ki se ukvarja s kmetijstvom, ni homogena, temveč se njihove življenjske okoliščine pomembno razlikujejo glede na demografske značilnosti, socialno-ekonomski položaj, vlogo v kmetijstvu, dostop do zemlje in finančnih virov in politični vpliv. Raziskave kažejo, da te razlike pomembno vplivajo na blagostanje ljudi, ki delajo v kmetijstvu, zato jih je treba sistematično vključevati v raziskovanje.

V naši raziskavi smo se trudili ohranjati heterogenost sogovornikov, tako da smo v raziskavo vključili moške in ženske ter predstavnike različnih generacij. Heterogenost smo ohranjali tudi skozi različne vloge, ki jih v kmečki družbi zasedajo naši sogovorniki – kmetje in kmetice, predstavniki stanovskih organizacij in strokovni delavci. Med ljudmi, ki kmetujejo, smo v raziskavo vključili kmete iz različnih delov Slovenije in različnih tipov kmetij. Raziskavo vendarle velja interpretirati ob upoštevanju njenih metodoloških omejitev. Vzorec je bil razmeroma majhen, udeleženci pa so bili vključeni na podlagi pripravljenosti za sodelovanje v pogovorih o duševnem zdravju. Posledično raziskava verjetno zajema predvsem perspektive posameznikov, ki so bili o tej temi pripravljeni spregovoriti, medtem ko glasovi tistih, ki duševne stiske zaradi stigme ali drugih razlogov težje razkrivajo, ostajajo manj zastopani. Majhnost vzorca kmečkega prebivalstva omejuje tudi primerjave med regijami, tipom in velikostjo kmetije … Večina individualnih intervjujev in fokusnih skupin je bila izvedena v obdobju intenzivnih kmetijskih opravil, zato so bile možnosti za sodelovanje omejene,

pogovori pa pogosto prilagojeni časovnim zahtevam kmečkega vsakdana.

V prihodnjih raziskavah bi veljalo več pozornosti posvetiti osebam, ki so se na podeželje priselile iz mestnih in primestnih skupnosti, migrantom oziroma delavcem na kmetijah, osebam LGBTQ+, ljudem z oviranostmi in drugim posameznikom in skupinam, katerih življenjske izkušnje morda odstopajo od prevladujoče podobe kmeta, vendar tvorijo pomemben del heterogene kmečke skupnosti v Sloveniji. Predstavnike teh skupnosti bomo v večji meri nagovorili v okviru prihajajočega projekta FarmHeroes: Fostering Attractive and Resilient Farming through Generational Renewal.

V tem kontekstu se zdi pomembno razumeti, kako ljudje, ki kmetujejo, doživljajo različne oblike podpore in kako se vanje vključujejo (Nye in sod., 2025). Roy in sodelavci (2019) opozarjajo, da se stiske, s katerimi se soočajo ljudje, ki kmetujejo, pogosto obravnavajo predvsem kot vprašanje njihove sposobnosti prilagajanja, s čimer se problem individualizira, pri tem pa ostajajo širša družbena in politična odgovornost in strukturni vzroki teh stisk spregledani. Thu (1998) opozarja, da raziskave in intervencijski programi pogosto samoumevno sprejemajo obstoječi model industrijskega kmetijstva in zanemarjajo vpliv političnih, ekonomskih in družbenih dejavnikov na zdravje kmetov in kmetijskih delavcev.

Zahvala

Prispevek sta financirala Ministrstvo za zdravje v okviru projekta Počutje na kmetiji: krepitev virov in znanj (PoljaMoči) in Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) v okviru raziskovalnega projekta Glasovi zaupnikov: Raziskovanje dobrega počutja kmetov in delavcev v kmetijstvu skozi njihova zaupanja vredna omrežja (šifra projekta: J6-70212) in raziskovalnega programa Raziskave o duševnih stiskah in dobrem počutju (šifra programa P5-0439).

Literatura

Becot FA, Inwood SM. Examining access to health insurance and health care along the life course to shed light on interactions between farm households' social needs, social policy and the farm business. Sociol Ruralis. 2022; 62(4): 755–779. Doi: 10.1111/soru.12394.

Bryant L, Garnham B. The fallen hero: masculinity, shame and farmer suicide in Australia. Gend Place Cult. 2015; 22(1): 67–82. Doi: 10.1080/0966369X.2013.855628.

Burton RJF, Forney J, Stock P, Sutherland LA. The good farmer: culture and identity in food and agriculture. London: Routledge; 2021.

Černič Istenič M, Kučan Lah T. Slovenia: mental health of farmers in Slovenia. SafeHabitus Technical Note No. 9. Ljubljana: Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts; 2025. Dostopno na: https://www.safehabitus.eu/wp-content/uploads/2025/12/SafeHabitus_CoP_Slovenia_TN9.pdf (citirano 10. 7. 2026).

Friesen MN, Krassikouva-Enns O, Ringaert L, Isfeld H. Community support systems for farmers who live with disability. J Agromedicine. 2010; 15(2): 198–209. Doi: 10.1080/10599241003630569.

Furey EM, O'Hora D, McNamara J, Kinsella S, Noone C. The roles of financial threat, social support, work stress, and mental distress in dairy farmers' expectations of injury. Front Public Health. 2016; 4: 126. Doi: 10.3389/fpubh.2016.00126.

Garner IW, McFeeters D, Guy A, Hopley R, Galbraith N. Understanding farmer mental health and wellbeing in a volatile, isolating, and misunderstood industry. J Rural Stud. 2025; 118: 103648. Doi: 10.1016/j.jrurstud.2025.103648.

Hagen BNM, Sawatzky A, Harper SL, O'Sullivan TL, Jones-Bitton A. »Farmers aren't into the emotions and things, right?«: a qualitative exploration of motivations and barriers for mental health help-seeking among Canadian farmers. J Agromedicine. 2022; 27(2): 113–123. Doi: 10.1080/1059924X.2021.1893884.

Hull MJ, Gunn KM, Smith AE, Jones M, Dollman J. »We're lucky to have doctors at all«; a qualitative exploration of Australian farmers' barriers and facilitators to health-related help-seeking. Int J Environ Res Public Health. 2022; 19(17): 11075. Doi: 10.3390/ijerph191711075.

Knežević Hočevar D. Ko je ogroženo najdragocenejše. Glas Slov Etnol Druš. 2020; 60(2): 5–15.

Knežević Hočevar D. Skupaj zmoremo: Priročnik za odkrit pogovor o stigmi in diskriminaciji v duševnem zdravju. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU; 2021.

Knežević Hočevar D. Farmer distress through ordinary ethics: »Abolish the social support and give us fairer prices!«. L Uomo Soc Tradiz Svil. 2024; 14(1): 41–64.

Knežević Hočevar D. Je dober kmet tudi zdrav kmet? Dobro počutje kot moralni imperativ. Glas Slov Etnol Druš. 2025; 65(1): 15–26.

Nye C, Wheeler R, Rose D, Becot F, Holton M, Knežević Hočevar D, et al. Mental health, well-being and resilience in agricultural areas: a research agenda for the Global North. J Rural Stud. 2025; 114: 103506. Doi: 10.1016/j.jrurstud.2024.103506.

Omra.si. Dostopno na: https://www.omra.si/polja-moci/plakati-in-videoposnetki/ (citirano 15. 7. 2026).

Penchansky R, Thomas JW. The concept of access: definition and relationship to consumer satisfaction. Med Care. 1981; 19(2): 127–140. Doi: 10.1097/00005650-198102000-00001.

Perceval M, Ross V, Kõlves K, Reddy P, De Leo D. Social factors and Australian farmer suicide: a qualitative study. BMC Public Health. 2018; 18(1): 1367. Doi: 10.1186/s12889-018-6287-7.

Pistotnik S. Dostopnost zdravstvene oskrbe v času pandemije normalizacija izrednih razmer. V: Lipovec Čebron U, Pistotnik S, ur. Kovidna krajina: ranljivosti v času pandemije. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani; 2023: 65–89.

Resolucija o nacionalnem programu duševnega zdravja 2018–2028. Ljubljana: Državni zbor; 2024. Dostopno na: https://pisrs.si/pregledNpb?idPredpisa=RESO120&idPredpisaChng=RESO120 (citirano 19. 7. 2026).

Ribot JC, Peluso NL. A theory of access. Rural Sociol. 2003; 68(2): 153–181. Doi: 10.1111/j.1549-0831.2003.tb00133.x.

Roy P, Duplessis-Brochu É, Tremblay G. Responses to adversity faced by farming men: a gender-transformative analysis. Int J Child Youth Fam Stud. 2019; 10(1): 49–69. Doi: 10.18357/ijcyfs101201918806.

Roy P, Knežević Hočevar D. Listening to a silent crisis: men's suicide in rural and farming communities in Slovenia. Revija za socijalnu politiku. 2019; 26(2): 241–253. Doi: 10.3935/rsp.v26i2.1593.

Shortland F, Hall J, Hurley P, Little R, Nye C, Lobley M, et al. Landscapes of support for farming mental health: adaptability in the face of crisis. Sociol Ruralis. 2023; 63(Suppl 1): 116–140. Doi: 10.1111/soru.12414.

Thu KM. The health consequences of industrialized agriculture for farmers in the United States. Hum Organ. 1998; 57(3): 335–341. Doi: 10.17730/humo.57.3.w53v3p7657176688.

Wheeler R, Lobley M, McCann J, Phillimore A. »It's a lonely old world«: developing a multidimensional understanding of loneliness in farming. Sociol Ruralis. 2023; 63(Suppl 1): 11–36. Doi: 10.1111/soru.12399.

Foto: Blaž Lenček

VLOGA OBČANSKE ZNANOSTI PRI VAROVANJU DUŠEVNEGA ZDRAVJA KMEČKE POPULACIJE

The role of citizen science in protecting the mental health of the farming population

Nuša Kovačević Tojnko, Maruša Gorišek, Tatjana Rožič

POVZETEK

Občanska oziroma državljanska znanost spodbuja odprtost in povezovanje med znanstveno in širšo skupnostjo, kjer pripadniki širše javnosti s svojim intelektualnim trudom, znanjem ali pa s svojimi orodji in viri prispevajo k znanstvenemu procesu. Projekti, usmerjeni v participativno raziskovanje, so vse pogostejši tudi v kmetijstvu, saj so kmetje pomemben vir avtohtonega in

Avtorica: Nuša Kovačević Tojnko
Znanstveni in strokovni naziv: doktorica psihoterapevtske znanosti, docentka, psihologinja, psihoterapevtka
Inštitucija/zaposlitev, naslov: Univerza Alma Mater Europaea, Slovenska ulica 17, 2000 Maribor; Ambulanta za duševno zdravje Pamina, Jadranska cesta 23, 2000 Maribor
E-naslov: nusa.kt@almamater.si
ORCID iD: 0009-0004-9176-3093

Avtorica: Maruša Gorišek
Znanstveni in strokovni naziv: doktorica znanosti s področja sociologije, docentka in znanstvena sodelavka
Inštitucija/zaposlitev, naslov: Univerza Alma Mater Europaea, Slovenska ulica 17, 2000 Maribor; Fakulteta za informacijske študije v Novem mestu, Ljubljanska cesta 31, 8000 Novo mesto
E-naslov: marusa.gorisek@fis.unm.si
ORCID iD: 0000-0002-5711-205X

Avtorica: Tatjana Rožič
Znanstveni in strokovni naziv: doktorica znanosti s področja zakonske in družinske terapije, docentka, univerzitetna diplomirana socialna delavka, specialistka zakonske in družinske terapije
Inštitucija/zaposlitev, naslov: Univerza Alma Mater Europaea, Slovenska ulica 17, 2000 Maribor; Študijsko-raziskovalni center za družino, Dvor 12, 1210 Ljubljana – Šentvid
E-naslov: tatjana.rozic@almamater.si
ORCID iD: 0000-0003-2011-8893

https://doi.org/10.3986/9789610511793_10, CC BY-SA

lokalnega znanja, ki je ključno pri številnih vidikih raziskovanja kmetijstva. Velike koristi imajo tudi za udeležence, saj lahko pripomorejo k izboljševanju različnih veščin. Ključen cilj participativnih projektov v kmetijstvu pa je predvsem v opolnomočenju kmetov.

V prispevku s pomočjo narativnega pregleda literature raziščemo, ali lahko opolnomočenje kmetov preko občanske znanosti deluje kot varovalni dejavnik njihovega duševnega zdravja, na katerega obremenjujoče delujejo številni dejavniki. V dosedanjih raziskavah je namreč nejasno, kako in v kakšni meri na duševno zdravje kmetov vpliva njihovo vključevanje v procese soustvarjanja znanja.

Ključne besede: *občanska znanost, duševno zdravje, kmečka populacija, opolnomočenje*

ABSTRACT

Citizen science promotes openness and connectivity between the scientific community and the general public, where members of the wider community contribute to the scientific process through their intellectual effort, knowledge, or personal tools and resources. Projects focused on participatory research are becoming increasingly common in agriculture, as farmers represent a vital source of indigenous and local knowledge, which is crucial for many aspects of agricultural research. Furthermore, these projects offer significant benefits to participants by helping them improve various skills. However, the key objective of participatory projects in agriculture is, above-all, the empowerment of farmers.

Kratka predstavitev avtoric

Nuša Kovačević Tojnko je psihologinja, psihoanalitična psihoterapevtka, supervizorka in učna terapevtka, direktorica Ambulante za duševno zdravje Pamina, koordinatorica Oddelka za psihologijo in psihoterapijo Univerze Alma Mater Europaea. Njena glavna področja raziskovanja so proces in izid psihoterapije in supervizije, povezanost psihoterapevtskega in supervizijskega procesa.

Maruša Gorišek je doktorica znanosti s področja sociologije, znanstvena sodelavka na Univerzi Alma Mater Europaea, docentka in prodekanja za znanstvenoraziskovalno delo na Fakulteti za informacijske študije v Novem mestu. Njena glavna področja raziskovanja so vloga znanosti in znanja v družbi, odnosi med znanostjo, politiko in širšo javnostjo.

Tatjana Rožič je doktorica znanosti, docentka, specialistka zakonske in družinske terapije, supervizorka in metasupervizorka. Zaposlena je kot članica projektne skupine na Univerzi Alma Mater Europaea in kot strokovnjakinja na programu za žrtve nasilja (financer MDDSZ) na Študijsko-raziskovalnem centru za družino, kjer je tudi strokovna vodja. Njena glavna področja raziskovanja so supervizija v psihoterapiji, proces spremembe.

In this paper, we use a narrative literature review to explore whether the empowerment of farmers through citizen science can act as a protective factor for their mental health, which is often adversely affected by numerous stressors. Existing research remains unclear on how and to what extent farmers' involvement in knowledge co-creation processes impacts their mental health.

Key words: *citizen science, mental health, farming population, empowerment*

1 UVOD

Državljanska oziroma občanska znanost (angl. *citizen science*) je v zadnjih letih vse popularnejši koncept, ki naj bi premostil razkorak med pregovorno oddaljenimi znanstveniki in javnostjo in zagotovil večjo odprtost, demokratičnost in legitimnost znanstvenih dognanj. V grobem se nanaša na znanstvene projekte, ki aktivno vključujejo neznanstvenike v različne faze raziskovalnega dela. Sodelovanje v kontekstu državljanske znanosti omogoča raziskovalcem, da na primer zberejo obsežne podatke, ki jih sami ne bi mogli zbrati, oziroma v večji meri vključijo tudi avtohtono in lokalno znanje, ki je predmet raziskovanja in ga posedujejo posamezniki, neposredno vpeti v skupnost ali problem. Hkrati se vključeni posamezniki s sodelovanjem v teh projektih izobražujejo, izboljšujejo svoje veščine, kot sta kritično razmišljanje in sposobnost reševanja problemov, in tako aktivno prispevajo s svojim intelektualnim trudom in znanjem k poteku znanstvenega raziskovanja. Na eni strani so ti projekti način obogatitve znanosti in predstavljajo nov način sodelovanja med znanostjo in družbo, na drugi strani pa gre za spodbujanje aktivnega državljanstva in opolnomočenje posameznikov (Smith in Shimosuka, 2025).

Čeprav se občanski znanosti več pozornosti namenja šele v zadnjih letih, so principi in epistemični temelji, na katerih sloni, precej starejši. Izhajajo iz zgodovinske prakse pred institucionalizirano znanostjo in tradicijo amaterskih društev, ki so, predvsem na področju biologije, pogosto sodelovala z raziskovalnimi inštituti. Še pomembneje pa so povezani s participativnimi pristopi koprodukcije znanja, kot je participativno akcijsko raziskovanje, ki imajo v družboslovju že dolgo tradicijo (Albert in sod., 2021; Jagosh in sod., 2012; Lewin, 1946).

Ti projekti so vse pogostejši tudi v kmetijstvu, saj so kmetje pomemben vir avtohtonega in lokalnega znanja, ki je ključno pri številnih vidikih raziskovanja kmetijstva. S tem so tehnološke in kmetijske rešitve bolj prilagojene dejanskim lokalnim potrebam, kar omogoča hitrejše uvajanje inovacij (Van De Gevel in sod., 2020). Obstaja več načinov, kako so kmetje lahko vključeni v raziskovanje:

nominalno (kmet raziskovalcem posodi zemljo in delovno silo); posvetovalno (kmet poda svoje mnenje); akcijsko usmerjeno sodelovanje (kmetje sodelujejo pri izvajanju nekaterih korakov raziskave); sodelovanje pri odločanju (kmetje imajo vlogo pri odločanju, kaj in kako je treba storiti, in pri izvajanju), obstaja pa tudi t. i. kolegialno sodelovanje, pri katerem raziskovalci sodelujejo pri krepitvi lastnih raziskav kmetov (Ashby, 1996).

Sodelovanje v tovrstnem raziskovanju torej priznava kmete kot poznavalce in nosilce znanja in jim daje glas v procesu, ki pogosto vodi v nastanek novih pristopov, tehnologij ali regulacij. Krepitev socialnih vezi znotraj kmečkega prebivalstva in povezovanje z drugimi deležniki pa poveča družbeno kohezivnost in sodelovanje (Ebitu in sod., 2021).

V prispevku se osredotočamo na opolnomočenje kmečke populacije z vidika skrbi za njihovo duševno zdravje. Kljub naraščajočemu pomenu participativnih pristopov v kmetijstvu namreč ostaja nejasno, kako in v kakšni meri vključevanje kmetov v procese soustvarjanja znanja vpliva na njihovo duševno zdravje. V prvem delu podrobneje predstavimo občansko znanost in participativne oblike raziskovanja kot vir opolnomočenja, v nadaljevanju navajamo varovalne in dejavnike tveganja za duševno zdravje kmetov, z ugotovitvami dosedanjih raziskav odgovorimo na zastavljeno raziskovalno vprašanje, v zaključku pa naše ugotovitve umestimo v širši kontekst odnosa med znanostjo in javnostjo.

2 OBČANSKA ZNANOST IN PARTICIPATIVNE OBLIKE RAZISKOVANJA KOT VIR OPOLNOMOČENJA

V literaturi najdemo vrsto definicij občanske znanosti. Ključno vsem je, da gre za sodelovanje članov širše javnosti, ki niso znanstveniki, v znanstvenih oziroma raziskovalnih projektih. Po standardih evropske zveze za občansko znanost (ECSA) sem spada več različnih vrst vključevanja državljanov v projekte. Udeleženci imajo lahko različne vloge v raziskovalnem procesu, lahko so aktivno vključeni v oblikovanje raziskovalnih vprašanj in hipotez in interpretacijo ugotovitev, lahko pa je njihovo sodelovanje omejeno na eno fazo raziskovanja, navadno na fazo zbiranja podatkov.

Tako se definicije gibljejo med širokimi, ki kot občansko znanost opisujejo kakršnokoli vključenost javnosti, četudi to pomeni zgolj zagotavljanje resursov, kot je nalaganje aplikacije ali deljenje računalniške moči (Haklay in sod., 2020), in kompleksnejšimi definicijami, ki zahtevajo večji angažma udeležencev. Nekateri avtorji jo razumejo kot angažiranost splošne javnosti v znanstvenoraziskovalni

dejavnosti v primerih, kjer udeleženci aktivno prispevajo k znanosti, bodisi s svojim intelektualnim naporom in znanjem bodisi s svojimi orodji in viri (Adam, 2018; Heiss in Matthes, 2017; Shirk in sod., 2012). Predvsem v zgodnejših definicijah pa je v ospredju tudi civilni vidik, ki se ne nanaša samo na sodelovanje pri znanstvenem procesu, ampak tudi na vidik aktivnega državljanstva, kjer je javnost vključena tudi pri dejanskem odločanju o političnih vprašanjih in posledično angaziranje raziskovalcev v demokratičnih in političnih procesih (Lewenstein, 2004). Prav ta vidik dokazuje, da v svojem bistvu občanska znanost izhaja iz participativnega akcijskega raziskovanja in sorodnih pristopov, ki so usmerjeni v praktične probleme v resničnem svetu z vključevanjem tistih, ki jih ti problemi tudi neposredno zadevajo (Albert in sod., 2021).

Tako so tudi cilji občanske znanosti definirani različno. V političnem kontekstu lahko govorimo o grajenju konsenza in vplivanju na zavedanje odločevalcev o določenih problemih, z znanstvenega vidika o produkciji znanja in povezovanju znanstvenih ugotovitev z dejanskim področjem njihove aplikacije, z vidika družbe pa so izpostavljeni predvsem vidiki naslavljanja problemov skupnosti, povečanje znanja skupnosti in posameznikov in njihovo povezovanje (Haklay in sod., 2021). Eitzel in sodelavci (2017) poudarjajo, da dandanes obstajajo različne dimenzije razumevanja občanske znanosti. Lahko jo razumemo kot orodje oziroma metodo za raziskovalno sodelovanje, ki izboljšuje znanstvene rezultate in izobražuje udeležence, kot gibanje za demokratizacijo znanstvenega procesa ali kot kapaciteto za ustvarjanje znanja, usmerjeno v opolnomočenje skupnosti z raziskavami, ki temeljijo na participativnem akcijskem raziskovanju.

Posledično lahko govorimo tudi o različnih načinih vključenosti sodelujočih in različnih vrstah sodelovanja, ki se pri tem dogaja. Bonney in sodelavci (2009) so oblikovali kategorizacijo več vrst projektov:

– prispevni projekti (angl. *contributory*), kjer celoten projekt zasnujejo znanstveniki, državljani pa večinoma le zbirajo podatke po vnaprej določenih protokolih,
– sodelovalni projekti (angl. *collaborative*), kjer projekt zasnujejo znanstveniki, udeleženci pa poleg zbiranja podatkov sodelujejo pri izboljšavi načrta raziskave in analizi podatkov ali razširjanju ugotovitev,
– soustvarjalni projekti (angl. *co-created*), kjer znanstveniki skupaj z udeleženci sodelujejo pri večini korakov raziskovalnega procesa, vključno z oblikovanjem raziskovalnih vprašanj.

Haklay (2012) v svoji klasifikaciji loči množično zbiranje podatkov (angl. *crowdsourcing*), kjer posamezniki sodelujejo le kot zbiratelji podatkov z minimalnim kognitivnim vložkom; projekte porazdeljene inteligence (angl.

distributed intelligence), kjer udeleženci sodelujejo kot interpretatorji in opravljajo osnovno analizo podatkov; participativno znanost, kjer so državljani vključeni tudi v samo definiranje problema, vendar proces še vedno vodijo znanstveniki, in ekstremno občansko znanost, kjer so državljani vključeni v vse faze raziskave.

Od načina vključenosti v raziskovalne projekte pa je odvisno tudi, koliko moči imajo udeleženci med procesom. Schrögel in Kolleck (2019) sta tako razvila trodimenzionalni model participativne kocke, ki primerja različne oblike sodelovanja javnosti v znanosti. Ta zajema doseg (razpon udeležencev, ki sodelujejo v procesu), epistemološki poudarek (kako in v kolikšni meri sodeluje javnost pri raziskovalnem procesu) in normativni poudarek (stopnja vključenosti javnosti v odločanje na osi od javne razprave do neposrednega odločanja). Avtorja tako z modelom dobro orišeta problematiko širokega razumevanja občanske znanosti. Nekateri projekti množičnega zbiranja podatkov imajo lahko velik doseg v javnosti, a imajo zaradi nizkega normativnega in epistemološkega poudarka omejen vpliv na udeležence v smislu krepitve njihovih sposobnosti in njihovega opolnomočenja.

Nižji nivoji vključenosti javnosti v raziskovalne projekte, podobno kot pri vključenosti v ekonomske in politične procese, ne zajemajo prerazdelitve moči, kar pomeni, da participacija ostane na nivoju praznega rituala (Arnstein, 1969). Za opolnomočenje udeležencev so torej nujne višje oblike participacije, kjer znanstveniki razumejo udeležence kot pomembne nosilce znanja, ki imajo legitimno vlogo v procesu (Land-Zandstra in sod., 2021). Hkrati lahko to izboljša posameznikovo samozavest glede lastnih sposobnosti razumevanja in izvajanja znanstvenega raziskovanja in okrepi občutek kolektivne učinkovitosti in moči za dejanske družbene spremembe (Von Gönner in sod., 2023). Izraz občanska znanost se torej uporablja izjemno široko, zato ga je za namene naše raziskave treba ustrezneje definirati.

Pri razumevanju koncepta občanske znanosti se v tem prispevku obračamo k njegovim koreninam, ki jih najdemo v uveljavljenih participativnih oblikah raziskovanja, kot je participativno akcijsko raziskovanje (PAR). To raziskovanje predpostavlja visoko vrednost izkustvenega znanja pri reševanju družbenih problemov in v središče raziskovanja postavlja participacijo in včasih tudi vodenje tistih, ki to znanje posedujejo. Gre za sodelovalni proces, pri katerem je ključen odnos med raziskovalci in posamezniki v lokalnem okolju, ki je direktno usmerjen v opolnomočenje skupnosti (Cornish in sod., 2023), zato v tem prispevku večinoma uporabljamo izraz participativne oblike raziskovanja, saj želimo poudariti pomen sodelovanja in opolnomočenja, ki ni prisoten v vseh vrstah projektov, ki se predstavljajo kot projekti občanske znanosti.

3 DUŠEVNO ZDRAVJE KMETOV – VAROVALNI DEJAVNIKI IN DEJAVNIKI TVEGANJA

Duševno zdravje kmetov ni odvisno le od posamezne spremenljivke, temveč od kompleksnega prepleta več dejavnikov (Humer in sod., 2026; Saju in sod., 2024). Varovalni dejavniki duševnega zdravja v psihosocialnem delovnem okolju kmetov sicer niso tako dobro raziskani kot dejavniki tveganja (Lundqvist, 2024), se pa v zadnjem obdobju pojavlja vse več študij, ki se osredotočajo tudi na to področje.

Razumevanje varovalnih dejavnikov je nujno za krepitev odpornosti in splošnega preživetja kmečkega prebivalstva (Saju in sod., 2024), lahko pa osvetli tudi priložnosti za minimiziranje številnih tveganj in prepreči, da bi duševna stiska napredovala (Liang, 2024). Skozi pregled znanstvene literature se kot ključne kažejo tri kategorije varovalnih dejavnikov duševnega zdravja kmetov, ki jih navajamo v nadaljevanju.

Socialna opora in povezanost s skupnostjo se dosledno kažeta kot varovalna dejavnika, ki delujeta kot blažilec (angl. *buffer*) pred negativnimi učinki stresa (Liang, 2024; Lundqvist, 2024; Deegan in Dunne, 2022). Liang (2024) je ugotovil, da je socialna podpora delovala varovalno pred zaznanim stresom in simptomi depresije. Udeleženci, ki so imeli socialno podporo, so poročali o nižjih ocenah stresa in depresije kot udeleženci, ki socialne podpore niso imeli. Riethmuller in sodelavci (2024) so izvedli študijo med kmeti v Zahodni Avstraliji in potrdili, da sta ključna elementa, ki varujeta duševno zdravje in krepita odpornost kmetov, občutek pripadnosti (vključenost v lokalno skupnost) in socialna podpora (prijatelji, družina in kolegi). Socialni varovalni dejavniki so se tudi v študiji Saju in sodelavcev (2024) pokazali kot ena izmed treh glavnih tem, v katero spadajo odnosi s prijatelji in vrstniškimi skupinami, občutek pripadnosti, družina in socialno udejstvovanje. Ključnega pomena je močna mreža prijateljev, ki so na voljo za pogovor v katerem koli trenutku, ne glede na naravo težave (Riethmuller in sod., 2023). Brigance in sodelavci (2018) so preučevali varovalne dejavnike za duševno zdravje ekoloških kmetov in ugotovili, da visoka stopnja sodelovanja kmetov v skupnosti prispeva h krepitvi zaupanja in sodelovanja. Socialna mreža med ekološkimi kmetovalci ustvarja trdno družbeno strukturo, ki spodbuja medosebne interakcije in omogoča negovanje osebnih odnosov. Posebno vlogo pri ohranjanju duševnega zdravja igrajo kmetijske organizacije in zadruge. Zadružno osebje in člani odborov so pogosto prva točka stika za kmete v težavah. Zadruge delujejo kot podporna mreža, znotraj katere si kmetje pomagajo, delujejo pa tudi kot ključne točke socialne interakcije in ozaveščanja o duševnem zdravju (Liang in sod., 2022). Kmetovanje je pogosto izolirano in

osamljeno delo, članstvo v tovrstnih organizacijah pa omogoča izmenjavo znanja in občutek pripadnosti, kar preprečuje občutek osamljenosti in socialni pritisk (Deegan in Dunne, 2022).

Osebni psihološki viri so poleg zunanje socialne podpore in povezanosti s skupnostjo ključni varovalni dejavniki za duševno zdravje kmetov. Saju in sodelavci (2024) med osebne varovalne dejavnike uvrstijo občutek avtonomije, življenjski namen, strast do dela, veščine reševanja problemov, pozitivno naravnanost in krepitev odpornosti, učenje novih veščin, spiritualna in religiozna prepričanja. Brigance in sodelavci (2018) v kontekstu ekoloških kmetov ugotavljajo, da doživljanje sebe kot »graditelja skupnosti« prispeva h krepitvi socialnega in človeškega kapitala; kmetovalci doživljajo splošno občutje izpolnjenosti in pozitivno vrednotenje lastnega poklicnega dela. Ekološki kmetje ostajajo optimistični glede prihodnosti, doživljajo samospoštovanje in globok občutek zadoščenja ob lastnih dosežkih in uspehih.

Okoljski dejavniki in življenjski slog so prav tako pomembni. Specifika kmetijskega okolja nudi edinstvene priložnosti za ohranjanje blagostanja. Povezava z obdelovalno zemljo, delo z živalmi, uživanje kakovostne hrane, sposobnost dela po upokojitveni starosti in bivanje v podeželskem okolju so dejavniki, ki kmetom prinašajo notranje zadoščenje (Lundqvist, 2024). Saju in sodelavci (2024) so v študiji kot okoljske varovalne dejavnike opredelili življenjski slog in telesno aktivnost, podeželsko okolje, državno oziroma institucionalno podporo in družbeno priznanje. Ekološkim kmetom okoljska odgovornost veliko pomeni, saj vključuje delovanje in kmetovanje na način, ki aktivno varuje in ohranja naravno okolje. Medtem ko so Riethmuller in sodelavci (2023) ugotovili, da je za kmete pomembna zmožnost t. i. odklopa oziroma preživljanja prostega časa izven kmetije (na primer ukvarjanje hobiji, dopust, druženje), so norveški kmetje v študiji, ki so jo opravili Dølen in sodelavci (2025), telesni aktivnost izven dela in dopustu stran od kmetije pripisali manjši pomen, so pa potrdili, da k njihovemu dobremu počutju prispevata varna in stabilna ekonomija in priznanje za delo.

Dejavniki tveganja za duševno zdravje kmetov so kompleksni in medsebojno prepleteni, saj izhajajo iz specifične narave dela kmetovalcev, ekonomskih negotovosti, okoljskih pritiskov, socialnih in kulturnih razmer v ruralnih okoljih. Ti dejavniki delujejo kumulativno, kar vodi v statistično značilno višje tveganje za anksioznost, depresijo, psihološko stisko in samomorilno vedenje v primerjavi s splošno populacijo (Humer in sod., 2026; Rudolphi in sod., 2026; Torske in sod., 2016).

Riethmuller in sodelavci (2024) ugotavljajo, da so s slabšim duševnim zdravjem (anksioznostjo, depresijo in stresom) najbolj povezane disfunkcionalne in emocionalne strategije soočanja, kot je izogibanje problemom, in stresorji v družini in medosebnih odnosih. Posebej izstopajo finančni in zunanji stresorji, na katere kmet nima neposrednega vpliva, in vsakodnevni delovni stresorji, ki dodatno prispevajo k psihološki obremenjenosti. Humer in sodelavci (2026) v obsežni študiji na vzorcu avstrijskih kmetov ugotavljajo, da je verjetnost za pojav klinično relevantnih simptomov depresije, anksioznosti, motenj spanja in zaznane stiske statistično značilno višja pri ženskah, mlajših kmetih in samskih posameznikih. Med dejavniki življenjskega sloga se kot pomembni tveganji izkažeta fizična neaktivnost zunaj poklica in pretirana uporaba pametnih telefonov, med delovnimi pogoji pa dolgi delovni urniki in občutek finančne negotovosti. Avtorji poudarjajo kompleksno interakcijo sociodemografskih, delovnih in vedenjskih spremenljivk, ki skupaj oblikujejo ranljivost kmetov za duševne težave.

Uvid v razumevanje povezave med ekonomsko negotovostjo in duševnim zdravjem družin kmetovalcev je dala tudi študija Rudolphi in sodelavcev (2026). V študiji ameriških staršev, ki so hkrati kmetovalci, so ugotovili, da finančna obremenitev statistično značilno napoveduje višjo pojavnost depresije in anksioznosti, pri čemer se je izkazalo, da ekonomski dejavniki vplivajo tudi na starševski slog.

Dodatni dejavnik tveganja predstavljajo okoljski in podnebni pritiski. Vaheddoost (2026) izpostavlja, da suša in podnebne spremembe močno poslabšajo duševno zdravje kmetov v ruralnih in kmetijskih skupnostih. Dolgotrajna suša vodi do ekonomskih nestabilnosti, izgube delovnih mest, socialne izolacije in zmanjšane kmetijske produktivnosti, kar neposredno prispeva k višji pojavnosti depresije, anksioznosti, posttravmatske stresne motnje, ekološke žalosti (angl. *ecological grief*) in ekološke anksioznosti (angl. *eco-anxiety*). Avtorica poudarja, da podaljšana suša spodbuja občutek brezupnosti, oslabi socialno kohezijo, zmanjša občutek identitete in pripadnosti, zaradi česar postane suša ne le okoljevarstvena in ekonomska, temveč tudi psihološka kriza. Kako socio-ekološki sistemi neposredno vplivajo na psihološko stisko, pa je pokazala kvalitativna študija Pienkowskega in sodelavcev (2024), ki je ugotovila, da ugandski podeželskih skupnostih ob mejah z varstvenimi območji poročajo o izgubah pridelka zaradi divjih živali, komercialna kmetijska ekspanzija pa dodatno poslabša revščino pri revnejših gospodinjstvih, čeprav prinaša dohodek bogatejšim.

Celotna dinamika kaže, da interakcije med ekosistemi in socialnoekonomskimi razmerami neposredno oblikujejo duševno obremenitev. Roy in sodelavci (2026) med indijskimi strokovnjaki identificirajo večdimenzionalne dejavnike tveganja duševnega zdravja kmetov, ki segajo na področja proizvodnje, psihološkega stanja, trženja, financ in zakonodaje. Med najpomembnejšimi tveganji so finančna nestabilnost, birokratske ovire, podnebni in okoljski pritiski in pomanjkanje socialne podpore, ki skupaj zahtevajo celovite družbene strategije za zmanjšanje stiske.

Dostop do pomoči kmetom pa dodatno otežujejo kulturne in strukturne ovire. Purc-Stephenson in sodelavke (2024) in Cuthbertson in sodelavke (2026) poudarjajo, da kulturne norme, kot sta stoicizem in stigma, dvojna vloga kmeta kot delavca in družinskega člana in geografska oddaljenost ruralnih območij krepijo občutek izolacije in otežujejo iskanje pomoči. Podobno sta na stisko slovenskih moških v kmetijstvu opozorila tudi Roy in Knežević Hočevar (2019), ki sta izpostavila, da je njihova glavna težava družbena nevidnost, ki jo povzročata dva ključna dejavnika: moški ideali in geografska oddaljenost.

Torske in sodelavci (2016) so v longitudinalni študiji primerjali sorojence in ugotovili izrazito statistično pomembno razliko med sorojenci glede na to, kje delajo. Tisti, ki so kmetovali, so imeli značilno višje verjetnosti za simptome anksioznosti in depresije kot njihovi sorojenci, ki so delali v drugih poklicih, in to kljub skupnim družinskim dejavnikom skozi odraščanje (genetika, družinsko okolje, otroštvo in socioekonomski položaj v mladosti). Ta primerjava jasno izloči vpliv skupnega družinskega ozadja in dokazuje, da je prav kmetijsko delo samo po sebi neposreden in neodvisen dejavnik tveganja za slabše duševno zdravje.

Roy in Knežević Hočevar (2019) sta iz statističnih podatkov za Slovenijo povzela, da skupina *poklicni kmetovalci, gozdarji in ribiči* (brez starejših, upokojenih ali neregistriranih kmetov) zaseda prvo mesto med ostalimi poklicnimi skupinami s splošno stopnjo samomora 57 na 100.000 zaposlenih oseb, kar je štirikrat več od skupne splošne stopnje 13,8 v letu 2016. V brazilski študiji primera in kontrole sta Santos in Barbosa (2025) ugotovila, da so s samomorilnim vedenjem pri kmetih statistično značilno povezani družinska anamneza duševnih motenj, začasno ali plačano delo in izpostavljenost zastrupitvi s pesticidi. Schaffler in sodelavke (2026) dopolnjujejo sliko z ugotovitvijo, da sta profesionalni in finančni stresor najpogostejša, socialni stiki in osebne kompetence pa glavni viri spoprijemanja, pri čemer odsotnost mehanizmov soočanja močno korelira z anksioznostjo pri starejših kmetih.

Ključni dejavniki tveganja za duševno zdravje kmetov so torej: a) *kronične ekonomske negotovosti in finančne stiske*, b) *teža delovnih pogojev* (dolgi urniki,

delovni stresorji), c) *okoljski in podnebni pritiski* (suša, ekstremni vremenski pojavi, škoda zaradi divjih živali, izpostavljenost pesticidom), č) *socialna izolacija*, d) *stigmatizacija duševnega zdravja*, e) *specifično sociodemografsko ranljive skupine* (glede na spol, starost, samski status) in f) *disfunkcionalne strategije soočanja z duševno stisko*. Ti dejavniki medsebojno izrazito prispevajo k povišanemu tveganju za anksioznost, depresijo, psihološko stisko in samomorilno vedenje pri kmetih. Tveganje statistično značilno presega stopnje, opažene v splošni populaciji v različnih geografskih kontekstih. Posledično je nujno potreben razvoj ciljanih, kontekstualno prilagojenih in večdimenzionalnih intervencij in politik, ki naslavljajo tako strukturne kot psihosocialne dejavnike tveganja in krepijo psihološko odpornost kmetijskih skupnosti. V naslednjem poglavju raziskujemo, ali lahko participativno raziskovanje in občanska znanost delujeta kot eden takih varovalnih mehanizmov.

4 OPOLNOMOČENJE KMETOV PREKO OBČANSKE ZNANOSTI

Temelj vsake razprave o opolnomočenju je pojem moči. Nelson in Wright (1995, v Lambrou, 2001) opišeta tri modele moči, ki se uporabljajo za analizo različnih vidikov participacije in opolnomočenja. Poleg modela obvladovanja (angl. *power over*) in modela moč za (angl. *power for*) je za razumevanje opolnomočenja znotraj našega prispevka najbolj relevanten model moč delovanja (angl. *power to*), ki je definiran kot model človeške rasti in predvideva zmožnost, da ljudje pridobijo moč, ne da bi nujno negativno vplivali drug na drugega. Na osebnostni ravni to vključuje razvijanje samozavesti in premagovanje notranje zatrtosti; notranje močnejši posamezniki lahko tako začnejo izzivati obstoječe stanje, povečuje se zmožnost pogajanja, vplivanja na bližnje odnose in kolektivnega delovanja za močnejši vpliv, kot če bi posameznik deloval sam.

Da bi lahko občansko znanost oziroma participativne oblike raziskovanja videli kot tiste, ki delujejo kot varovalni dejavniki za duševno zdravje kmetov, mora, kot že zapisano uvodoma, participacija naprej prispevati k prerazdelitvi moči (Arnstein, 1969), udeleženci pa morajo biti vključeni v višje oblike participacije, kjer so razumljeni kot pomembni nosilci znanja, z legitimno vlogo v procesu (Land-Zandstra in sod., 2021). Kot ugotavljajo Paleologo in sodelavci (2025), so za uspešnost participativnih projektov pomembni dejavna vključenost kmetov od nastajanja ideje do implementacije, močni odnosi, zaupanje, fleksibilna interakcija in vloga posrednikov, kot so svetovalci ali facilitatorji, ki pomagajo premostiti razkorak med znanstveno skupnostjo in skupnostjo kmetovalcev.

Bellon (2001) participativnega raziskovanja ne razume kot občasnega posvetovanja s kmeti, temveč kot sistematičen dialog med kmeti in znanstveniki za reševanje kmetijskih problemov. Pri tem poudarja, da imajo kmetje lastno lokalno znanje, izvajajo lastne poskuse in delujejo znotraj socialnih mrež, prek katerih se širijo informacije, inovacije in prakse. V takem kontekstu se krepi občutek nadzora in smiselnega delovanja.

Participativni procesi lahko občutek nemoči zmanjšujejo takrat, ko kmetom omogočijo, da njihove izkušnje postanejo legitimna oblika znanja. Johnson in sodelavke (2003) ugotavljajo, da participativne metode ne vplivajo le na relevantnost uporabe različnih tehnologij v kmetijstvu in ekonomske učinke, temveč tudi na človeški in socialni kapital, zlasti kadar kmetje z raziskovalci sodelujejo intenzivno in daljši čas. Avtorice so opozorile, da slabo zasnovana participacija ne deluje varovalno, ampak lahko postane dodatni časovni, organizacijski ali psihološki stresor za kmeta, kar je pomembno pri razumevanju dejavnikov, ki vplivajo na duševno zdravje kmečke populacije.

Na podlagi predhodno predstavljenih dejavnikov tveganja in varovalnih dejavnikov se ustrezna oblika participativnega raziskovanja oziroma občanska znanost kaže kot pristop, ki lahko naslavlja nekatere ključne psihosocialne mehanizme, povezane z duševnim zdravjem kmetov. Ugotavljamo pa, da občanske znanosti ni smiselno razumeti kot neposredne intervencije za izboljšanje duševnega zdravja kmetov, temveč kot potencialni posredni varovalni mehanizem, ki lahko krepi socialno oporo, občutek pripadnosti, osebno vključenost, dostop do uporabnega znanja, zaupanje med kmeti in institucijami in kolektivno sposobnost odzivanja na negotovost. S tem se participativni pristopi umeščajo med tiste širše, skupnostno in sistemsko usmerjene oblike podpore, ki lahko dopolnjujejo individualno psihološko podporo, ne morejo pa je nadomestiti.

Opolnomočenje kmetov preko občanske znanosti lahko razumemo kot *moč delovanja*, ki skladno z ugotovitvami Lambrou (2001) vključuje razvoj samozavesti, premagovanje notranje nemoči, krepitev sposobnosti pogajanja, vplivanja na odnose in kolektivnega delovanja. Menimo, da je v povezavi z duševnim zdravjem kmetov ta koncept posebej relevanten, saj številni predhodno opisani dejavniki tveganja za duševno zdravje kmetov izhajajo prav iz občutka izgube nadzora, na primer nad vremenskimi razmerami, cenami, stroški, birokratskimi zahtevami, dostopom do pomoči in prihodnostjo kmetije.

Pri participativnem raziskovanju je pomembno tudi razumeti, kaj je njegov namen oziroma kaj so njegovi cilji. Lilja in Dixon (2008) razlikujeta med funkcionalnimi cilji in cilji, ki opolnomočijo, pri čemer so prvi usmerjeni v

izboljšanje učinkovitosti raziskovalnega procesa (na primer razviti bolj uporabne tehnologije, sorte ali prakse), cilji, ki opolnomočijo, pa so usmerjeni v krepitev sposobnosti kmetov, da sami analizirajo svoje potrebe, se organizirajo in vplivajo na odločevalce. V tem kontekstu govorimo o utelešenih (angl. *embodied*) učinkih, na primer povečana produktivnost, in neutelešenih (angl. *disembodied*) učinkih, ki prispevajo h kmetovemu znanju in zmogljivostim (Lilja in Dixon, 2008; Lilja in Bellon, 2006).

V kontekstu duševnega zdravja kmečke populacije sta pomembna oba vidika. Funkcionalni učinki lahko zmanjšujejo delovne stresorje, kar prispeva k pridobivanju zanesljivejših informacij, uporabnejšim praksam ali boljšemu odločanju. Učinki, ki opolnomočijo, pa lahko krepijo občutek kompetentnosti, pripadnosti in kolektivne moči, kar se neposredno navezuje na predhodno opisane osebne in socialne varovalne dejavnike. Cilje participativnega raziskovanja v kmetijstvu razlikujeta tudi Jackson-Smith in Veisi (2023), in sicer je pri funkcionalnih ciljih namen povečanje zaupanja in sprejemanja znanstvenih ugotovitev in uporaba inovacij, bistvo normativnih ciljev pa je opolnomočenje ljudi, torej povečanje človeškega in socialnega kapitala udeležencev. Ti cilji so pogosto osredotočeni na marginalizirane in premalo zastopane kmete (na primer ženske, rasne ali etnične manjšine, manjše kmetije). Sistematični pregled literature, ki so ga opravili Sachet in sodelavci (2021), je potrdil, da participativno akcijsko raziskovanje omogoči opolnomočenje skupnosti, povezovanje kmetov, spodbujanje strateškega načrtovanja znotraj skupnosti in socialno učenje oziroma soustvarjanje znanja.

Pomemben mehanizem participativnega raziskovanja je torej krepitev socialne povezanosti. Socialna opora in pripadnost skupnosti dosledno delujeta kot varovalna dejavnika duševnega zdravja kmetov. Participativni projekti lahko ta mehanizem okrepijo, kadar ustvarijo prostore, v katerih kmetje izmenjujejo izkušnje, primerjajo rešitve, oblikujejo skupne razlage problemov in razvijajo medsebojno podporo. Budowle in Porter (2022) sta v skupnostno participativnem projektu ugotovili, da udeleženci izboljšanja blagostanja niso pripisovali le konkretni intervenciji, temveč predvsem odnosnim procesom, to je povezovanju z družino, sosedi, prijatelji, sodelavci, skupnostjo, organizacijami in okoljem. Avtorici ugotavljata, da socialna opora in pripadnost pomagata pri prehodu od individualne aktivnosti h kolektivni aktivnosti in samoorganizaciji, ki sta pomembni za skupnostno odpornost.

Ta ugotovitev je posebej pomembna za kmete, ker se številni stresorji, opisani v predhodnem poglavju, doživljajo kot individualna odgovornost, čeprav so pogosto strukturne narave. Participativno raziskovanje lahko prispeva k preoblikovanju tega doživljanja na način, da problem ni več zgolj »moj neuspeh«,

temveč postane raziskovalno, poklicno in skupnostno vprašanje. V tem smislu lahko participativni procesi zmanjšujejo izolacijo in krepijo občutek, da je posameznik del širše mreže ljudi, ki se soočajo s podobnimi negotovostmi. To se povezuje tudi z ugotovitvami Doherty in sodelavk (2023), ki so pri kmetih začetnikih izpostavile vrzeli v socialni podpori, socialno izolacijo in hkrati pomen vzajemne pomoči kot strategije spoprijemanja.

Posebno mesto ima participativno oblikovanje informacijskih in digitalnih sistemov. Ker so med dejavniki tveganja pogosto izpostavljeni negotovost, pomanjkanje pravočasnih informacij, podnebna nestabilnost in tržni pritiski, lahko dostop do uporabnih informacij deluje kot pomemben podporni mehanizem, vendar informacije same po sebi niso nujno varovalne. Barakabitze in sodelavci (2017) so pri razvoju informacijskih sistemov za širjenje kmetijskega znanja v Tanzaniji ugotovili, da številne rešitve niso sprejete, kadar so razvite brez participativnih pristopov. Nasprotno pa pristopi, kot so participativno raziskovanje kmetovalcev, participativno učenje, akcijsko raziskovanje, participativna komunikacija, participativno video in mobilno učenje, podpirajo sprejemanje informacijsko-tehnoloških rešitev, saj omogočajo prepoznavanje potreb kmetov, vključujejo lokalno znanje, omogočajo dvosmerno komunikacijo in povratne informacije. Za duševno zdravje je to pomembno, zato ker lahko participativno razviti informacijski sistemi zmanjšujejo občutek nepredvidljivosti, povečujejo občutek nadzora in omogočajo boljše odločanje. Hkrati pa avtorji opozarjajo na ovire, kot so slaba infrastruktura, omejen dostop do posodobljenih informacij, jezikovne ovire, slaba implementacija politik, omejeno spremljanje kmetijskih aktivnosti in ekonomske omejitve. Na podlagi teh ugotovitev lahko torej rečemo, da digitalna občanska znanost ali informacijsko-tehnološko podprta participacija ne moreta biti varovalni mehanizem, če ne upoštevata materialnih in infrastrukturnih pogojev, v katerih kmetje delujejo.

Eden ključnih dejavnikov tveganja za duševno zdravje kmetov so podnebne spremembe, saj povečujejo negotovost pri načrtovanju dela, pridelave in ekonomskih odločitev. V tem kontekstu postane pomembno vprašanje, ali lahko participativno oblikovanje podnebnih informacij prispeva k večjemu občutku nadzora in s tem posredno deluje varovalno. Nyadzi in sodelavci (2022) so na primeru kmetov v Gani pokazali, da podnebne informacijske storitve pogosto ne dosežejo svojega namena, ker so za kmete manj zanesljive, slabše sprejete in manj uporabne v vsakodnevnem odločanju. Nasprotno pa skupno ustvarjanje podnebnih informacij, ki povezuje znanstvene vremenske napovedi z lokalnim oziroma domorodnim znanjem kmetov, poveča uporabnost, sprejemljivost in uporabo teh informacij v praksi (Nyadzi in sod., 2022). Z vidika duševnega zdravja je ta ugotovitev pomembna, zato ker soustvarjene podnebne informacije

kmetu ne ponujajo le podatkov, temveč tudi večjo možnost razumevanja, predvidevanja in aktivnega odzivanja na podnebno negotovost. Kmet tako ni zgolj pasivni prejemnik opozoril, temveč sodeluje pri oblikovanju znanja, ki je povezano z njegovim življenjskim okoljem in konkretnimi odločitvami na kmetiji. Takšen proces lahko posredno zmanjšuje občutek nemoči in krepi odzivnost, samoučinkovitost in prilagoditveno zmožnost, ki so pomembni psihosocialni varovalni mehanizmi.

Kljub navedenim potencialom participacije je torej nujen kritičen pogled. Participacija niti ni nujno tista, ki opolnomoči, niti samodejno varovalna. Arnstein (1969) je že v klasični razpravi o državljanski participaciji opozorila na razliko med navidezno participacijo in dejansko prerazporeditvijo moči. V kmetijskem raziskovanju se ta razlika kaže v vprašanju, ali imajo kmetje dejanski vpliv na raziskovalni proces ali so vključeni le, da raziskava pridobi legitimnost. Neef in Neubert (2011) zato zavračata linearno razumevanje, da je »več participacije« vedno boljše, in predlagata večdimenzionalni okvir, ki upošteva tip projekta, raziskovalni pristop, lastnosti raziskovalcev, interakcije med raziskovalci in deležniki, lastnosti deležnikov in koristi zanje. Ob tem opozorita, da sodelovanje v raziskavah za kmete ni brez stroškov, saj vključuje čas, energijo, zaupanje in pogosto tudi tveganje.

Wilmer in sodelavci (2025) ta kritični vidik dodatno poglobijo, saj opozorijo na preplet kmetijskih, naravovarstvenih in raziskovalnih interesov. Sodelovanje v konfliktnih socialno-ekoloških kontekstih lahko namreč poteka v nasprotju z interesom posameznih skupin, kadar imajo te različne zgodovine, interese in izkušnje nezaupanja. Njihov okvir tako vključuje štiri dimenzije, ki so pomembne za uspešno participativno raziskovanje: zgodovino konflikta in sodelovanja, socialno-ekološke modele, biološko-ekološko dinamiko in občutek nadzora in aktivne vključenosti v raziskovalni proces. Avtorji poudarjajo, da je za uspešno sodelovanje nujna refleksivnost raziskovalcev, razumevanje zgodovinskega konteksta, spoštovanje različnih pogledov in oblikovanje raziskovalnih izhodov, ki koristijo tudi lokalnim skupnostim.

Menimo, da je navedeni vidik pomemben tudi za duševno zdravje kmetov, saj lahko slabo zasnovano sodelovanje poglobi nezaupanje, občutek neslišanosti in izkušnjo, da institucije uporabljajo kmetovalce za svoje cilje. Nasprotno pa lahko kakovostno zasnovano sodelovanje, ki priznava lokalno znanje in tveganja kmetov, krepi dejavnike, ki jih literatura prepoznava kot pomembne varovalne mehanizme duševnega zdravja, predvsem občutek spoštovanja, zaupanja, socialno oporo in skupno reševanje problemov. Doherty in sodelavke (2023) opozarjajo, da stres kmetovalcev ni enakomerno porazdeljen, temveč se prepleta z dostopom do virov, diskriminacijo in socialno pravičnostjo. Po

mnenju avtoric participativni projekti torej ne morejo biti varovalni, če vključujejo predvsem tiste kmete, ki so že bolj povezani, izobraženi, samozavestni ali časovno razpoložljivi, medtem ko marginalizirane skupine ostajajo izključene.

5 ZAKLJUČEK

Skozi pregled literature povzemamo, da je duševno zdravje kmetov povezano s kompleksnim prepletom dejavnikov tveganja in varovalnih dejavnikov, ki delujejo na ravni posameznika, družine, skupnosti in širšega socio-ekološkega okolja. Četudi je empirična podlaga za odgovor na naše raziskovalno vprašanje relativno skromna, teoretični pregled literature kaže, da lahko participativno raziskovanje oziroma občanska znanost predstavlja potencialni posredni varovalni dejavnik duševnega zdravja kmetov. Takšen potencial temelji predvsem na ugotovitvah raziskav o participaciji, socialnem kapitalu, opolnomočenju, zaupanju in skupnostni odpornosti, iz katerih je mogoče sklepati na možne ugodne učinke za duševno zdravje, ne pa še na neposredno empirično potrjene učinke. Tak potencial se lahko uresniči predvsem tedaj, kadar participativni procesi vključujejo višje oblike participacije, dejansko soustvarjanje znanja, priznanje lokalnega znanja, krepitev socialnega kapitala in možnost vplivanja. Občanska znanost bi zato lahko prispevala k varovanju duševnega zdravja predvsem posredno. Literatura namreč že prepoznava kot pomembne varovalne dejavnike naslednje: socialno oporo, občutek pripadnosti, osebno vključenost, reševanje problemov, učenje, občutek smisla, dostop do informacij in skupnostno odpornost. Pregledana literatura nakazuje, da potencialna varovalna vloga občanske znanosti ni povezana zgolj s samim sodelovanjem, temveč s kakovostjo participativnega procesa. Kadar participacija vključuje soustvarjanje, zaupanje, recipročnost in dejansko možnost vplivanja, lahko prispeva h krepitvi občutka vključenosti in zmanjševanju občutka nemoči in izolacije. Nasprotno pa lahko navidezna ali zgolj formalna participacija predstavlja dodatno obremenitev ali ne doseže pričakovanih učinkov.

Za izboljšanje stanja duševnega zdravja kmetov je po mnenju Royja in Knežević Hočevar (2019) zelo pomembno preseči t. i. dvojno samoto kmetov, za katero stoji njihova stoična zadržanost, hkrati pa tudi pomanjkanje odziva odločevalcev, ponudnikov storitev in raziskovalcev. Prav zato avtorja opozarjata, da so za izboljšanje stanja nujni močnejši družbeni odzivi in aktivna solidarnost s kmetijskimi skupnostmi. V tem okviru lahko participativno raziskovanje razumemo kot enega izmed obetavnih družbenih pristopov, ki lahko prispeva h krepitvi sodelovanja med raziskovalci, odločevalci in kmetijskimi skupnostmi.

Prispevek nakazuje, da lahko pristni projekti občanske znanosti na duševno zdravje kmetov vplivajo tudi prek širših družbenih mehanizmov in redefinicije odnosa med znanostjo in javnostjo. Podnebne spremembe, ki so pogosto izpostavljene kot resen dejavnik tveganja za duševno stisko kmetov, so namreč kompleksen globalni izziv, ki zahteva prenos znanstvenih dognanj v prakso. Participativni raziskovalni pristopi z vzpostavljanjem dialoga presegajo klasično dihotomijo, v kateri znanost ponuja odgovore, javnost pa jim zgolj pasivno sledi. Takšni pristopi lahko ustvarjajo dvojno korist: znanstvena spoznanja so zaradi vključevanja znanja in vidikov kmečke populacije kakovostnejša, v praksi pa tudi hitreje sprejeta. Takšni procesi lahko prispevajo h krepitvi medsebojnega zaupanja in tlakujejo pot do učinkovitejše vloge znanosti pri reševanju širših družbenih problemov.

Če strnemo: opolnomočenje kmetov lahko preko participativnega raziskovanja oziroma občanske znanosti predstavlja obetaven, vendar še premalo empirično preverjen okvir za krepitev duševnega zdravja kmetovalcev. Obstoječa literatura dobro podpira povezave med participacijo, ki opolnomoči, socialnim kapitalom, zaupanjem, učenjem in prilagoditveno zmožnostjo, precej manj pa neposredno meri izide za duševno zdravje, še posebej stres, depresivnost, anksioznost, osamljenost ali psihološko blagostanje. Zapolnitev glavne raziskovalne vrzeli zato vidimo v prihodnjih študijah, ki bi longitudinalno in primerjalno preverile, katere oblike participacije delujejo varovalno, za katere skupine kmetov, pod kakšnimi pogoji in prek katerih psihosocialnih mehanizmov.

Zahvala

Članek je nastal v okviru projekta Zaupanje v znanost: preseganje zmotnih predstav in notranjih ovir (J5-70185), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS.

Literatura

Adam F. Citizen Science Pilot Experiment in High Schools. IIASS. 2018; 11. Doi: 10.12959/issn.1855-0541.IIASS-2018-no2-art3.

Albert A, Balázs B, Butkevičienė E, Mayer K, Perelló J. Citizen social science: New and established approaches to participation in social research. V: Vohland K, Land-Zandstra A, Ceccaroni L, Lemmens R, Perelló J, Ponti M, et al., ur. The Science of Citizen Science. Cham: Springer; 2021: 119–138.

Arnstein SR. A ladder of citizen participation. J Am Inst Planners. 1969; 35(4): 216–24. Doi: 10.1080/01944366908977225.

Ashby JA. What do we mean by participatory research in agriculture? V: CIAT (Centro Internacional de Agricultura Tropical), ur. New frontiers in participatory research and gender analysis: Proceedings of the International Seminar on Participatory Research and Gender Analysis (PRGA). Cali: CIAT; 1996: 15–22.

Barakabitze AA, Fue KG, Sanga CA. The use of participatory approaches in developing ICT-based systems for disseminating agricultural knowledge and information for farmers in developing countries: The case of Tanzania. Electron J Inf Syst Dev Ctries. 2017; 78(8): 1–23. Doi: 10.1002/j.1681-4835.2017.tb00576.x.

Bellon MR. Participatory research methods for technology evaluation: A manual for scientists working with farmers. Mexico City: CIMMYT; 2001.

Bonney R, Ballard H, Jordan R, McCallie E, Phillips T, Shirk J, et al. Public Participation in Scientific Research: Defining the Field and Assessing Its Potential for Informal Science Education. A CAISE Inquiry Group Report. 2009.

Brigance C, Soto Mas F, Sanchez V, Handal AJ. The mental health of the organic farmer: Psychosocial and contextual actors. Workplace Health Saf. 2018; 66(12): 606–616. Doi: 10.1177/2165079918783211.

Budowle R, Porter CM. Cultivating community resilience with agency and sociality in Gardens for Health and Healing. Front Sustain Food Syst. 2022; 5: 685384. Doi: 10.3389/fsufs.2021.685384.

Cuthbertson C, Iwinski S, Billington A, Rudolphi J. Openness to mental health information and barriers to accessing care among Midwestern farmers. Int J Environ Res Public Health. 2026; 23(1): 27. Doi: 10.3390/ijerph2301027.

Cornish, F, Breton N, Moreno-Tabarez U, Delgado J, Rua, M, de-Graft A, Hodgets D. Participatory action research. Nature Reviews Methods Primers. 2023; 3(1): Doi: 10.1038/s43586-023-00214-1.

Deegan A, Dunne S. An investigation into the relationship between social support, stress, and psychological well-being in farmers. J Community Psychol. 2022; 50(7): 3054–3069. Doi: 10.1002/jcop.22814.

Doherty FC, Tayse RE, Kaiser ML, Rao S. »The farm has an insatiable appetite«: A food justice approach to understanding beginning farmer stress. J Agric Food Syst Community Dev. 2023; 12(3): 69–92. Doi: 10.5304/jafscd.2023.123.011.

Dølen A, Steinhardt F, Røset L. Mental wellbeing of Norwegian farmers: What are the main facilitators and barriers? An exploratory study. Rural Remote Health. 2025; 25(2): 9103. Doi: 10.22605/RRH9103.

Ebitu L, Avery H, Mourad KA, Enyetu J. Citizen science for sustainable agriculture–A systematic literature review. Land Use Policy. 2021; 103: 105326. Doi: 10.1016/j.landusepol.2021.105326.

Eitzel M, Cappadonna J, Santos-Lang C, Duerr R, West SE, Virapongse A, et al. Citizen science terminology matters: Exploring key terms. Citiz Sci Theory Pract. 2017; 2(1): 1–20. Doi: 10.5334/cstp.96.

Haklay M. Citizen science and volunteered geographic information: Overview and typology of participation. V: Sui D, Elwood S, Goodchild M, ur. Crowdsourcing Geographic Knowledge: Volunteered Geographic Information (VGI) in Theory and Practice. Dordrecht: Springer; 2012: 105–22.

Haklay M, Motion A, Balázs B, Kieslinger B, Greshake Tzovaras B, Nold C. ECSA's characteristics of citizen science. Berlin: European Citizen Science Association; 2020.

Haklay MM, Dörler D, Heigl F, Manzoni M, Hecker S, Vohland K. What is citizen science? The challenges of definition. V: Vohland K, Land-Zandstra A, Ceccaroni L, Lemmens R, Perelló J, Ponti M, et al., ur. The Science of Citizen Science. Cham: Springer; 2021: 13–33.

Heiss R, Matthes J. Citizen science in the social sciences: A call for more evidence. GAIA. 2017; 26(1): 22–26. Doi: 10.14512/gaia.26.1.7.

Humer E, Pieh C, Neubauer V. A cross-sectional study on mental health burden among Austrian farmers: Sociodemographic, work-related, and health behavior factors. Health Sci Rep. 2026; 9(3): e1943. Doi: 10.1002/hsr2.1943.

Jackson-Smith D, Veisi H. A typology to guide design and assessment of participatory farming research projects. Socio Ecol Pract Res. 2023; 5: 159–174. Doi: 10.1007/s42532-023-00149-7.

Jagosh J, Macaulay AC, Pluye P, Salsberg J, Bush PL, Henderson J, et al. Uncovering the Benefits of Participatory Research: Implications of a Realist Review for Health Research and Practice. Milbank Q. 2012; 90(2): 311–346. Doi: 10.1111/j.1468-0009.2012.00665.x.

Johnson NL, Lilja N, Ashby JA. Measuring the impact of user participation in agricultural and natural resource management research. Agric Syst. 2003; 78(2): 287–306. Doi: 10.1016/S0308-521X(03)00130-6.

Lambrou Y. A typology: Participatory research and gender analysis in natural resource management research. Cali: CGIAR Systemwide Program on Participatory Research and Gender Analysis; 2001. (Working Document No. 15).

Land-Zandstra A, Agnello G, Gültekin YS. Participants in citizen science. V: Vohland K, Land-Zandstra A, Ceccaroni L, Lemmens R, Perelló J, Ponti M, et al., ur. The Science of Citizen Science. Cham: Springer; 2021: 243–259.

Lewenstein BV. What does citizen science accomplish. Ithaca: Cornell University; 2004.

Lewin K. Action research and minority problems. J Soc Issues. 1946; 2(4): 34–46.

Liang Y. Social connectedness and mental health among Midwest farmers [doktorsko delo]. Iowa City: University of Iowa; 2024. Doi: 10.17077/etd.006295.

Liang Y, Janssen B, Casteel C, Nonnenmann M, Rohlman DS. Agricultural cooperatives in mental health: Farmers' perspectives on potential influence. J Agromedicine. 2022; 27(2): 143–153. Doi: 10.1080/1059924X.2021.2004962.

Lilja N, Bellon MR. Analysis of Participatory Research Projects in the International Maize and Wheat Improvement Center. Mexico City: CIMMYT; 2006.

Lilja N, Dixon J. Responding to the challenges of impact assessment of participatory research and gender analysis. Exp Agric. 2008; 44(1): 3–19. Doi: 10.1017/S0014479707005972.

Lundqvist P. The impact of social, economic and environmental determinants on farmers' mental health – an international perspective. Ubezpiecz Roln. 2024; 82(2): 175–204. Doi: 10.48058/urms/82.2024.6.

Neef A, Neubert D. Stakeholder participation in agricultural research projects: A conceptual framework for reflection and decision-making. Agric Human Values. 2011; 28(2): 179–94. Doi: 10.1007/s10460-010-9272-z.

Nelson N, Wright S, ur. Power and participatory development: Theory and practice. London: Intermediate Technology Publications; 1995.

Nyadzi E, Nyamekye AB, Ludwig F. Making Climate Services Actionable for Farmers in Ghana: The Value of Co-Production and Knowledge Integration. V: Ebhuoma EE, Leonard L, ur. Indigenous Knowledge and Climate Governance: A Sub-Saharan African Perspective. Springer; 2022: 97–110. Doi: 10.1007/978-3-030-99411-2_8.

Paleologo M, Acampora M, Barello S, Graffigna G. Uncovering the landscape of participatory research in agricultural innovation: A scoping review. Citiz Sci Theory Pract. 2025; 10(1): 17. Doi: 10.5334/cstp.767.

Pienkowski T, Keane A, Kinyanda E, Knizek BL, Asiimwe C, Muhanguzi G, Milner-Gulland EJ. Exploring links between socio-ecological systems and psychological distress: A case study in rural Uganda. Oryx 2024; 58(5): 641–649. https://doi.org/10.1017/S0030605323001710.

Purc-Stephenson R, Roy N, Chimaobi A, Hood D. An evidence-based guide for delivering mental healthcare services in farming communities: A qualitative study of providers' perspectives. Int J Environ Res Public Health. 2024; 21(6): 791. Doi: 10.3390/ijerph21060791.

Riethmuller ML, Dzidic PL, McEvoy PM, Newnham EA. Change, connection and community: A qualitative exploration of farmers' mental health. J Rural Stud. 2023; 97: 591–600.

Riethmuller ML, Newnham EA, McEvoy PM. Supporting mental health in farming communities where and when it is needed most: A longitudinal analysis of risk and protective factors. Soc Sci Med. 2024; 361: 117381. Doi: 10.1016/j.socscimed.2024.117381.

Roy P, Knežević Hočevar D. Listening to a silent crisis: men's suicide in rural and farming communities in Slovenia. Rev Soc Polit. 2019; 26(2): 241–254. Doi: 10.3935/rsp.v26i2.1593.

Roy S, Maji S, Kalra L, Chennamadhava M, Ali W, Jirli B, et al. Developing multi-dimensional societal-level strategies to mitigate farmer distress in India: Insights from a fuzzy Delphi expert consensus. Front Sustain Food Syst. 2026; 10: 1735782. Doi: 10.3389/fsufs.2026.1735782.

Rudolphi JM, Berg RL, Gabor R, Barnett K. Associations between economic conditions and mental health among farm parents. J Agromedicine. 2026; 31(2): 263–276. Doi: 10.1080/1059924X.2025.2593366.

Sachet E, Mertz O, Le Coq JF, Cruz-Garcia GS, Francesconi W, Bonin M, et al. Agroecological transitions: A systematic review of research approaches and prospects for participatory action methods. Front Sustain Food Syst. 2021; 5: 709401. Doi: 10.3389/fsufs.2021.709401.

Saju S, Reddy SK, Bijjal S, Annapally SR. Farmer's mental health and well-being: Qualitative findings on protective factors. J Neurosci Rural Pract. 2024; 15(2): 307–312. Doi: 10.25259/JNRP_403_2023.

Santos EGO, Barbosa IR. Suicidal behavior among farmers in the semiarid Northeast region: A case-control study. Rev Bras Med Trab. 2025; 23(1): 1005–1012. Doi: 10.47626/1679-4435-2025-1414.

Schaffler Y, Fazekas V, Neubauer V, Humer E. Identifying stressors and coping resources among Austrian farmers: A mixed-methods study for targeted prevention and health promotion. Prev Med Rep. 2026; 66: 103475. Doi: 10.1016/j.pmedr.2026.103475.

Schrögel P, Kolleck A. The many faces of participation in science: Literature review and proposal for a three-dimensional framework. Sci Technol Stud. 2019; 32(4): 77–99.

Shirk JL, Ballard HL, Wilderman CC, Phillips T, Wiggins A, Jordan R, et al. Public participation in scientific research: a framework for deliberate design. Ecol Soc. 2012; 17(2): 29.

Smith C, Shimosuka M. What is citizen science and why should policymakers care? 2025. Dostopno na: https://www.oecd.org/en/blogs/2025/04/what-is-citizen-science-and-why-should-policymakers-care.html (citirano 14. 5. 2026).

Torske MO, Bjørngaard JH, Hilt B, Glasscock D, Krokstad S. Farmers' mental health: A longitudinal sibling comparison – The HUNT study, Norway. Scand J Work Environ Health. 2016; 42(6): 547–556. Doi: 10.5271/sjweh.3595.

Vaheddoost M. The psychological toll of drought in a changing climate. V: Sadegh Safari MJ, Vaheddoost, B, ur. Drought dynamics: Modeling and assessment to confront a changing climate. Amsterdam: Elsevier; 2026. Doi: 10.1016/B978-0-443-34205-9.00008-1.

Van De Gevel J, van Etten J, Deterding S. Citizen science breathes new life into participatory agricultural research. Agron Sustain Dev. 2020; 40: 35.

Von Gönner J, Herrmann TM, Bruckermann T, Eichinger M, Hecker S, Klan F, et al. Citizen science's transformative impact on science, citizen empowerment and socio-political processes. Socio Ecol Pract Res. 2023; 5: 11–33. Doi: 10.1007/s42532-022-00136-4.

Wilmer H, Wilbur R, Scasta JD, Levy MC, Hillis V, Newman G, et al. When working together goes against common sense: A framework to bridge conservation and agricultural perspectives in participatory working lands research. Ecol Soc. 2025; 30(2): 21. Doi: 10.5751/ES-16092-300221.

Foto: Boštjan Podlogar

ZAKAJ SODELOVANJE IZGUBI SMISEL? MORALNA EKONOMIJA TRŽNEGA POVEZOVANJA MED PRIDELOVALCI SADJA

Why does cooperation lose its meaning? The moral economy of market cooperation among fruit growers

Mateja Slovenc Grasselli

POVZETEK

Tržno povezovanje kmetov se pogosto obravnava kot mehanizem za izboljšanje njihove konkurenčnosti in blaginje, pri čemer tako raziskovalci kot oblikovalci politik pogosto spregledajo njegove normativne razsežnosti. Prispevek raziskuje, kako ekonomski odnosi in institucije vplivajo na dobro počutje kmetov in kako moralne izkušnje, občutja in presoje oblikujejo sodelovalno kulturo kmetov. Raziskava temelji na etnografskem terenskem delu v severovzhodni Sloveniji in tematski analizi zbranega gradiva, interpretiranega skozi pristop moralne ekonomije. Ugotovitve kažejo, da odločitve kmetov glede ponovnega tržnega povezovanja niso povezane zgolj z ekonomskimi koristmi, temveč predvsem z moralnimi presojami odgovornosti, pravičnosti in (z)možnosti za dobro življenje. Prispevek izpostavlja, da je za razumevanje sodelovalne kulture med kmeti treba razumeti tudi učinke kmetijske politike, ekonomskih aktivnosti v skupnosti in verige preskrbe s hrano na dobro počutje kmetov.

Ključne besede: *moralna ekonomija, dobro počutje, sodelovanje med kmeti, zadružništvo, Slovenija*

Avtorica: Mateja Slovenc Grasselli
Znanstveni in strokovni naziv: asistentka z doktoratom
Inštitucija/zaposlitev, naslov: Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana
E-naslov: mateja.slovenc@zrc-sazu.si
ORCID iD: 0000-0002-3269-5797
https://doi.org/10.3986/9789610511793_11, CC BY-SA

ABSTRACT

Market cooperation among farmers is often seen as a way to enhance their competitiveness and wellbeing, yet researchers and policymakers frequently overlook its normative dimensions. This chapter examines how economic relations and institutions affect farmers' wellbeing, and how moral experiences, feelings, and judgements shape farmers' culture of cooperation. The research draws on ethnographic fieldwork in northeastern Slovenia and a thematic analysis of the material collected, interpreted through the lens of the moral economy approach. The findings show that farmers' decisions to re-enter the market together are not driven solely by the prospect of economic benefits, but primarily by moral judgements concerning responsibility, justice, and the possibilities of a good life. The chapter argues that understanding the culture of cooperation among farmers also requires an understanding of the effects of agricultural policy, economic activities within the community, and the food supply chain on farmers' wellbeing.

Key words: *moral economy, wellbeing, cooperation among farmers, cooperative business, Slovenia*

1 UVOD

Kmetijstvo se sooča s tujo konkurenco in spremenljivostjo dohodka. Opisane razmere najbolj prizadenejo male in srednje velike kmete. Raziskovalci (Candemir in sod., 2021; Höhler in Kühl, 2014; Valentinov, 2007), ki so se ukvarjali z ekonomiko kmetijskih gospodarstev, so pokazali, da lahko tržno povezovanje med kmeti v obliki zadrug, organizacij proizvajalcev in skupnih shem kakovosti izboljša njihovo konkurenčnost, omili tržna tveganja in prispeva k inovacijam in trajnostnemu razvoju podeželja. To so utemeljevali s tem, da lahko tržno povezovanje izboljša položaj kmetov v verigi preskrbe s hrano zaradi večje pogajalske moči, zmanjša transakcijske, transportne in druge stroške in olajša dostop do informacij, proizvodnih sredstev in trgov. Povezovanje naj bi preraslo tudi njegove negativne plati, kot sta dvig transakcijskih stroškov zaradi prehoda k skupinskemu delovanju ali zmanjšanje kakovostnih proizvodov na skupinski

Kratka predstavitev avtorice

Mateja Slovenc Grasselli je antropologinja in doktorica znanosti s področja ekonomike naravnih virov. Kot raziskovalka na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU redno opravlja etnografske raziskave podeželja. Proučuje sodelovalno kulturo, krajine podpore in stiske kmetov in njihovih zaupnikov. Posveča se tudi temi varnosti in zdravja pri delu v kmetijstvu.

ravni (Amblard, 2021; Candemir in sod., 2021; Colombo in Perujo-Villanueva, 2017). Podobno argumentacijo uporabljajo tudi oblikovalci politik, ki kmete k povezovanju spodbujajo z ukrepi za vzpostavitev organizacij in skupin proizvajalcev, skupno trženje, investicije in naložbe.

Glavno sporočilo ekonomističnih in političnih diskurzov je, da tržno povezovanje kmetov pozitivno vpliva na njihovo blaginjo. Številni raziskovalci (Riley in sod., 2018; Westerink in sod., 2017; Ostrom, 2007) so to problematizirali, ko so se ukvarjali z vprašanjem, zakaj skupinsko delovanje v podeželskih skupnostih ni uspešno. Razloge so našli v pomanjkanju zaupanja, različnih vrednostnih sistemih kmetov in ohranjanju asimetričnih razmerij moči med akterji v verigi preskrbe s hrano. Ob tem je Wynne-Jones (2017) poudarila, da vidiki psihičnega in telesnega počutja in čustvovanja kmetov v kontekstu recipročnih odnosov niso dovolj raziskani. Podobna raziskovalna vrzel se kaže tudi pri preučevanju normativnih razsežnosti sodelovanja. Poglavje zato naslavlja vprašanje, kako so moralne izkušnje, občutja in sodbe, povezane s tržnim povezovanjem, vplivale na dobro počutje in sodelovalno kulturo kmetov.

V središču prispevka je zgodba propadle sadjarske zadruge v severovzhodni Sloveniji, umeščena v širši zgodovinski kontekst. Empirično gradivo je bilo analizirano skozi pristop moralne ekonomije, kot sta ga utemeljila Sayer (2011, 2007 in 2000) in Narotzky (2020 in 2015). Pristop moralne ekonomije temelji na predpostavki, da ljudje živijo in doživljajo svoja življenja v okviru zapletenih procesov vrednotenja, ki vključujejo razlike v moralni, materialni in družbeni moči, v odnosu do drugih in v skladu z doživetim, pričakovanim in želenim dobrim počutjem. Ena osrednjih tez Sayerjeve (2011 in 2007) utemeljitve pristopa moralne ekonomije je, da ekonomski odnosi in institucije vplivajo na dobro in slabo počutje ljudi. Avtor poudarja, da lahko z raziskovanjem etičnih implikacij ekonomskih aktivnosti celovito razumemo vrednostni značaj vsakdanjega izkustva. To pomeni, da lahko z raziskovanjem etičnih implikacij ekonomskih aktivnosti na področju tržnega sodelovanja med kmeti razumemo, kako jih kmetje vrednotijo.

Raziskovalcev, ki uporabljajo pristop moralne ekonomije, tako ne zanima, kako delujejo ekonomski sistemi ali kaj ljudje potrebujejo za dobro počutje, ampak kakšne etične učinke imajo ekonomske institucije in odnosi (Sayer, 2000) oziroma kako ekonomske aktivnosti vplivajo na dobro počutje ljudi, na kakovost odnosov, zmožnosti uveljavljanja avtonomije, sposobnosti, potencialov in priznanja (Narotzky, 2020; Narotzky in Pusceddu, 2020). Prispevek se tako ukvarja tudi z analizo moralnih vrednotenj neuspešnih sodelovalnih praks in posledic ekonomskih aktivnosti za dobro počutje posameznikov, družin in skupnosti. S tem pokaže, zakaj kmetje možnosti tržnega sodelovanja, ki jih

promovirajo oblikovalci politik, doživljajo kot potencialno škodljive, nemogoče in nesmiselne.

2 METODA

Raziskava temelji na etnografskem delu, opravljenem v severovzhodni Sloveniji v okviru doktorskega projekta. Območje je bilo izbrano zaradi raziskovalnega interesa za razumevanje oblik, možnosti in omejitev sodelovanja med kmeti v okolju, kjer so predhodne raziskave opozarjale na šibkejše ekonomsko in okoljsko povezovanje, hkrati pa zaznale različne neformalne oblike sodelovanja v podeželskih skupnostih (Rac in sod., 2020; Erjavec in sod., 2016).

Metodološki pristop je temeljil na fokusirani etnografiji, ki je vključevala večkratne krajše obiske terena med letoma 2018 in 2023. Obdobje intenzivnejšega opazovanja z udeležbo je potekalo med septembrom 2019 in marcem 2020. Prve kontakte udeležencev v raziskavi je zagotovila Zveza slovenske podeželske mladine. Od leta 2019 so se kontaktni podatki v glavnem pridobivali s pomočjo javno dostopnih podatkov na spletu, delno pa tudi po metodi snežne kepe.

Osrednja metoda zbiranja podatkov so bili polstrukturirani intervjuji. Osredotočali so se na razvoj kmetijstva v regiji, kmetijsko politiko in upravljanje kmetijskih gospodarstev v kontekstu preteklih, trenutnih in potencialnih sodelovalnih odnosov v družini, med kmeti, v lokalni skupnosti in verigi preskrbe s hrano. Pogovori so bili običajno opravljeni na domu oziroma na delovnem mestu sogovornikov. Trajali so od ure in pol do pet ur. V raziskavo je bilo vključenih 11 sadjarjev z osmih kmetij, saj sta bila v treh primerih v pogovor vključena dva člana družine. Intervjuji so bili izvedeni tudi s tremi kmetijskimi svetovalci, predstavnikom kmetijskega podjetja in novinarjem.

Poleg intervjujev so bili podatki pridobljeni z opazovanjem z udeležbo in neformalnimi pogovori, ključne ugotovitve pa so bile zabeležene v terenski dnevnik. Večina intervjujev je bila posneta in v celoti transkribirana. Zbrano kvalitativno gradivo je bilo analizirano s tematsko analizo. Analiza je temeljila na sistematičnem pregledu transkriptov, prepoznavanju ponavljajočih se vsebinskih vzorcev in oblikovanju tematskih sklopov, povezanih z raziskovalnim vprašanjem.

Sogovorniki so bili obveščeni o namenu raziskave, obdelavi in shranjevanju osebnih podatkov z obveščenim soglasjem, ki so ga prejeli v branje in podpis. Identiteta sogovornikov je prikrita, saj se v besedilu uporabljajo le opisni identifikatorji poklicnega statusa, starostnega obdobja in spola. Deli pogovorov, ki so razkrivali osebno identiteto posameznikov, so izpuščeni.

3 REZULTATI

3.1 Zgodovinski oris prekmurskega zadružništva v kmetijstvu

Na Slovenskem so se velike kreditne zadruge po nemškem vzoru začele oblikovati v drugi polovici 19. stoletja. Spodbujale so varčevanje in kmetom in obrtnikom omogočale kreditiranje po nizkih obrestnih merah, da so lažje premostili dedne in davčne obremenitve in obvladovali tržna tveganja in izgube dohodkov zaradi ugašanja prevozništva in domačih obrti. V prvih letih 20. stoletja je zaradi delovanja Janeza Evangelista Kreka, začetnika krščanskega socialnega gibanja na Slovenskem, začelo naraščati število majhnih zadrug Raiffeisenovega tipa, ki so temeljile na solidarnem in neomejenem jamstvu članstva. Do opisanega razvoja zadružništva je prišlo v slovenskih deželah, ki so spadale pod avstrijski del Avstro-Ogrske. Na ogrskem delu, ki je vključeval Prekmurje, je razvoj zadružništva potekal drugače in počasneje, saj je bila večina kmetijske zemlje še v rokah zemljiške gospode. Do prve svetovne vojne so na soboškem in lendavskem območju nastajali predvsem denarni zavodi, ki so delovali kot delničarske družbe (Kuzmič, 1993; Keršovan, 1964a).

Na Slovenskem se je zadružništvo ohranilo in razvijalo tudi po prvi svetovni vojni, ko je nastala Država Slovencev, Hrvatov in Srbov. Z zakasnitvijo so se velike hranilnice, posojilnice, krajevne gospodarske zadruge, kmetijske zadruge in društva oblikovali tudi v severovzhodnem delu Slovenije (Kuzmič, 1993). Na omenjenem območju je bil gospodarski razvoj počasen in zapostavljen, prebivalstvo pa je bilo obubožano. V 30. letih prejšnjega stoletja so se ekonomske razmere zaradi svetovne gospodarske krize še poslabšale, pomembno vlogo pri blaženju njihovih negativnih učinkov pa je imelo zadružništvo, ki se je postopno razvijalo in krepilo (Keršovan, 1964b). Po pripovedovanju sogovornika je bilo v obdobju med obema svetovnima vojnama v Prekmurju razvito tudi sadjarstvo. Navedel je, da je letna pridelava jabolk znašala 20.000 ton in so se v vagonih vozila v Avstrijo.

Po drugi svetovni vojni je socialistična oblast obstoječe zadruge reorganizirala ali ukinila. Po sovjetskem vzoru je začela uveljavljati zadruge kot temeljno lastninsko obliko, ki bi kot prostovoljne organizacije delovnega ljudstva skrbele za gospodarski razvoj kmetijstva, obrtništva in organiziranje. Osnovna tipa sta bila kmetijska delovna zadruga, v katero naj bi kmetje vložili zemljo brez ohišja, delovno živino, inventar in druga sredstva, in splošna kmetijska zadruga, ki naj bi se ukvarjala z lastno pridelavo, skupno nabavo in prodajo, predelavo, gozdarstvom in drugimi storitvami za potrebe članstva (Avsec, 2023 in 2018).

Po statističnih podatkih Okrajne zadružne zveze Murska Sobota (1956) je bilo v Pomurju leta 1954 91 splošnih kmetijskih zadrug in ena kmetijska delovna zadruga v Prlekiji. Intervjuvani novinar je povedal, da so splošne kmetijske zadruge v severovzhodni Sloveniji delovale avtonomno in da so bile deloma specializirane. Omenil je martijansko, v kateri so razvijali semenarstvo, in petrovsko, kjer so se osredotočili na sadjarstvo in izvažali jabolka v Francijo.

V drugi polovici 50. let in v začetku 60. let 20. stoletja so zadruge ustanavljale podjetja in obrate, hkrati pa je uveljavljanje samoupravljanja postopoma zabrisalo posebnosti zadrug. Razvoj je težil k ustanavljanju velikih družbenih kmetijskih podjetij (Avsec, 2023; Kovačič Peršin, 2023; Avsec, 2018). V Prekmurju je tako podjetje nastalo leta 1962. Imenovalo se je Kmetijski kombinat Pomurka, kasneje (SOZD) ABC Pomurka Murska Sobota (Lorenčič, 2019). Slednja je združevala skoraj vse lokalne kmetijske in živilskopredelovalne organizacije, od Kmetijskih gospodarstev Rakičan in Lendava, Kmetijske zadruge Panonka, Tovarne sladkorja Ormož do Pomurskih mlekarn, Pomurke mesne industrije in trgovinske organizacije Potrošnik; pod njenim okriljem je bilo tudi nekaj delovnih organizacij zunaj regije, kot je bil TOZD Žičnice Kranjska Gora, je razložil starejši sadjar. Nekdanja zaposlena v Kmetijski zadrugi Panonka sta povedala, da je bila zadruga uspešna pri obuditvi vinogradništva in proizvodnji sadnih sadik, podlag in jabolk, ki so jih izvažali tudi v Nemčijo.

Kmalu po osamosvojitvi Slovenije, leta 1992, je prišlo do spremembe zakonodaje, ki je ponovno uvedla načela klasičnega zadružništva, kot so prostovoljno, samoorganizirano, odprto in solidarno članstvo in demokratično upravljanje zadrug. Prehod s socialističnega na klasično zadružništvo je bil po mnenju Erjavca in Kožarjeve (2021) le delno uspešen. Poudarila sta, da so se ekonomsko šibkejše zadruge reševale s prodajo deležev v živilskopredelovalni industriji, medtem ko je večina vertikalno povezanih agroživilskih verig s privatizacijo razpadla na posamezna podjetja. Tudi posamezni gospodarski elementi ABC Pomurke so se prestrukturirali in ohranili (na primer Mlinopek), drugi pa so v različnih obdobjih samostojne države doživeli likvidacijo, prisilno poravnavo ali stečaj. Med njimi sta bili tudi Kmetijska zadruga Panonka in Pomurska mlekarska zadruga, o propadih katerih je govorilo večje število sogovornikov.

Država že od začetka z različnimi ukrepi sofinancira vzpostavitev skupinskih oblik trženja in naložbe v skupno kmetijsko opremo in infrastrukturo, s čimer podpira tudi oblikovanje in delovanje zadrug. V zadnjih 20 letih je bilo v Prekmurju ustanovljeno manjše število specializiranih kmetijskih zadrug, kot so Kmetijsko turistična zadruga Žitek, Skupina vrtovi panonski in Pomurska ekološka zadruga. Slednja je za namen skupnega trženja proizvodov ustanovila tudi organizacijo proizvajalcev, edino v Prekmurju in eno od 66 trenutno priznanih skupin in

organizacij proizvajalcev v Sloveniji. Skupno načrtovanje proizvodnje, dobave in trženja kmetijskih proizvodov po sektorjih se je v slovenskem kmetijstvu v obliki skupin in organizacij proizvajalcev, ki delujejo po zadružni zakonodaji in sorodnih načelih, začelo spodbujati v obdobju pogajanj Slovenije za vstop v Evropsko unijo. Od leta 2004, ko je Slovenija postala članica Evropske unije, se ukrepi za skupine in organizacije proizvajalcev v različnih oblikah in obsegu vključujejo v posamezne programe razvoja podeželja v okviru Skupne kmetijske politike (MKM, 2026).

3.2 Primer novejšega zadružnega povezovanja: zgodba sadjarske zadruge

Po besedah vodje sadjarske proizvodnje v Kmetijski zadrugi Panonka je zadruga upravljala s 150 hektari jablan in nekaj več kot 30 hektari višenj. Letna proizvodnja sadnih sadik je znašala približno 200.000. »Predvsem tisti del okoli Krašč, tam je bilo par kmetij, ki so proizvajale za nas, za Panonko, sadike. So dobili ves material pa svoje delo so dali. To [je potekalo] na manjših površinah. Sploh manjše kmetije so s tem dobro zaslužile,« je pripovedoval inženir agronomije. Dodal je, da je bila na Hodošu drevesnica; letno so proizvedli 500.000 podlag, predvsem za jablane, pri čemer so tesno sodelovali z nizozemskimi strokovnjaki. »Prva šibka podlaga M9, klon 377 je bila [ustvarjena] v Sloveniji na Hodošu. Še danes se uporablja, pa je že dosti let [minilo]. Mi smo kar nekaj inovacij takrat uvedli v sadovnjakih. Pravim, da so se Avstrijci hodili sem učit. […] Prva fertigacija je bila narejena, gnojenje z namakanjem, vendar je potem s propadom Panonke to zamrlo.«

Po propadu zadruge v začetku 90. let prejšnjega stoletja so se njene kmetijske površine oddale v najem. Takrat je več sogovornikov sadjarsko proizvodnjo na kmetiji zagnalo ali okrepilo. K temu so jih spodbudili tudi lokalni kmetijski strokovnjaki oziroma dejstvo, ki ga je povzel novinar: »[To območje] ima s [sadjarskega] vidika eno specifiko, tako z mikroklimatskega kot pedološkega vidika. To je priznano. Tega ne govorim na pamet. To vem, ker sta stara inženirja v tistem [socialističnem] obdobju sodelovala z Nizozemci in so specialisti za sadje prišli sem in so rekli, da takšnega mikroklimata pa zemljišč s takšnimi pedološkimi značilnostmi [drugod] ne najdeš.«

Večina lokalnih pridelovalcev sadja se je leta 1998 povezala v zadrugo. Med njimi je bila ena pravna oseba in 20 fizičnih (AJPES, 2026). V 13-letnem obdobju delovanja zadruge je bilo največje število članov približno 40, prihajali so iz Prekmurja, Prlekije in Štajerske. Glavna namena zadruge sta bila »skupna prodaja, skladiščenje«, kot je povedal eden izmed njenih ustanoviteljev. Drugi pa je opisal še več zadružnih aktivnosti: »Srečevali smo se mesečno ali pa dvakrat

mesečno na strokovnih srečanjih. Enkrat v enem sadovnjaku, enkrat v drugem. […] Pa tudi škropiva, fitofarmacevtska sredstva pa to smo nabavljali za vsakega, čisto strokovno, smo naredili program. Gnojila enako. Vzorce zemlje smo jemali.« Organizirali so tudi strokovne ekskurzije. Redno so obiskovali sejme in tujino, od sosednjih držav do Nizozemske. Leta 2002 je zadruga postala eden izmed osmih članov Združenja slovenskih kooperativ, ki je bilo aktivno v prvih letih po ustanovitvi, in si je prizadevalo za spremembo zadružne zakonodaje po zgledu Italije in Anglije, skupno promocijo, mednarodno mreženje in prenos dobrih praks iz tujine (Skledar, 2023).

Po besedah pridelovalca jabolk zagonskega kapitala za večje investicije zadruga ni imela dovolj. Kljub temu so v treh letih po ustanovitvi začeli graditi hladilnico, kasneje so kupili tudi stroj za razvrščanje sadja. V Puconcih je že obstajala starejša hladilnica, nekdanje premoženje Kmetijske zadruge Panonka, katere prodaja je predstavljala enega od virov financiranja nove zadružne hladilnice v bližini. O tem je pripovedoval tudi omenjeni sogovornik: »Stara hladilnica je bila prodana in to je bil prvi vložek za novo. Potem pa nekaj nepovratnih [državnih sredstev] pa nekaj kredita.« Starejši sadjar je dodal, da se je članom zadruge od prodanega kilograma jabolk odtegoval določen delež sredstev za odplačevanje posojila.

Nadaljnje dogajanje v povezavi s skladiščenjem in prodajo jabolk je bilo po mnenju predstavnika vodstva zadruge eden izmed ključnih dejavnikov za njen propad leta 2011:

> *»Ko smo mi postavili to hladilnico, se je pojavilo kar nekaj trgovcev […], ki so ponujali denar za jabolka takoj. V naši zadružni hladilnici je pa bilo tako, da so se jabolka skladiščila, plačevalo pa po prodaji, po realizaciji. In to nekateri kmetije; seveda vsak si želi denar čim prej in trgovci so to izkoriščali pa so odkupili boljši del pridelka. Zdaj slabše je pa šlo v hladilnico. Hladilnica je dve leti, ko so kmetje ves pridelek dajali, živela dobro, je celo z dobičkom poslovala, vendar potem je bilo samo še neko tretjino pridelka prišlo v hladilnico, ostalo so prodali mimo in na ta način se ni dalo preživeti. […] Vedno se je pri denarju konča pa začne. Če bi se kmetje dve leti še držali pravil, bi bilo kar v redu. Bi, mislim, da splavalo. […] Zadruga je [tako] po petih, šestih letih začela životariti ravno zaradi te prodaje mimo. Zavest kmetov takrat še ni bila dovolj visoka, da bi vedeli, kaj pomeni lastna hladilnica. Zdaj vsi vejo, vemo, vendar je prepozno. Na žalost.«*

Tudi nekateri ostali sadjarji so povedali, da je bila obvodna prodaja jabolk trgovcem problem: »Če bi se prav organizirali pa bi bili vsi kolikor toliko solidni.

Vsak je prodajal mimo zadruge. Če je lahko boljše prodal, je prodal mimo, tisto, česar ni mogel prodati, je prodal prek zadruge, in tako ni šlo.«

Članstvo je bilo mnenja, da vodstvo ni sprejemalo dobrih poslovnih odločitev. »Ni bilo pravega vodstva. Mi smo zastonj v zadrugo prodali sadje, če ga pa naprej niso znali plasirati,« je razložil starejši kmet. Po besedah udeležencev v raziskavi sta bila problematična tako prodaja kot poplačilo pridelka. »Dosti članov je bilo in tisti, ki so bili bolj glavni, so svoje čim prej prodali. Ostalo je ostalo notri pa so vozili potem domov na koncu. Pa zagnilo je,« je pripovedoval sogovornik. Svojo izkušnjo iz zadnjih let obstoja zadruge je delil tudi eden izmed večjih sadjarjev med člani:

> *»Enega sem v Murski [Soboti] srečal pa mi pravi: 'Koliko si dobil denarja, so ti nakazali?' Pravim: 'Ne. Tebi so?' 'Ja, dobil sem' Jaz pa domov iz Murske, pogledam na računalnik, ni bilo. Takoj grem tja. Ko so me videli, so samo dol gledali, da imajo silo. 'Ne, ne. Oni so dobili plačano, mi pa ne. Kakšen način je to?' 'Ja, dobiš ti, zagotovo.' Jaz bi pa moral največ dobiti, to je bil ravno problem. 'Ja, pa eni imajo kredit pa to pa tisto.' 'Ja? To pa tako ne gre.' Potem sem pa fejst probleme napravil in potem sem drugi dan že dobil denar nakazan, tako da … se je malo začelo.«*

Več članov je povedalo, da v vodstvu ni bilo »pravih ljudi« in da so gledali na svoje žepe. Član enega izmed organov zadruge je povedal, da zadruga več let ni plačevala obveznega prispevka za članstvo v eni izmed krovnih gospodarskih organizacij in da so morali člani ob propadu poslovnega subjekta poravnati zaostalo članarino, poplačilu zamudnih obresti pa so se po pogajanjih izognili. Sadjarska zadruga je svoj poslovni račun zaprla leta 2011 (AJPES, 2026).

Sadjarji so izgubo denarja doživeli tudi v naslednjih letih. Večje število predvsem tržno usmerjenih sadjarjev je svoj pridelek v več zaporednih sezonah prodalo tujim trgovcem, ki so kupili oziroma najeli nekdanje zadružne proizvodne prostore in hladilnico. Eden izmed njih je bil Avstrijec in izkušnjo z njim je opisal starejši sadjar: »S tem iz Avstrije sva bila okrog 15. ure v hladilnici. Sva se pogovarjala, da bi prodali in za koliko. Pridem naslednje jutro, prostor prazen. Čez noč so vse pobrali in nič plačali.« »Potem je prevzel Nizozemec pa smo dali pa se je potem zaprlo pa smo spet izgubili denar,« je pripovedovala sadjarka. Nekateri izmed sadjarjev so šli v tožbo. Svoje izkušnje in razmišljanje o tem je predstavil mladi prevzemnik kmetije: »Mislim, da je načrtno prišel sem, da nekaj zasluži, saj je odpeljal skoraj 80 ton prve klase jabolk, vrednih 25.000 evrov. Nismo dobili nič. Tožbo, vse smo dobili, Interpol ga je celo izsledil pa so ga dobili, prijeli, nima premoženja, minimalno pokojnino ima pa 250 evrov, ne more nič imeti.«

Zadnji kupec zadružne infrastrukture je bil Hrvat, ki je vzpostavil proizvodnjo sadne kaše in pireja, vendar je šlo njegovo podjetje v nekaj letih v stečaj. Kljub slabim izkušnjam s predhodnimi trgovci so bili sadjarji optimistični. »Mogoče pa bo,« je takrat razmišljala sadjarka. Prvo leto so sadjarji dobili plačilo za pridelek, mladi kmet pa je opisal, kako so nastali problemi v naslednji sezoni: »Drugo leto smo vzeli škropivo prek celega leta, v jesen smo plačali z jabolki, razlika je ostala kakšnih 1.000 evrov, to smo prenesli v naslednje leto, naslednje leto je bila pa suša velika pa smo mi imeli skoraj 140 ton jabolk pa isto nismo nič dobili plačano.« Njegov oče je pripovedoval: »Okoli 50.000 evrov nam dolgujejo propadli trgovci, ki nam niso izplačevali sadja. Bila je Panonka, potem [sadjarska zadruga], to je vse propadlo. Potem so prišli najemniki, ki smo jim prodali. 50.000 evrov je dosti za tako majhno kmetijo.« Podobno izkušnjo je imel drugi sadjar: »Še najhujša zgodba je moja, jaz sem zgubil enkrat čisto cel pridelek. Ko mi ni plačal kupec. 50.000 evrov. To se potem nabere. Ni enostavno preživeti to.«

3.3 Posledice propada zadruge in kasnejših oškodovanj za kulturo sodelovanja

Negativne izkušnje z zadružnim povezovanjem in neplačili trgovcev so imele dolgoročne posledice za razvoj kmetij, družinsko dinamiko in sodelovalno kulturo sadjarjev. Sadjarka je predstavila, kako je izguba finančnih sredstev vplivala na njihove investicijske odločitve: »Mi smo toliko denarja izgubili, da se pozna v okolici hiše. Nekje se [je] moral kazati manko, da si potem vlagal v kmetijo.« V dveh primerih so sogovorniki poročali, da so njihove odločitve za prodajo pridelka tujim trgovcem kot slabe označili družinski člani. »Pravi moja sestra: 'Pa zakaj mu prodaš? Zahtevaj plačilo vnaprej!'« je povedal prvi. Drugi, starejši kmet, pa je opisal, kako so dogodki spremenili odnose z mlajšo generacijo na kmetiji: »Kregamo se dosti [doma] zaradi tega. Mladi to prej opazijo. Sem naiven.«

Predstavljene izkušnje so vplivale tudi na pripravljenost za prihodnje zadružno povezovanje. Več udeležencev raziskave je poudarilo, da se v prihodnje ne bi več želeli povezovati v večjem obsegu. Mladi prevzemnik je povedal: »Mogoče bi kakšne višje cene dobili za količino, kakšen večji trg bi lahko oskrbovali, ampak nihče si ne upa [sodelovati].« Podobno je menil drug sogovornik: »Da bi se povezovali, da bi to neko povezovanje bilo v smislu, kot smo se mi povezovali v sadjarsko zadrugo, jaz te možnosti ne vidim. [...] Tega nikdar več ne bo, ker so slabe izkušnje. Pa niti se ne obnavljajo sadovnjaki.«

Kljub temu so udeleženci raziskave poudarili, da bi bilo zadružno povezovanje še vedno potrebno zaradi lažjega pogajanja o odkupnih cenah, skladiščenja

pridelka, organizacije prodaje, predelave in vključevanja v sistem javnih naročil. Hkrati pa so izpostavili več ovir za tovrstno skupinsko delovanje, med drugim tudi propadanje kmetij, ki zmanjšuje možnosti za tržno povezovanje v večjem obsegu. Zakonca, ki se še vedno ukvarjata s pridelavo sadja, sta pojasnila, da so že v času delovanja zadruge hladilnico v Puconcih stežka zapolnili. Preštela sta, da od ustanovnih članov zadruge danes kmetuje še sedem ali osem oseb in da jih ima tržno usmerjeno proizvodnjo približno polovico. Po njunem mnenju to predstavlja premajhno kritično maso za pridelavo količin, ki bi omogočale uspešno prodajo pridelka in učinkovita pogajanja o odkupnih cenah z velikimi trgovskimi podjetji. Zaključila sta: »Že dosti sadjarjev je šlo stran. Čisto so se odpovedali, zato ker so videli, da ne morejo preživeti. Ni mogoče. Tako da ne vem, če bodo dolgo [tu] še sadjarji.«

Slovenija je neto uvoznica sadja, razmere na trgu z jabolki pa so močno odvisne od vremenskih razmer in globalnih političnih dogajanj. Leta 2014 je Rusija prepovedala uvoz kmetijskih proizvodov in hrane iz Evropske unije. Ta ukrep je močno prizadel Poljsko, največjo pridelovalko jabolk v Evropski uniji, ki je presežke pridelka začela prodajati na notranjem evropskem trgu po dumpinških cenah (Heric, 2023; Votek, 2019).

Položaj slovenskih sadjarjev sta dodatno poslabšali pozebi v letih 2016 in 2017, ki sta v Prekmurju in drugod po Sloveniji izrazito zmanjšali pridelek jabolk. Zaradi zmanjšane domače ponudbe so se poceni poljska jabolka dokončno uveljavila na slovenskem trgu (Zeilhofer, 2019). O nizkih odkupnih cenah priča podatek, ki ga je po besedah murskosoboškega kmetijskega svetovalca za sadjarstvo v članku povzel novinar Votek (2019), da je bila odkupna cena, ki jo je industrija ponujala za jabolka slabše kakovosti, višja od cene, ki so jo veliki trgovci ponujali za jabolka najvišje kakovosti. Podobno je razmere na trgu opisal sogovornik, ki prideluje izključno jabolka: »[Določen kupec] zahteva kvaliteto A+, se pravi boljše od prve kvalitete, cena je pa recimo za [sorto jabolk] idared okoli 15 centov za kilo. Lastna proizvodna cena je pa okoli 25 [centov] minimalno. In to je največji problem.« Poudaril je še, da so sadjarji »čisto prepuščeni trgu«, saj nimajo več organizacije, ki bi zastopala njihove interese. Svoj položaj v verigi preskrbe s hrano je ubesedil drug kmet: »Če daš, daš, če ne, pa ne.« S tem je opisal, da morajo pridelovalci sprejeti zahteve kupcev glede kakovosti pridelka, medtem ko na odkupne cene nimajo vpliva.

Po besedah sogovornikov odkupne cene jabolk v regiji v veliki meri določajo grosisti. Ti so predvsem po propadu stanovske zadruge in izkušnjah z goljufijami tujih trgovcev okrepili svoj položaj na trgu, saj so jih kmetje prepoznali kot zanesljive poslovne partnerje. Mladi kmet je o grosistični prodaji povedal: »Malo

slabša cena je mogoče za par centov, je pa sigurna.« Svojo odločitev, zakaj daje prednost zanesljivemu plačilu pred višjimi obljubljenimi zaslužki in pobudami za novo organiziranje proizvajalcev, je podrobneje opisala sadjarka:

> *»[J]e bilo združevanje pa zadruga pa vse pa vse je šlo cugrunt. Pa si ostal brez vsega. Sem rekla, oni lahko ustanovijo organizacijo proizvajalcev, vzamejo, plačajo in potem, kaj delajo s tem, mene ne briga. Tako kot ta grosist, ki pride. Ja, ponudi nizke cene, mizerne, ampak plača in gre in mene ne briga. Pravijo: 'On petkrat zasluži.' Ja, res, lahko tudi šestkrat zasluži na tem, mene ne briga. Jaz vem, če bo zaslužil, se bo drugo leto vrnil, če je resen, če pa ne bo zaslužil, pa se ne bo vrnil. Ampak jaz sem vseeno dobila plačano.«*

Ker odkupne cene pogosto ne pokrijejo proizvodnih stroškov, si sadjarji čim več pridelka prizadevajo prodati brez posrednikov. Eden izmed kmetov je o prodaji na domačem dvorišču povedal: »Ja, to se pa iz leta v leto dviguje. To nas ven vleče. Če tega ne bi bilo, bi bilo težko preživeti. Povprečno dobimo 25 centov [na kilogram] za prvi klas jabolk. Stroški so pa ogromni. Plus tega bi moral po 15 letih že narediti nov nasad in tega ni. Ampak vztrajamo. Kjer je veselje, je pot, pravijo.«

Po koncu zadružništva in stečaju zadnjega podjetja iz tujine, ki je izdelovalo sadno kašo in pire, so se kmetje na trgu »prebijali kot individualisti«, kot se je izrazila sadjarka. To je po besedah njegovega soseda delno vplivalo tudi na njihovo sodelovalno kulturo: »Sadjarske kmetije super sodelujemo; si pomagamo s stroji, vse mogoče. Ko se sadi, ko se trasira sadovnjake, to si res pomagamo. To ni problem. Problem je, čim se govori o prodaji, je pa več ali manj konec sodelovanja. Sedaj si je vsak naredil neke svoje prodajne kanale in se [jih] boji izgubiti, ni enostavno.«

Nadalje je opozoril, da so možnosti neposredne prodaje, na primer doma, na tržnici ali spletu, omejene, češ da je primerna predvsem za manjše količine pridelka in ne more predstavljati rešitve za vse pridelovalce: »Večina sadjarjev je zelo zmanjšala površine in prodajajo v glavnem lokalno. Tega vsi ne moremo narediti pri taki proizvodnji, če bomo vsi na domačem trgu nekje, na tržnici, bo enostavno preveč.« Nadaljeval je: »Velikost moje kmetije je prevelika, da bi prodajal pridelke čisto sam, pa premajhna, da bi nekaj na trgu lahko pomenil. In takih kmetij je kar nekaj in smo vsi na nekem razpotju, kaj sploh narediti.«

Kot eno ključnih rešitev za tovrstne pridelovalce in njihov negotov oziroma šibek položaj v verigah vrednosti preskrbe s hrano Strateški načrt Skupne kmetijske politike 2023–2027 za Slovenijo navaja povezovanje v skupine proizvajalcev, organizacije proizvajalcev in zadruge. S povezovanjem naj bi

pridelovalci pridobili večjo pogajalsko moč, izboljšali ekonomsko stabilnost in okrepili konkurenčnost. Hkrati strateški načrt poudarja, da mora povezovanje temeljiti na prostovoljnosti in pobudi pridelovalcev (MKGP, 2026). Poseben poudarek je namenjen sektorju sadja in zelenjave, saj lahko priznane organizacije proizvajalcev v programskem obdobju 2023–2027 prvič po vstopu Slovenije v Evropsko unijo izvajajo sektorske (pod)intervencije na podlagi pravne podlage prvega stebra Skupne kmetijske politike. S tem je priznanim organizacijam proizvajalcev v sektorju sadja in zelenjave omogočeno financiranje operativnih programov za načrtovanje in prilagajanje proizvodnje, trženje, naložbe, raziskave in druge aktivnosti za krepitev konkurenčnosti in odpornosti (AKTRP, 2025). Predstavnik lokalne izpostave Kmetijsko-gozdarske zbornice Slovenije je povedal, da kmete spodbujajo k povezovanju. »Mi kot institucija smo dali še in še pobud za povezovanje ljudi, ker tudi država to financira prek programov organizacije pridelovalcev. To ne moremo nič zrihtati, da bi trije kmetje med sabo sodelovali, ker so vsi nekaj skregani, nevoščljivosti so,« je pripovedoval.

Kmet, ki poleg jabolk prideluje tudi druge sadne vrste, je povedal, da se o ustanovitvi organizacije proizvajalcev v sadjarstvu na ravni Slovenije govori že več let. Predstavil je svoj pogled, zakaj do njenega oblikovanja ne pride: »Ni interesa za to, ker ti veliki kupci nočejo tega. Ker vedo, če bi skupaj stopili, ne bi bilo tistega dohodka. In vsak gleda za svoj dohodek. Ni tistega interesa, da bi nekaj skupaj naredili. […] Eno zgodbo. Vsak je samo zase vztrajen.« Na vprašanje, ali po njegovem mnenju vseeno obstaja možnost za nastanek nacionalne organizacije proizvajalcev v sadjarstvu, je odgovoril: »Ne. Ne. Ne, ne. Jaz [možnost] vidim samo [v prodaji na domu].« Redki drugi so bili manj odklonilni in so izrazili pripravljenost na ponovno tržno sodelovanje, če bi prišel »dober človek« – pošten in delaven koordinator povezovanja in prodaje. Razloge za odsotnost takšnih pobudnikov in šibko organiziranost pridelovalcev je pojasnil tudi novinar:

> *»Pa veste, v čem je problem? Problem je v tem, ker nihče z njimi ne dela. Vi imate na ravni svetovalne službe vse specialiste – za ekonomiko, za davkarijo, za knjigovodstvo – recimo za zadružni model pa tega ni niti na fakultetah. Za zadružni model, da bi ga nekdo razdelal, ta fundament, pa jih v to prepričal pa postopno začel vzpostavljati, s tem se pa ne ukvarja nihče. Pa zdaj sorazmerno ta mlada delovna sila, to vseeno vidite, da so izobraženi, da imajo vsaj šesto stopnjo izobrazbe, ampak z … Imate akademijo agrarne ekonomike, vse jim predavajo, o organiziranosti proizvodnje pa povezovanju proizvajalcev pa ne.«*

Zaključil je, da je posledica tega tudi, da se subvencije za povečanje stopnje samooskrbe v Sloveniji namesto h kmetom vse bolj stekajo k velikim pridelovalcem in trgovcem. To je nakazala tudi terenska raziskava.

Večji del obdobja opravljanja terenskega dela sta potekala pogajanje in usklajevanje Programa razvoja podeželja 2023–2027. Intervjuvani kmetje so bili delno že seznanjeni, da bodo upravičenci do določenih sektorskih intervencij organizacije in skupine proizvajalcev. Medtem ko so bili mnenja, da organizacij proizvajalcev ne bodo oblikovali, je predstavnik kmetijskega podjetja povedal, da je aktivno vključen v načrtovanje Skupne kmetijske politike in da namerava njihova gospodarska družba v pol leta ustanoviti najmanj eno organizacijo proizvajalcev: »Prašičerejsko absolutno, mogoče tudi poljedelsko, za žita in za vrtnarstvo.«

4 RAZPRAVA

V Prekmurju klasično zadružništvo ni imelo take zgodovinske kontinuitete in politične veljave kot v drugih delih Slovenije, kjer je od konca 19. stoletja do sredine 20. stoletja utrjevalo socialni položaj kmetov (Avsec, 2023 in 2018). Kolektivni spomin Prekmurcev na zadružništvo je bil zato v večji meri povezan s hierarhičnimi razmerji moči in politično organiziranimi oblikami sodelovanja, značilnimi za socialistični model kooperacije med zadrugami in kmeti. V tem smislu je sadjarska zadruga predstavljala pomemben prelom. Kmetje so se prvič samoorganizirali in prevzeli odgovornost za poslovanje skupnega gospodarskega subjekta. Njihove naloge so obsegale nakup repromateriala, zagotavljanje, promocijo in prodajo pridelka, dogovarjanje o odkupnih cenah, strokovno povezovanje in usposabljanje. Takšna prerazporeditev odgovornosti je pomenila bistveno drugačne zahteve do članov, kot so jih poznali iz prejšnjih in tudi današnjih oblik zadružnega povezovanja, kjer med kmeti in večjimi kmetijskimi zadrugami veljajo pogodbeni odnosi.

Narotzkyjeva (2015) je opozorila, da lahko kopičenje odgovornosti posameznikov v razmerah tržnega gospodarstva vodi v številne odnosne napetosti in protislovne situacije. Mednje bi lahko uvrstili tudi ravnanje nekaterih sadjarjev, ki so kljub samoiniciativnosti pri vzpostavljanju zadruge in formalnemu prevzemanju odgovornosti za njeno uspešno delovanje najboljši pridelek prodali mimo nje. Takšno ravnanje je bilo z vidika ekonomike posamezne kmetije razumljivo, a je vplivalo na sposobnost zadruge, da kot skupni gospodarski subjekt uresničuje interese svojih članov. Tudi z ekonomističnega vidika povezovanja v kmetijstvu je takšno ravnanje protislovno, saj izhaja iz predpostavke, da spoštovanje skupnih pravil in delovanje za skupno dobro dolgoročno izboljšujeta ekonomski in družbeni položaj tako posamezne kmetije kot skupine proizvajalcev in skupnosti.

Pristop moralne ekonomije ponuja drugačno razlago takšnih ravnanj. Kot pojasnjuje Sayer (2011), ljudje ne delujejo zgolj na podlagi subjektivnih preferenc ali družbenih pravil in konvencij, ampak tudi na podlagi presoje zmožnosti za razcvet in občutljivosti za škodo in trpljenje. Delujejo z zavestjo o posledicah za lastno blaginjo in dobro počutje ljudi, za katere jim je mar. Ravnanja kmetov, ki so hkrati sodelovali z zadrugo in del pridelka prodajali mimo nje, lahko razumemo kot delovanje za boljšo prihodnost v smislu pridobivanja virov in spoštovanja zaradi povečanja kapitalske in razvojne zmožnosti družinske kmetije in kot varovalo pred (morebitno) izgubo dohodka, ko so ocenili poslovne sposobnosti zadružnega vodstva kot nezanesljive in škodljive, proti koncu delovanja zadruge pa tudi nepravične. Pristop moralne ekonomije tako pokaže, da obvodne prodaje pridelka ni mogoče razumeti zgolj kot odstopanje od pravil kolektivnega delovanja ali kot izraz individualnega ekonomskega interesa, temveč kot moralno odločitev, oblikovano v razmerah načetega zaupanja in negotovosti kapitalističnega tržnega sistema.

Zaradi izgube večjih količin denarja v daljšem časovnem obdobju in pri večjem številu kmetov so imeli dogodki, povezani s trgovci iz tujine, odločilne posledice za njihovo dobro počutje in kulturo sodelovanja. Zaporedne finančne izgube so zmanjšale njihov ugled v družini in lokalni skupnosti, hkrati pa je stabilen in gotov dohodek postal ena njihovih osrednjih vrednot. V prizadevanju za ekonomsko stabilnost so povečali prodajo pridelkov grosistom in potrošnikom. Medtem ko lahko pri prodaji na domu sami oblikujejo prodajne cene, pri prodaji grosistom nimajo vpliva ne na odkupne cene ne na kakovostne zahteve; njihov položaj v odnosu do domačih trgovcev je torej izrazito podrejen.

Opisane tržne razmere doživljajo kot zelo težke. Na eni strani jih sprejemajo, saj jim zagotavljajo določeno mero ekonomske varnosti, po drugi strani pa se proti njim borijo s prodajo pridelka na domu. Posledično na majhnem območju tekmujejo za iste kupce in so drug drugemu vedno večja konkurenca. Takšno ravnanje je skladno z ugotovitvijo Narotzkyjeve in Puscedduja (2020), da lahko naraščajoče neskladje med negotovimi načini preživljanja, podaljšano odvisnostjo in omejenimi možnostmi za uresničevanje lastne vrednosti na eni strani in prevladujočo neoliberalno ideologijo individualne avtonomije in uspešnega podjetništva na drugi strani prispeva k oblikovanju negotovega kmečkega razreda brez samospoštovanja in zmožnosti za kolektivni boj. Zaključimo lahko, da so individualizacija ekonomskih strategij, podrejenost in ranljivost v verigi preskrbe s hrano v kombinaciji s finančnimi izgubami in neuspešnim skupinskim delovanjem po osamosvojitvi Slovenije spremenili strategije preživetja prekmurskih sadjarjev in njihov občutek družbene vrednosti (prim. Schwaller in sod., 2020).

Kmetje, vključeni v terensko raziskavo, že imajo moralne izkušnje s samoorganiziranim povezovanjem, ki ga danes s finančnimi spodbudami promovirajo oblikovalci politik. Dogodki in odnosi med kmeti, ki so pripeljali do propada sadjarske zadruge, niso zgolj vir medsebojnega nezaupanja, ampak so povezani tudi z moralnimi občutji zamere, izdaje in nespoštovanja. Ker v lokalnem okolju ni drugih potencialnih partnerjev, hkrati pa sta za uspešno tržno sodelovanje ključni kritična masa pridelka in pogajalska moč pri določanju cen, se ob morebitnem ponovnem povezovanju odpira vprašanje, ali bi bili kmetje znova pripravljeni sodelovati z akterji, katerih dejanja so enkrat že negativno vplivala na njihovo dobro počutje, družinsko blaginjo in ekonomsko stabilnost kmetij.

Negativno vrednotenje povezovanja v organizacije proizvajalcev izhaja še iz drugih razlogov. Terenska raziskava je pokazala, da k temu prispeva tudi presoja kmetov, da je uspešno povezovanje v obstoječih razmerjih verige preskrbe s hrano zelo omejeno oziroma celo nemogoče, saj menijo, da močnejši akterji v verigi preskrbe s hrano njihovo povezovanje zavirajo zaradi ohranjanja razmerij moči. Hkrati je pokazala, da občutek nezmožnosti izboljšanja ekonomskega položaja v verigi preskrbe s hrano ne izhaja zgolj iz odnosov med akterji v agroživilstvu, temveč tudi iz širših institucionalnih pogojev sodelovanja. Podobno kot ugotavljata Erjavec in Kožarjeva (2021), so tudi izjave sogovornikov razkrile, da državne finančne podpore za tržno sodelovanje in informacije o spremembah pogojev za njihovo dodelitev pogosteje dosežejo dobro organizirane pridelovalce, vključno z velikimi kmetijskimi podjetji. Ker imajo slednja boljši dostop do finančnih virov in informacij, lahko proizvodnjo organizirajo hitreje in učinkoviteje kot srednje veliki in majhni kmetje, ki naj bi sicer bili primarni prejemniki teh ukrepov. Ambivalentnost v zasnovi in izvajanju ukrepov kmetijske politike na področju sodelovanja tako ohranja in poglablja obstoječa razmerja moči v verigi preskrbe s hrano.

Trdimo lahko, da ima razporeditev javnih sredstev, ki ohranja in poglablja obstoječa razmerja moči, tako ekonomske kot moralne učinke na življenja kmetov in njihovo sodelovanje. Takšne razmere ohranjajo šibko pogajalsko moč kmetov, neenak dostop do virov in posledično vse bolj omejujejo njihove možnosti za uspešno tržno povezovanje. Hkrati utrjujejo moralne presoje, da so pogoji za sodelovanje nepravični, povezovanje pa tvegano, nesmiselno ali celo nemogoče. Zaradi prepletanja teh ekonomskih in moralnih učinkov se kmetje ne le vse težje povezujejo, temveč tudi vse manj vidijo smisel v ponovnem povezovanju. To je v protislovju s pričakovanji države, da se bodo kmetje sami organizirali, vzpostavili in dolgoročno ohranjali sodelovanje v okviru organizacij proizvajalcev. Z moralno normo, da so kmetje za izboljšanje

svojega položaja v verigi preskrbe s hrano odgovorni predvsem sami, oblikovalci politik odgovornost za preseganje strukturnih ovir prenašajo na kmete in hkrati zanikajo lastno vlogo pri njihovem odpravljanju, namesto da bi z ukrepi ustvarjali pogoje za spreminjanje razmerij moči in sodelovalnih praks v verigi preskrbe s hrano.

5 ZAKLJUČEK

Prekmurski sadjarji so po osamosvojitvi Slovenije leta 1991 iskali, preizkušali in vrednotili različne načine ekonomskega delovanja v kapitalističnem tržnem sistemu. Sčasoma so se možnosti izbire kupcev pridelka močno zmanjšale, odgovornosti kmetov do trgovcev pa povečale. Postopne spremembe v sodelovalni kulturi, kmetijskih in drugih politikah in zaostrovanje tržnih razmer so preoblikovali in prerazporedili polja odgovornosti in moči med akterji v kmetijskem sektorju. Kmetje so se znašli v podrejenem položaju, kar ponazarjajo zahteve trgovcev po visoki kakovosti pridelka ob nizkih odkupnih cenah, na katere sami nimajo vpliva. Za izboljšanje položaja kmetov v verigi preskrbe s hrano kmetijski svetovalci, raziskovalci in oblikovalci politik promovirajo organizacije proizvajalcev, pri čemer pogosto spregledajo normativne razsežnosti ekonomskih aktivnosti in odnosov.

Raziskovanje vsakdanjih vrednotenj sodelovanja kot (ne)mogočega in (ne) smiselnega v kontekstu etičnih implikacij ekonomskih odnosov za dobro počutje posameznikov in njihovih bližnjih ponuja nova spoznanja o ovirah za oblikovanje in uspešnost tržnega sodelovanja kmetov. Namesto da bi te ovire razumeli zgolj kot posledico pomanjkanja zaupanja ali nepripravljenosti kmetov za povezovanje, raziskava pokaže, kako so te povezane z njihovimi moralnimi izkušnjami, sodbami, občutji in širšimi razmerji moči v agroživilstvu. S tem problematizira razumevanje tržnega sodelovanja kot ukrepa, ki je sam po sebi pozitiven za dobro počutje kmetov, njihovih družin in širših skupnosti. Institucionalna zasnova in izvajanje ukrepov sodelovanja imata namreč moralne implikacije za vsakdanje življenje ljudi, ki ukrepe tudi na podlagi moralnih presoj sprejemajo, zavračajo, udejanjajo ali opuščajo.

Zahvala

Poglavje je nastalo v sklopu programa usposabljanja mladih raziskovalcev temeljnih raziskovalnih projektov Spremembe v kmetijstvu skozi oči in telesa kmetov (J6-2577) in Glasovi zaupnikov: Raziskovanje dobrega počutja kmetov in delavcev v kmetijstvu skozi njihova zaupanja vredna omrežja (J6-70212) in

raziskovalnih programov Historične interpretacije 20. stoletja (P6-0347) in Raziskave o duševnih stiskah in dobrem počutju (P5-0439), ki jih je oziroma jih financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Literatura

Agencija za kmetijske trge in razvoj podeželja. 2025. Dostopno na: https://www.gov.si/zbirke/storitve/intervencije-v-sektorju-sadja-in-zelenjave-iz-strateskega-nacrta-skupne-kmetijske-politike-2023-2027/ (citirano 17. 7. 2026).

Agencija Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve. Iskalnik po poslovnih subjektih. 2026. Dostopno na: https://www.ajpes.si/ (citirano 15. 7. 2026).

Amblard L. Collective action as a tool for agri-environmental policy implementation: the case of diffuse pollution control in European rural areas. J Environ Manag. 2021; 280: 111845. Doi: 10.1016/j.jenvman.2020.111845.

Avsec F. Zadruge na Slovenskem: kratek zgodovinski oris. Časopis za kritiko znanosti. 2018; 46(271): 104–116.

Avsec F. Razvoj zadružnega prava na Slovenskem. V: Šoster G, Štuhec A, Petrovar S, Šogorič M, ur. Zadružništvo na Slovenskem: med preteklostjo in izzivi sedanjosti. 1. izd. Križevci: SKZ Ljutomer; 2023: 11–41.

Candemir A, Duvaleix S, Latruffe L. Agricultural cooperatives and farm sustainability: a literature review. J Econ Surv. 2021; 35(4): 1118-1144. Doi: 10.1111/joes.12417.

Colombo S, Perujo-Villanueva M. Analysis of the spatial relationship between small olive farms to increase their competitiveness through cooperation. Land Use Policy. 2017; 63: 226–235. Doi: 10.1016/j.landusepol.2017.01.032.

Erjavec E, Juvančič L, Rac I, Dešnik S. Agriculture-based development strategies for areas hit by economic crisis (Slovenia): case study SI-3. Developing innovative and participatory approaches for PG/ESS delivery (WP4): case study reports - Step 1-2; 2016: 1–24.

Erjavec E, Kožar M. Politično-ekonomski pogled na 30 let slovenske kmetijske politike: od reform do stagnacije. V: Darovec D, Rupel D, ur. 30 let slovenske države. 1. izd. Koper: Založba Annales; 2021: 225–248.

Heric D. Nujne spremembe za večjo samooskrbo s sadjem. 2023. Dostopno na: https://dragicaheric.kmeckiglas.com/nujne-spremembe-za-vecjo-samooskrbo-s-sadjem/ (citirano 17. 7. 2026).

Höhler J, Kühl R. Position and performance of farmer cooperatives in the food supply chain of the EU-27. Ann Public Coop Econ. 2014; 85(4): 579–595. Doi: 10.1111/apce.12052.

Keršovan FG. Murskosoboške banke v preteklosti: spomini. Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino. 1964a; 12(2): 105–110.

Keršovan FG. Spomini na gospodarsko in socialno življenje v Prekmurju. Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino. 1964b; 12(3): 169–184.

Kovačič Peršin P. Gosarjev pogled na zadružništvo. V: Šoster G, Štuhec A, Petrovar S, Šogorič M, ur. Zadružništvo na Slovenskem: med preteklostjo in izzivi sedanjosti. 1. izd. Križevci: SKZ Ljutomer; 2023: 63–84.

Kuzmič F, ur. Bančništvo in hranilništvo v Pomurju. 1. izd. Murska Sobota: LB Pomurska banka, d. d.; 1993.

Lorenčič A. Oris gospodarskega razvoja Prekmurja od priključitve do danes. V: Zwitter Ž, ur. »Mi vsi živeti ščemo«: Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice: povzetki. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti; 2019: 67–69.

Ministrstvo za kmetijstvo. Skupine in organizacije proizvajalcev v kmetijstvu. 2026. Dostopno na: https://www.gov.si/teme/skupine-in-organizacije-proizvajalcev/ (citirano 17. 7. 2026).

Narotzky S. The payoff of love and the traffic of favours: reciprocity, social capital and the blurring of value realms in flexible capitalism. V: Kjaerulff J, ur. Flexible capitalism: exchange and ambiguity at work. 1st ed. New York, Oxford: Berghahn Books; 2015: 173–206.

Narotzky S. Introduction: grassroots economics in Europe. V: Narotzky S, ur. Grassroots economies: living with austerity in Southern Europe. 1st ed. London: Pluto Press; 2020: 1–21.

Narotzky S, Pusceddu AM. Social reproduction in times of crisis: inter-generational tensions in southern Europe. V: Narotzky S, ur. Grassroots economies: living with austerity in Southern Europe. 1st ed. London: Pluto Press; 2020: 143–170.

Okrajna zadružna zveza Murska Sobota. Kmetijsko zadružništvo v Pomurju. 1. izd. Murska Sobota: Okrajna zadružna zveza Murska Sobota; 1956.

Ostrom E. Collective action theory. V: Boix C, Stokes S, ur. The Oxford handbook of comparative politics. 1st ed. Oxford: Oxford University Press; 2007: 186–208.

Rac I, Juvančič L, Erjavec E. Stimulating collective action to preserve high nature value farming in post-transitional settings: a comparative analysis of three Slovenian social-ecological systems. Nat Conserv. 2020; 39: 87–111. Doi: 10.3897/natureconservation.39.51216.

Riley M, Sangster H, Smith H, Chiverrell R, Boyle J. Will farmers work together for conservation?: The potential limits of farmers' cooperation in agri-environment measures. Land Use Policy. 2018; 70: 635–646. Doi: 10.1016/j.landusepol.2017.10.049.

Sayer A. Moral economy and political economy. Stud Political Econ. 2000; 61(1): 79–103. Doi: 10.1080/19187033.2000.11675254.

Sayer A. Moral economy as critique. New Political Econ. 2007; 12(2): 261–270. Doi: 10.1080/13563460701303008.

Sayer A. Why things matter to people: social science, values and ethical life. 1st ed. Cambridge: Cambridge University Press; 2011.

Schwaller C, Perl G, Kehr J. Valuation struggles: rethinking the economy in times of crisis: a conversation with Susana Narotzky, Patrícia Matos, and Antonio Maria Pusceddu. Tsantsa. 2020; 25: 175–186. Doi: 10.36950/tsantsa.2020.025.18.

Skledar P. Kooperative – podjetniška priložnost za Slovenijo. 2023. Dostopno na: http://www.podjetnik.si/clanek/kooperative-podjetni%C5%A1ka-prilo%C5%BEnost-za-slovenijo-20031001 (citirano 17. 7. 2026).

Strateški načrt skupne kmetijske politike 2023–2027 za Slovenijo. Različica 5.1. Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano; 2026. Dostopno na: https://www.gov.si/assets/ministrstva/MKGP/PROJEKTI/SKUPNA-KMETIJSKA-POLITIKA/SN-SKP-2023-2027/SN-2023-2027/4-sprememba-SN/4.-sprememba-SN-2023-2027.pdf (citirano 16. 7. 2026).

Valentinov V. Why are cooperatives important in agriculture?: An organizational economics perspective. J Institutional Econ. 2007; 3(1): 55–69. Doi: 10.1017/S1744137406000555.

Votek J. Odkupne cene jabolk »beda«. 2019. Dostopno na: https://svet24.si/novice/gospodarstvo/odkupne-cene-jabolk-beda-738290 (citirano 17. 7. 2026).

Westerink J, Jongeneel R, Polman N, Prager K, Franks J, Dupraz P, et al. Collaborative governance arrangements to deliver spatially coordinated agri-environmental management. Land Use Policy. 2017; 69: 176–192. Doi: 10.1016/j.landusepol.2017.09.002.

Wynne-Jones S. Understanding farmer co-operation: exploring practices of social relatedness and emergent affects. J Rural Stud. 2017; 53: 259–268. Doi: 10.1016/j.jrurstud.2017.02.012.

Zeilhofer N. Uvoz jabolk: Informacija (IN). Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije, Raziskovalno-dokumentacijski sektor; 2019. Dostopno na: https://fotogalerija.dz-rs.si/datoteke/Publikacije/Zborniki_RN/2019/Uvoz_jabolk.pdf (citirano 17. 7. 2026).

Foto: Danilo Lah

SINTEZA POTREB IN KONCEPTUALNI OKVIR ZA NAČRTOVANJE SOCIALNE INFRASTRUKTURE ZA OSEBE Z DEMENCO NA PODEŽELJU

A synthesis of needs and a conceptual framework for planning social infrastructure for people with dementia in rural areas

Nuša Kovačević Tojnko, David Bogataj, Tatjana Rožič

Avtorica: Nuša Kovačević Tojnko
Znanstveni in strokovni naziv: doktorica psihoterapevtske znanosti, docentka, psihologinja, psihoterapevtka
Inštitucija/zaposlitev, naslov: Univerza Alma Mater Europaea, Slovenska ulica 17, 2000 Maribor; Ambulanta za duševno zdravje Pamina, Jadranska cesta 23, 2000 Maribor
E-naslov: nusa.kt@almamater.si
ORCID iD: 0009-0004-9176-3093

Avtor: David Bogataj
Znanstveni in strokovni naziv: doktor znanosti s področja prava in upravljanja nepremičnin, doktor znanosti menedžmenta kakovosti, redni profesor ekonomije, menedžmenta
Inštitucija/zaposlitev, naslov: Univerza Alma Mater Europaea, Slovenska ulica 17, 2000 Maribor
E-naslov: david.bogataj@almamater.si
ORCID iD: 0000-0001-6901-4329

Avtorica: Tatjana Rožič
Znanstveni in strokovni naziv: doktorica znanosti s področja zakonske in družinske terapije, docentka, diplomirana socialna delavka, specialistka zakonske in družinske terapije
Inštitucija/zaposlitev, naslov: Univerza Alma Mater Europaea, Slovenska ulica 17, 2000 Maribor; Študijsko-raziskovalni center za družino, Dvor 12, 1210 Ljubljana – Šentvid
E-naslov: tatjana.rozic@almamater.si
ORCID iD: 0000-0003-2011-8893

https://doi.org/10.3986/9789610511793_12, CC BY-SA

POVZETEK

Staranje prebivalstva in naraščajoča razširjenost demence povečujeta pritisk na sisteme dolgotrajne oskrbe, zlasti na podeželskih območjih, kjer je dostop do zdravstvenih in socialnih storitev pogosto neenakomeren in omejen. Osebe z demenco na podeželju se soočajo z geografsko izoliranostjo, manjšo gostoto storitev, slabšo dostopnostjo specialistične oskrbe in večjo odvisnostjo od neformalnih negovalcev. Družine, zlasti kmetijska gospodinjstva, potrebujejo razumljive informacije, koordinacijo, razbremenitev, varnostno in psihosocialno podporo, mobilnostne rešitve in priznanje oskrbovalnega dela. Članek na podlagi usmerjenega narativnega pregleda znanstvene literature sintetizira ključne potrebe oseb z demenco in njihovih družin na podeželju in oblikuje konceptualni okvir za načrtovanje socialne infrastrukture, ki podpira integrirano, na skupnosti temelječe in na osebo osredotočene oskrbe. Sinteza povezuje zdravstvene, socialne, prostorske, mobilnostne in tehnološke vidike in posebej obravnava značilnosti kmetijskih gospodinjstev. Ugotovitve podpirajo usklajeno načrtovanje na ravneh doma, lokalne skupnosti, občine, regije in institucionalne oskrbe.

Ključne besede: *demenca, podeželje, socialna infrastruktura, dolgotrajna oskrba, neformalni oskrbovalci*

ABSTRACT

Population ageing and the rising prevalence of dementia are placing increasing pressure on long-term care systems, particularly in rural areas, where access to health and social services is often uneven and limited. People with dementia

Kratka predstavitev avtorjev

Nuša Kovačević Tojnko je psihologinja, psihoanalitična psihoterapevtka, supervizorka in učna terapevtka, direktorica Ambulante za duševno zdravje Pamina, koordinatorica Oddelka za psihologijo in psihoterapijo Univerze Alma Mater Europaea. Glavna področja raziskovanja: proces in izid psihoterapije in supervizije, povezanost psihoterapevtskega in supervizijskega procesa.

David Bogataj je profesor ekonomije in menedžmenta na Univerzi Alma Mater Europaea, kjer opravlja tudi funkcijo vodje raziskovalne dejavnosti na področju socialne gerontologije in vodje doktorskega programa Socialna gerontologija. Je predstojnik področja sistemskega inženirstva in ekonomije in direktor Inštituta INRISK in Inštituta za študije staranja in socialne sisteme.

Tatjana Rožič je doktorica znanosti, docentka, specialistka zakonske in družinske terapije, supervizorka in metasupervizorka. Zaposlena je kot članica projektne skupine na Univerzi Alma Mater Europaea in kot strokovnjakinja na programu za žrtve nasilja (financer MDDSZ) na Študijsko-raziskovalnem centru za družino, kjer je tudi strokovna vodja. Glavna področja raziskovanja: supervizija v psihoterapiji, proces spremembe.

living in rural areas face geographical isolation, lower service density, limited access to specialist care, and greater reliance on informal caregivers. Families, especially farming households, require clear and accessible information, care coordination, respite care, safety and psychosocial support, mobility solutions, and recognition of caregiving work. Based on a focused narrative review of the scientific literature, this article synthesises the key needs of people with dementia and their families in rural areas and develops a conceptual framework for planning social infrastructure that supports integrated, community-based, person-centred care. The synthesis brings together health, social, spatial, mobility, and technological dimensions, with particular attention to the specific characteristics of farming households. The findings support coordinated planning from the home and local community to the municipal, regional, and institutional care levels.

Key words: *dementia, rural areas, social infrastructure, long-term care, informal caregivers*

1 UVOD

Staranje prebivalstva v Sloveniji se ne izraža enakomerno: lokalne in regionalne demografske razlike, depopulacija obrobnih območij, manjše število mlajših generacij in rast najstarejših starostnih skupin ustvarjajo neenakomerne pritiske na občine, izvajalce storitev in družine (Pelc, 2024). Vzporedno se Alzheimerjeva bolezen in druge vrste demence umeščajo med najpomembnejše globalne javnozdravstvene izzive, saj projekcije kažejo izrazito rast števila oseb z demenco, visoke neposredne in posredne stroške in veliko odvisnost od neplačanega družinskega dela (Takechi, 2026; Twiss in sod., 2025).

Podeželje v tem okviru predstavlja prostor kumulativnih ranljivosti. Razpršena poselitev, manjša gostota storitev, daljše poti, slabša dostopnost specialistične obravnave in pomanjkanje kadra pomenijo, da se težave pri demenci pokažejo drugače kot v mestih. Družine pogosto nekaj časa same oskrbujejo svojca: uredijo prevoz, nadzorujejo zdravila, skrbijo za varnost, prevzamejo komunikacijo z institucijami in zapolnijo vrzeli med posameznimi storitvami. Slednje predvsem povečuje izčrpanost oskrbovalcev (Santoyo-Olsson in sod., 2025). V literaturi ugotovljene potrebe oseb z demenco je smiselno neposredno povezati z načrtovanjem razvoja socialne infrastrukture. Socialna infrastruktura v članku ni razumljena le kot mreža objektov, temveč kot povezava prostorov, storitev, kadrov, prevozov, digitalnih orodij, lokalnega znanja, finančnih mehanizmov in

odnosov zaupanja. Pri demenci je takšna infrastruktura uspešna šele takrat, ko podpira hkrati osebo z demenco in družino, ki z njo živi. To je posebej pomembno v kmetijskih gospodinjstvih, kjer se dom, delo, lastnina, prenos kmetije, skrb za živali in varnost gospodarskih objektov prepletajo z vsakodnevno oskrbo (Gunning in sod., 2025).

Namen članka je sintetizirati ključne potrebe oseb z demenco in njihovih družin na podeželju in na podlagi dosedanjih znanstvenih ugotovitev oblikovati konceptualni okvir za načrtovanje socialne infrastrukture. Članek povezuje demografske in prostorske razmisleke, dokaze o bremenu družinskih oskrbovalcev, ugotovitve o demenci prijaznih skupnostih, pomen fizičnega okolja, digitalno podporo in modele koordinirane oskrbe. Posebna pozornost je namenjena kmetijskemu gospodinjstvu kot samostojnemu uporabniku skupnostne podpore in ne le kot viru neformalne oskrbe.

2 METODOLOŠKI PRISTOP

Članek je zasnovan kot usmerjeni narativni pregled znanstvene literature, katerega cilj je sintetizirati ključne potrebe oseb z demenco in njihovih družin na podeželju in na tej podlagi oblikovati konceptualni okvir za načrtovanje socialne infrastrukture. Iskanje literature je potekalo v bibliografski bazi Scopus od marca do maja 2026 in je bilo omejeno na znanstvene objave v slovenskem in angleškem jeziku. Uporabljene so bile različne kombinacije slovenskih in angleških iskalnih izrazov: demenca/dementia, podeželje/rural oziroma rural areas, družinski oziroma neformalni oskrbovalci/family or informal caregivers, socialna infrastruktura/social infrastructure, dolgotrajna oskrba/long-term care, demenci prijazna skupnost/dementia-friendly community, razbremenilna oskrba/respite care, digitalna podpora/digital support, varnost bivanja/home safety in socialno kmetijstvo/social farming. Nabor literature je bil dodatno dopolnjen s pregledom referenčnih seznamov vsebinsko relevantnih člankov.

Vključeni so bili recenzirani izvirni in pregledni znanstveni članki, objavljeni v obdobju 2019–2026, ki so neposredno obravnavali najmanj enega od naslednjih tematskih sklopov: 1) demenco v podeželskem okolju, 2) potrebe in breme družinskih oziroma neformalnih oskrbovalcev, 3) skupnostno in dolgotrajno oskrbo, 4) prostorsko, mobilnostno ali digitalno dostopnost in 5) posebnosti kmetijskih gospodinjstev. Pri presoji relevantnosti virov sta bili upoštevani njihova vsebinska povezanost z namenom članka in uporabnost ugotovitev za razumevanje potreb oseb z demenco in njihovih družin in za načrtovanje socialne infrastrukture v podeželskih okoljih. Izključeni so bili podvojeni zapisi,

nerecenzirani prispevki, objave v drugih jezikih in prispevki brez neposredne vsebinske povezave z namenom članka.

Sinteza literature je potekala v treh korakih. Najprej so bili v izbranih virih prepoznani temeljni pojmi in ugotovitve, povezani z demografskim staranjem, potrebami oseb z demenco, socialno infrastrukturo, dolgotrajno oskrbo, neformalnimi oskrbovalci, oskrbovalnim bremenom, razbremenilno oskrbo, demenci prijaznimi skupnostmi, digitalno podporo in varnostjo bivanja. Nato so bili viri vsebinsko razvrščeni v naslednje tematske sklope: demografsko staranje in prostorske razlike; potrebe oseb z demenco in družinskih oskrbovalcev; demenci prijazne skupnosti; fizično in bivalno okolje; mobilnost in digitalna podpora; posebnosti kmetijskih gospodinjstev. V tretjem koraku so bile ugotovitve posameznih raziskav primerjane in povezane po ravneh dom in kmetija–vas oziroma lokalna skupnost–občina–regija–institucionalna oskrba. Na tej podlagi je bil oblikovan predlagani konceptualni okvir za načrtovanje socialne infrastrukture za osebe z demenco na podeželju.

3 DEMOGRAFSKO STARANJE, DEMENCA IN SOCIALNA INFRASTRUKTURA

Slovenija se stara v razmerah izrazitih prostorskih razlik. Analiza dejavnikov rasti prebivalstva v obdobju 2011–2020 kaže, da se je prebivalstvo v drugem desetletju 21. stoletja številčno povečalo predvsem zaradi priseljevanja, medtem ko sta zmanjševanje števila žensk v rodni dobi in rast števila umrlih posledica staranja prebivalstva. Prostorsko oddaljene in obmejne občine so imele na lokalni ravni najšibkejše demografske razmere, nekatere regije pa so desetletje zaključile z manjšim številom prebivalcev kot na začetku (Pelc, 2024). Za načrtovanje oskrbe pri demenci so tako odločilni občinski in mikroregionalni vzorci staranja, razpršenosti in dostopnosti in ne zgolj poznavanje nacionalnega povprečja podatkov o demografskih razmerah.

Globalna literatura postavlja demenco med ključne bolezni starajočega se sveta. Pregled o Alzheimerjevi bolezni opozarja, da ta predstavlja globalno zdravstveno in družbeno krizo, ki poleg medicinskega bremena povzroča obsežne ekonomske in emocionalne posledice za družine (Twiss in sod., 2025). Pregled razvoja oskrbe demence v eni najhitreje starajočih se družb poudarja, da demenca zahteva dolgoročno podporo od zgodnje faze bolezni naprej in da so poleg farmakoloških možnosti nepogrešljivi tudi nefarmakološki pristopi, skrb za družine, lokalne poti oskrbe in zmanjševanje stigme (Takechi, 2026).

Na podeželju so posledice demence posebno zahtevne zaradi prepleta treh vidikov razdalj: fizična razdalja do zdravstvenih in socialnih storitev, organizacijska razdalja med pravicami, izvajalci in dejansko pomočjo, ki jo družina lahko aktivira, in socialna razdalja, ki nastane zaradi stigme, umika iz javnega življenja in postopne izgube stikov. Empirična raziskava v Posavju in širše v vzhodni Sloveniji je pokazala, da približno 60 % anketirancev na slovenskem podeželju meni, da jim tudi boljša organizacija pomoči na domu ne bi omogočila bivanja doma do smrti, predvsem zaradi neustrezno prilagojenih bivališč in odsotnosti stalne prisotnosti oskrbovalcev (Bogataj in sod., 2021). Ta ugotovitev je pomembna za razumevanje potreb ob pojavu demence, saj napredovanje bolezni povečuje potrebo po nadzoru, predvidljivosti, orientaciji, varnosti in razbremenitvi družine.

Ugotovitve literature kažejo, da je pri osebah z demenco posebej pomembna prostorsko dostopna, predvidljiva in prilagodljiva podpora, ki se lahko odziva na spreminjajoče se potrebe osebe in družine. Na podlagi teh ugotovitev socialno infrastrukturo razumemo kot povezavo domačih prilagoditev, pomoči na domu, dnevnih programov, oskrbe za oddih, transporta, lokalnih svetovalnih mest, kriznih kontaktov, digitalne podpore in manjših skupnostnih oblik bivanja. Za podeželske regije je posebej pomemben prehod od binarne logike »dom ali institucija« k mreži, ki poteka na več ravneh. Raziskava o razvoju socialne infrastrukture za dolgotrajno oskrbo predlaga razpršene manjše enote, oskrbovana stanovanja, skupnostne oblike bivanja, zelene oziroma socialne kmetije in digitalno podprto upravljanje razdalj (Bogataj in sod., 2021). Takšna zasnova je za demenco relevantna zato, ker omogoča ohranjanje bližine socialnih mrež, postopno vključevanje storitev in zmanjševanje kriznih premestitev, kadar domača oskrba začasno ali trajno ne zadošča.

Breznik in sodelavci (2019) ugotavljajo, da je uporabnost zelenih površin za starejše z gibalnimi ali kognitivnimi omejitvami odvisna od njihove varnosti, dostopnosti in opremljenosti. Zelene površine, varne poti, klopi, senco, odsotnost arhitektonskih ovir in možnost pasivnega opazovanja narave je zato mogoče razumeti kot sestavne elemente okolja, ki vplivajo na gibanje, socialne stike, počutje in dostojanstvo. Na podlagi teh ugotovitev bi bilo pri prostorskem načrtovanju smiselno upoštevati orientacijsko razumljivost, varne krožne poti, jasno označevanje, zmanjševanje nevarnosti padcev, možnost nadzora brez občutka zaprtosti in prostore za umirjanje.

4 DRUŽINSKI OSKRBOVALCI: NEVIDNA INFRASTRUKTURA DOLGOTRAJNE OSKRBE

Neformalni oskrbovalci so v evropskih sistemih dolgotrajne oskrbe nepogrešljivi. Primerjalna analiza treh evropskih raziskav je pokazala, da je v Sloveniji delež neformalnih oskrbovalcev med osebami, starejšimi od 50 let, ocenjen približno med 14,75 % in 17,62 %, povprečna ocena pa je 15,96 %. Avtorji opozarjajo, da brez upoštevanja neformalnih oskrbovalcev ni mogoče načrtovati resnih ukrepov dolgotrajne oskrbe, saj je formalno in neformalno oskrbo treba razumeti kot povezana dela istega sistema (Tur-Sinai in sod., 2020). Primerjava Avstrije in Slovenije kaže, da Slovenija sodi v tip oskrbe, v katerih družina nosi velik del odgovornosti, formalni sektor pa je manj razvit. Avtorji opozarjajo, da je delitev osebne oskrbe in gospodinjske pomoči med formalne in neformalne oskrbovalce pomembna za dobrobit oskrbovalcev in učinkovitost oskrbe (Rodrigues in sod., 2022).

Za demenco na podeželju je to ključno, kadar formalnih storitev ni ali so težko dosegljive, družina ne prevzame le dodatnih ur, temveč tudi naloge koordinacije, nadzora, varnosti in čustvene regulacije. Breme družinskih oskrbovalcev pri demenci je večdimenzionalno. Vključuje fizično utrujenost, psihološki stres, finančne posledice, izgubo prostega časa, socialno izolacijo, konflikt med oskrbo in zaposlitvijo, občutek odgovornosti, ki traja tudi ponoči. Portugalska raziskava med 414 neformalnimi oskrbovalci oseb z demenco je pokazala, da je za 42,8 % oskrbovalcev skrb predstavljala hudo breme, pri čemer sta bila z večjim bremenom povezana dva dejavnika, in sicer več časa, namenjenega oskrbi, in manj vključevanja v sprostitvene ali prostočasne dejavnosti (Garrido in sod., 2025). Nizozemska raziskava med več kot 3000 družinskimi oskrbovalci oseb z demenco je pokazala, da ženske poročajo o večjem bremenu kot moški, del te razlike pa pojasnjuje težje usklajevanje oskrbe z vsakodnevnimi dejavnostmi (de Graaff in sod., 2025). Ta ugotovitev je pomembna za podeželje, kjer se vsakodnevne dejavnosti žensk pogosto raztezajo med gospodinjstvom, zaposlitvijo, skrbjo za otroke, medgeneracijskimi obveznostmi in kmetijskim delom. Podpora družini mora zato izhajati iz dejanske delitve nalog, ne iz predpostavke, da je oskrba naravno razpoložljiv družinski vir.

Poseben vir bremena predstavljajo vedenjski in psihološki simptomi demence. Analiza 585 parov oseb z demenco in njihovih neformalnih oskrbovalcev je pokazala, da je zmerno do hudo breme oskrbovalcev tesno povezano z vedenjskimi in psihiatričnimi simptomi demence, v nekaterih primerih celo bolj kot s posameznimi omejitvami pri vsakodnevnih aktivnostih (Jhang in sod., 2025). Ti rezultati nakazujejo, da zgolj fizična pomoč ne zadostuje in da

je pri načrtovanju socialne infrastrukture smiselno vključiti tudi podporo pri obvladovanju tavanja, vznemirjenosti, motenj spanja, agresije, ponavljajočih se vprašanj, suma, tesnobe in komunikacijskih težav.

5 POTREBE DRUŽINE S ČLANOM Z DEMENCO S STRANI SKUPNOSTI

Ko se pri družinskem članu potrdi diagnoza demence, družina potrebuje podporo, ki ni omejena na zdravstveno obravnavo osebe z demenco, temveč vključuje informiranje, koordinacijo, razbremenitev, psihosocialno podporo, varnostno oceno, mobilnost in priznanje neformalnega oskrbovalnega dela. Prva potreba je razumljiva in lokalno uporabna informacija. Družina mora vedeti, kaj bolezen pomeni, katere spremembe lahko pričakuje, kako urediti pravice, kje je najbližja pomoč, kdo je odgovoren za koordinacijo in kako ravnati v krizi. Raziskava Pasek in sodelavcev (2026) je pokazala, da so nezadostne informacije ena ključnih ovir vsakodnevnega oskrbovanja oseb z nevrološkimi boleznimi.

V kontekstu dostopa do potrebnih informacij ima ključno vlogo koordinator oskrbe. Družina ne potrebuje le seznama storitev, temveč osebo ali službo, ki poveže osebnega zdravnika, specialista, patronažno službo, center za socialno delo, občino, izvajalca pomoči na domu, dnevni program, prevoz, razbremenilno oskrbo in nevladne oblike podpore. Japonski razvoj poti oskrbe za ljudi z demenco kaže, da je mogoče lokalne zdravstvene, socialne, dolgotrajne in skupnostne vire predstaviti v razumljivih vodnikih in jih povezati z občinskimi podporno-svetovalnimi točkami (Takechi, 2026). Takšna logika bi bila uporabna tudi za slovenske občine, zlasti tam, kjer je družina zaradi razdalj in razpršenih storitev prepuščena sama sebi.

Naslednja potreba je razbremenilna oskrba, ki predstavlja nujen varnostni pogoj za dolgotrajnost domače oskrbe. Poljska raziskava med neformalnimi oskrbovalci oseb z nevrološkimi boleznimi je kot najpogostejše težave ugotovila psihološko utrujenost pri 70,9 % in fizično utrujenost pri 60,2 % oskrbovalcev, kot posebej pomembni potrebi pa sta bili navedeni razbremenilna oskrba in boljši dostop do informacij in izobraževanja (Pasek in sod., 2026). Če družina nima možnosti počitka, se povečujejo tveganja za napake, konflikte, zanemarjanje lastnega zdravja in prezgodnjo institucionalizacijo.

Na podlagi teh ugotovitev predlagamo, da skupnostna podpora poleg čustvene opore vključuje tudi informiranje, konkretno pomoč pri opravilih in učenje učinkovitih strategij spoprijemanja. Raziskava o strategijah spoprijemanja pri oskrbovalcih oseb z Alzheimerjevo boleznijo je pokazala, da je problemsko

usmerjeno spoprijemanje povezano z nižjim bremenom in stresom, medtem ko so zgolj čustveno usmerjene strategije povezane z višjim bremenom in stresom (Marques in sod., 2026). Skupnost zato ne sme družinskim oskrbovalcem ponuditi le čustvene opore, temveč tudi informiranje, konkretno pomoč pri opravilih in učenje učinkovitih strategij spoprijemanja.

Družina potrebuje tudi strokovno oceno varnostnih tveganj v domu in okolici. Ta so lahko povezana s padci, uporabo štedilnika, zdravil, vožnjo, uporabo orodja, strojev, kemikalij, nevarnih poti, vodnih površin, tavanjem in nočnim vstajanjem. Pri kmetijskih gospodinjstvih se tej oceni pridružijo še hlev, delavnica, traktor, gozd, skladišča, gnojevka, električne naprave, živali in nevarni tereni. Literatura o demenci vključujočih skupnostih poudarja, da varnost ni le vprašanje fizične infrastrukture, temveč tudi vprašanje orientacije, jasnih informacij, podpore oskrbovalcem, dostopnega prevoza, odzivnih služb in usklajevanja med zdravstveno, socialno in skupnostno oskrbo (Verdoes in sod., 2026). Varnostna ocena zato ne sme biti namenjena izključitvi osebe iz domačega okolja, ampak prilagoditvi okolja, da družina ne nosi celotnega bremena nadzora.

Naslednji pomembni vidik je mobilnost. Ko oseba z demenco ne more več varno voziti, se oskrbovalno breme pogosto prenese na družino. To utemeljuje vključevanje predvidljivih, spremljanih in kognitivnim omejitvam prilagojenih prevozov v načrtovanje podeželske socialne infrastrukture. Takšni prevozi lahko izboljšajo dostop do zdravnika, dnevnega centra, lekarne, trgovine in podpornih programov. Pregled literature o sosedskih okoljih oseb z demenco poudarja, da fizično, socialno in tehnološko okolje lahko hkrati omogoča ali omejuje sodelovanje oseb z demenco v vsakdanjem življenju skupnosti (Wang in sod., 2026). V demenci prijazni skupnosti mora biti zato prevoz predvidljiv, spremljan in prilagojen kognitivnim omejitvam.

Enakovredno pomembna potreba družine je priznanje neformalne oskrbe kot dela javnega interesa. Neformalni oskrbovalci predstavljajo enega ključnih virov dolgotrajne oskrbe v Evropi, zato načrtovanje storitev ne more potekati brez upoštevanja njihovega dela, časa in bremen (Tur-Sinai in sod., 2020). Primerjalna analiza Slovenije in Avstrije kaže, da v Sloveniji pomemben del skrbi za starejše prevzemajo svojci, medtem ko je formalni sektor relativno manj razvit (Rodrigues in sod., 2022). Ob tem raziskave navajajo, da se breme oskrbe pogosto spolno in družbeno neenakomerno porazdeli, pri čemer so ženske oskrbovalke pogosteje izpostavljene večji skrbstveni obremenitvi in težjemu usklajevanju oskrbe z drugimi življenjskimi vlogami (de Graaff in sod., 2025). Z vidika pravičnosti in vzdržnosti oskrbe sinteza podpira kombinacijo storitev, finančnih razbremenitev, usposabljanja, prostega časa in možnosti začasne zamenjave v oskrbi. Omejevanje socialnih dejavnosti zaradi oskrbovalnih obveznosti je namreč

povezano z višjim bremenom oskrbovalcev, kar dodatno poudarja potrebo po podpori, ki oskrbovalcem omogoča tudi ohranjanje lastnega socialnega življenja (Rosenberg in sod., 2026).

Tabela 1: Ključne potrebe družine, odzivi socialne infrastrukture in možni kazalniki

Potreba družine	Odziv socialne infrastrukture	Možni kazalniki
Informiranje	Lokalni vodič po demenci, informacijska točka, jasni kontakti, navodila za krizne situacije	Čas od diagnoze do prvega svetovanja; delež družin z osebnim načrtom oskrbe
Koordinacija	Koordinator oskrbe, povezava zdravstva, socialnega varstva, občine, prevoza, dnevnih programov in prostovoljcev	Število koordiniranih načrtov; število preprečenih kriznih premestitev
Razbremenitev	Dnevno varstvo, oskrba za oddih, začasna zamenjava na domu, nočna podpora v zahtevnih primerih	Ure razbremenitve na družino; samoocena bremena oskrbovalca
Psihosocialna podpora	Svetovanje, podporne skupine, učenje spoprijemanja, pomoč pri družinskih konfliktih in žalovanju	Dostopnost svetovanja; vključitev oskrbovalcev v podporne programe
Varnost	Ocena tveganj doma in na kmetiji, prilagoditve okolja, načrt ob tavanju, nadzor zdravil	Število izvedenih ocen tveganja; padci, izgube, krizni klici
Mobilnost	Prevozi do zdravnika, dnevnega centra, lekarne in skupnostnih programov; prevozi s spremljevalci	Število izvedenih prevozov; delež odpovedanih obiskov zaradi prevoza

Opomba: Avtorska sinteza na podlagi raziskav Tur-Sinaia in sodelavcev (2020); Rodriguesa in sodelavcev (2022); de Graaffa in sodelavcev (2025), Marques in sodelavcev (2026), Pasek in sodelavcev (2026), Rosenberg in sodelavcev (2026), Takechija (2026); Verdoes in sodelavcev (2026) in Wang in sodelavcev (2026).

5.1 Kmetijska gospodinjstva in specifičnost njihovih potreb ob družinskem članu z demenco

Kmetijska gospodinjstva predstavljajo posebno skupino podeželskih družin, saj se v njih prostor bivanja, dela, lastnine, medgeneracijskega prenosa in vsakodnevne oskrbe pogosto prekriva. Ko družinski član kmetijskega gospodinjstva zboli za demenco, bolezen ne poseže le v zasebno življenje družine, temveč tudi v organizacijo gospodinjstva, delitev dela, varnost domačega in gospodarskega okolja, dolgoročno socialno in ekonomsko vzdržnost družine. Miyawaki in sodelavci (2024) so pri primerjavi nepokritih potreb družinskih oskrbovalcev

oseb z Alzheimerjevo boleznijo in drugimi vrstami demence v urbanih in ruralnih okoljih pokazali, da so temeljne potrebe oskrbovalcev podobne, razlikujejo pa se načini soočanja z izzivi in iskanja podpore. Ruralni oskrbovalci so izraziteje poudarjali potrebo po informacijah, podpori in krajevno specifičnih storitvah, na primer po srečanjih znotraj manjših lokalnih skupnosti, medtem ko so urbani oskrbovalci pogosteje sami aktivno iskali informacije in storitve. Razlike so se pokazale tudi pri občutkih krivde: ruralni oskrbovalci so se lahko počutili krive, ker so z vključevanjem pomoči na domu ali skupnostne oskrbe po njihovem občutku odvzemali vire drugim, ki bi jih morda potrebovali bolj, medtem ko so oskrbovalci v obeh okoljih doživljali krivdo ob prehodu bližnjega v institucionalno oskrbo (Miyawaki in sod., 2024).

Posebno tveganje za kmetijska gospodinjstva izhaja iz dejstva, da demenca postopoma zmanjšuje zmožnost varnega odločanja, orientacije, načrtovanja in izvajanja kompleksnih opravil. Pregled literature o demenci vključujočih okoljih poudarja, da morajo biti domače in skupnostne ureditve pri osebah z demenco zasnovane z vidika varnosti, orientacije, zmanjševanja tveganj, podpore oskrbovalcem, dostopnega prevoza, jasnih informacij in usklajenih poti med zdravstveno, socialno in skupnostno oskrbo (Verdoes in sod., 2026). V kmetijskem gospodinjstvu to pomeni, da prilagoditve ne smejo zajemati le bivalnega prostora, temveč tudi širše domače in delovno okolje: dvorišče, gospodarska poslopja, dostopne poti, prostore za živali, stroje, orodje in druge elemente okolja, ki lahko ob kognitivnem upadu postanejo varnostno tvegani.

Delo v kmetijskih gospodinjstvih je pogosto časovno in sezonsko neenakomerno porazdeljeno. Medtem ko demenca zahteva predvidljivost, rutino, nadzor in postopno prilagajanje okolja, je kmetijsko delo pogosto odvisno od vremena, sezonskih vrhuncev, oskrbe živali in opravil, ki jih ni mogoče odložiti (Schaffler in sod., 2026). Kadar ni mogoče zagotoviti stalne prisotnosti oskrbovalcev in kadar so stanovanja neustrezno prilagojena, tudi bolje organizirana pomoč na domu vedno ne zadostuje (Bogataj in sod., 2021). To je pomembno tudi v slovenskem prostoru, kjer raziskave o stanovanjski in socialni prikrajšanosti starejših opozarjajo na funkcionalno, energetsko in prostorsko neustreznost, zlasti pri starejših in v okoljih z omejeno dostopnostjo storitev (Starček in Petrovič, 2025).

Pri kmetijskih družinah je treba oskrbo razumeti tudi kot vprašanje delitve nalog med neformalnimi in formalnimi oskrbovalci. Primerjalna analiza Avstrije in Slovenije kaže, da Slovenija sodi med sisteme dolgotrajne oskrbe z izrazito družinsko usmerjeno organizacijo oskrbe, kjer pomemben del skrbi za starejše prevzemajo svojci, formalne storitve pa so relativno manj razvite (Rodrigues in sod., 2022). Ker napredovanje demence povečuje potrebo po osebni oskrbi, nadzoru, podpori pri vsakdanjih opravilih in koordinaciji storitev, se ob omejeni

dostopnosti formalnih storitev večji del odgovornosti prenaša na družino. V kmetijskih gospodinjstvih se to breme lahko preplete še z organizacijo dela na kmetiji, razpoložljivostjo družinskih članov, sezonskimi obremenitvami in vprašanji nasledstva, zato je smiselno oskrbo osebe z demenco na kmetiji obravnavati kot podporo celotnemu gospodinjstvu, ne le kot pomoč posamezniku pri osnovnih dnevnih opravilih.

Zadržanost pri iskanju pomoči je pomemben socialni dejavnik. Raziskave o stigmi demence kažejo, da stigma vključuje stereotipe, predsodke in diskriminacijo in lahko prispeva k socialnemu umiku, odloženemu iskanju pomoči in slabšemu dostopu do podpornih storitev (Brookman in sod., 2025). V podeželskih in kmetijskih okoljih, kjer so socialne vezi pogosto goste in kjer je zasebnost družine močno vpeta v lokalno skupnost, se lahko stigma poveže z vrednotami samozadostnosti, delovne zmožnosti, družinske odgovornosti in varovanja zasebnosti. Pomoč mora zato biti organizirana tako, da ne deluje kot nadzor nad družino, temveč kot normalizirana, diskretna in dostojanstvena podpora. Takšna podpora mora družini omogočiti pravočasno informiranje, svetovanje, razbremenitev in vključitev v storitve, preden se oskrbovalna situacija poslabša.

Socialno kmetijstvo oziroma zelena oskrba je v tem okviru pomembna razvojna možnost, vendar ne kot nadomestek za javne storitve. Literatura o ruralni dolgotrajni oskrbi socialno kmetijstvo in zelene oblike oskrbe obravnava kot del širših razvojnih pristopov, povezanih s pametnimi srebrnimi vasmi, skupnostno oskrbo, lokalnimi socialnimi mrežami in možnostjo bivanja starejših bližje njihovemu domačemu okolju (Bogataj in sod., 2021). Takšne oblike lahko prispevajo k bližini, socialni vključenosti, stiku z naravo, smiselnim vsakdanjim dejavnostim in razvoju podeželskih storitev, vendar morajo biti pri osebah z demenco strokovno vodene, regulirane in povezane z zdravstvenimi, socialnimi in kriznimi službami. Demenci prijazna skupnost ni zgolj prostorska ureditev, temveč vključuje tudi zmanjševanje stigme, dostopno informiranje, usposobljene izvajalce, varne prehode med storitvami in podporo oskrbovalcem (Greene in sod., 2026; Verdoes in sod., 2026).

Prehodi med oblikami oskrbe so za kmetijska gospodinjstva posebej občutljivi. Sistematični pregled o prehodih v oskrbi oseb z demenco kaže, da so ti prehodi pogosto povezani s fragmentirano koordinacijo, pomanjkljivim prenosom informacij, nezadostno podporo svojcem, čustveno obremenitvijo in težavami pri odločanju (Greene in sod., 2026). Pri kmetijskih družinah je lahko tak prehod dodatno zahteven, ker ne pomeni le spremembe kraja oskrbe, temveč lahko sproži tudi reorganizacijo dela, vsakdanjih obveznosti, družinskih vlog in dolgoročnih odločitev o gospodarstvu. Načrt oskrbe za kmetijsko gospodinjstvo

zato ne sme vključevati le zdravstvene in socialne ocene osebe z demenco, temveč tudi oceno varnosti domačega in delovnega okolja, razpoložljivosti družinskih članov, sezonskih obremenitev, možnosti nadomestne oskrbe in dostopa do formalnih in neformalnih virov pomoči. Takšna usmeritev sledi ugotovitvam, da so uspešnejši prehodi povezani z zgodnjim načrtovanjem, jasno komunikacijo, koordinacijo med službami in podporo oskrbovalcem (Greene in sod., 2026).

Na podlagi obravnavanih ugotovitev predlagamo za kmetijska gospodinjstva v skupnost umeščen načrt podpore. Ta naj vključuje oceno varnosti bivalnega in gospodarskega okolja, prilagoditve prostora, dogovor o opuščanju tveganih opravil, pravočasno svetovanje o pravnih, finančnih in oskrbovalnih vprašanjih, razbremenilne storitve, krizni načrt in jasno določeno koordinacijsko točko. Raziskave o svetovanju neformalnim oskrbovalcem kažejo, da je uporaba svetovalnih storitev pogosto nizka, čeprav jih uporabniki ocenjujejo kot koristne, pri čemer je pomembna razlika med objektivno potrebo po podpori in subjektivnim občutkom, da pomoč še ni potrebna (Schmidt in sod., 2026). Za kmetijska gospodinjstva to pomeni, da mora biti svetovanje proaktivno, spremljevalno in dostopno že pred poslabšanjem situacije. Tak pristop presega ozko razumevanje oskrbe kot pomoči pri osebni negi. Gre za podporo celotnemu gospodinjstvu, ki mora hkrati varovati osebo z demenco, preprečevati izčrpavanje družine in ohranjati socialno in ekonomsko vzdržnost kmetije.

6 DEMENCI IN STAROSTI PRIJAZNA SKUPNOST

Demenci prijazna skupnost predstavlja lokalno ureditev, v kateri so javni prostori, storitve, komunikacija, prevozi, trgovine, zdravstvene in socialne službe in civilna družba prilagojeni temu, da osebe z demenco in njihove družine ostanejo vključene. Izkušnje Japonske kažejo, da lahko lokalne poti oskrbe ljudi z demenco povežejo zdravstvene, socialne in skupnostne vire od zgodnje faze bolezni do konca življenja, pri čemer imajo pomembno vlogo občinski podporni centri, družinski oskrbovalci, kavarne, dnevni programi, oskrba za oddih, skupnostni prostori in specialistične službe (Takechi, 2026).

Starosti prijazna skupnost je povezana z boljšim zdravjem, z dobrim počutjem starejših in z več vidiki zdravja in blaginje: fizično okolje in dostopnost sta obratno povezana s funkcionalnimi primanjkljaji, socialna vključenost in komunikacija z depresivnimi simptomi, socialna vključenost in demenci prijazna skrb pa s srečo (Noguchi in sod., 2026a). Za demenco na podeželju to pomeni, da prostorska dostopnost, socialni kapital in pozitiven odnos do oseb z demenco niso ločene teme, ampak del iste infrastrukture.

Razlike v stereotipih in zaznani diskriminaciji med starostnimi skupinami kažejo, da je smiselno dejavnosti za zmanjševanje stigme prilagoditi različnim skupinam prebivalstva. Raziskava o stigmi demence med mlajšimi in starejšimi odraslimi je pokazala, da se stereotipi in zaznana diskriminacija razlikujejo po starosti in perspektivi, znanje o demenci pa je bilo povezano z manj stigme predvsem pri mlajših odraslih (Brookman in sod., 2025). To kaže, da splošna edukativna predavanja niso dovolj. Na podlagi teh rezultatov predlagamo ciljno prilagojena usposabljanja za trgovce, gasilce, policiste, poštarje, voznike, verske skupnosti, kmete, šole, društva in sosede.

Sodobna literatura o oskrbovalcih oseb z demenco kaže, da mora biti podpora družini sestavni del demenci prijazne skupnosti. Sistematični pregled intervencij je pokazal, da lahko psihoedukacijski, kognitivno-vedenjski, na aktivnost usmerjeni in tehnološko ali telefonsko podprti programi zmanjšujejo stisko, depresivne in anksiozne simptome in breme oskrbovalcev, ob tem pa izboljšujejo njihovo kakovost življenja (Consiglio in sod., 2026). Pri tem je pomembno, da se pri vrednotenju učinkov upošteva tudi družbena vrednost neplačanega oskrbovalnega dela. Za podeželje so posebej pomembni kratki, strukturirani in lokalno izvedljivi modeli podpore. Švicarska študija je pokazala, da lahko usposobljeni nezdravniški sodelavci v splošni ambulanti z obiski na domu, individualnim akcijskim načrtom in telefonskim spremljanjem ublažijo naraščanje bremena oskrbovalcev in da je tak pristop dobro sprejet med oskrbovalci in zdravstvenimi delavci (Bopp in sod., 2026). To podpira širše razumevanje vloge primarnega zdravstva na podeželju: splošna ambulanta ni le mesto diagnostike in predpisovanja zdravil, temveč lahko prepoznava obremenjene oskrbovalce, usmerja družino v lokalne storitve, sodeluje pri varnostnem načrtu in spremlja psihično zdravje oskrbovalca. Da bi bila ta vloga učinkovita, mora biti primarno zdravstvo povezano s socialno infrastrukturo, saj so prehodi v oskrbi oseb z demenco pogosto oteženi zaradi fragmentirane koordinacije, pomanjkljivega prenosa informacij in nezadostne podpore svojcem (Greene in sod., 2026).

Iz navedenih ugotovitev izhaja, da naj bodo intervencije prilagojene konkretnemu viru bremena posamezne družine. Če je največje breme nočno tavanje, splošna informacija o demenci ne zadošča. Če sta največji bremeni agresija ali ponavljajoča vznemirjenost, družina potrebuje učenje komunikacijskih in vedenjskih strategij. Če je največje breme sezonsko kmetijsko delo, potrebuje organizacijo nadomestne oskrbe. Če je največje breme krivda, potrebuje psihosocialno podporo. Na tej podlagi individualni načrt oskrbe razumemo kot enega od osrednjih elementov predlaganega konceptualnega okvira

7 DIGITALNA PODPORA IN MEJE TEHNOLOŠKIH REŠITEV

Digitalna podpora ima velik potencial za podeželje, ker lahko zmanjšuje organizacijsko razdaljo, podpira koordinacijo in omogoča hitrejšo komunikacijo med družino in storitvami. Pregled digitalne neformalne oskrbe je pokazal, da so tehnologije najpogosteje namenjene izobraževanju in podpori oskrbovalcev, zlasti v kontekstu demence, in lahko pozitivno vplivajo na breme, psihološko dobrobit, kompetence, kakovost življenja, odnos med oskrbovalcem in osebo in koordinacijo oskrbe. Najpogostejše funkcije vključujejo izobraževalne vsebine, podporo pri reševanju problemov, spremljanje simptomov, opomnike, komunikacijo z zdravstvenimi delavci in oceno dobrobiti oskrbovalca (Nittas in sod., 2026).

Za podeželsko demenco so posebej uporabne tehnologije, ki ne nadomeščajo človeka, ampak zmanjšujejo negotovost, in sicer opomniki za zdravila, klicne naprave, spremljanje nevarnega odhajanja, digitalni dnevnik sprememb, video posveti, preproste aplikacije z lokalnimi kontakti in sistemi za usklajevanje obiskov. Digitalna orodja lahko neformalnim oskrbovalcem omogočajo spremljanje simptomov, hitrejšo komunikacijo s strokovnjaki, dostop do virov, opomnike, personalizirane načrte oskrbe in podporo pri koordinaciji, vendar njihova uporaba ni samoumevna (Nittas in sod., 2026). Težave se lahko pojavijo zaradi nižje digitalne pismenosti, tehničnih težav, počasnega interneta, omejenega dostopa do naprav, zahtevne uporabe, časovne obremenjenosti oskrbovalcev, skrbi glede varnosti podatkov in strahu pred izgubo človeškega stika (Nittas in sod., 2026). V ruralnem okolju se te ovire še okrepijo zaradi slabše tehnološke infrastrukture, višjih stroškov dostopa, odpora do neznanih tehnologij in skrbi glede zasebnosti v manjših skupnostih (Leone in sod., 2025). Na podlagi navedenih ovir predlagamo, da se digitalna podpora vključi kot dodatno orodje socialne infrastrukture in ne kot pogoj za dostop do storitev. Družina, ki je izčrpana, ne potrebuje še ene zahtevne platforme, temveč preprosto, zanesljivo in s človekom podprto rešitev. V kmetijskih gospodinjstvih morajo biti digitalna orodja robustna, uporabna tudi ob slabših povezavah, prilagojena starejšim oskrbovalcem in povezana s konkretnimi intervencijami: kdo pride, ko alarm zazna tveganje; kdo pokliče, če družina poroča o poslabšanju; kdo prevzame koordinacijo, če oskrbovalec zboli. To je še posebej pomembno zato, ker so prehodi in spremembe v oskrbi oseb z demenco pogosto obremenjeni s fragmentirano koordinacijo, pomanjkljivim prenosom informacij in nezadostno podporo svojcem (Greene in sod., 2026).

Posebno etično vprašanje je nadzor. Pri demenci lahko senzorji in lokacijske naprave povečajo varnost, a hkrati posegajo v zasebnost in avtonomijo. Digitalne rešitve morajo zato biti sorazmerne, razumljivo pojasnjene družini, vključene v načrt oskrbe in redno pregledovane. Tehnologija sme povečati svobodo gibanja in zmanjšati tveganje, ne pa postati nadomestek za odnos, obisk in skupnostno odgovornost.

8 VARNOST OSKRBE IN KAKOVOST ŽIVLJENJA

Oskrba oseb z demenco je varnostno občutljiva zaradi kombinacije kognitivnega upada, vedenjskih sprememb, funkcionalnih omejitev in okoljske kompleksnosti. Varnost ni le naloga družine, temveč je rezultat načrtovanega okolja in odzivne skupnosti. Kakovost življenja osebe z demenco se ne meri samo z odsotnostjo incidentov oziroma nesreč. Pomembni so tudi ohranjanje identitete, stik z naravo, možnost smiselne aktivnosti, občutek pripadnosti in spoštovanje. Povezava med fizičnim okoljem, socialno vključenostjo in dobrim počutjem starejših kaže, da varnost in kakovost življenja nista nasprotji (Noguchi in sod., 2026a). Preveč restriktivna oskrba lahko zmanjša tveganja, a poveča izolacijo in stisko. Demenci prijazna infrastruktura mora zato iskati ravnotežje med varnostjo, avtonomijo in vključevanjem.

Pri kmetijskih gospodinjstvih mora varnostni načrt vključevati tudi delovno okolje. Osebi z demenco je treba poleg fizične varnosti omogočiti tudi ohranjanje varnih rutin in simbolnih vlog. To zahteva spoštljiv pristop, ker odvzem vloge gospodarja, gospodinje ali izkušenega kmeta ni le praktična omejitev, temveč poseg v identiteto. Prilagoditve morajo zato biti uvedene postopno, z razlago družini in alternativnimi smiselnostmi. Varnost oskrbe je tudi varnost oskrbovalca. Oskrbovalec, ki ne spi, nima podpore in je čustveno preobremenjen, ne more dolgoročno zagotavljati kakovostne oskrbe. Raziskave o psiholoških dejavnikih kažejo, da so lahko pozitivno duševno zdravje, ustrezne strategije spoprijemanja, socialna podpora in empatija zaščitni dejavniki, medtem ko psihološka ranljivost, stres, čustvena izčrpanost in negativna afektivna empatija povečujejo obremenitev (Garrido in sod., 2025; Mei in sod., 2025; Marques in sod., 2026). Skrb za oskrbovalca je zato del varnostnega standarda pri demenci.

9 PREDLAGANI KONCEPTUALNI OKVIR ZA NAČRTOVANJE SOCIALNE INFRASTRUKTURE ZA DEMENCO NA PODEŽELJU

Predlagani konceptualni okvir povezuje sintezo ugotovljenih potreb z odločitvami o razvoju socialne infrastrukture. Na podlagi pregleda menimo, da zgolj načrtovanje števila postelj v institucionalnem varstvu ne zajame celotne oskrbne poti. Predlagani okvir zato vključuje zgodnje informiranje, koordinacijo, podporo na domu, dnevne programe, oskrbo za oddih, demenci prijazne javne storitve, mobilnost, varnostne prilagoditve, digitalno podporo, manjše skupnostne enote in specialistično podporo.

Predlagani konceptualni okvir obsega pet medsebojno povezanih ravni. Prva raven je domača infrastruktura, kjer so ključni zgodnja ocena, prilagoditev bivalnega in delovnega okolja, pomoč na domu, digitalna podpora, učenje družine in varnostni načrt. Druga raven je vas oziroma lokalna skupnost, kjer so pomembni sosedska pomoč, stigma, prostovoljstvo, lokalni prevoz, društva in neformalni nadzor. Tretja raven je občinska socialna infrastruktura, ki zagotavlja koordinacijo, dnevne programe, razbremenitev, svetovanje in povezavo z zdravstvom. Četrta raven je regijska socialna infrastruktura, kjer se razvijajo usposabljanje kadra, specialistične storitve, krizna podpora in manjše mreže skupnostnih enot. Zadnja, peta raven pa sta institucionalna in specialistična oskrba za stanja, ko domače in skupnostne oblike ne zadoščajo več.

Ravni načrta prikazujemo v tabeli 2.

Tabela 2: Ravni načrtovanja socialne infrastrukture za demenco na podeželju

Raven	Ključna potreba	Infrastrukturni odziv
Dom in kmetija	Prilagoditev prostora, nadzor zdravil, varna rutina, razbremenitev družine	Ocena doma in kmetijskega okolja; osebni načrt oskrbe; pomoč na domu; digitalni opomniki; načrt ob tavanju
Vas in lokalna skupnost	Zmanjšanje osamljenosti, stigma, lokalna pomoč, prepoznavanje tveganj	Demenci prijazna usposabljanja; prostovoljci; kontakti; spremljani prevozi; lokalne podporne točke
Občina	Koordinacija, dnevni programi, prevoz, razbremenitev, svetovanje	Koordinator oskrbe; dnevno varstvo; oskrba za oddih; občinski prevoz; krizna telefonska številka

Regija	Specialistična podpora, usposabljanje, kadri, manjše skupnostne enote	Regijska pot za demenco; usposabljanje kadra; mobilni tim; mreža oskrbovanih stanovanj in skupnostnih gospodinjstev
Institucionalna raven	Zahtevna zdravstvena in socialna oskrba, krizne namestitve, psihosocialna podpora ob zaključevanju življenja	Specializirane enote; kratkotrajne namestitve; paliativna oskrba; prehodi nazaj v skupnost, kadar je to mogoče.

Opomba: Avtorski konceptualni okvir, oblikovan na podlagi sinteze literature, obravnavane v članku.

10 RAZPRAVA

Ugotovitve sinteze podpirajo premik od sektorskega k ekosistemskemu načrtovanju socialne infrastrukture za osebe z demenco na podeželju. Demenca prečka meje zdravstva, socialnega varstva, prostorskega načrtovanja, kmetijske politike, digitalizacije, mobilnosti in lokalnega razvoja. Če se vsak sektor odziva ločeno, družina prevzame nalogo integracije. Če se sektorji povežejo v lokalni ekosistem, družina ostane partner, ne pa nadomestek sistema. Na ravni evropskih primerjav socialne vzdržnosti je dodatno pomembno, da vlaganje v zdravje in dobro počutje ni obravnavano zgolj kot strošek, temveč kot del učinkovitosti socialne zaščite; primerjalna analiza evropskih držav je pri Sloveniji izpostavila potrebo po strateških izboljšavah predvsem na področju zdravstvene učinkovitosti (Chien in sod., 2025).

Najpomembnejša ugotovitev sinteze pregleda literature je, da je družinski/neformalni oskrbovalec hkrati vir, uporabnik in kazalnik kakovosti sistema. Če oskrbovalec nima informacij, razbremenitve in koordinacije, sistem ni dostopen, četudi storitve formalno obstajajo. Če oskrbovalec nima časa za spanje, delo, zdravje in socialne stike, domača oskrba ni trajnostna in predstavlja tveganje zanj in oskrbovanca. Če oskrbovalec nosi odgovornost brez priznanja, se neenakosti povečujejo, zlasti po spolu in socialno-ekonomskem položaju (de Graaff in sod., 2025; Rodrigues in sod., 2022).

Druga ugotovitev je pomen majhnih, bližnjih in prilagodljivih oblik. Podeželska demenca ne potrebuje samo več institucionalnih kapacitet, ampak več vmesnih rešitev: dnevne centre, oskrbo za oddih, lokalne koordinatorje, spremljane prevoze, svetovalne točke, skupnostna gospodinjstva, socialno kmetijstvo z jasnimi standardi in digitalno podprto koordinacijo. Takšne rešitve ne nadomeščajo specialistične oskrbe, temveč zmanjšujejo prepad med domom in institucijo.

Demenci prijazna skupnost ni mogoča brez krepitve destigmatizacije. Stigma zmanjšuje pravočasno iskanje pomoči, oži socialne mreže in povečuje izolacijo družin (Brookman in sod., 2025). Na podeželju je lahko stigma paradoksalna: skupnost je blizu, zato lahko pomaga, hkrati pa je vidnost bolezni večja, zato se družina zaradi stigme ali preobremenjenosti lahko umakne. Usposabljanje lokalnih akterjev mora zato krepiti razumevanje, diskretnost in praktično pripravljenost pomagati.

Dodatna ugotovitev je omejitev digitalizacije. Digitalna orodja imajo potencial, vendar so učinkovita samo, če so vključena v podporno mrežo, prilagojena digitalnim kompetencam družine in povezana z odzivom človeka (Nittas in sod., 2026). Podeželje ne potrebuje digitalne zamenjave oskrbe, temveč digitalno okrepitev skupnostne oskrbe.

Izpostavljamo pa tudi potrebo po merjenju uspešnosti in učinkovitosti demenci prijazne oskrbe. Občine in regije bi morale spremljati ne le števila uporabnikov in stroške, temveč tudi čas do vključitve pomoči, število družin z načrtom oskrbe, dostopnost razbremenilnih ur, pokritost oddaljenih vasi s prevozi, število varnostnih ocen doma in kmetije, breme oskrbovalcev, uporabo dnevnih programov in število kriznih premestitev. Ti kazalniki neposredno kažejo, ali socialna infrastruktura deluje kot podpora življenju na podeželju.

10.1 Prostorsko-socialni mehanizmi za zmanjšanje vrzeli v oskrbi na podeželju

Pri demenci na podeželju največje tveganje ne nastane samo zaradi odsotnosti posamezne storitve, temveč zaradi vrzeli med storitvami. Sistematični pregled primerov prehodov v oskrbi oseb z demenco opisuje, da so uspešni prehodi odvisni od koordinacije, jasne komunikacije, usposobljenega kadra, zgodnjega načrtovanja in podpore neformalnim oskrbovalcem. Ovire nastajajo zaradi fragmentiranega sistema, pomanjkanja informacij, čustvenega bremena pri sprejemanju odločitev, ruralnosti in socialno-ekonomskih neenakosti (Greene in sod., 2026). Ugotovitve pregleda podpirajo organizacijo podeželskega modela oskrbe kot povezane oskrbne poti od diagnoze do podpornih, razbremenilnih in kriznih oblik, ne pa kot nepovezanega seznama pravic. Prostorsko okolje ima pri tem neposreden terapevtski in socialni pomen. Pregled raziskav kaže, da lokalna skupnost deluje kot prostor orientacije, pripadnosti in krepitve vsakodnevne avtonomije; fizični elementi, kot so razpoznavne poti, orientacijski znaki, varni prehodi in počivališča, pa se prepletajo s socialnimi elementi, kot so znani obrazi, občutek zaupanja in možnost spontanih srečanj (Wang in sod., 2026).

Longitudinalni podatki dodatno kažejo, da sta osamljenost in socialna izolacija pri osebah z demenco pogosti in naraščata skozi čas, pri čemer so zaupanje v lokalno skupnost, kulturna udeležba in bližina zelenih in modrih površin povezani z ugodnejšimi socialnimi izidi (Rippon in sod., 2026). Za Slovenijo je pomembno, da so prostorske pomanjkljivosti merljive na ravni občin. Analiza stanovanjske in socialne prikrajšanosti v slovenskih občinah je pokazala izrazite razlike z večjim tveganjem zlasti v severovzhodnih in vzhodnih delih države; hkrati velik del stanovanj, ki so v lasti starejših oseb, ostaja funkcionalno in energetsko neustrezen, v večstanovanjskih stavbah pa so pogosta ovira manjkajoča dvigala (Starček in Petrovič, 2025). To potrjuje, da je pri načrtovanju potreb smiselno poleg storitev oskrbe upoštevati tudi varnost in prilagoljivost doma, dostopnost zunanjega prostora, prevoz in možnost manjših lokalnih skupnostnih namestitev.

Digitalne rešitve so lahko pomembna opora podeželju, vendar ne smejo postati nov vir izključevanja. Evalvacija spletne podpore za podeželske oskrbovalce oseb z demenco kaže, da so digitalne rešitve uporabne, kadar so sooblikovane z oskrbovalci, vsebujejo lokalne vire, izobraževanje in podporo in so povezane z obstoječimi zdravstvenimi modeli; ključne ovire pa so omejena digitalna pismenost, odpor do tehnologije, pomisleki glede zasebnosti, slaba infrastruktura in konkurenčne organizacijske prioritete (Leone in sod., 2025). Podeželska digitalizacija zato potrebuje človeško podporo, telefonsko in osebno alternativo in jasno povezavo z odzivom v skupnosti.

Starosti prijazne in demenci vključujoče skupnosti morajo izrecno vključiti tudi oskrbovalce. Socialna vključenost in demenci prijazna skupnost lahko blažita povezavo med neformalnim oskrbovanjem in depresivnimi simptomi oskrbovalcev (Noguchi in sod., 2026b). Pregled literature o demenci vključujočih družbah pa poudarja medsebojno povezanost varnosti, stanovanj, socialne udeležbe, spoštovanja in vključevanja, komunikacije, podpore oskrbovalcem, zdravstveno-socialnih storitev, zunanjega prostora in transporta; čez vse domene se ponavljata stigma in omejena dostopnost (Verdoes in sod., 2026).

Družinski oskrbovalec potrebuje tudi zaščito lastnega socialnega življenja. Raziskava socialne angažiranosti pri demenci je pokazala, da so za udeležbo oseb z demenco najpomembnejši prilagajanje aktivnosti njihovim zmožnostim, vključujoče ravnanje skupnosti, dostopen prevoz in praktična podpora, med glavnimi ovirami pa pomanjkanje podpore, aktivnosti, ki niso prijazne demenci, in strah pred izgubo orientacije (Knecht in Rodriguez, 2026). Pri oskrbovalcih pa je omejevanje socialnih aktivnosti povezano z večjim čustvenim, telesnim in finančnim bremenom (Rosenberg in sod., 2026). Oskrba za oddih, spremljani

prevozi in podporne skupine so zato temeljni elementi infrastrukture, ne dopolnilni programi. Za pravočasno vključevanje družin je treba okrepiti informiranje in svetovanje. Slovenska reprezentativna raziskava o zdravju možganov kaže, da pomanjkanje informacij posebej ovira starejše in upokojene, izobrazba in urbano oziroma ruralno okolje pa vplivata na stališča in aktivno skrb za zdravje možganov (Muc in sod., 2025). Nemška raziskava svetovanja za neformalne oskrbovalce je dodatno pokazala nizko uporabo svetovanja, visoko zadovoljstvo uporabnikov in pomembno razliko med subjektivno zaznano odsotnostjo potrebe in objektivnim bremenom (Schmidt in sod., 2026). To utemeljuje proaktivno, preventivno svetovanje družinam takoj po diagnozi in pred nastopom krize.

11 ZAKLJUČEK

Sinteza literature kaže, da se potrebe oseb z demenco na podeželju ne omejujejo na dostop do posamezne storitve, temveč vključujejo usklajen in prostorsko dostopen ekosistem oskrbe. Predlagani konceptualni okvir povezuje dom, družino, vas oziroma lokalno skupnost, občino, regijo in institucionalno oskrbo. Njegovo uspešnost bi bilo smiselno presojati tudi z vidika kakovosti vsakdanjega življenja, varnosti, socialne vključenosti in zmanjševanja teritorialnih neenakosti.

V okviru sinteze se družina, zlasti kmetijsko gospodinjstvo, kaže kot samostojen uporabnik podpore in ne le kot vir neformalne oskrbe. Ugotovitve literature podpirajo pomen informacij, koordinacije, razbremenitve, psihosocialne podpore, mobilnosti, prilagoditve domačega in delovnega okolja in priznanja oskrbovalnega dela. Na tej podlagi predlagamo razvoj manjših skupnostnih enot, lokalnih prevozov, podpore na domu, demenci prijaznih javnih prostorov, socialnega kmetijstva, digitalno podprte koordinacije in usposobljenih lokalnih mrež.

Tak pristop bi lahko prispeval k zmanjševanju teritorialnih neenakosti in večji odpornosti lokalnih skupnosti. Končni cilj načrtovanja socialne infrastrukture ni zgolj odzivanje na rast potreb, temveč oblikovanje podpore, ki osebi z demenco in njeni družini omogoča varnost, dostojanstvo in čim daljše smiselno življenje v lokalnem okolju.

Literatura

Bogataj D, Bogataj M, Kavšek M. Development dynamics of health and social infrastructure for the long-term care – the case of the Posavje region. Zdr Varst. 2021; 60(4): 269–277. Doi: 10.2478/sjph-2021-0036.

Bopp G, Grischott T, Pichierri G, Greindl S, Gysin S, Senn O, et al. Effectiveness, feasibility, and acceptance of a general practice-based supportive intervention for dementia caregivers: the AD HOC trial. Eur Geriatr Med. 2026; 17(3): 1489–1500. Doi: 10.1007/s41999-026-01437-7.

Breznik J, Brezovar Ž, Lampič B, Ocvirk N, Šipelj M, Zavodnik Lamovšek A, et al. Dostopnost zelenih površin za oskrbovance domov starejših občanov v majhnih mestih Slovenije. Dela. 2019; 52: 61–91. Doi: 10.4312/dela.52.61-91.

Brookman R, Shatnawi E, Lukic K, Sirota S, Harris CB. Dementia-related stigma across age groups and perspectives: similarities and differences suggest the need for tailored anti-stigma interventions. Curr Res Behav Sci. 2025; 8: 100170. Doi: 10.1016/j.crbeha.2025.100170.

Chien HF, Lu LC, Chiu SY, Lin TY, Chiu YH. Assessing social sustainability efficiency in European countries: focusing on health and well-being. Sustain Dev. 2025; 33(3): 3283–3302. Doi: 10.1002/sd.3295.

Consiglio A, Lopez A, Bosco A. A review of dementia caregiver interventions: valuing psychological well-being and economic impact through the state-preference method. Int J Environ Res Public Health. 2026; 23(1): 104. Doi: 10.3390/ijerph23010104.

de Graaff MLA, van der Heide I, Rademakers JJDJM, van Valkengoed IGM, Francke AL, Woonink A, et al. Is caregiver burden associated with sex and gender-related characteristics? A large-scale survey study among family caregivers of people with dementia. BMC Geriatr. 2025; 25(1): 171. Doi: 10.1186/s12877-025-05795-y.

Garrido SC, Teixeira S, Mora-Lopez G, Sampaio F. Factors associated with anxiety, stress, depression and burden among informal caregivers of patients with dementia: a cross-sectional study. BMC Nurs. 2025; 24(1): 1384. Doi: 10.1186/s12912-025-04014-8.

Greene L, Brain J, Watkins P, Kafadar AH, Sabatini S, Blundell B, et al. Mind the gap: a systematic review of barriers, facilitators, and experiences of care transitions for people living with dementia and their informal caregivers. Gerontologist. 2026; 66(1): gnaf275. Doi: 10.1093/geront/gnaf275.

Gunning J, Peachey KL, Lower T, Mesa-Castrillon C. Dementia and cognitive impairment in the Australian farming community: a preliminary qualitative investigation of healthcare provider's perceptions of risks/barriers to care. Aust J Rural Health. 2025; 33(1): e70006. Doi: 10.1111/ajr.70006.

Jhang KM, Chen CC, Wang SY, Wang WF, Yen SW, Wu HH. Caregivers' burden analytics: combining variables from patients with dementia and their caregivers. BMC Geriatr. 2025; 25(1): 620. Doi: 10.1186/s12877-025-06284-y.

Knecht HL, Rodriguez FS. Social engagement in dementia: activities, motivation, support, barriers, and increasing aspects. J Alzheimers Dis. 2026; 109(4): 1874–1883. Doi: 10.1177/13872877251411341.

Leone C, Wilding C, Rasekaba T, O'Connell ME, Morgan D, Blackberry I. Qualitative evaluation of an online technology to support rural caregivers of people with dementia. Geriatrics. 2025; 10(6): 161. Doi: 10.3390/geriatrics10060161.

Marques IVP, Lin CC, da Silva EQ, Tavares BFS, da Silva TC, Nascimento Júnior JRA, et al. Coping, stress, and burden among caregivers of older adults with Alzheimer's: a network analysis. Dement Neuropsychol. 2026; 20: e20250367. Doi: 10.1590/1980-5764-DN-2025-0367.

Mei J, He Y, Li J, Chen F, Pan S, Xu Y, et al. Empathy and mental health distress in informal caregivers of dementia and stroke patients: a cross-sectional study. Sci Rep. 2025; 15(1): 22202. Doi: 10.1038/s41598-025-07024-3.

Miyawaki CE, Russell D, McClellan A, Bouldin ED. Comparing unmet service needs between rural and urban family caregivers of people living with Alzheimer's disease and related dementias: a multisite study. Gerontologist. 2024; 64: gnae083. Doi: 10.1093/geront/gnae083.

Muc I, Blinc L, Vidmar G, Kurdija S, Vovk T, Bresjanac M. Standardised and systematic sampling of public engagement in brain health - Slovenian example. Neuroscience. 2025; 589: 62–72. Doi: 10.1016/j.neuroscience.2025.10.013.

Nittas V, Bikou A, Sedlakova J, Hellmann A, Von Wyl V, Puhan MA. Digital informal care: the use of technology in family care. A scoping review. Public Health Rev. 2026; 46: 1608872. Doi: 10.3389/phrs.2025.1608872.

Noguchi T, Fujihara S, Ide K, Jeong S, Saito T, Kondo K, et al. Association of age-friendly communities with health and well-being among older adults: an ecological and multilevel analysis from the Japan Gerontological Evaluation Study. J Appl Gerontol. 2026a; 45(5): 843–855. Doi: 10.1177/07334648251352306.

Noguchi T, Fujihara S, Ide K, Jeong S, Saito T, Kondo K, et al. Role of age-friendly communities on the association between informal caregiving and depressive symptoms: a multilevel analysis using the Japan Gerontological Evaluation Study. Aging Ment Health. 2026b; 1–13. Doi: 10.1080/13607863.2026.2634128.

Pasek M, Strzesak Z, Goździalska A, Jochymek M. Caregiver burden and support for people with neurological disorders: findings from a Polish cross-sectional study. J Clin Med. 2026; 15: 674. Doi: 10.3390/jcm15020674.

Pelc S. Dejavniki rasti števila prebivalstva Slovenije 2011–2020. Geografski vestnik. 2024; 96(1): 9–27. Doi: 10.3986/GV96101.

Rippon I, Victor CR, Gamble LD, Martyr A, Quinn C, Matthews FE, et al. Predictors and correlates of loneliness and social isolation in people with dementia: longitudinal findings from the IDEAL programme. Int J Geriatr Psychiatry. 2026; 41(1): e70191. Doi: 10.1002/gps.70191.

Rodrigues R, Ilinca S, Filipovič Hrast M, Srakar A, Hlebec V. Care task division in familialistic care regimes: a comparative analysis of gender and socio-economic inequalities in Austria and Slovenia. Sustainability. 2022; 14(15): 9423. Doi: 10.3390/su14159423.

Rosenberg M, Cenzer I, Covinsky K, Smith AK, Kotwal AA. When missing out matters: associations between social activity restriction and caregiver burden. J Am Geriatr Soc. 2026; 74(1): 56–63. Doi: 10.1111/jgs.70173.

Santoyo-Olsson J, Rosenberg M, Chesla C, Yank V. Aging in rural areas: balancing land, care, and connection of family caregivers of persons with dementia: a qualitative analysis. Innov Aging. 2025; 9(10): igaf112. Doi: 10.1093/geroni/igaf112.

Schaffler Y, Fazekas V, Neubauer V, Humer E. Identifying stressors and coping resources among Austrian farmers: a mixed-methods study for targeted prevention and health promotion. Prev Med Rep. 2026; 66: 103475. Doi: 10.1016/j.pmedr.2026.103475.

Schmidt J, Gräßel E, Lauer N, Bösl S, Kratzer A, Pendergrass A. 'It's okay!' - underestimated needs and lack of information regarding informal caregiver counselling. Gesundheitswesen. 2026. Online ahead of print. Doi: 10.1055/a-2770-7720.

Starček S, Petrovič D. Prostorska analiza tveganja stanovanjske in socialne prikrajšanosti: vpliv dejavnikov staranja in lokalnega okolja. Geodetski vestnik. 2025; 69(4): 502–537. Doi: 10.15292/geodetski-vestnik.2025.04.502-537.

Takechi H. Dementia care in an aging world: achievements, challenges, and future directions. Geriatr Gerontol Int. 2026; 26(5): e70506. Doi: 10.1111/ggi.70506.

Tur-Sinai A, Teti A, Rommel A, Hlebec V, Lamura G. How many older informal caregivers are there in Europe? Comparison of estimates of their prevalence from three European surveys. Int J Environ Res Public Health. 2020; 17(24): 9531. Doi: 10.3390/ijerph17249531.

Twiss E, McPherson C, Weaver DF. Global diseases deserve global solutions: Alzheimer's disease. Neurol Int. 2025; 17(6): 92. Doi: 10.3390/neurolint17060092.

Verdoes L, Dikken J, van Hoof J. Social and physical environments in dementia-inclusive societies: a scoping review of the dementia-friendly cities and communities' literature. Cities. 2026; 172: 106886. Doi: 10.1016/j.cities.2026.106886.

Wang W, Zhang Z, Chen X, Lee C. Neighborhood environments for older adults with dementia: a systematic review and meta-synthesis of walking interviews. Soc Sci Med. 2026; 399: 119228. Doi: 10.1016/j.socscimed.2026.119228.

Foto: Danilo Lah

PRIPOROČILA ZA ETNOGRAFSKO OBVEŠČENE JAVNOZDRAVSTVENE EVIDENCE LJUDI, KI KMETUJEJO

Recommendations for ethnographically informed public health records of people who farm

Duška Knežević Hočevar, Majda Černič Istenič, Lilijana Šprah

POVZETEK

Prispevek nagovarja cilj raziskave Spremembe v kmetijstvu skozi oči in telesa kmetov (2020–2024), ki je predvidel oblikovanje scenarija za izboljšanje zdravstvenih evidenc ljudi, ki kmetujejo. Izhodišče je ugotovitev, da obstoječe zdravstvene statistike v Sloveniji ne zajamejo zdravstvenih bremen kmetovanja na ustrezen način, saj temeljijo predvsem na formalnih statusih, zavarovalnih kategorijah in prijavljenih poškodbah pri delu, ne pa na dejanskem opravljanju

Avtorica: Duška Knežević Hočevar
Znanstveni in strokovni naziv: znanstvena svetnica, doktorica antropologije
Inštitucija/zaposlitev, naslov: Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana
E-naslov: duska.knezevic@zrc-sazu.si
ORCID iD: 0000-0003-3472-6005

Avtorica: Majda Černič Istenič
Znanstveni in strokovni naziv: znanstvena svetnica, doktorica sociologije
Inštitucija/zaposlitev, naslov: Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana
E-naslov: majda.cernic-istenic@zrc-sazu.si
ORCID iD: 0000-0001-5264-6370

Avtorica: Lilijana Šprah
Znanstveni in strokovni naziv: znanstvena svetnica, doktorica medicinskih ved
Inštitucija/zaposlitev, naslov: Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana
E-naslov: lilijana.sprah@zrc-sazu.si
ORCID iD: 0000-0002-5363-3309

https://doi.org/10.3986/9789610511793_13, CC BY-SA

kmetijskega dela. Tako spregledajo del družinske delovne sile: ženske brez lastnega kmečkega zavarovanja, upokojence, mlade, zaposlene zunaj kmetije in občasne pomočnike. Prispevek zato predlaga etnografsko obveščen sistem spremljanja zdravja, ki ne uvaja novega registra za poklicna obolenja, temveč postopno povezuje obstoječe podatkovne vire, ciljne raziskave, preventivne preglede, lokalne mreže za zaznavanje stisk in ukrepe podpore.

Ključne besede: *kmetje, javno zdravje, etnografsko obveščene zdravstvene evidence, priporočila, Slovenija*

ABSTRACT

This paper addresses the objective of the research project »Changes in Agriculture Through the Eyes and Bodies of Farmers« (2020–2024), which aimed to develop a scenario for improving the health records of people who farm. The starting point is the observation that existing health statistics in Slovenia do not adequately capture the health burdens of farming, as they are based primarily on formal statuses, insurance categories, and reported work-related injuries, rather than on the actual performance of agricultural work. As a result, they overlook part of the family workforce: women without their own farm insurance, retirees, young people, those employed off the farm, and occasional helpers. This paper therefore proposes an ethnographically informed health monitoring system that does not introduce a new register for occupational diseases, but rather gradually integrates existing data sources, targeted surveys, preventive screenings, local networks for identifying distress, and support measures.

Key words: *farmers, public health, ethnographically informed health records, recommendations, Slovenia*

Kratka predstavitev avtoric

Duška Knežević Hočevar je univerzitetna diplomirana sociologinja in doktorica znanosti s področja zgodovinske antropologije. Zaposlena je kot raziskovalka na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU. Pri svojem delu se med drugim osredotoča na razumevanje osebnega in družbenega trpljenja kmetovalcev in kmetovalk v Sloveniji po letu 1991.

Majda Černič Istenič je univerzitetna diplomirana sociologinja in doktorica znanosti s področja sociologije. Zaposlena je kot raziskovalka na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU. Pri svojem delu se osredotoča na družbene dimenzije podeželja in kmetijstva.

Lilijana Šprah je psihologinja, doktorica medicinskih ved in raziskovalka na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU. Pri raziskovalnem delu se osredotoča na duševno zdravje, razvoj in evalvacijo programov pismenosti o duševnem zdravju, proučevanje poklicnega stresa in njegovih vplivov na posameznika in na kakovost življenja.

1 UVOD: ZAKAJ EVIDENCE O ZDRAVJU KMETOV POTREBUJEJO ETNOGRAFSKI POPRAVEK

Vprašanje javnozdravstvenih evidenc o kmetih, kmeticah in drugih ljudeh, ki kmetujejo, se pogosto zastavlja kot vprašanje tehnične ureditve: katera institucija zbira podatke, katere šifre se uporabljajo, kateri obrazec se izpolni, kako se podatki pošljejo v nacionalne in mednarodne zbirke in kako se iz njih izračunajo stopnje poškodb, bolniških odsotnosti ali umrljivosti. Takšen pristop je nujen, vendar nezadosten. Nujen je, ker brez usklajenih podatkov ni mogoče načrtovati preventivnih ukrepov, primerjati trende, spremljati bremena poškodb, bolezni in smrti in ocenjevati učinkovitost intervencij. Nezadosten pa je, zato ker se kmetijsko delo ne prilega dobro standardnim predstavam o delovnem mestu, delodajalcu, zaposlenem človeku in poškodbi pri delu ali obolenju (Sørensen in sod., 2023; Pop in sod., 2019; Thygesen in Ersbøll, 2014).

Potreba po izboljšanju javnozdravstvenih evidenc ljudi, ki kmetujejo, je v Sloveniji še toliko večja, ker se oblikovanje ustreznih ukrepov odvija v okoliščinah staranja nosilcev kmetijskih gospodarstev, oteženega generacijskega obnavljanja, zmanjševanja števila kmetijskih gospodarstev in pomanjkanja privlačnosti kmetovanja za mlajše generacije. V takšnih razmerah je natančnejše prepoznavanje zdravstvenih bremen kmetijskega dela pomemben pogoj za ustreznejšo javnozdravstveno obravnavo, preventivo in podporo ljudem, ki na kmetijah dejansko delajo (Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, 2024; Statistični urad Republike Slovenije, 2023 in 2021).

Po svetu in tudi v Sloveniji je kmetijstvo v veliki meri družinsko organizirano. Kmetija ni le proizvodna enota, temveč gospodinjstvo, dom, delovno mesto, moralna obveznost, dediščina, naložba, način življenja in pogosto tudi prostor skrbi za otroke, starejše in bolne. Delovna sila na kmetiji ni jasno ločena na delodajalca in delavce. Nosilec kmetijskega gospodarstva je lahko formalno prepoznan, toda delo opravljajo tudi soprog ali soproga, starši, upokojenci, otroci, študenti, sorodniki, sosedje, občasni pomočniki, najeti ali zaposleni delavci in osebe, zaposlene zunaj kmetije. Prav ti ljudje so pogosto zdravstveno izpostavljeni, čeprav jih obstoječe evidence ne prepoznajo kot del kmetijske delovne sile (Calus in Van Huylenbroeck, 2010; Brandth in Haugen, 2007; Netting, 1998; Gasson in Errington, 1993).

Vprašanje evidence zato ni le vprašanje boljšega štetja ali zgolj tehnično vprašanje kakovostnejšega zbiranja podatkov. Je vprašanje, kdo šteje kot oseba, ki kmetuje, kdo je prepoznan kot zdravstveno izpostavljen, komu pripada preventiva, kdo je upravičen do pomoči po poškodbi ali izkušnji bolezni in čigavo

trpljenje ostaja statistično nevidno. Je tudi temelj za zanesljivo spremljanje, razumevanje in načrtovanje odzivov na zdravstvene potrebe. Če zdravstvena evidenca vidi predvsem socialno zavarovanega kmeta ali kmetico, ne pa soproge, ki vsak dan dela v hlevu in je zavarovana po soprogu ali zaposlena zunaj kmetije; če vidi formalno poškodbo pri delu, ne pa človeka, ki dela kljub bolezni; če vidi diagnozo, ne pa dolgotrajnega prevzema dela po poškodbi drugega člana družinske kmetije – potem evidenca ne opisuje zdravja ljudi, ki kmetujejo, temveč le ozek administrativni izsek tega zdravja, na kar so opozarjali že medicinski antropologi (Farmer, 2004; Kleinman in sod., 1997; Scheper-Hughes in Lock, 1987).

Etnografsko obveščen pristop zato ne pomeni zavračanja statistike, registrov ali administrativnih podatkov. Nasprotno, pomeni njihovo izboljšanje. Pomeni, da se pri oblikovanju evidenc upošteva, kako se delo na kmetijah dejansko opravlja, kako ljudje razumejo poškodbe, izkušnjo bolezni, delo, sram, odgovornost in pomoč in kako se lahko zdravstveni dogodki pretvorijo v družinske, ekonomske in moralne dogodke. Tak pristop izhaja iz spoznanja, da je lahko ista poškodba v zdravstveni evidenci označena z enako diagnozo, vendar ima na različnih kmetijah povsem različne posledice. Na kmetiji z več delovno sposobnimi člani in finančno varnostjo je lahko poškodba začasni zaplet, na živinorejski kmetiji brez naslednika, z dolgovi in brez dostopne delovne pomoči pa je lahko ista poškodba moralni dogodek, ki ogrozi obstoj kmetije (Knežević Hočevar, 2025; Burton in sod., 2021; Das, 2012; Lovelock, 2012; Lambek, 2010).

Etnografsko obveščene javnozdravstvene evidence o ljudeh, ki kmetujejo, temeljijo na več epistemoloških premikih: od formalnega statusa delovne osebe k dejanskemu delu, od zdravstvenega dogodka k njegovim posledicam, od individualnega telesa k družinski in kmetijski delovni enoti in od nadzorne logike zbiranja podatkov k infrastrukturi skrbi, preventive in podpore. Prvi premiki izhajajo iz medicinsko-antropološkega spoznanja, da so zdravje, tveganje in iskanje pomoči vedno umeščeni v konkretne kulturne, delovne in družbene okoliščine; zadnji pa iz kritične moralne antropologije javnega zdravja, ki opozarja, da zdravstvene politike in evidence niso vrednostno nevtralne, temveč oblikujejo razmerja med priznanjem, skrbjo, nadzorom in neenakostjo (Šprah in Černič Istenič, 2023; Černič Istenič in sod., 2022; Fassin, 2012; Nichter, 2008).

Prispevek presoja uresničitev enega od ciljev raziskave Spremembe v kmetijstvu skozi oči in telesa kmetov, izvedene med letoma 2020 in 2024. Ta cilj je obljubljal oblikovanje priporočil in scenarija za etnografsko obveščene javnozdravstvene evidence o ljudeh, ki kmetujejo. Prispevek prikazuje njegovo utemeljevanje z analizo več vrst gradiv, predvsem že objavljenih ugotovitev kritične evalvacije obstoječih zdravstvenih evidenc o poklicni skupini kmetovalcev (Šprah in Černič

Istenič, 2023; Černič Istenič in sod., 2022) in večkrajevnih terenskih raziskav v podeželskem Pomurju (Knežević Hočevar, 2025, 2024a in 2024b; Knežević Hočevar in Slovenc Grasselli, 2023). Bralci in bralke se boste najprej seznanili z metodologijo oblikovanja priporočil za etnografsko obveščene javnozdravstvene evidence ljudi, ki kmetujejo. Pred predstavljenimi priporočili so pojasnjeni razlogi, zakaj obstoječe evidence ne zadostujejo in zakaj je smiselno oblikovati etnografsko obveščene javnozdravstvene evidence. Po predstavitvi priporočil pa sledita scenarij njihove izvedbe po predlaganih korakih in zaključek.

2 METODOLOGIJA

Priporočila in scenarij za etnografsko izboljšane javnozdravstvene evidence so bili oblikovani na podlagi sintezne metodologije treh vrst gradiva: obstoječih ugotovitev o pomanjkljivostih zdravstvenih statistik o ljudeh, ki kmetujejo, etnografskih ugotovitev o družbenem trpljenju na kmetijah v Pomurju in širše literature o registrih, javnozdravstvenem spremljanju, moralni ekonomiji, družbenem trpljenju in teoriji prakse.

Metodološko izhodišče je bila kritična presoja obstoječega evidenčnega problema. Ključno vprašanje je bilo, koga obstoječe zdravstvene in zavarovalne evidence sploh prepoznajo kot kmeta oziroma kot osebo, izpostavljeno zdravstvenim tveganjem zaradi kmetijskega dela.

Drugi korak je bil etnografski popravek takšnega administrativnega pogleda. Izhajali smo iz ugotovitve, da zdravstvenega tveganja na kmetiji ni mogoče razumeti zgolj iz formalnega statusa osebe ali iz prijavljenega zdravstvenega dogodka. Poškodba, izkušnja bolezni ali smrt na kmetiji praviloma sprožijo širše preurejanje dela, skrbi, družinskih vlog, zavarovalnih pričakovanj, ekonomskih odločitev in predstav o dobrem kmetu. Priporočila zato ne izhajajo iz vprašanja, kako obstoječim zbirkam dodati še nekaj spremenljivk, temveč iz vprašanja, kakšen sistem spremljanja bi lahko bolje prepoznal zdravstvena bremena, ki jih obstoječe evidence spregledajo.

Tretji korak je bil prevod teh ugotovitev v javnozdravstveno uporaben scenarij. Priporočila so bila oblikovana okoli štirih epistemoloških premikov: od formalnega statusa k dejanskemu delu, od posameznega zdravstvenega dogodka k njegovim posledicam, od individualnega telesa k družinski in kmetijski delovni enoti in od evidence kot nadzornega orodja k evidenci kot infrastrukturi preventive, skrbi in podpore.

Scenarij je bil zasnovan po korakih. Najprej predvideva dogovor o opazovanem prebivalstvu, nato pravno in etično ureditev povezovanja občutljivih podatkov, pilotno povezovanje obstoječih podatkovnih virov, dopolnitev s periodičnimi ciljnimi raziskavami in šele nato morebitno širitev v stalni sistem spremljanja. Takšen metodološki pristop obravnava javnozdravstvene evidence hkrati kot tehnični, institucionalni, etični in življenjski problem.

3 IZHODIŠČNA DIAGNOZA: ZAKAJ OBSTOJEČE EVIDENCE NE ZADOSTUJEJO

Kritična evalvacija obstoječih zdravstvenih evidenc o kmetih razkriva več medsebojno povezanih pomanjkljivosti. Prva je omejenost podatkov na socialno zavarovane oziroma formalno prepoznane osebe. V zdravstvenih in zavarovalnih zbirkah so zajeti tisti, ki so zavarovani kot kmetje ali vpisani v določene kategorije dejavnosti oziroma poklica. Na družinskih kmetijah pa delo opravlja bistveno širši krog ljudi. Ti so lahko zavarovani drugje, upokojeni, šolajoči se ali brez lastnega zavarovanja iz kmetijske dejavnosti. Če se poškodujejo pri kmetijskem delu, se to ne zabeleži nujno kot poškodba v kmetijstvu. Če zaradi dolgotrajnega dela zbolijo, se to ne poveže nujno z izpostavljenostjo na kmetiji. Če po poškodbi nosilca kmetije njegovo delo prevzamejo drugi, njihova izčrpanost ostane v evidencah praviloma neopažena (Šprah in Černič Istenič, 2023; Černič Istenič in sod., 2022; Nye, 2018).

Druga pomanjkljivost je podcenjevanje poškodb. Poklicne nezgode v kmetijstvu so pogosto neprijavljene ali napačno umeščene. Kmetje za manjše poškodbe pogosto ne obiščejo zdravnika. Pri samozaposlenem kmetu je položaj dodatno zapleten, saj je v pravnem smislu hkrati delavec in delodajalec samemu sebi. Prijava poškodbe ne pomeni nujno koristi, ampak administrativno breme, občutek krivde ali možnost nadzora. Tudi pri hudih in smrtnih nezgodah se pokaže razkorak med različnimi podatkovnimi viri. Policijski podatki o smrtnih nezgodah pri delu s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo so bistveno obsežnejši od zdravstvenih evidenc, kar kaže, da obstoječi sistem ne zajame vseh relevantnih dogodkov (Eurostat, 2025; Šprah in Černič Istenič, 2023; Černič Istenič in sod., 2022; Dolenšek in sod., 2021; Merisalu in sod., 2019).

Tretja pomanjkljivost je odsotnost podatkov o obolevnosti ljudi, ki delajo na kmetijah. Podatki o poškodbah so že sami po sebi pomanjkljivi, še večja vrzel pa se pojavlja pri kroničnih obolenjih, mišično-skeletnih težavah, respiratornih obolenjih, posledicah izpostavljenosti kemikalijam, srčno-žilnih tveganjih,

izkušnji duševnih motenj, izgorelosti, prezentizmu in rabi zdravstvenih storitev. Kmetje pogosto poiščejo zdravniško pomoč pozno, ko ne morejo več delati. Duševne stiske ali celo izkušnje duševne obolelosti so še posebej prikrite, saj so povezane s stigmo iskanja pomoči, sramom, samopodobo, moškostjo, odgovornostjo do družine in predstavo, da mora dober kmet vzdržati vsakršno težavo (Chiswell, 2023; Hagen in sod., 2019; Roy in Knežević Hočevar, 2019; Price in Evans, 2009; Ramírez-Ferrero, 2005).

Četrta pomanjkljivost je nepovezanost podatkovnih sistemov. Zdravstveni, kmetijski, zavarovalni, policijski podatki in podatki o invalidnosti, socialnih transferjih in delovnih razmerjih obstajajo v različnih institucijah, vendar niso sistematično povezani. KMG-MID, EMŠO,[1] številka zdravstvenega zavarovanja in drugi identifikatorji bi teoretično omogočali povezovanje, vendar so za to potrebne jasne pravne podlage, tehnične rešitve, varovanje podatkov in dogovor o namenu. Brez povezovanja ni mogoče vedeti, koliko ljudi dejansko dela na kmetiji, kakšno delo opravljajo, kakšnim tveganjem so izpostavljeni in kakšne zdravstvene posledice to delo prinaša (Šprah in Černič Istenič, 2023; Harron, 2022; Padmanabhan in sod., 2019; Valentic in sod., 2017; Meglič in sod., 2013).

Peta pomanjkljivost je dogodkovno omejeno evidentiranje. Obstoječe evidence zabeležijo poškodbo ali zdravstveno storitev, ne pa nadaljevanja življenjskega dogodka. Ne evidentira se, kdo je po poškodbi prevzel delo, ali je bila živina prodana, ali je soproga zmanjšala obseg zaposlitve zunaj kmetije, ali so otroci prevzeli dodatna opravila, ali se je povečala zadolženost, ali se je pojavila depresija, ali je kmetija opustila dejavnost. Z javnozdravstvenega vidika so prav te posledice ključne, ker pokažejo, kako se individualna poškodba pretvori v družinsko, ekonomsko in socialno breme (Černič Istenič in sod., 2022; Wilkinson in Kleinman, 2016; Kleinman in sod., 1997).

Šesta pomanjkljivost je pomanjkanje podatkov o preventivi in dostopu do pomoči. Kmetje so formalno pogosto odgovorni za lastno varnost in zdravje pri delu, vendar v praksi redko opravljajo preventivne preglede medicine dela, redko koristijo bolniški stalež in pogosto nimajo dostopne nadomestne delovne pomoči. Zdravstveni sistem ne zazna dobro, ali je razlog za pozno iskanje pomoči pomanjkanje časa, oddaljenost storitev, strošek, sram, povezan s stigmo iskanja strokovne pomoči, delovna nuja, nepoznavanje pravic ali nezaupanje (Jakob in sod., 2021; ILO, 2011 in 2001; Heenan, 2000a in 2000b).

---

1 KMG-MID je identifikacijska številka kmetijskega gospodarstva, ki je podlaga za vodenje registra kmetijskih gospodarstev in za povezovanje z drugimi zbirkami podatkov. EMŠO je kratica za enotno matično številko občana in osebna identifikacijska številka v Republiki Sloveniji.

Iz teh pomanjkljivosti izhaja, da ni dovolj izboljšanje obrazca za prijavo poškodbe, ampak je potreben širši sistem spremljanja zdravja ljudi, ki kmetujejo. Zasnovan mora biti tako, da ne poveča le količine podatkov, temveč predvsem njihovo kakovost, reprezentativnost, razlagalno vrednost in uporabnost za preventivne ukrepe (Šprah in Černič Istenič, 2023; Pop in sod., 2019).

4 ETNOGRAFSKO OBVEŠČENA EVIDENCA: KAJ POMENI IN ČEMU SLUŽI

Etnografsko obveščena evidenca je evidenca, ki pri svoji zasnovi upošteva, kako sta življenje in delo v določeni skupini dejansko organizirana. V primeru kmetov to pomeni, da evidence ne moremo oblikovati po vzoru industrijskega delovnega mesta, kjer so delodajalec, zaposleni, delovni čas, poškodba pri delu in bolniška odsotnost razmeroma jasno določeni. Na kmetiji se delo preliva med domom in proizvodnjo, družino in ekonomijo, obveznostjo in prostovoljnostjo, formalnim in neformalnim delom, poklicem in načinom življenja (Shortall in sod., 2019; Gasson in Errington, 1993; Gasson, 1979).

Etnografska obveščenost zato zahteva, da se v zasnovo evidence vključi več razsežnosti. Najprej je treba prepoznati družinsko kmetijo kot posebno delovno enoto, celo kot kolektivno telo in um. Družinski člani ne delajo le na podlagi pogodbe, temveč tudi zaradi sorodstvene dolžnosti in zavezanosti, navad, pričakovanj, dediščine, pripadnosti in moralne ekonomije kmetije. Nujno je upoštevati tudi lokalne predstave o dobrem kmetu, ki vplivajo na to, kdaj posameznik prizna bolečino, kdaj obišče zdravnika, kdaj zaprosi za pomoč in kdaj razume svoje zdravje kot oviro ali sramoto. Prav tako je treba prepoznati zdravstveni prezentizem,[2] torej delo kljub izkušnji bolezni, poškodbi ali izčrpanosti. Na kmetiji odsotnost z dela pogosto ni mogoča, ker živina, vreme, žetev, siliranje in krediti ne čakajo. Navsezadnje je treba upoštevati spolno in generacijsko delitev dela. Ženske, mladi in starejši na kmetiji so lahko zdravstveno močno obremenjeni, čeprav formalno niso prepoznani kot nosilci kmetijske dejavnosti (Knežević Hočevar, 2025; Burton in sod., 2021; Bryant in Garnham, 2014; Sayer, 2011 in 2007).

Takšna evidenca ne sme biti le tehnično natančnejša, temveč mora biti tudi javnozdravstveno bolj smiselna. Njen cilj ni, da bi država vedela več o kmetih

2 V primerjavi z drugimi oblikami prezentizma pomeni zdravstveni prezentizem zmanjšano storilnost oziroma učinkovitost zaradi zdravstvenih težav. Sam izraz prezentizem pa označuje prisotnost na delovnem mestu oziroma pojav, ko zaposleni pride na delo, čeprav je bolan ali se počuti slabo.

zaradi nadzora, temveč da bi lahko bolje razumela tveganja, pravočasno ukrepala, ponudila preventivo, zagotovila nadomestno pomoč, oblikovala psihosocialne storitve in zmanjšala zdravstveno neenakost. Etnografsko obveščena evidenca mora zato odgovarjati na vprašanja, ki jih klasična javnozdravstvena evidenca pogosto ne zastavi: kdo v resnici dela na kmetiji, kdo prevzame delo po poškodbi, kdo dela kljub izkušnji bolezni, kdo ostaja brez zavarovanja, kdo ne pride do zdravnika, kdo ne prijavi poškodbe, kdo trpi zaradi izgorelosti, kdo se boji, da bo izgubil kmetijo, in kateri ukrepi bi mu dejansko pomagali (Nichter, 2008; Farmer, 2004; Baer in sod., 2003).

Etnografska obveščenost je pomembna tudi zaradi zaupanja. Kmetje lahko nove evidence razumejo kot dodatno birokracijo, nadzor, davčno tveganje ali pot do sankcij. Če sistem ne upošteva tega nezaupanja, bo proizvajal slabe podatke. Ljudje bodo poškodbe še naprej zamolčali, obrazce izpolnjevali nepopolno, vprašalnike razumeli kot sumljive in preventivne preglede dojemali kot obveznost brez koristi. Evidence je zato treba oblikovati skupaj s predstavniki kmetov, kmetic, mladih, kmetijskih svetovalcev in svetovalk, družinskih zdravnikov in zdravnic, medicine dela, socialnega varstva, raziskovalcev in raziskovalk. Le tako lahko evidenca postane infrastruktura skrbi in ne nadzora. Takšno usmeritev narekujejo tako opozorila o nezaupanju kmetov do registrov kot širše razumevanje skrbi kot relacijske in materialne prakse (Šprah in Černič Istenič, 2023).

5 PRIPOROČILA

5.1 Od kategorije *kmet* h kategoriji *oseba, ki dela na kmetiji*

Prvo in najpomembnejše priporočilo je razširitev opazovane skupine prebivalstva. Za javnozdravstvene namene ni dovolj spremljati le tistih, ki so zavarovani kot kmetje ali formalno vpisani kot nosilci kmetijskih gospodarstev. Spremljati je treba vse osebe, ki zaradi dela na kmetiji vstopajo v zdravstveno tveganje, zato predlagamo operativno kategorijo oseba, ki dela na kmetiji, oziroma oseba, ki kmetuje (Šprah in Černič Istenič, 2023; Černič Istenič in sod., 2022).

Ta kategorija naj vključuje vsaj naslednje skupine: nosilce in nosilke kmetijskih gospodarstev, kmečko zavarovane osebe, samozaposlene kmete, pomagajoče družinske člane, ženske in moške brez lastnega kmečkega zavarovanja, osebe, zaposlene zunaj kmetije, ki redno delajo na kmetiji, upokojence, mlade, študente, sezonske delavce, občasne pomočnike, sorodnike in druge osebe, ki sodelujejo pri kmetijskih opravilih. Takšna kategorija mora biti dovolj široka, da zajame

dejansko zdravstveno izpostavljenost, in dovolj operativna, da jo je mogoče uporabljati v evidencah in raziskavah (Nye, 2018; Corsi in Salvioni, 2012).

Pri tem ne predlagamo, da bi vse te skupine obravnavali enako. Nasprotno, smiselno jih je razvrstiti glede na stopnjo in obliko vključenosti v delo. Ena možnost je večstopenjska razvrstitev. Prva skupina so osebe z nosilno delovno vlogo, brez katerih kmetija ne more delovati. Druga skupina so redni ali družinski delavci in delavke, ki vsakodnevno ali tedensko opravljajo kmetijska opravila. Tretja skupina so sezonsko ali občasno vključene osebe, ki sodelujejo pri delovnih viških. Četrta skupina so krizni nadomestni delavci, ki prevzamejo delo po poškodbi, bolezni ali smrti druge osebe. Takšno razvrstitev na nosilno, redno družinsko, občasno sezonsko in krizno nadomestno delo lahko razumemo kot bourdieujevsko navdihnjen poskus, da se formalnim statusnim kategorijam zoperstavi analiza dejanskih praks in izpostavljenosti (Bourdieu, 1977). V tem smislu razlikovanje med formalnim statusom in dejansko delovno izpostavljenostjo ni zgolj tehnična dopolnitev evidence, temveč analitični premik od administrativne klasifikacije k praksi.

Razširitev kategorije je posebej pomembna za ženske. Na številnih kmetijah ženske opravljajo proizvodno, administrativno, gospodinjsko in skrbstveno delo, vendar so formalno opredeljene kot pomočnice, partnerke, gospodinje ali osebe, zavarovane na drugi podlagi. Če zdravstvena evidenca ne prepozna njihovega dela, ne more prepoznati njihovega zdravstvenega bremena. Podobno velja za mlade, ki še niso formalno prevzeli kmetije, vendar že opravljajo zahtevna dela, in za upokojence, ki niso več delovno aktivni v administrativnem smislu, a so pogosto še vedno ključni del kmetijske delovne sile (Brandth in Haugen, 2007; Gasson, 1979).

S Sayerjevim pojmom moralne ekonomije (Sayer, 2011 in 2000) lahko opozorimo, da razširitev evidenc ni vrednostno nevtralna tehnična rešitev, temveč institucionalna praksa, ki jo bodo kmetje presojali glede na njene posledice za pravičnost, dostojanstvo, zaupanje in možnost dejanske pomoči. Razširitev kategorije torej ne sme biti uporabljena za širitev nadzora nad njimi. Če je usmerjena v boljšo preventivo, boljše podatke, pomoč in večjo vidnost zdravstvenih bremen, jo je mogoče razumeti kot javnozdravstveni ukrep; če pa bi bila uporabljena za obdavčitev, preverjanje subvencij ali sankcioniranje neformalnega dela, bi izgubila javnozdravstveni smisel in zaupanje kmečke skupnosti.

5.2 Register kot povezovalni mehanizem, ne kot nova samostojna podatkovna zbirka

Drugo priporočilo je, da se morebitni register zdravja ljudi, ki delajo na kmetijah, ne oblikuje kot še ena ločena podatkovna zbirka, temveč kot povezovalni mehanizem med že obstoječimi podatkovnimi viri. V Sloveniji že obstajajo številni podatki, vendar so razpršeni, delno nepovezani in pogosto ne omogočajo identifikacije dejanskega kmetijskega dela. Rešitev zato ni nujno v tem, da vse podatke zbiramo znova, temveč v tem, da obstoječe podatke smiselno, zakonito in varno povežemo (Šprah in Černič Istenič, 2023; Petit in sod., 2022; Pop in sod., 2019).

Ključni identifikatorji so KMG-MID, EMŠO in številka zdravstvenega zavarovanja. KMG-MID omogoča vezavo na kmetijsko gospodarstvo, EMŠO na osebo, številka zdravstvenega zavarovanja pa na zdravstvene podatke. Teoretično bi bilo mogoče povezati podatke Registra kmetijskih gospodarstev, ZZZS, NIJZ, ZPIZ, SURS,[3] policije, socialnega varstva in drugih institucij. V praksi pa je to mogoče le, če obstajajo jasna pravna podlaga, določen upravljavec, stroga pravila dostopa in tehnična združljivost podatkovnih sistemov (Šprah in Černič Istenič, 2023; Harron, 2022; Padmanabhan in sod., 2019).

Povezovalni register bi moral združevati več vsebinskih ravni podatkov. Prva raven bi bila identifikacijska: kdo je povezan s katerim kmetijskim gospodarstvom in v kakšni vlogi. Druga raven bi bila delovna: katera oseba opravlja katero vrsto dela in v kakšnem obsegu. Tretja raven bi bila zdravstvena: poškodbe, bolniški stalež, zdravstvene storitve, hospitalizacije, zdravila, invalidnost, poklicne bolezni in smrtni izidi. Četrta raven bi bila kmetijska: tip proizvodnje, velikost kmetije, živinoreja, poljedelstvo, sadjarstvo, delo z mehanizacijo, delo z živalmi, gozdarska opravila in druge izpostavljenosti. Peta raven bi bila socialna in preventivna: dostop do pomoči, preventivni pregledi, nadomestna delovna pomoč in druge oblike podpore (Šprah in Černič Istenič, 2023; Petit in sod., 2022; Pop in sod., 2019).

Tak register mora biti zasnovan previdno, z omejenim začetnim obsegom in po zaporednih izvedbenih korakih. Njegov prvi cilj ne sme biti takojšnja vzpostavitev celovite evidence, temveč preskus izvedljivosti povezovanja obstoječih podatkovnih virov, ocena njihove kakovosti in identifikacija pravnih, tehničnih in etičnih ovir. Šele nato je mogoče oblikovati stalni sistem (Inau in sod., 2023; Rubinger in sod., 2023; Šprah in Černič Istenič, 2023).

---

3 ZZZS – Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije, NIJZ – Nacionalni inštitut za javno zdravje, ZPIZ – Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije, SURS – Statistični urad Republike Slovenije.

5.3 Pravna podlaga pred tehnično rešitvijo

Tretje priporočilo je, da se pred vsako tehnično rešitvijo oblikuje jasna pravna podlaga. Zdravstveni podatki so občutljivi osebni podatki. Podatki o kmetijskem gospodarstvu, socialnem statusu, zavarovanju, invalidnosti in družinskih članih so prav tako občutljivi, ker lahko razkrijejo ekonomski položaj, družinska razmerja in ranljivosti posameznikov in posameznic. Povezovanje podatkov zato ne sme biti zgolj tehnična inovacija, ampak pravno, etično in politično dogovorjena (Inau in sod., 2023; Pop in sod., 2019).

Pravni okvir mora določiti namen zbiranja in povezovanja podatkov. Ta namen mora biti javnozdravstven: spremljanje zdravja, preprečevanje poškodb in bolezni, načrtovanje preventivnih ukrepov, izboljšanje dostopa do pomoči in raziskovalna analiza v anonimizirani obliki. Takšna usmeritev je skladna z mednarodnimi izhodišči varnosti in zdravja pri delu v kmetijstvu, ki poudarjajo preprečevanje poškodb, bolezni in nevarnih izpostavljenosti pri kmetijskem delu (Inau in sod., 2023; Harron, 2022; ILO, 2011 in 2001). Hkrati mora pravni okvir jasno določiti namensko omejitev uporabe podatkov: podatkov ne sme biti dovoljeno uporabljati za davčni nadzor, preverjanje upravičenosti do subvencij, sankcioniranje neprijavljenega dela ali druge namene, ki bi spodkopali zaupanje ljudi, katerih podatki se zbirajo.

Pravni okvir mora določiti tudi upravljavca in morebitne soupravljavce povezovalnega registra oziroma sistema povezovanja podatkov za spremljanje zdravja ljudi, ki živijo in delajo na kmetijah. Ni dovolj reči, da bo tak sistem vodila »država«. Treba je določiti, katera institucija je odgovorna za zakonitost povezovanja, kakovost povezanih podatkov, varnost, dostop, popravljanje napak, anonimizacijo, arhiviranje in poročanje. Obstoječe podatkovne zbirke imajo sicer svoje upravljavce, vendar mora biti pri njihovem povezovanju jasno določeno, kdo odgovarja za novi javnozdravstveni namen uporabe podatkov. Poleg tega je treba določiti, kdo ima dostop do mikropodatkov, kdo do agregiranih podatkov, kdo lahko zahteva posebne analize in pod kakšnimi pogoji (Harron, 2022; Thygesen in Ersbøll, 2014).

Posebej pomembno je vprašanje soglasja. Pri rutinskih javnozdravstvenih registrih soglasje posameznika ni vedno potrebno, če obstaja zakonska podlaga in je namen javni interes, toda pri povezovanju podatkov o kmetijskem gospodarstvu, družinskih članih in zdravstvenem stanju je treba zagotoviti visoko stopnjo transparentnosti. Ljudje morajo vedeti, da sistem obstaja, zakaj obstaja, katere podatke uporablja, kako jih varuje in kakšne koristi lahko prinese (Sørensen in sod., 2023; Thygesen in Ersbøll, 2014).

Brez takšnega pravnega in etičnega okvira bi lahko še tako dobro zamišljen register postal predmet nezaupanja. To bi bilo javnozdravstveno škodljivo, ker bi kmetje še manj prijavljali poškodbe, še manj sodelovali v raziskavah in še težje sprejeli preventivne programe (Šprah in Černič Istenič, 2023).

5.4 Dvotirni sistem sprotnega spremljanja podatkov in periodičnih ciljnih raziskav

Četrto priporočilo je vzpostavitev dvotirnega sistema. Prvi tir naj temelji na t. i. rutinskih podatkih, ki jih institucije že redno zbirajo pri svojem delu, drugi tir pa na periodičnih ciljnih raziskavah, namenjenih vprašanjem, ki jih obstoječe evidence ne zajamejo (Šprah in Černič Istenič, 2023; Demos in sod., 2013).

Rutinski podatki so pomembni, ker omogočajo spremljanje trendov skozi čas. Z njimi je mogoče analizirati poškodbe, bolniški stalež, hospitalizacije, rabo zdravstvenih storitev, zdravila, invalidnost in smrtne izide. Če so povezani s podatki o tipu kmetije in delovni vlogi, lahko pokažejo razlike med živinorejskimi, poljedelskimi, sadjarskimi in drugimi kmetijami, med starostnimi skupinami, spoloma in regijami. Lahko pokažejo, kje so poškodbe najpogostejše, katere skupine redko koristijo bolniški stalež in kje so preventivni pregledi najmanj dostopni (Descatha in Fadel, 2023; Šprah in Černič Istenič, 2023; Petit in sod., 2022).

Toda rutinski podatki nikoli ne bodo dovolj. Kmetje pogosto delajo kljub bolezni in poškodbam, ne prijavljajo manjših poškodb, pozno iščejo pomoč, redko govorijo o duševnih stiskah in velikokrat niso formalno vključeni v kmetijske kategorije, zato so nujne periodične ciljne raziskave. Te naj bodo izvedene na reprezentativnem vzorcu ljudi, ki delajo na kmetijah, in naj se ponavljajo na primer vsakih pet let. Njihov namen je zajeti samoporočano zdravje, izgorelost, prezentizem, nespečnost, duševne stiske, neformalno delo družinskih članov, skrb za otroke, starejše in bolne, dostop do zdravnika, izkušnje z zavarovanjem, delovno pomoč po poškodbi, izpostavljenost nevarnostim in lokalne predstave o zdravju (Chiswell, 2023; Šprah in Černič Istenič, 2023; Younker in Radunovich, 2021; Hagen in sod., 2019; Roy in Knežević Hočevar, 2019).

Takšne raziskave morajo biti oblikovane etnografsko občutljivo. Ne smejo uporabljati samo medicinskega jezika, temveč tudi izraze, ki jih ljudje uporabljajo sami: skrb, živci, pritisk, utrujenost, nemoč, strah, neprespanost, delo čez mejo, občutek, da ne zmoreš več, sram prositi za pomoč. Le tako bodo zajele stiske, ki se ne pojavijo kot diagnoza, a močno vplivajo na zdravje in delo (Knežević Hočevar, 2025; Mathews in Izquierdo, 2009; Zigon, 2007).

Dvotirni sistem omogoča, da se prednosti enega vira dopolnijo s prednostmi drugega. Registri dajejo kontinuiteto in obseg, ciljne raziskave pa kontekst, razlago in vidnost skritih bremen (Šprah in Černič Istenič, 2023; Pop in sod., 2019).

5.5 Spremljanje posledic, ne le dogodkov

Peto priporočilo je, da evidence ne beležijo le zdravstvenega dogodka, temveč tudi njegove posledice za kmetijo in gospodinjstvo. Poškodba na kmetiji ni zgolj diagnoza, temveč dogodek, ki lahko spremeni delitev dela, finančno varnost, skrb za živali, odnose med zakonci, načrte nasledstva in prihodnost kmetije. Če sistem spremlja le poškodbo, ne pa tudi njenih posledic, ne more oceniti resničnega bremena (Černič Istenič in sod., 2022; Lovelock, 2012).

Zato predlagamo uvedbo nadaljevalnega modula zbiranja podatkov o hujših poškodbah, dolgotrajnih boleznih, invalidskih postopkih in smrtih. Ta modul bi se lahko izpolnil tri mesece, pol leta in eno leto po dogodku. Vpraševal bi, kdo je prevzel delo poškodovane ali obolele osebe, ali je bila potrebna zunanja pomoč, ali je bila pomoč dostopna, ali je prišlo do zmanjšanja proizvodnje na kmetiji, prodaje živine, opustitve dejavnosti, dodatne zadolžitve, spremembe zaposlitve družinskih članov, poslabšanja duševnega zdravja ali družinskih konfliktov. Takšno spremljanje izhaja iz ugotovitve, da zdravstveni dogodek na kmetiji pogosto sproži širše družinsko in ekonomsko preurejanje in sledi razumevanju izkušnje bolezni, poškodbe in izgube kot oblik družbenega trpljenja, ki presegajo individualno diagnozo (Černič Istenič in sod., 2022; Kleinman in sod., 1997).

Tak modul ne sme biti dolg ali administrativno obremenjujoč. Izpolnili bi ga lahko v okviru stika s kmetijsko svetovalno službo, socialno službo, patronažno službo ali družinskim zdravnikom. Pomembno je, da se podatki zbirajo z namenom pomoči. Če se ugotovi, da je družina po poškodbi ostala brez delovne sile, mora sistem omogočiti napotitev na nadomestno pomoč, zavarovalno svetovanje ali socialno podporo. Če se ugotovi izgorelost soproge, ki je prevzela hlev in hkrati ostala zaposlena zunaj kmetije, mora obstajati pot do psihosocialne in delovne razbremenitve (Knežević Hočevar, 2024b; Černič Istenič in sod., 2022; Wilkinson in Kleinman, 2016; Heenan, 2000a).

Spremljanje posledic bi omogočilo tudi bolj realne ekonomske ocene. Zdravstveni strošek poškodbe ni le strošek zdravljenja, temveč tudi izgubljeno delo, nadomestno delo družinskih članov, prodaja živali, zamujena sezonska opravila, poslabšanje zdravja drugih članov in včasih opustitev kmetovanja. Javnozdravstvena evidenca, ki teh posledic ne zazna, podcenjuje družbene stroške poškodb in družbenega trpljenja v kmetijstvu (Wilkinson in Kleinman, 2016; Farmer, 2004).

5.6 Nekrivdno in poenostavljeno poročanje o poškodbah

Šesto priporočilo se nanaša na poškodbe. Trenutni sistem prijavljanja je za kmete pogosto neprivlačen, nejasen ali celo odvračajoč. Če kmet prijavo razume kot priznanje lastne krivde, možnost inšpekcijskega nadzora ali dodatno administracijo, poškodbe ne bo prijavil. Če pri manjši poškodbi ne vidi koristi od obiska zdravnika, bo delal naprej. Če mora sam kriti stroške prvih dni odsotnosti, bo odsotnost odložil ali se ji izognil. Ravno zato je treba logiko prijavljanja spremeniti (Šprah in Černič Istenič, 2023; Shortall in sod., 2019).

Predlagamo uvedbo nekrivdnega poročanja o poškodbah na kmetiji, saj so obstoječe statistike poškodb pri delu v kmetijstvu podcenjene, temeljijo na ozkih zavarovalnih kategorijah in ne zajamejo vseh oseb, ki dejansko delajo na družinskih kmetijah (Šprah in Černič Istenič, 2023). Namen takega poročanja ne bi bil ugotavljanje krivde, temveč javnozdravstveno spremljanje tveganj, saj obstoječe statistike poškodb v kmetijstvu pogosto ne zajamejo celotnega obsega poškodb, niso vedno primerljive med državami in so odvisne od uporabljenih definicij, referenčnih populacij in načinov poročanja (Eurostat, 2025; Merisalu in sod., 2019; Trichopoulos in sod., 2004). Takšno poročanje mora biti preprosto, dostopno in ločeno od sankcijskih postopkov, razen v primerih očitnih kaznivih dejanj ali hude ogroženosti drugih. Poročati bi bilo mogoče tudi o poškodbah oseb, ki niso formalno zavarovane kot kmetje, če se poškodba zgodi pri kmetijskem delu.

Poročilo bi lahko vsebovalo osnovne podatke: kdo se je poškodoval, v kakšni vlogi je delal na kmetiji, katero opravilo je opravljal, ali je šlo za delo z mehanizacijo, živalmi, gozdarskim orodjem, kemikalijami ali fizičnim bremenom, ali je bila prisotna utrujenost ali časovni pritisk, ali je oseba po poškodbi nadaljevala delo in ali je bila potrebna pomoč. Takšni podatki bi omogočili boljše preventivne programe, ne da bi posameznika takoj izpostavili nadzoru (Leppälä in sod., 2021; Parent-Thirion in sod., 2017).

Pri smrtnih izidih in hudih poškodbah je nujno sistematično povezovanje policijskih, zdravstvenih in kmetijskih podatkov. Policija pogosto zabeleži dogodke, ki jih zdravstvena statistika ne zajame kot poškodbe pri delu v kmetijstvu. Če teh virov ne povežemo, ne moremo realno oceniti tveganj. Povezovanje mora biti zakonsko urejeno in usmerjeno v preventivo (Dolenšek in sod., 2021).

5.7 Preventivni zdravstveni in psihološki pregledi kot pravica, ne kot kazen

Sedmo priporočilo je uvedba programa rednih, brezplačnih in preventivnih pregledov za ljudi, ki živijo in delajo na kmetijah. Kmetje so pogosto formalno odgovorni za lastno varnost in zdravje pri delu, vendar v praksi redko sodelujejo v sistematičnih pregledih medicine dela. Razlogi so časovni pritisk, stroški, oddaljenost, pomanjkanje nadzora, delovna nuja in občutek, da si pregleda ne morejo privoščiti, ker delo ne počaka (Jakob in sod., 2021; Parent-Thirion in sod., 2017).

Država naj zato vzpostavi program, v katerem bi bili ljudje, ki živijo in delajo na kmetijah, na primer vsakih pet let povabljeni na brezplačen preventivni zdravstveni in psihološki pregled. Pregled ne sme biti predstavljen kot nadzor ali obveznost, temveč kot pravica, podobna drugim preventivnim programom. Potekati mora čim bližje podeželskim okoljem, v sodelovanju z družinskimi zdravniki, referenčnimi ambulantami, patronažnimi službami, medicino dela in kmetijsko svetovalno službo (ILO, 2015; Heenan, 2000a).

Pregled naj vključuje oceno mišično-skeletnih obremenitev, srčno-žilnih tveganj, respiratornih težav, sluha, vida, posledic dela z mehanizacijo, izpostavljenosti fitofarmacevtskim sredstvom, spanja, duševnega zdravja, izgorelosti, prezentizma in rabe zdravstvenih storitev. Pri tem je treba paziti, da psihološki del ni stigmatizirajoč. Vprašanja naj bodo oblikovana kot del skrbi za varnost in zdravje pri delu, ne kot iskanje osebne šibkosti (Chiswell, 2023; Hirsch in Cukrowicz, 2014).

Takšni pregledi bi imeli več koristi. Posamezniku bi omogočili zgodnje odkrivanje zdravstvenih in psihosocialnih tveganj. Zdravstvenemu sistemu bi dali realnejše podatke o poklicni skupini, ki sicer pogosto pozno išče pomoč ali ostaja slabo vidna v obstoječih evidencah. Analize večjih zdravstvenih podatkovnih virov namreč kažejo, da je mogoče z njimi bolje prepoznati duševnozdravstvena bremena v kmetijskem sektorju (Descatha in Fadel, 2023). V slovenskem kontekstu bi takšni podatki lahko dodatno pomagali kmetijski politiki pri razumevanju, katere oblike dela najbolj obremenjujejo telo in um, socialnim službam pa pri prepoznavanju primerov, kjer zdravstvena težava ogroža obstoj kmetije (Černič Istenič in sod., 2022).

5.8 Evidenca mora voditi k podpori

Osmo priporočilo je načelo koristi. Podatki o zdravju kmetov ne smejo biti zbrani zgolj za raziskovalce, statistične urade ali poročila. Če so kmetje pripravljeni

sodelovati, mora biti jasno, kakšne koristi imajo, zato mora biti sistem spremljanja zdravja ljudi, ki živijo in delajo na kmetijah, neposredno povezan z ukrepi podpore (Šprah in Černič Istenič, 2023; Bryant in Garnham, 2014).

Prvi ukrep je nadomestna delovna pomoč po poškodbi, bolezni ali smrti. Če se poškoduje oseba, od katere je odvisno delovanje kmetije, mora obstajati mehanizem za hitro oceno potreb in začasno pomoč. To je posebej pomembno na živinorejskih kmetijah, kjer je delo vsakodnevno in neodložljivo. Delovna pomoč ne sme biti le formalna pravica, ki je v praksi ni mogoče uresničiti, ker ni usposobljenih ljudi. Potrebna je mreža usposobljenih nadomestnih delavcev ali storitev, ki jih je mogoče aktivirati v krizi (Černič Istenič in sod., 2022).

Drugi ukrep je zavarovalno in pravno svetovanje. Terenske izkušnje kažejo, da lahko neustrezno urejeno zavarovanje bistveno poslabša posledice poškodbe. Ljudje pogosto ne vedo, do česa so upravičeni, ali pa so zavarovani tako, da jim v primeru poškodbe pripada zelo malo. Sistem spremljanja zdravja ljudi, ki živijo in delajo na kmetijah, mora zato omogočiti napotitev na svetovanje o zdravstvenem, pokojninskem, invalidskem in nezgodnem zavarovanju (Knežević Hočevar, 2024b; Černič Istenič in sod., 2022; Lovelock, 2012).

Tretji ukrep je psihosocialna podpora. Ta ne sme biti oblikovana kot individualizirano popravljanje »neodpornih« kmetov, temveč kot del javnozdravstvene in delovne varnosti. Kmetje pogosto poudarjajo, da psihološka pomoč sama po sebi pomeni le gašenje požara, če se ne naslovijo strukturni viri stisk (Knežević Hočevar, 2025). Kljub temu je pomoč potrebna, zlasti ob poškodbah, dolgovih, izgorelosti, samomorilnem tveganju, konfliktih in občutku brezizhodnosti (Younker in Radunovich, 2021; Price in Evans, 2009).

Četrti ukrep so ciljno usmerjena usposabljanja. Podatki morajo omogočiti, da preventivne aktivnosti niso splošne, temveč prilagojene tipu kmetije in dejanskim delovnim tveganjem. Takšno načrtovanje predpostavlja razčlenjene podatke o poškodbah, dejavnostih, starosti, spolu, okoliščinah nezgod in razumevanje varnostne kulture in upravljanja tveganj v kmetijstvu (Eurostat, 2026; Leppälä in sod., 2021). Živinorejske kmetije potrebujejo drugačne ukrepe kot sadjarske ali poljedelske. Kmetije z veliko mehanizacije imajo drugačna tveganja kot tiste, kjer prevladuje ročno delo. Starejši kmetje potrebujejo drugačno podporo kot mladi prevzemniki ali ženske brez lastnega zavarovanja.

Evidenca, ki ne vodi k podpori, ostane birokracija. Evidenca, ki vodi k podpori, pa lahko postane del družbenega priznanja, da zdravje ljudi, ki kmetujejo, ni zgolj individualna odgovornost, temveč javna skrb. Takšno razumevanje izhaja iz spoznanja, da so dostojanstvo, priznanje in pravična obravnava pomembni za to, kako ljudje doživljajo institucije, in iz kritike zdravstvenih neenakosti, ki

pokaže, da se trpljenje pogosto proizvaja v širših družbenih in ekonomskih razmerjih (Sayer, 2011; Farmer, 2004).

5.9 Lokalne mreže za zgodnje zaznavanje stisk

Deveto priporočilo je vzpostavitev lokalnih mrež za zgodnje zaznavanje stisk. Številne stiske se ne pojavijo v registrih, saj se zdravstvene, duševne, delovne in družinske obremenitve ljudi, ki kmetujejo, pogosto najprej pokažejo v vsakdanjih stikih z lokalnimi zdravstvenimi, svetovalnimi, socialnimi in skupnostnimi akterji. Na to opozarjajo raziskave o poznem iskanju pomoči v kmečkih skupnostih, o duševnih stiskah in samomorilnem tveganju v ruralnih okoljih in o moralnih in delovnih obremenitvah kmetovanja (Knežević Hočevar, 2025; Roy in Knežević Hočevar, 2019; Heenan, 2000a).

Lokalne mreže za zgodnje zaznavanje stisk bi dopolnjevale registre in ciljne raziskave. Takšen predlog izhaja iz ugotovitev, da obstoječe zdravstvene statistike ljudi, ki kmetujejo, ne zajamejo dovolj celovito, in iz etnografsko dokumentiranih posledic poškodb, bolezni, smrti, delovne preobremenjenosti in skrbstvenih bremen na kmetijah (Knežević Hočevar, 2025, 2024a in 2024b; Šprah in Černič Istenič, 2023; Černič Istenič in sod., 2022).

5.10 Podatkovna kakovost, analitična podpora in interdisciplinarna interpretacija

Deseto priporočilo je, da sistem ne sme zbirati podatkov brez stalne analitične podpore. Podatki sami ne povedo ničesar; treba jih je čistiti, preverjati, povezovati, interpretirati in primerjati, saj registri in velike podatkovne zbirke zahtevajo stalno skrb za kakovost, popolnost in razlagalno zanesljivost (Rubinger in sod., 2023; Pop in sod., 2019). Pri spremljanju zdravja ljudi, ki delajo na kmetijah, zgolj tehnična statistična analiza ne zadostuje, ker so obstoječe evidence nepopolne, posledice zdravstvenih dogodkov pa se kažejo tudi v družinskem, delovnem in socialnem življenju kmetij (Šprah in Černič Istenič, 2023; Černič Istenič in sod., 2022).

Vzpostaviti bi bilo treba stalno strokovno skupino za zdravje ljudi, ki delajo na kmetijah. Takšna skupina bi morala združevati kvantitativno spremljanje podatkov in kvalitativno razumevanje terenske realnosti, saj sistematična analiza podatkov in fokusnoskupinske oziroma večperspektivne metode omogočajo zanesljivejšo interpretacijo kompleksnih družbenih pojavov (Denzin in Ryan, 2007; Krippendorff, 2004).

Posebno pozornost je treba nameniti napačnim interpretacijam. Malo evidentiranega bolniškega staleža, malo diagnoz s področja duševnega zdravja

in malo prijavljenih poškodb ne pomeni nujno, da je zdravstvenih težav malo; lahko pomeni, da ljudje bolniškega staleža ne koristijo, pomoči ne poiščejo in poškodb ne prijavijo (Šprah in Černič Istenič, 2023; Roy in Knežević Hočevar, 2019). Pri razlagi podatkov je zato nujna etnografska obveščenost, ki pomaga razumeti, kdaj številke odražajo dejansko stanje in kdaj predvsem način zbiranja podatkov, lokalno kulturo poročanja ali institucionalne ovire (Knežević Hočevar, 2025; Fassin, 2012; Nichter, 2008).

5.11 Mednarodna primerljivost naj bo cilj, ne izhodiščna iluzija

Enajsto priporočilo se nanaša na mednarodno primerljivost. Podatki o poškodbah pri delu so na ravni Evropske unije bolj standardizirani kot podatki o bolniškem staležu, poklicnih boleznih ali duševnem zdravju, vendar tudi pri poškodbah obstajajo razlike med državami zaradi različnih referenčnih populacij, vključitvenih kriterijev, načinov prijavljanja in interpretacij. Prizadevati si je zato treba za mednarodno primerljivost, vendar ne na račun izgube lokalne natančnosti (Eurostat, 2025; Merisalu in sod., 2019; Trichopoulos in sod., 2004).

Slovenski sistem naj bo usklajen z evropskimi metodologijami, kjer je to mogoče, zlasti pri poklicnih nezgodah, starosti, spolu, regiji in sektorju (Eurostat, 2026). Hkrati mora razviti dodatne kategorije, potrebne zaradi družinsko organiziranega kmetijstva in nevidnosti skupin, ki dejansko delajo na kmetijah, čeprav niso nujno formalno zavarovane kot kmetje (Šprah in Černič Istenič, 2023; ILO, 2015).

Mednarodna primerljivost je pomembna tudi za učenje iz dobrih praks. Pregledi intervencij na področju duševnega zdravja kmetov kažejo, da so podporni programi pomembni, vendar je njihovo učinkovitost težko meriti zgolj z administrativnimi podatki. Slovenski sistem naj zato kombinira primerljive kazalnike in poglobljene nacionalne raziskave (Šprah in Černič Istenič, 2023; Younker in Radunovich, 2021).

5.12 Pilotni projekt v Pomurju

Dvanajsto priporočilo je izvedba pilotnega projekta v Pomurju. Pomurje je za pilotni projekt primerno, saj je raziskovalno že obdelano in kmetijsko pomembno območje (Lampič in sod., 2016). Obstoječe etnografsko gradivo ne omogoča statističnih sklepov o razširjenosti zdravstvenih bremen, vendar kaže na pomembne terensko zaznane vzorce obremenitve: preplet telesne izčrpanosti, delovne nuje, družinskega nadomeščanja dela, skrbstvenih obremenitev, zavarovalnih negotovosti in moralnih predstav o dobrem kmetovanju. Prav razkorak med temi kvalitativno opisanimi izkušnjami in njihovo šibko vidnostjo

v obstoječih evidencah utemeljuje potrebo po pilotnem projektu (Knežević Hočevar, 2025, 2024a in 2024b; Černič Istenič in sod., 2022).

Pilotni projekt naj traja od tri do pet let. V prvih korakih naj se oblikuje medresorska delovna skupina, operativna definicija opazovane populacije in pravna podlaga za omejeno in varovano povezovanje podatkov. Nato naj se v Pomurju preskusno povežejo KMG-MID, EMŠO, številka zdravstvenega zavarovanja, podatki o poškodbah, bolniškem staležu, zdravstvenih storitvah, invalidnosti in policijski podatki o hudih nezgodah, saj obstoječe evidence kažejo velike razlike med zdravstvenimi in policijskimi viri in potrebo po usklajevanju podatkovnih zbirk (Šprah in Černič Istenič, 2023; Dolenšek in sod., 2021).

Pilot mora imeti jasne kazalnike uspeha. Ti ne smejo biti samo število povezanih baz ali število zbranih zapisov, temveč tudi kakovost, popolnost, reprezentativnost in uporabnost podatkov za javnozdravstveno ukrepanje (Pop in sod., 2019; Thygesen in Ersbøll, 2014). V primeru ljudi, ki delajo na kmetijah, morajo kazalniki dodatno pokazati, ali je sistem zajel prej nevidne skupine, izboljšal prijavljanje poškodb, omogočil preventivne in podporne ukrepe in pridobil zaupanje lokalnega okolja (Šprah in Černič Istenič, 2023; Černič Istenič in sod., 2022).

5.13 Vključitev kmetov v upravljanje sistema

Trinajsto priporočilo je participativno upravljanje. Sistem spremljanja zdravja kmetov ne sme biti oblikovan le med ministrstvi, statistiki in zdravstvenimi institucijami. Vključiti je treba tudi predstavnike kmetov, kmetic, mladih na podeželju, kmetijskih svetovalcev, lokalnih skupnosti in organizacij, ki delujejo na področju duševnega zdravja in socialnega varstva. Takšna večdeležniška zasnova izhaja iz narave problema, saj so zdravstvene evidence o ljudeh, ki kmetujejo, hkrati podatkovno, institucionalno, javnozdravstveno in moralno-politično vprašanje (Šprah in Černič Istenič, 2023; Fassin, 2012).

Participacija ni le demokratična gesta, temveč pogoj za kakovost podatkov. Kmetje najbolje vedo, katera vprašanja so smiselna, kateri izrazi so razumljivi, katere oblike zbiranja podatkov so sprejemljive in kaj bi vzbudilo nezaupanje. To je pomembno, ker se zdravje, delo, skrb in odgovornost na kmetijah pogosto razumejo skozi vsakdanje moralne presoje, predstave o dobrem kmetovanju in lokalne izraze stiske (Knežević Hočevar, 2025; Lambek, 2015; Zigon, 2007).

V upravljanje sistema bi bilo smiselno vključiti svet uporabnikov, v katerem bi bili predstavniki različnih tipov kmetij in skupin: mladi prevzemniki, starejši kmetje, ženske na kmetijah, ekološki kmetje, živinorejci, poljedelci, sadjarji in delovno aktivni zunaj kmetije. Takšna sestava je pomembna, ker kmečka populacija

ni homogena, temveč jo oblikujejo različne delovne vloge, spolna razmerja, generacijski položaji, tipi proizvodnje in predstave o dobrem kmetu (Burton in sod., 2021; Brandth in Haugen, 2007).

5.14 Komunikacija kot del evidence

Štirinajsto priporočilo je, da mora biti komunikacija sestavni del sistema, saj so registri in zdravstvene podatkovne infrastrukture odvisni od kakovosti podatkov, jasnega upravljanja, varovanja podatkov in zaupanja uporabnikov (Inau in sod., 2023; Rubinger in sod., 2023).

Komunikacija mora posebej nasloviti strah pred nadzorom in obdavčitvijo, saj bi nenamenska raba podatkov spodkopala javnozdravstveni namen sistema in njegovo moralno legitimnost med ljudmi, katerih podatki se zbirajo (Šprah in Černič Istenič, 2023; Sayer, 2011).

Komunikacija mora biti dvosmerna: podatki se morajo vračati v lokalno okolje kot podlaga za varnejše delo, boljše preventivne ukrepe in ciljno usmerjena usposabljanja, ne le kot statistična poročila za institucije (Leppälä in sod., 2021; Parent-Thirion in sod., 2017).

Brez povratne komunikacije se evidenca oddalji od ljudi, z dobro komunikacijo pa lahko postane orodje skupne skrbi in moralno-ekonomsko upravičene javne politike (Sayer, 2007).

5.15 Od podatkov k politiki pravičnosti

Petnajsto priporočilo presega ozko zdravstveno področje. Etnografske raziskave kažejo, da kmetje svoje slabo počutje pogosto povezujejo z nepravičnimi odkupnimi cenami, pomanjkanjem delovne sile, dolgotrajnimi krediti, negotovostjo, nestabilnim vremenom, birokracijo, razpadom medsosedske pomoči in nezaupanjem do sodelovanja. Zdravstvena evidenca teh dejavnikov ne more rešiti, lahko pa jih prikaže kot del javnozdravstvenega problema (Knežević Hočevar, 2024a; Narotzky, 2015; Bryant in Garnham, 2014; Narotzky in Besnier, 2014; Thompson, 1991; Scott, 1976).

Če podatki pokažejo, da so poškodbe, izgorelost in duševne stiske povezane s pomanjkanjem nadomestne delovne pomoči, rešitev ni le psihološko svetovanje, temveč tudi delovna in socialna infrastruktura. Če podatki pokažejo, da ljudje delajo kljub bolezni zaradi strahu pred finančnim zlomom, je to vprašanje zavarovanja in dohodkovne varnosti. Če podatki pokažejo, da ženske brez lastnega zavarovanja nosijo velik del zdravstvenega bremena, je to vprašanje socialne zaščite in spolne pravičnosti. Če podatki pokažejo, da mladi prevzemniki

doživljajo močne pritiske, je to vprašanje kmetijske politike, ne le individualne odpornosti (Knežević Hočevar, 2024a in 2024b; Burton in sod., 2021; Roy in Knežević Hočevar, 2019; Brandth in Haugen, 2007).

Javnozdravstvena evidenca mora zato služiti kot most med zdravstveno, socialno in kmetijsko politiko. Zdravja ljudi, ki kmetujejo, ni mogoče ločiti od okoliščin, v katerih kmetujejo. Etnografsko obveščene evidence lahko pokažejo, da se bolečina v hrbtu, nespečnost ali depresija ne začnejo nujno samo v telesu, temveč v razmerju med telesom, delom, družino, ceno, dolgom, vremenom in odgovornostjo. Takšno razumevanje zdravja izhaja iz moralno-ekonomskega pojmovanja tega, kaj ljudem v vsakdanjem življenju omogoča ali onemogoča dostojno življenje, in iz pojma družbenega trpljenja (Wilkinson in Kleinman, 2016; Sayer, 2011).

6 PREDLAGANI SCENARIJ IZVEDBE

Na podlagi navedenih priporočil predlagamo naslednji postopni izvedbeni načrt.

Prvi korak: strokovni in politični dogovor na podlagi posvetovalnih skupin. Ustanovi se medresorska delovna skupina, v kateri sodelujejo zdravstvo, kmetijstvo, delo, socialno varstvo, statistika, medicina dela, NIJZ, ZZZS, ZPIZ, SURS, policija, kmetijska svetovalna služba, raziskovalci in predstavniki kmetov. Njeno delo se začne s strukturiranimi posvetovalnimi oziroma fokusnimi razpravami z različnimi deležniki, saj ta metoda omogoča soočenje institucionalnih, strokovnih in izkustvenih pogledov na isti problem. V teh razpravah je treba preveriti, kako različni akterji razumejo kategorijo osebe, ki dela na kmetiji, katere skupine obstoječe evidence spregledajo, kateri podatkovni viri že obstajajo, katere pravne ovire omejujejo povezovanje podatkov in kateri nameni zbiranja podatkov bi bili za kmete sprejemljivi. Na tej podlagi skupina pripravi operativno definicijo opazovane populacije, pregled podatkovnih virov, predlog pravnih sprememb in izhodišča za pilotno povezovanje podatkov (Šprah in Černič Istenič, 2023; Morgan, 1997).

Drugi korak: pravna ureditev. Pripravi se pravna podlaga, ki omogoča varovano povezovanje podatkov za javnozdravstvene namene, določa upravljavce, dostop, anonimizacijo, prepoved nenamenske rabe in pravice posameznikov. V tem koraku se pripravita tudi etični protokol in komunikacijska strategija (Inau in sod., 2023; Harron, 2022).

Tretji korak: preskusno povezovanje podatkov. V Pomurju se izvede omejeno testno povezovanje podatkov iz kmetijskih, zdravstvenih, zavarovalnih in

policijskih virov. Cilj je preveriti kakovost, manjkajoče podatke, napake, prekrivanja in izvedljivost povezovanja (Padmanabhan in sod., 2019; Valentic in sod., 2017; Meglič in sod., 2013).

Četrti korak: ciljna raziskava. Izvede se reprezentativna raziskava med ljudmi, ki delajo na kmetijah. Vključijo se nosilci kmetij, družinski člani, ženske, mladi, upokojenci, osebe, zaposlene zunaj kmetije, in občasni pomočniki. Raziskava zajame zdravje, delo, prezentizem, poškodbe, duševne stiske, dostop do pomoči in posledice zdravstvenih dogodkov (Knežević Hočevar, 2025; Šprah in Černič Istenič, 2023; Demos in sod., 2013).

Peti korak: preventivni pregledi. V regiji se uvede program brezplačnih preventivnih zdravstvenih in psiholoških pregledov, organiziran čim bliže kmetijam. Pregledi so povezani z anonimno analizo tveganj in individualnim svetovanjem (Jakob in sod., 2021; ILO, 2011).

Šesti korak: podporni ukrepi. Na podlagi podatkov se vzpostavijo nadomestna delovna pomoč, psihosocialna podpora, varnostna usposabljanja, zavarovalno svetovanje in lokalne mreže za zgodnje zaznavanje stisk (Černič Istenič in sod., 2022; Younker in Radunovich, 2021).

Sedmi korak: evalvacija in širitev. Po treh do petih letih se oceni, ali je sistem izboljšal reprezentativnost podatkov, povečal prijavljanje poškodb, zajel nevidne skupine, omogočil preventivne ukrepe in pridobil zaupanje kmetov. Nato se sistem postopno širi na nacionalno raven (Šprah in Černič Istenič, 2023; Pop in sod., 2019; Thygesen in Ersbøll, 2014).

7 ZAKLJUČEK

Priporočila za etnografsko obveščene javnozdravstvene evidence o ljudeh, ki kmetujejo, izhajajo iz preprostega, a daljnosežnega spoznanja: njihovega zdravja ni mogoče spremljati zgolj skozi formalne statuse in prijavljene poškodbe. Kmetijsko delo v Sloveniji je v veliki meri družinsko, neformalno, moralno obvezujoče, spolno in generacijsko razporejeno in pogosto opravljeno kljub bolezni ali izčrpanosti, zato mora biti tudi sistem spremljanja zdravja zasnovan drugače.

Takšna evidenca mora zajemati ljudi, ki dejansko delajo na kmetiji, ne le tistih, ki so formalno zavarovani kot kmetje. Spremljati mora posledice zdravstvenih dogodkov, ne le dogodkov samih. Povezovati mora obstoječe podatkovne vire, vendar šele po vzpostavitvi jasne pravne in etične podlage. Dopolnjevati mora registre s ciljnimi raziskavami, saj administrativni podatki ne zajamejo

prezentizma, nevidnega dela, duševnih stisk in skrbstvenih obremenitev. Podatke mora vračati v prakso prek preventivnih pregledov, nadomestne delovne pomoči, psihosocialne podpore in svetovanja, predvsem pa mora biti zasnovana kot infrastruktura skrbi, ne kot infrastruktura nadzora.

Če bo prihodnji sistem spremljanja zdravja ljudi, ki kmetujejo, zgrajen na zaupanju, koristi in razumevanju dejanskega delovnega življenja na kmetijah, bo lahko presegel sedanjo podcenjenost zdravstvenih bremen. Postal bo orodje javnega zdravja, družbene pravičnosti in kmetijske politike. Če pa bo zasnovan le kot še ena ločena administrativna evidenca, bo najverjetneje ponovil težave obstoječih podatkov: slabo reprezentativnost, nepopolno poročanje in nezaupanje ljudi, ki naj bi jih varoval. V tem smislu pomen priporočil presega ozko izboljšanje javnozdravstvenih evidenc. V okoliščinah staranja nosilcev kmetij, oteženega generacijskega obnavljanja in zmanjševanja števila kmetijskih gospodarstev je natančnejše prepoznavanje zdravstvenih bremen ljudi, ki kmetujejo, pomemben del širše javne skrbi za blaginjo kmečkega prebivalstva v Sloveniji.

Zahvala

Prispevek smo pripravile v okviru psihoedukacijskega projekta PoljaMoči (Ministrstvo za zdravje Republike Slovenije) in raziskovalnega programa Raziskave o duševnih stiskah in dobrem počutju (ARIS, P5-0439). Predstavljeno gradivo je bilo pridobljeno zlasti v okviru dveh že zaključenih projektov: ciljnega raziskovalnega projekta Odzivanje kmečkih družin na posledice delovnih nesreč in poklicnih bolezni (Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano in ARIS, V5-2028) predvsem pa temeljnega projekta Spremembe v kmetijstvu skozi oči in telesa kmetov (ARIS, J6-2577).

Literatura

Baer HA, Singer M, Susser I, ur. Medical anthropology and the world system. Westport: Praeger; 2003.

Bourdieu P. Outline of a theory of practice. Cambridge: Cambridge University Press; 1977.

Brandth B, Haugen MS. Gendered work in family farm tourism. J Comp Fam Stud. 2007; 38: 379–394.

Bryant L, Garnham B. Economies, ethics and emotions: farmer distress within the moral economy of agribusiness. J Rural Stud. 2014; 34: 304–312. Doi: 10.1016/j.jrurstud.2014.03.006.

Burton RJF, Forney J, Stock P, Sutherland LA. The good farmer: culture and identity in food and agriculture. London: Routledge; 2021.

Calus M, Van Huylenbroeck G. The persistence of family farming: a review of explanatory socio-economic and historical factors. J Comp Fam Stud. 2010; 41(5): 639–660. Doi: 10.3138/jcfs.41.5.639.

Chiswell H. Psychological morbidity in the farming community: a literature review. J Agromedicine. 2023; 28(2): 151–176. Doi: 10.1080/1059924X.2022.2089419.

Corsi A, Salvioni C. Off- and on-farm labour participation in Italian farm households. Appl Econ. 2012; 44(19): 2517–2526. Doi: 10.1080/00036846.2011.566181.

Černič Istenič M, Šprah L, Knežević Hočevar D, Cukut Krilić S. Odzivanje kmečkih družin na posledice delovnih nesreč in poklicnih bolezni: končno poročilo CRP V5-2028. Ljubljana: ZRC SAZU; 2022.

Das V. Ordinary ethics. V: Fassin D, ur. A companion to moral anthropology. Malden: Wiley-Blackwell; 2012: 133–149.

Demos K, Sazakli E, Jelastopulu E, Charokopos N, Ellul J, Leotsinidis M. Does farming have an effect on health status? A comparison study in West Greece. Int J Environ Res Public Health. 2013; 10(3): 776–792. Doi: 10.3390/ijerph10030776.

Denzin NK, Ryan KE. Qualitative methodology (including focus groups). V: Turner SP, Outhwaite W, ur. The SAGE handbook of social science methodology. London: Sage; 2007: 578–594.

Descatha A, Fadel M. Mental health of people in the agricultural sector: insights from massive database in occupational health. Lancet Reg Health Eur. 2023; 31: 100691. Doi: 10.1016/j.lanepe.2023.100691.

Dolenšek M, Bernik R, Jerončič R, Gligorević K, Oljača MV. Accidents in agriculture and forestry: influence of rural development program on work safety in the Republic of Slovenia and the Republic of Serbia. V: Dimitrijević A, Zlatanović I, ur. The 5th International Symposium on Agricultural Engineering - Proceedings. Beograd-Zemun: University of Belgrade, Faculty of Agriculture; 2021: 40–51.

Eurostat. Accidents at work (ESAW, 2008 onwards) (hsw_acc_work) [reference metadata on the Internet]. Luxembourg: European Communities; 2025. Dostopno na: http://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/hsw_acc_work_esms.htm (citirano 26. 6. 2026).

Eurostat. Accidents at work statistics [Internet]. Luxembourg: Eurostat; 2026. Dostopno na: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Accidents_at_work_statistics (citirano 26. 6. 2026).

Farmer P. Pathologies of power: health, human rights, and the new war on the poor. Berkeley: University of California Press; 2004.

Fassin D. Introduction: toward a critical moral anthropology. V: Fassin D, ur. A companion to moral anthropology. Malden: Wiley-Blackwell; 2012: 1–17.

Gasson R. Labour sharing in agriculture. Wye (UK): Wye College, University of London; 1979.

Gasson R, Errington A. The farm family business. Wallingford: CAB International; 1993.

Hagen BNM, Albright A, Sargeant J, Winder CB, Harper SL, O'Sullivan TL, et al. Research trends in farmers' mental health: a scoping review. PLoS One. 2019; 14(12): e0225661. Doi: 10.1371/journal.pone.0225661.

Harron K. Data linkage in medical research. BMJ Med. 2022; 1: e000087. Doi: 10.1136/bmjmed-2021-000087.

Heenan D. Expectations and attitudes affecting patterns of informal care in farming families in Northern Ireland. Ageing Soc. 2000a; 20(2): 203–216. Doi: 10.1017/S0144686X99007679.

Heenan D. Informal care in farming families in Northern Ireland: Some considerations for social work. Br J Soc Work. 2000b; 30(6): 855–866. Doi: 10.1093/bjsw/30.6.855.

Hirsch JK, Cukrowicz KC. Suicide in rural areas: an updated review of the literature. J Rural Ment Health. 2014; 38(2): 65–78. Doi: 10.1037/rmh0000018.

International Labour Organization. Safety and health in agriculture convention, C184 [Internet]. Geneva: International Labour Organization; 2001. Dostopno na: https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C184 (citirano 26. 6. 2026).

International Labour Organization. Safety and health in agriculture [Internet]. Geneva: International Labour Organization; 2011. Dostopno na: http://www.ilo.org/publications/safety-and-health-agriculture-code-practice (citirano 26. 6. 2026).

International Labour Organization. Agriculture: a hazardous work [Internet]. Geneva: International Labour Organization; 2015. Dostopno na: http://www.ilo.org/resource/agriculture-hazardous-work-0 (citirano 26. 6. 2026).

Inau ET, Sack J, Waltemath D, Zeleke AA. Initiatives, concepts, and implementation practices of the findable, accessible, interoperable, and reusable data principles in health data stewardship: scoping review. J Med Internet Res. 2023; 25: e45013. Doi: 10.2196/45013.

Jakob MC, Santa D, Holte KA, Sikkeland IJ, Hilt B, Lundqvist P. Occupational health and safety in agriculture - a brief report on organization, legislation and support in selected European countries. Ann Agric Environ Med. 2021; 28(3): 452–457. Doi: 10.26444/aaem/140197.

Kleinman A, Das V, Lock M, ur. Social suffering. Berkeley: University of California Press; 1997.

Knežević Hočevar D, Slovenc Grasselli M. Farmers on the reasons for their embodied anxieties in post-1991 Slovenia. Anthropol Noteb. 2023; 29(2): 101–127. Doi: 10.5281/zenodo.10471596.

Knežević Hočevar D. Farmer distress through ordinary ethics: »Abolish the social support and give us fairer prices!« L'Uomo. 2024a; 14(1): 41–64. Dostopno na: https://rosa.uniroma1.it/rosa03/uomo/article/view/19008/17964 (citirano 22. 6. 2026).

Knežević Hočevar D. Ko na kmetiji odpove telo. V: Šumi I, Urek M, ur. Od dehumanizacije do diskriminacije: vztrajne socialne problematike v Sloveniji. Ljubljana: Založba Univerze; 2024b: 177–212.

Knežević Hočevar D. Je dober kmet tudi zdrav kmet? Dobro počutje kot moralni imperativ. Glas Slov Etnol Druš. 2025; 65(1): 15–26.

Krippendorff K. Content analysis: an introduction to its methodology. Thousand Oaks: Sage; 2004.

Lambek M, ur. Ordinary ethics: anthropology, language, and action. New York: Fordham University Press; 2010.

Lambek M. The ethical condition: essays on action, person, and value. Chicago: The University of Chicago Press; 2015.

Lampič B, Bedrač M, Cunder T, Klun M, Mrak I, Slabe Erker R. Trajnostna naravnanost kmetijstva v slovenskih regijah. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete; 2016.

Leppälä J, Griffin P, McNamara J, Rautiainen R, ur. Safety culture and risk management in agriculture: Sacurima Cost Action CA16123 Highlights and Conclusions. Natural resources and bioeconomy studies 63/2021. Helsinki: Natural Resources Institute Finland; 2021. Dostopno na: https://stacks.cdc.gov/view/cdc/209011 (citirano 21. 6. 2026).

Lovelock K. The injured and diseased farmer: occupational health, embodied labour and technologies of harm and care. Sociol Health Illn. 2012; 34(4): 576–590. Doi: 10.1111/j.1467-9566.2011.01394.x.

Mathews G, Izquierdo C, ur. Pursuits of happiness: well-being in anthropological perspective. Oxford: Berghahn Books; 2009.

Meglič M, Doupi P, Pristaš I, Skalkidis Y, Zaletel M, Orel A. PARENT joint action: increasing the added value of patient registries in a cross-border setting. Studies in health technology and informatics. 2013; 192(1-2): 1161. Doi: 10.3233/978-1-61499-289-9-1161.

Merisalu E, Leppälä J, Jakob M, Rautiainen R. Variation in Eurostat and national statistics of accidents in agriculture. Agron Res. 2019; 17(5): 1969–1983. Doi: 10.15159/AR.19.190.

Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. Akcijski načrt za delo z mladimi kmeti 2024–2030 [Internet]. Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano; 2024. Dostopno na: https://www.gov.si/assets/ministrstva/MKGP/PROJEKTI/SKUPNA-KMETIJSKA-POLITIKA/izpostavljene-vsebine/Akcijski-nacrt-za-delo-z-mladimi-kmeti-2024-2030_MKGP.pdf (citirano 27. 6. 2026).

Morgan DL. Focus Groups as Qualitative Research. 2nd ed. Thousand Oaks (CA): Sage; 1997. Doi: 10.4135/9781412984287.

Narotzky S. The payoff of love and the traffic of favours: reciprocity, social capital and the blurring of value realms in flexible capitalism. V: Kjaerulff J, ur. Flexible capitalism: exchange and ambiguity at work. New York: Berghahn Books; 2015: 173–206. Doi: 10.2307/j.ctt9qd1b7.10.

Narotzky S, Besnier N. Crisis, value, and hope: rethinking the economy. Curr Anthropol. 2014; 55(S9): S4–16. Doi: 10.1086/676327.

Netting RM. Smallholders, householders: farm families and the ecology of intensive, sustainable agriculture. Stanford: Stanford University Press; 1998.

Nichter M. Global health: why cultural perceptions, social representations, and biopolitics matter. Tucson: University of Arizona Press; 2008.

Nye C. The »blind spot« of agricultural research: labour flexibility, composition and worker availability in the South West of England. Cah Agric. 2018; 27(3): 35002. Doi: 10.1051/cagri/2018018.

Padmanabhan S, Carty L, Cameron E, Ghosh RE, Williams R, Strongman H. Approach to record linkage of primary care data from Clinical Practice Research Datalink to other health-related patient data: overview and implications. Eur J Epidemiol. 2019; 34(1): 91–99. Doi: 10.1007/s10654-018-0442-4.

Parent-Thirion A, Biletta I, Cabrita J, Llave OV, Vermeylen G, Wilczynska A, et al. 6th European working conditions survey: 2017 update [Internet]. Luxembourg: Publications Office of the European Union; 2017. Dostopno na: https://www.eurofound.europa.eu/en/surveys-and-data/surveys/european-working-conditions-survey/ewcs-2015 (citirano 20. 6. 2026).

Petit P, Bosson-Rieutort D, Maugard C, Gondard E, Ozenfant D, Joubert N, et al. The TRACTOR Project: TRACking and MoniToring occupational risks in agriculture using French insurance health data (MSA). Ann Work Expo Health. 2022; 66(3): 402–411. Doi: 10.1093/annweh/wxab083.

Pop B, Fetica B, Blaga ML, Trifa AP, Achimas-Cadariu P, Vlad CI, et al. The role of medical registries, potential applications and limitations. Med Pharm Rep. 2019; 92(1): 7–14. Doi: 10.15386/cjmed-1015.

Price L, Evans N. From stress to distress: conceptualizing the British family farming patriarchal way of life. J Rural Stud. 2009; 25(1): 1–11. Doi: 10.1016/j.jrurstud.2008.03.008.

Ramírez-Ferrero E. Troubled fields: men, emotions, and the crisis in American farming. New York: Columbia University Press; 2005.

Roy P, Knežević Hočevar D. Listening to a silent crisis: men's suicide in rural and farming communities in Slovenia. Rev Soc Polit. 2019; 26(2): 241–254. Doi: 10.3935/rsp.v26i2.1593.

Rubinger L, Ekhtiari S, Gazendam A, Bhandari M. Registries: big data, bigger problems? Injury. 2023; 54 Suppl 3: S39–42. Doi: 10.1016/j.injury.2021.12.016.

Sayer A. Moral economy and political economy. Stud Polit Econ. 2000; 61(1): 79–103. Doi: 10.1080/19187033.2000.11675254.

Sayer A. Moral economy as critique. New Polit Econ. 2007; 12(2): 261–270. Doi: 10.1080/13563460701303008.

Sayer A. Why things matter to people: social science, values and ethical life. Cambridge: Cambridge University Press; 2011. Doi: 10.1017/CBO9780511734779.

Scheper-Hughes N, Lock M. The mindful body: a prolegomenon to future work in medical anthropology. Med Anthropol Q. 1987; 1(1): 6–41.

Scott JC. The moral economy of the peasant: rebellion and subsistence in Southeast Asia. New Haven: Yale University Press; 1976.

Shortall S, McKee A, Sutherland LA. Why do farm accidents persist? Normalising danger on the farm within the farm family. Sociol Health Illn. 2019; 41(3): 470–483. Doi: 10.1111/1467-9566.12824.

Sørensen ST, Kristensen FP, Troelsen FS, Schmidt M, Sørensen HT. Health registries as research tools: A review of methodological key issues. Dan Med J. 2023; 70(4): A12220796.

Statistični urad Republike Slovenije. Popis kmetijskih gospodarstev, Slovenija, 2020 [Internet]. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije; 2021. Dostopno na: https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/9459 (citirano 28. 6. 2026).

Statistični urad Republike Slovenije. Struktura kmetijskih gospodarstev, 2023 [Internet]. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije; 2023. Dostopno na: https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/11460 (citirano 28. 6. 2026).

Šprah L, Černič Istenič M. Is there a need to monitor the health statistics of people who farm? Anthropol Noteb. 2023; 29(2): 128–163. Doi: 10.5281/zenodo.10417582.

Thompson EP. Customs in common. London: Merlin Press; 1991.

Thygesen LC, Ersbøll AK. When the entire population is the sample: strengths and limitations in register-based epidemiology. Eur J Epidemiol. 2014; 29(8): 551–558. Doi: 10.1007/s10654-013-9873-0.

Trichopoulos D, Petridou E, Spyridopoulos T, Alexe DM. The magnitude and spectrum of farm injuries in the European Union countries: final report [Internet]. Athens: Center for Research and Prevention of Injuries, Athens University Medical School; 2004; Dostopno na: https://ec.europa.eu/health/ph_projects/2002/injury/fp_injury_2002_frep_02_en.pdf (citirano 26. 6. 2026).

Valentic M, Plese B, Pristas I, Ivankovic D. Addressing the data linking challenges: interviewing for best practices in patient registry interoperability. Methods Inf Med. 2017; 56(5): 407–413. Doi: 10.3414/ME16-02-0029.

Wilkinson I, Kleinman A. A passion for society: how we think about human suffering. Oakland: University of California Press; 2016.

Younker T, Radunovich HL. Farmer mental health interventions: a systematic review. Int J Environ Res Public Health. 2021; 19(1): 244. Doi: 10.3390/ijerph19010244.

Zigon J. Moral breakdown and the ethical demand: a theoretical framework for an anthropology of moralities. Anthropol Theory. 2007; 7(2): 131–150.

Foto: Blaž Lenček

Omra
POLJA
MOČI

Omra polja moči

ZRC SAZU

INŠTITUT KARAKTER

ZSPM
zveza slovenske podeželske mladine

ZAVOD ZRNO

